

İngiliz İstihbaratı ile Mustafa Kemal Temaslarının Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkisi Üzerine Bir Zaman Akışı (19 Mayıs 1919'a Kadar)

Ömer Faruk*

Öz

Bu çalışma, bilebildiğimiz kadarıyla açıklığa kavuşturulmaya hâlâ muhtaç ehemmiyetli bir meseleyi incelemeyi amaçlamaktadır ve söz konusu incelemenin, daha nitelikli mesailere vesile olması temenni edilmektedir. Ecel baskısı ve bazı zaruretler sebebiyle erken erişime açılan eser, iki esas başlığa ayrılmıştır: (i) *Arka Plana Dair: İngiltere'nin ve Mustafa Kemal'in Örtüşen Emelleri (1908-1918)*; (ii) *Filistin Cephesi'nden 19 Mayıs'a Temaslar ve Teşebbüsler*. İlk başlık, İngiltere'nin ve Mustafa Kemal'in bilhassa "Ortadoğu" bölgesindeki emellerini mukayese etmekte ve benzerliklerine dikkati çekmektedir. İkinci başlık altında ise fâillerin temasa geçtikleri ve gayelerine ulaşmak için birbirlerinden istifade ettikleri saptanmaktadır.

Eldeki verilere nazaran şu hususlar, İngiliz istihbaratı ile Mustafa Kemal'in ilişkisine zemin hazırlamıştır denilebilir: (i) İngilizler, Umumî Harb (Birinci Dünya Savaşı) kapsamında Almanya İmparatorluğu'yla ittifak kurarak İngiltere'ye fevkalâde kayıplar verdiren İttihad ve Terakki yönetimini pek tabîî tasfiye etmek istemiştir. İngiliz istihbaratı, Mustafa Kemal'in Alman karşıtı olduğunu ve Enver'i devirmek istediğini öğrenmiş binaenaleyh bu fay hattını tetiklemişlerdir. (ii) İngilizler, "Şark Meselesi"ne bir çözüm olarak hilâfet-saltanat rejiminin ortadan kaldırılmasını ve eski rejimin havzasında kurulacak millî devletlerin ise müstakil cumhuriyetler şeklinde teessüsünü istihdaf etmişlerdir. İngilizlerin onayından geçerek fevkalâde müfettiş tayin edilen Mustafa Kemal'in, başlangıçta hilâfet-saltanata bağlı olduğunu yüksek perdeden iddia etmesi ve fakat nihayetinde hilâfeti-saltanatı ilga ederek yerine mutlakî bir cumhuriyet idaresi kurması, muazzam bir çelişkidir ve izahı lâzım gelmektedir.

Kusurlar nefsimden, tevfik Allah'tandır.

Anahtar Kelimeler

İngilizler • Şark Meselesi • Mustafa Kemal • 19 Mayıs • Cumhuriyet

Arka Plana Dair: İngiltere'nin ve Mustafa Kemal'in Örtüşen Emelleri (1908-1918)

Eylül 1908. Kolağası Mustafa Kemal Bey, 23 Temmuz 1908 Jön Türk devrimine karşı ahalinin memnuniyetsizliğini, aleyhtarlığını hatta ayaklanma hâlini izale için İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından Trablusgarb'a gönderildi. Mustafa Kemal Bey birtakım hususiyeti ve faaliyeti açısından, ziyaret de etmiş olduğu İngiliz sefirin dikkatini çekmiştir:

Beş gün kadar önce, Partisince izlenen ilke ve amaçlara dair dikkat çekici açıklıkla yaptığı konuşmasını dinledikten ve her sınıf halk temsilcisinin yer aldığı geniş seyirci topluluğu tarafından coşkuyla alkışlandığını gördükten sonra, onun etkili ve akıcı üslupla düşüncelerini dile getiren bir konuşmacı olduğuna tanıklık edebilirim. [...] Geçen gün bana uğramıştı ve kendisinin çok sakin ve az konuşan bir ruh durumu içinde bulunduğuna dikkat etme olanağını elde etmiştim. Bende, daha sonra doğrulanacağına inandığım, enerjik ve

Atıf gösterimi: Ömer Faruk. (2024, Ağustos 22). İngiliz İstihbaratı ile Mustafa Kemal Temaslarının Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Etkisi Üzerine Bir Zaman Akışı (19 Mayıs 1919'a Kadar) [Geliştirilmiş baskı]. *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden edinilmiştir.

* Tarih talebesi. E-posta: tarihtahkik@gmail.com

kararlı mizaca sahip bir kişi izlenimi bıraktı. Dikkatimi çeken bazı yerel anarşik eylemler sürdüğü takdirde, bu iki özellik ergeç görülebilir.¹

1909. İngilizler, Hilâfet müessesesini deruhte etmek veya yerel müttetikleri eliyle ilga etmek emelinde idiler:

“İngiltere’nin, Türk Devletinin elinden Hilâfet’i almak, daha sonra Hilâfet’i bizzat yönetmek veya Türk yöneticileri eliyle yıktırmak hususundaki gayret ve tereddütlerini” 31 Mart Vak’ası’nın gizli tertipçilerinden olan Rıza Tevfik Bey’in nedamet ifadeleri ve itiraflarından öğrenmekteyiz. II. Abdülhamid’in hal’inden evvel, Rıza Tevfik ve arkadaşlarını, başta İngiliz sefiri olmak üzere Fransız, İtalyan sefirleri de çok teşvik ettikleri kaydedilmektedir. Onlardan büyük mikyasta fikir aldıklarını daha sonra itiraf etmişlerdir. Rıza Tevfik 1909’da İngiltere’nin Türkiye büyükelçisi İskoç asilzadelerinden Lord Nicholson’un yardımlarından dolayı teşekkür ve eski dostluğu ihya eylemek üzere ziyaretine gittiği zaman, İstanbul Sefareti’nin (1909’da İstanbul’daki İngiliz Elçiliği’nin) kendisine gösterdiği soğuk “adem-i kabul”ün sebebini sual ettiğinde, Lord Nicholson’un itirafı, İngiltere’nin hilafete bakışı ve hilafet siyasetinin hakikatını ortaya koymaktadır: Nicholson’un, “Biz Jön Türkleri teşvik ettik. Onlardan büyük bir netice bekliyorduk. İhtilal olacak; İstibdat ile beraber Sultan da ve bahusus temsil ettiği Hilâfet müessesesi de alaşağı edilecek. Fakat aldanmış olduk. Kanun-ı Esâsi geldi, fakat Sultan da ve hele Hilâfet müessesesi de yerinde bâki...” sözleri üzerine Rıza Tevfik, Lord Nicholson’a: “İngiltere devletini, hilâfet müessesesi bu derece şiddetle neden alâkadar ediyor?” diye sual edince Lord Nicholson da: “Biz Mısır’da bilhassa Hindistan’da İslâm kitlelerini idaremez altına alabilmek için milyonlaca altın harcadık, muvaffak olamadık. Halbuki sultan?.. Yılda bir defa bir ‘Selam-ı şâhâne’, bir de ‘Hafız Osman Kur’ân-ı Kerimi’ gönderiyor, bütün İslâm ümmetini, hudutsuz bir hürmet duygusu içinde emrinde tutuyor. İşte biz, ihtilâlden ve siz Jön Türklerden ihtilâl sonunda sultanların da, Hilâfetin de yeni bir selam-ı şahane ve bir Hafız Osman Kur’ânı ile kitleleri avucunda tutan kuvvetin de devrilmesini bekledik, aldandık. İşte bu sebeple bir soğuk adem-i kabul gördünüz...”²

Eylül 1911. Belirtildiğine göre Kolağası Mustafa Kemal Bey, Derne Muharebelerine giderken ve geri dönerken (Kasım 1912) İngiliz Gizli Servisi tarafından desteklenmiştir.³

1912. Londra Konferansına istinaden fevkalâde calib-i dikkat bir kitab Türkiye’de neşredildi:

1912 Balkan Savaşları öncesi yayımlanmış "Londra Konferansındaki Meselelerden: Anadolu’da Türkiye Yaşayacak mı? Yaşamayacak mı?" adlı yayında; başkentin İstanbul’dan Ankara’ya taşınacağını, Balkanlar’ın ve Arap topraklarının terk edileceği ve Anadolu’da bir Türk Devleti kurulacağı belirtilir. Abidin Nesimi’ye göre bu çalışmanın yazarı olan İttihatçı Hâbil Adem, kamuoyundan gelen baskılar üzerine Cemiyet tarafından yurtdışına çıkmaya zorlanır.⁴

1913. Binbaşı Mustafa Kemal Bey, Osmanlı Devleti’nin birer vilâyeti olan Suriye’ye ve Irak’a istiklâl verilmesi taraftarıydı:

Bütün kabahat Osmanlı İmparatorluğu’ndadır. Balkan Harbi sonunda Gelibolu’da idim. Ben Talat Paşa’ya teklif ettim. Suriye’ye, Irak’a bağımsızlık veriniz dedim. Talat Paşa “Bunu başkasına söyleme, seni asarlar” dedi.⁵

¹ Rachel Simon. (1980). Önderliğin Başlangıç Yılları: Mustafa Kemal’in Libya’yı İlk Ziyareti 1908. *Belleten*, 44(175), s. 91. Alıntındaki yazım yanlış düzeltilmemiş, aslına sadık kalınmıştır.

² Mustafa Bıyıklı. (1997). *Batılılaşma Sürecinde Türkiye’de Hilâfet Tartışmaları ve İslâm Dünyasındaki Etkileri* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 90-91). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, İstanbul.

³ Hikmet Özdemir, *Atatürk’ün Ardından: Sir Percy Loraine’in Tanıklığı*, 2010, s. 130; Aktaran: Said Alpsoy. (2022). *Atatürk’ün İngiltere Sevgisi* [Video] içinde (dk. 07:22), [YouTube](#).

⁴ Fuat Dündar. (2008). *Modern Türkiye’nin Şifresi: İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)* (2. baskı) içinde (s. 60). İstanbul: İletişim Yayınları. Hâbil Âdem mahlas adlı Arnavut Naci İsmail Pelister, istihbaratçıydı: *Toplumsal Tarih*, Kasım 1994, Sayı 11, s. 9.

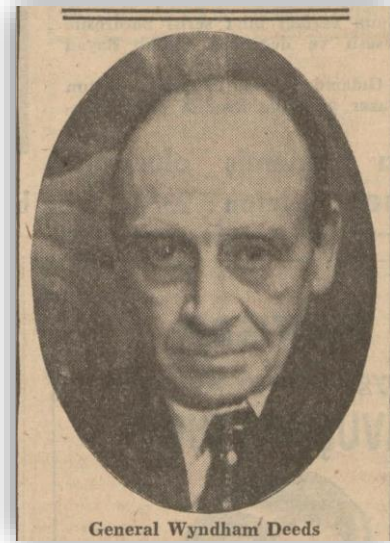
⁵ Şule Perinçek. (2011). (Haz.). *Atatürk’ün Bütün Eserleri* içinde (c. 30, s. 112). İstanbul: Kaynak Yayınları.

1913 tarihinde Suriye ve Irak topraklarında müstakil ve/veya muhtar idarelerin tesis edilmesi hususuna dair müktesebat bulunuyordu:

Osmanlı yetkilileri savaşa girildikten sonra mevcut olabilecek istihbarat için Britanya ve Fransa konsolosluklarının arşivlerine el konulmasını emrettiler. Beyrut ve Şam'daki Osmanlı yetkilileri bunun semeresini topladı. Fransız konsolosluk belgeleri -1913'te Paris'te düzenlenen Birinci Arap Kongresi'ne katılmış olan birçok kişinin de aralarında bulunduğu- gizli cemiyet üyelerinden gelen ve Arapların daha geniş otonomiden Fransız himayesinde tam bağımsızlığa kadar uzanan hedefleri doğrultusunda Fransızların desteğini almaya çalışan çok sayıda yazışma içeriyordu.⁶

1918 Filistin Cephesi'ndeki Mısır Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Allenby'e istihbarat subaylığı yapacak olan Wyndham Deedes, Mustafa Kemal'i 1913 itibarıyla tanıyordu.

Sonra O [Deedes] sâbık Dahiliye Nâzırı Hacı Âdil Bey'e mültecî mes'elesiyle alâkalı bir muhtıra arz etmek ve arazî yerleşimi imkânlarını müzakere etmek üzere İstanbul'a muvasalat etti. Orada iken sadece kendi halkının tarihine silinmez bir iz bırakmakla kalmayan bir adamla tanıştı ki O adam, Umumî Harb'in kaosundan husûle gelerek bazı cihetleri fevkalâde müzâhir olan şahsiyetler arasında yer alsa da harbler ve ihtilâller sebebiyle parçalanmış, geri kalmış, ibtidâî ve intizamsız bir milleti yekpâre ve münbit bir modern devlete dönüştüren bir adamdı. Bu, Mustafa Kemal idi; "*hükûmet darbesinde* tam-muktedir ve şimdi mutlak-iktidar..." diye yazdı Deedes "...genç bir ahbab". Mustafa Kemal o vakit İstanbul Kumandanı idi ve Türkiye'ye dayatılan Balkan Devletleriyle mütâreke sonrası, Enver Paşa'nın ve Talat'ın Bâb-ı Âlî'yi Ocak 1913'te istilâ ettiği ve Enver'in Çatalca'daki Türk Ordusunun Kumandanı Nazım Paşa'yı kendi elleriyle katlettiği hengâmda bir İttihad ve Terakki Fırkası mensubuydu. Deedes, Mustafa Kemal'le çokça irtibatla kalmış gibi görünmüyor, ancak daha sonra Deedes Enver'le ve Talat'la, bilhassa da Talat'la çalışacaktı. Ve denilebilir ki hakikaten tarih de, mukadderata benzer şekilde, garip yârenlikler meydana getirir.⁷

Fotoğraf 1. General Wyndham Deedes (Cumhuriyet, 9 Nisan 1940, s. 5).

⁶ Eugene Rogan. (2017). *Osmanlı'nın Çöküşü: Ortadoğu'da Büyük Savaş 1914-1920* içinde (s. 324). İstanbul: İletişim Yayınları.

⁷ "So he went to Constantinople, to put before the Minister of the Interior, Hacı Adil Bey, a report on the refugee problem and to discuss the possibilities of land settlement. While there he met the man who was not only to set an indelible mark on the history of his own people, transforming a backward, primitive and disorganized nation, broken by wars and revolutions, into a compact and efficient modern state, but was, among the personalities which have emerged from the chaos of the World War, in some ways the most remarkable. This was Mustafa Kemal, '...a young fellow', writes Deedes, '...all-powerful at the *coup d'etat* and in full power now'. Mustafa Kemal was at that time Commandant of Constantinople and a member of that Party of Union and Progress which, after the armistice with the Balkan States which had been forced on Turkey, seized the reins of government in January 1915, when Enver Pasha and Talaat invaded the Council Chamber and Enver with his own hand killed Nazim Pasha, the Commander of the Turkish Army at Çatalca. Deedes does not seem to have come much in contact with Mustafa Kemal, but later he was to work with Enver and Talaat, particularly with the latter, and it may be said indeed that history, like necessity, makes strange bed-fellows." John Presland. (1942). *Deedes Bey: A Study of Sir Wyndham Deedes 1883-1923* (p. 106). Great Britain, London: MacMillan & Co. Ltd. Umumî Harb'den evvel Türkiye'de 25 sene boyunca jandarma müfettişi olarak vazife ifa eden Deedes, 1913 yazında bir heyetle birlikte Samsun'a muvasalat etmiş ve 6 mücavir vilâyeti 3 ayda teftiş etmiştir (Cumhuriyet, 9 Nisan 1940, Sayı 5714, *Avrupanın hasta adamı ölmüştür*, s. 5, sütun 3).

İngiliz kurmay Henry Hughes Wilson 1913 yılında Balkan Savaşlarındaki savaş meydanlarını gezdikten sonra, İstanbul'da yaptığı açıklamada aralarında Enver ve Cemal paşaların da dahil olduğu karşılaştığı Türk subaylarının kapasitelerinin çok yetersiz olduğunu belirtmiştir. Fakat bunun bir tek istisnası vardı:

Mustafa Kemal denilen birisi var, onu izleyin, o çok ilerleyecektir.⁸

Henry H. Wilson, 19 Şubat 1918-22 Haziran 1922 devresinde İngiltere Genelkurmay Başkanlığı vazifesini yürütecektir.

1913-1914 kışı. Yunanistan Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Vekili Miralay İoannis Metaksas, Balkan Harbleri sonrası ve Cihan Harbi arifesinde, zuhuru muhtemel Türk-Yunan savaşı hakkında mütalaalarını genelkurmay'a bildiriyor: *Son savaşların akabinde Türkler, İstanbul'un kaybedilmesi olasılığını düşünerek, başkentlerini Anadolu içlerine taşımayı düşünmektedir.*⁹

29 Ekim 1914. İttihad ve Terakki yönetimi Çarlık Rusya'nın Karadeniz sahillerini bombardıman ettirerek, Üçlü İttifak'ın (Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya) tarafında ve Üçlü İtilâfa (İngiltere, Fransa, Çarlık Rusya) karşı resmen savaş ilân etti. Umumî Harb, 1 Ağustos 1914'te başlamış idi.¹⁰

1915. İngiliz Hariciye Nezâreti'ne aid 21 Mayıs 1932 tarihli bir muhtıraya göre Mustafa Kemal, Çanakkale Kara Muharebeleri hakkında çok ilginç ve çarpıcı bir ifade sarfedecektir: *Tüm savaş günlerinde iki düşmanla savaşmak zorunda kaldım: Dış düşman ve Türk yüksek komutası.*¹¹

İngiliz Askerî İstihbaratı, 19'uncu Tümen Kumandanı Yarbay Mustafa Kemal'in 23 Mart tarihli hareket emrini elde etmiş idi.¹²

Nisan 1915. İngilizler, Bahriye Nâzırı ve Suriye'deki 4'üncü Ordu Kumandanı Ahmed Cemal'le gizli görüşmeler yaptı. Ahmed Cemal, askerî darbeye kendi hanedanlığının kurulması ve desteklenmesi karşılığında savaş dışı kalmayı kabul etti: *İngiltere, Mısır'daki Amerikan diplomatları kanalıyla Suriye'deki Dördüncü Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa nezdinde barış yoklaması yapmıştır. Buna göre, Cemal Paşa Sultan ilân edilecek.* İngiliz vesikasında belirtildiğine göre Cemal, İngilizlerle anlaşmış fakat Suriye mıntıkasına ilişkin mevad mucibince Fransızlar bu komploya mani olmuşlar.¹³

⁸ The Times, 11 November 1938, p. 19; Aktaran: Mustafa Sarı. (2006). *The Times Gazetesi'ne Göre Atatürk'ün Vefatı. Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (10), s. 376, dipnot 27.

⁹ Nilüfer Erdem. (2010). *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı* içinde (s. 108). İstanbul: Derlem Yayınları.

¹⁰ Edward J. Erickson. (2003). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu* (T. Akad, çev.) (2. baskı) içinde (s. 39, 45). İstanbul: Kitap Yayınevi.

¹¹ Salâhi R. Sonyel. (1979). Büyük General, Asil Düşman ve Cömert Dost... Gazi Mustafa Kemal. *Belleten*, 43(171), s. 630. "Mustafa Kemal'in kazandığı şöhret, Anafarta müdafaasının neticesidir. Şu kadar ki bu muharebedeki esbâb-ı muvaffakiyeti temin ve ihzâr eden erkân-ı harp miralayı Feyzi [Çakmak] Bey'dir. Liman Paşa, muayyen bir günde İngilizlere karşı tecavüzî harekete başlanılmasını Feyzi Bey'e emretmişti. Fakat bazı istihzarâtın ikmaline lüzum gören Feyzi Bey, bu hareketin daha bir iki gün tehirini istiyor ve Liman Paşa da ısrar ediyordu. Nihayet Feyzi Bey'in; *ben beyhude yere askerî kırılmasına razı olamam!* tarzında verdiği cevap, *bir Alman kumandanının verdiği emir behemehâl icra olunur!* sözleriyle mukabele görüyor ve Feyzi Bey'in yerine fırka kumandanlığına Mustafa Kemal Bey getiriliyor. Anafarta galibiyetini, memleket Feyzi Bey'e medyûndur." Hüseyin Kâzım Kadri. (2018). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım: İstanbul Trabzon Selanik Suriye* (İ. Kara, haz.) (3. baskı) içinde (s. 302). İstanbul: Dergâh Yayınları.

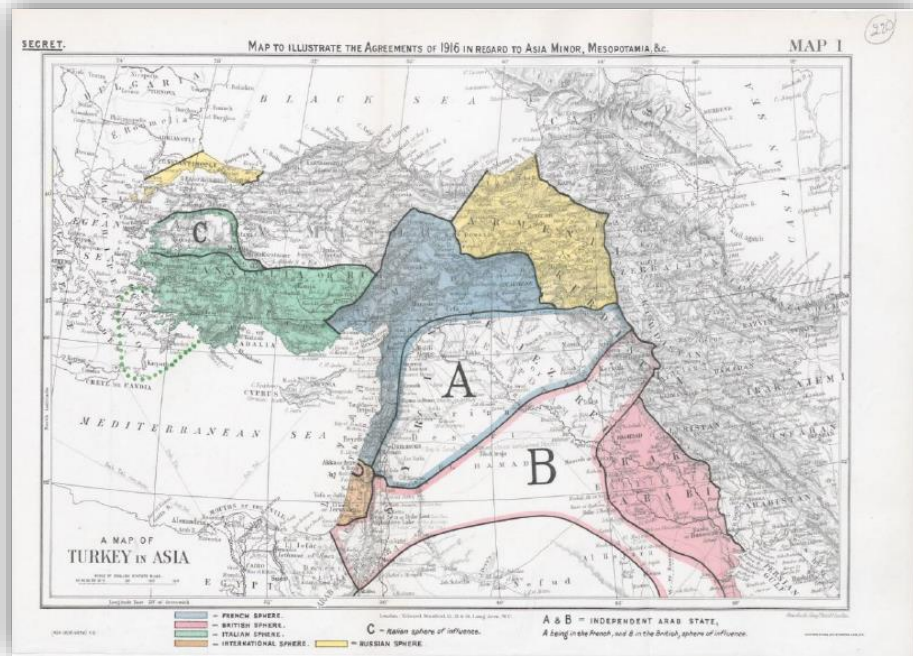
¹² TNA, WO, 95/4304, 29 DIVISION, Headquarters Branches and Services: General Staff, 1915 Jan.-June, 26 May 1915; Aktaran: Mehmet Kıbil. (2020). Çanakkale Muharebelerinde İngiliz Askerî İstihbarat Raporları. *Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), s. 286.

¹³ Ömer Kürkçüoğlu. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)* içinde (s. 39). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. İlgili müstakbel sayfalarda görülecektir ki Mustafa Kemal, "Üç Paşalar" diktasının Ahmed Cemal grubuna mensub bir kumandan idi.

29 Aralık 1915. Çarlık Rusya’nın Paris’teki Büyükelçisi İzlovski’den Hariciye Nâzırı Sazonov’a telgraf: [Fransa Başvekili Aristidi] Brian “İngiltere de bağımsız bir Arap Devleti kurmayı tasarlamakta, hatta Mekke Şerifi ile bu yoldaki müzakerelerini halen sürdürmektedir” dedi.¹⁴

6-19 Mayıs 1916. Sykes-Picot gizli muahedesi akdedildi ve böylece Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetindeki bilhassa Suriye, Irak ve Filistin topraklarının müstakil veya manda idarelerce yönetilmesi resmen kararlaştırıldı:

Fransa’nın Londra büyükelçisi Paul Cambon ve İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey arasında imzalanan bu anlaşma, 1915 İstanbul Anlaşması’nda öngörülen ganimetlerin bölüşümünü içeriyordu. Daha sonra Rusya tarafından da imzalanan bu anlaşmaya göre; Filistin’de uluslararası bir rejim kurulacak, Fransa, topraklarını Suriye’nin kıyı şeridinde kadar genişletecek ve iç bölgelerde de bir nüfuz alanı olacak, ayrıca Britanya da aşağı Mezopotamya’ya kadar genişleyerek Fransız sınırına dek benzer bir nüfuz alanına sahip olacaktı. Her iki ülke nüfuz alanları içinde, “bağımsız bir Arap Devleti ya da bir Arap Devletleri Konfederasyonu’nu tanımaya ve desteklemeye” hazırды. Bu arada her iki ülke de, kendi nüfuz alanlarında gerekli olabilecek yabancı danışmanları belirleme hakkını muhafaza ediyordu.¹⁵

Harita 1. Sykes-Picot Muahedesine ilişkin İngiliz arşivinde bulunan “gizli” ibareli harita.¹⁶

Temmuz 1916. Doğu Cephesi’ndeki 2’nci Ordu Kumandanı Ahmed İzzet (Furğaç) Paşa, Mustafa Kemal’in bir hükûmet darbesi gerçekleştirerek münferid sulh akdetmek düşüncesinde olduğunu belirtmiştir:

Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Miyafarkın’e giderek orada bir gece geçirdim. Ordunun ilerideki harekâtına ilişkin fikir alışverişi yaptıktan sonra paşa, konuyu devletin bugünü ve geleceğine getirerek,

¹⁴ Hayri Mutluçağ. (1972). (Haz.). *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu’nun Taksim Planı* içinde (s. 228). İstanbul: Belge Yayınları.

¹⁵ Paul C. Helmreich. (1996). *Sevr Entrikaları: Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye’nin Taksimi* (Ş. Erol, çev) içinde (s. 4). İstanbul: Sabah Kitapları.

¹⁶ Ramazan Aydın Çakmak. (2021). *Sykes-Picot Antlaşması’nın Suni Sınırlarında Meydana Gelen Değişikliklerinde Mezhep Faktörü: Suriye Örneği* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 46). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

geleceğimizin karanlık olduğunu açıkladıktan ve hükümet adamlarının, özellikle Enver Paşa'nın hata ve kötülüklerini saydıktan sonra, yaklaşan felaketlerin önüne geçmek için bir hükümet darbesiyle bu delice idareye son vermeye acil ihtiyaç bulunduğunu belirtti. Açıklama ve düşüncelerini kısaca doğrulamakla birlikte, her taraftan ateş içindeyken böyle bir hükümet darbesinin, içimizdeki Almanlar ve sınırımızdaki Bulgarlarla yeniden düşmanlıklar doğuracağı ve karışıklıklar çıkaracağı, memleketimize iyice nüfuz eden eski düşmanlarımızın bu karışıklıklardan yararlanmak için hemen harekete geçeceği için, böyle bir girişimin tehlikeli sonuçlarına karşı ne düşündüğünü sordum. Bunun üzerine, herhangi bir karar verilince derhal İngiliz ve Ruslara müracaat ederek barış imzalamak ve Almanlara kılıç çekmek gerekeceğini söyledi. Söz sırasında, benim muvafakatimi aldıktan sonra bu konuda Vehip ve Cemal Paşalarla da uyuşmanın kolay olduğunu ima etti.¹⁷

Mustafa Kemal, *Cemal Paşa'ya bağlılığına karşılık, mensuplarının çoğunluğu Talât ve Enver Paşaları destekleyen fedâî teşkilâtındaki kendi grubundan istifade etmiştir*. Mustafa Kemal'in Harbiye Mektebi'nden itibaren yakın arkadaşı olan silâhşor Ömer Naci İttihad ve Terakki Cemiyeti merkez-i umumîsinde yer almaktaydı. Diğer bir fedâî Yakup Cemil, 1916 yılında yapmayı düşündüğü, örgütün önde gelen bazı üyelerinin de al altından destek veridiği, "münferit sulh" girişimini mümkün kılacak bir darbe sonrasında Mustafa Kemal'i harbiye nâzırı ve başkumandan vekili yapmayı planlamıştır.¹⁸

1916 baharında Yakup Cemil, Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Sabataycı Aka Gündüz ve Satvet Lütü (Tozan); Bursa'daki Servinaz Otel'i'nde (ki Satvet Lütü tarafından işletiliyordu) münferit sulhtan bahsetmişlerdir:

Yakup Cemil terfi ümidiyle sabırsız bir şekilde Enver Paşa'yı beklediği sıralarda arkadaşı Hüsrev Sami ile Bursa Çekirge'deki kaplıcalara gitmiştir. Kaldıkları yer Satvet Lütü tarafından işletilen Servinaz Otel'dir. Satvet Lütü, İtilaf devletlerinin Prens Sabahattin kanalı ile ilettikleri sulh önerisini Talat Bey'e haber veren kişiydi. Eşref'in aktarımına göre Hüsrev Sami, Satvet Lütü ve Bursa'da sürgün bulunan Akagündüz ile siyasi sohbeti sırasında münferit sulh teklifinin bahsi açılınca Yakup Cemil böyle bir girişimin varlığından haberdar olmuştur.¹⁹

*Prens Sabahaddin ve onun özel kâtipliğini yapmış olan Satvet Lütü Tozan'ın münferit sulh teklifleri ve aracılıkları; hatta İttihadçı fedailerden Yakup Cemil'in, münferit sulh teşebbüsleri, teşebbüs muvaffak olursa yeniden kurulacak kabineye Mustafa Kemal'in Harbiye Nazırı olarak getirilmesi çabaları ve Yakup Cemil'in bu uğurda hayatını kaybettiği de bilinmektedir.*²⁰

Mustafa Kemal'in ismi, İttihatçı fedai Yakup Cemil'in askeri darbe girişimiyle birlikte gündeme geldi. Yakup Cemil, tutuklandıktan sonra kendisini sorgulayanlara Enver'in yerine Mustafa Kemal'in geçmesini istediğini söyledi. Mustafa Kemal'in bu girişime dahil olduğuna ilişkin başka bilgi yoktur, fakat tutuklanan ve sorgulanan diğer komploculardan biri olan Dr. Hilmi, Diyarbakır'ın kuzeyinde bulunan Silvan'daki karargahında Mustafa

¹⁷ Ahmet İzzet Furgaç. (2017). *Feryadım: İstiklâl Harbi'nin Gerçekleri* (S. İ. Furgaç ve Y. Kanar, haz.) (2. baskı) içinde (c. 2, s. 284). İstanbul: Timaş Yayınları. Ahmed İzzet'in de "uzun zamandır savaş karşıtı olarak tavır" aldığı belirtiliyor: Anthony Allfrey. (2016). *Savaş Baronu Zaharoff* (B. Ilgın-Helvacioğlu, çev.) içinde (s. 304). Ankara: Kelime Yayıncılık.

¹⁸ Şükrü Hanioglu. (2023). *Atatürk: Entelektüel Biyografi* içinde (s. 239). İstanbul: Bağlam Yayınları.

¹⁹ Ömer Faruk Atılgan. (2022). *Silahların Gölgesinde Siyaset: Bir Komitacı Olarak Yakup Cemil Bey* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 110). Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Düzce. Gümölcineli Hüsrev Sami (Kızıldoğan) da Mustafa Kemal'in İttihadçı fedâîlerinden idi. Nitekim CHP Tek-Parti devrinde TBMM'ye mebus tayin edilecektir: Şükrü Hanioglu, *Atatürk*, 2023, s. 240.

²⁰ Sadi Borak. (1966). *Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk* içinde (s. 43). İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketleri Yayınları. Enver'i devirmeye teşebbüs eden Yakup Cemil kurşuna dizilmiş iken Sadrazam Talat'ın ricası üzerine 15 Nisan 1914'te Fransa'dan 35 milyon borç alınmasına vesile olan Satvet Lütü idam edilmeyip Ankara Keçiören'e sürülmüştür, burada da hafî siyasî faaliyetlerine devam etmiştir: Ahmed Bedevî Kuran. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele* (A. Berktaş, haz.) içinde (s. 631-633). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kemal'e sığınmıştır. Mustafa Kemal, kendi personeli arasında ona bir görev verdi ve böylece ona koruma sağlamış oldu.²¹

Bilindiği üzere Prens Sabahattin ve Satvet Lütü Tozan İngilizlerin hesabına çalışmışlardır.²²

Teşkilât-ı Mahsusa reislerinden Hüsametdin Ertürk, Tevfik Apay tarafından 1975 senesinde tahrir edilmiş ve Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı kütüphanesinde mahfuz bulunan *Milli Mücadele Senelerinde Teşkilatı Mahsusa* nam daktilo metin hatıratında bu meseleyle alakalı olarak şu şehadetini ifade etmiştir:

[Yakup Cemil] kendisi gibi Enver paşaya ve gerekse iktidarda bulunan Talat Paşaya ve Talat Paşa kabinesine uzun süredenberi güceniklik le davranan Mustafa Kemal paşa ile işbirliği ettiği, gizli görüşmelerle hükûmeti devirme ve padişahı [Sultan Reşad'ı] indirme işini kabul edip üzerine aldığı bilinmekte idi. Aslında Mustafa Kemal paşanın benimle olan konuşmalarında olagelen gerçeği söylemesi ve açıl[ğ]a vurmalarından da hükûmeti düşürme ve padişahı indirme işini, Mustafa Kemal paşa Yakup Cemil'e önermiş olduğunu doğru bir görüşle delilleriyle anladım.²³

22 Kasım 1916. 2'nci Ordu'ya bağlı 16'ncı Kolordu'nun Kumandanı Mirliva (Tuğgeneral) Mustafa Kemal Paşa'ya aid günlük kaydı:

8/9 saat 9 sonraya kadar Erkânıharp Reisiyle [İzzeddin Çalışlar'la] tesettür'ün lağvı ve hayat-ı içtimaiyemizin ıslahı hakkında sohbet; 1) Muktedir ve hayata vâkıf valide yetiştirmek, 2) Kadınlara serbesti vermek, 3) Kadınlarla müşareket-i umumiye, erkeklerin ahlâkıyatı efkârı, hissiyatı üzerinde müessirdir. Celb-i muhabbet-i müteakile temeyyül-i fitrîsi.²⁴

Filistin kolonizatörü Yahudi Baron Rothschild'in Kudüs mümessili Albert Antébi, 1916'da, 16'ncı Kolordu kumandanının emrine er olarak tayin edilmişti. Mustafa Kemal Paşa hakkındaki tanıklığı:

Otuz beş yaşındaki Mustafa Kemal'in çekici bir havası yoktu. Büyük cüsseli değildi. Şeffaf ve yırtıcı gözleri vardı. Aksi, Türk olmayanları hor gören biriydi. Trablus'un İtalyanlara; Çanakkale'de ise İngilizlere ve Fransızlara karşı aslanlar gibi savaşmıştı. İliklerine kadar vatanseverdi; ama Türk vatansever. Türklere yabancı bir dinmiş gibi karşı çıktığı İslamiyetin ve geleneklerin içinde kaybolmuş İmparatorluğu modern ve laik bir Türkiye'ye dönüştürmek istiyordu.²⁵

17 Şubat 1917. "Hicaz Kuvve-i Seferiye Komutanlığı"na atanmış olan Mustafa Kemal Paşa, Enver ve Cemal Paşaların bulunduğu istişare toplantısında Mekke'nin ve Medine'nin terkedilmesi gerektiğini savundu.²⁶

²¹ Erik Jan Zürcher. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası: Jön Türk Mirası* (L. Yalçın, çev.) içinde (s. 207-208). Ankara: Akılçelen Kitaplar. "Yakup Cemil, 1916 yılı içerisinde Enver'i Harbiye Nazırlığı'ndan indirip, yerine [Ahmed] Cemal [Paşa], Mustafa Kemal ve Fethi Beylerden birisini getirmek amacıyla darbe girişiminde bulunmuş, ancak başarılı olamayarak idam edilmiştir." Nevzat Artuç. (2005). *Ahmed Cemal Paşa (1872-1922) Askeri ve Siyasi Hayatı* [Doktora Tezi] içinde (s. 137). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta.

²² Rıfat N. Bali. (2018). *Satvet Lütü Tozan: Büyük Bir Maceraperest, Koleksiyoner, Hayırsever* (2. basım) içinde (s. 326). İstanbul: Libra Kitap. Ali Değermenci & Ayşe Yılmaz. (2020). (Haz.). *Öyle Geçer Ki Zaman: Teoman Duralı Kitabı* (2. baskı) içinde (s. 52). İstanbul: Turkuvaz Kitap.

²³ Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 239, dipnot 93. Mareşal Fevzi Çakmak, mezkûr hatıratı okumuş ve şu şerhi düşmüştür: "Yakup Cemil'in bu yüzden kurşuna dizildiği bilinmektedir."

²⁴ Şükrü Tezer. (1995). *Atatürk'ün Hatıra Defteri* (3. baskı) içinde (s. 75-76). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

²⁵ Elizabeth Antébi. (2017). *Saraydaki Adam: Albert Antébi* (E. Yılmaz-Ergezen, çev.) içinde (s. 466). Ankara: Cümle Yayınları.

²⁶ Şevket Süreyya Aydemir. (1994). *Tek Adam* (13. basım) içinde (c. 1, s. 299). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Medine kuşatılmıştı. Mustafa Kemal'e Ordu Komutanı yetkisi ile Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi başına geçmesini teklif ettiler. Şam'da bizim karargâha geldi. Durumu şöyle bir inceledikten sonra: -Bir defa ben gitmem ya... Size de sorarım: Medine'de ne işiniz var?²⁷

5 Temmuz 1917. Mustafa Kemal Paşa, Filistin Cephesi'ndeki 7'nci Ordu Kumandanlığına tayin edildi.²⁸ Bu vazifeyi kabul etme gerekçesi olarak başyaveri Selânikli Salih (Bozok) Bey'e "7. ordu kumandanlığını kabul edeceğim. Fakat senin düşündüğün gibi Falkenhayn'ın kumandası altındaki ordulardan birinde çalışmak için değil, bilakis onun yapmak istediklerine mâni olmak için" dedi.²⁹

20 Eylül 1917. Haleb'deki 7'nci Ordu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal, İstanbul'daki Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver'e uzunca bir muhtıra gönderdi ve hem Sadrazam Mehmed Talat'a hem Bahriye Nâzırı Midillili Ahmed Cemal'e de bu muhtıranın birer suretini ilettiler. Bu muhtıra, Enver'e karşı ihtilâlcî bir muhtıradır:

20 Eylül 1917 günü Enver Paşa'ya hitâben yazılan, sûretleri de Talât ve Cemal Paşalara gönderilen, uzun bir rapor kaleme alır. Mustafa Kemal değerlendirmesinde dile getirdiği askerî eleştirilere ilâveten, "Almanların . . . imtidâd-ı harbdan istifade ederek bizi müstemlece şekline sokmak ve memleketimizin bütün menabî'ini kendi ellerine almak siyasetine mu'arız" olduğunu vurgular.

Bu raporunu yazmadan önce, koruyucusu Cemal Paşa'dan, buluşmalarında üzerinde anlaştıkları konularda Enver Paşa'ya bildirimde bulunmak üzere izin istemesi ve muhatabının da "icrâ etmekte olduğu . . . mücâdelât sırasında pek ziyade mucib-i istifade olacağına emin" olduğu bu değerlendirmeyi sunmasını tavsiye etmesi, söz konusu hamlenin, daha sonra ileri sürüleceği gibi, "Mustafa Kemal'in İttihad ve Terakki liderlerine tavır koyması" değil, bahriye nâzırının, başkumandan yardımcısını tasfiye ederek iktidara el koyma girişimine destek amaçlı, onun yönlendirmesi ile sahnelenen bir eylem olduğunu kanıtlamaktadır. Raporun, İttihad ve Terakki erkânından Dr. Bahaeddin Şakir ve Dr. Nâzım ile önde gelen meb'uslara da sunulması, bunun, Enver Paşa'yı devirmeyi hedefleyen girişimin cemiyet içi zeminini hazırlama gayretinin ürünü olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal, buna ek olarak kaleme aldığı ve dört gün sonra Enver ve Cemal Paşalara gönderdiği ikinci bir raporda ise "Falkenhayn asla Sina cephesinde vazife alamaz" görüşünü dile getirdikten sonra, bir Arabistan ordusu başkomutanlığı tesisi ve savunmanın komutasındaki VII. Ordu'ya bırakılmasını talep etmiştir. Bunun, Cemal Paşa'nın denetiminde, cephe kumandasını üzerine alma önerisi olduğu açıktır.

Bu süreçte, Cemal Paşa'nın da Alman kumandanın planlarına yönelik sert eleştiriler yapması, "ya ben ya Falkenhayn!" dayatmasında bulunması, İttihad ve Terakki içinde aynı kamp içinde yer alan iki subayın ortak eylemi ihtimalini gündeme taşımaktadır. Mustafa Kemal raporunun sonunda, teklifi kabûl edilmezde ordu kumandanlığından alınması, aksi takdirde Falkenhayn komutası altında çalışmayıp istifa edeceği tehdidini iletir.

Talebine olumlu cevap alamayan Mustafa Kemal, ileride vurgulayacağı gibi, askerî teâmüle aykırı bir eyleme girişir. Kendini azleder, yerine vekâleten kolordu kumandanı Ali Rıza (Sedes) Paşa'yı görevlendirerek oldubittiği kumanda heyetine bildirir. İsrarlara karşılık geri adım atmaz, merkezi Diyar-i Bekir'e alınmış olan II. Ordu kumandanlığına geri dönme teklifini de reddeder. Bunun üzerine, hastalık gerekçesiyle bir ay izin verilerek İstanbul'a çağrılır. Bu süre daha sonra üç aya çıkarılır.

Cemal Paşa'nın da onunla görüştüktan sonra istifa edeceğini söylemesi, eyleminin, Enver Paşa'nın devre dışı bırakılarak Cemal Paşa'nın İttihad ve Terakki askerî kanadının liderliğine getirilmesini hedefleyen ve "paşalar komplosu" olarak adlandırılan girişimin ikinci aşaması olması ihtimâlini kuvvetlendirmektedir. Mustafa Kemal'in Enver Paşa'ya karşı "ittihat" vücûda getirmek için çalıştığı ve bâzı kumandanları bu maksada "imâle

²⁷ Falih Rifkî Atay. (1980). *Babanız Atatürk içinde Atatürkçülük Nedir?* (s. 7). İstanbul: Bateş Yayınları.

²⁸ Utkan Kocatürk. (tarih yok). *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü* içinde (s. 56). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

²⁹ Salih Bozok & Cemil Bozok. (1985). *Hep Atatürk'ün Yanında* içinde (s. 180). İstanbul: Çağdaş Yayınları.

ettiği” hakkında dolaşan söylentiler de bunu desteklemektedir. Buna karşılık, girişimin başında Cemal Paşa’nın yer aldığı gözden kaçırılmamalıdır.³⁰

6 Ekim 1917.³¹ Nitekim Sina Cephesi’ne taarruz edilmesini teklif eden Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı Müşir Falkenhayn ile ilerleme aleyhindeki 7’nci Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa arasında anlaşmazlık çıkmıştır. En nihayet yetkisi haricinde *siyasî nitelikli* bir muhtıra gönderen ve fakat Başkumandanlık Vekâletinden istediği cevabı alamayan Mustafa Kemal Paşa, askerî disipline aykırı surette istifa etti.

Mustafa Kemal, hiç bir askerin, hele bir ordu kumandanının yapamayacağı ve hatta bir bakışta yapılmaması lazım gelen bir şey yapar: Hem de kendi tabiriyle “kendi kendini kumandanlıktan affederek” vekilini de kendi tayin eder, vazifesinden çekilir. Bu garip bir istifadır. Bir ordu kumandanının, bir harp cephesinde ve hem de bir taarruz arifesinde böyle bir hareketi, şeklin, kanunların ve harp disiplininin kapsayamayacağı bir şeydir. Bu harekete, Genelkurmay ve Başkumandanlık Vekâleti sert ve kesin bir kararla karşılık verebilirdi. Hem de başka kumandanlara da misal olsun diye. Bu karşılık en azdan emekliye sevk işlemi olurdu. Ama öyle olmadı. Önce Mustafa Kemal’i kararından vazgeçirmeye, istifasını geri almaya razı etmeye çalıştılar. Bu sonuç vermedi. Sonra onu tekrar eski görevine, yani Doğu cephesindeki II. Ordu Kumandanlığına iade ettiler (9 Ekim 1917). Bu görevi de reddetti. Suriye’den ayrıldı. İstanbul’a harekete karar verdi. (..) Kendi tabiriyle “bir asi kumandan” olarak!³²

Söz konusu istifa, Sina Cephesi’nin dengesini bozmuştur:

Mustafa Kemal Paşa’nın, fikir ve eleştirilerinin dikkate alınmaması gerekçesiyle, VII. Ordu komutanlığından istifa etmesi sistem içinde bir deprem yaratacaktı. Osmanlı komuta heyeti kendi içinde bu derecede bölünmüş ve Yıldırım henüz faaliyete geçmişken, Allenby’nin beklenen taarruzu ile Üçüncü Gazze Muharebesi başladı.³³

Münhal ordu kumandanlığı mevkiine Fevzi (Çakmak) Paşa tayin edilmiştir lâkin İngilizlerin 31 Ekim’de başlatacağı 3’üncü Gazze/Birüssebi Taarruzu sırasında 7’nci Ordu’nun kumandanlığına Von Kress vekâlet edecektir.³⁴

Zürcher, Mustafa Kemal Paşa’nın Birinci Cihan Harbi’ndeki performansını şöyle hulâsa eder: *Tüm bu süreç boyunca askerî disiplini baltalayan ve sıklıkla siyasal olarak tanımlanabilecek faaliyetlere karışmıştır.*³⁵

15 Ekim 1917. Sağlık sorunlarını mazeret göstererek 2’nci Ordu Kumandanlığından da kendini affettiren Mustafa Kemal Paşa Pâyitaht’a (İstanbul’a) muvasalat etti.³⁶

³⁰ Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 227, 250-252. Örneğin Çarlık Rusya Hariciye Nâzırı Sergey Sazonov’un 25 Aralık 1915 tarihli gizli muhtırası, Midillili Ahmed Cemal cuntasının Alman aleyhtarlığı görüntüsüyle Müttefikler tarafından teşvik edildiğine işaret etmektedir: “Cemal’i İstanbul Hükümeti aleyhine açık bir isyana sevk etmek için ümitler vardır. (..) 2- Cemal Paşa, babadan oğula veraset yoluyla geçmek üzere, Sultan ilân edilecek, 3- Cemal Paşa da, Osmanlı Sultanını ve İstanbul Hükümetini Almanların elinde esir ve binaenaleyh lağvedilmiş sayıp ilân ederek bunların aleyhinde savaş açmayı tahhüt ediyor. 4- Onun İstanbul üzerine yürümesi halinde devletler kendisini silâh, erzak, teçhizat ve saire ile donatacaklardır.” Hayri Mutluçağ. (1972). (Haz.). *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolunun Taksim Planı* içinde (s. 223-224). İstanbul: Belge Yayınları.

³¹ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 56.

³² Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, 1994, c. 1, s. 303-304.

³³ Edward J. Erickson. (2017). *Osmanlı Askeri Tarihi* (M. Uyar, çev.) (2. baskı) içinde (s. 528). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

³⁴ Selçuk Osmanoğlu. (2020). *Orgeneral Cevat Çobanlı’nın Askeri Faaliyetleri* [Doktora Tezi] içinde (s. 159, dipnot 687). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

³⁵ Erik Jan Zürcher, *Bir Ulusun İnşası*, 2015, s. 206-207.

³⁶ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 60-61.

Kasım 1917. Mustafa Kemal Pâyitaht'a ulaştıktan sonra tekrar eski arkadaşı Fethi ile birlikte hareket etmeye başladığını görüyoruz; her ikisi de Talat'a ulaşmaya ve onun Enver'e karşı tavrı almasını sağlamaya çalıştılar.³⁷ Enver Paşa şüphelenmiş olmalı ki Mustafa Kemal Paşa'ya maiyetinde erkân-ı harb (kurmay) olup olmadığına dair 16 Kasım tarihli bir telgraf göndermiş ve *Berberimde bir Erkân-ı harb zâbiti aldığım hakkındaki ifade doğru değildir* cevabını almıştır.³⁸ Mustafa Kemal, örneğin devrin Levazimat-ı Umumiye Müdürü İsmail Hakkı Paşa ile sık sık görüşmüştür. İsmail Hakkı Paşa, İstanbul'da zuhur edebilecek iç ayaklanma ihtimaline karşı Enver Paşa tarafından gizlice teşkil edilen ihtiyat kuvvetinin kumandanıydı. Mustafa Kemal, mezkûr askerî teşkilatı Ali Fethi (Okyar) vasıtasıyla Sadrazam Talat Paşa'ya ihbar etmiştir.³⁹ Bu suretle Sadâret ve Harbiye Nezâreti arasındaki ilişkiler gerilimli bir hâl almıştır.

Umumî Harb'in Sina Cephesi'nde (1915-1917) muvazzaf Emekli Orgeneral Ali Fuad (Erden) Paşa⁴⁰, 7'nci Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı devirmeyi düşündüğünü nakleder:

Yedinci Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, bir gün Halep'te bana demişti ki: "Harp iyi sevk ve idare edilmiyor. Enver, başkumandanlık vazifesini yapamıyor. Bu gidiş felâkete doğru bir gidiştir. Enver'in çekilmesi lâzım. Ben kendisine söyleyebilirim: 'Sen harbi iyi idare edemiyorsun. Çekilmelisin, senin yerine ben gelmeliyim'". Bu sözler şaşırttı kaldım. Enver Paşa'ya böyle bir şey söylenebilir miydi? Bu, ihtilâl yapmak gibi birşey olurdu. Şöyle arzettim: "Zât-ı devletiniz böyle söyleyebilirsiniz. Fakat Enver Paşa cevap olarak ince altın zincir takılı sağ elinin şehadet parmağını yanı başındaki zile basar. Seryaveri gelir. Ona 'Paşa hazretlerini yanımdaki odada misafir ediniz. Kimse ile ihtilâl buyurmayacaklardır!' diyecek olursa ne yaparsınız? Zât-ı devletiniz nasıl 'Sen çekilmelisin, senin yerine ben gelmeliyim' diyebilirse o da seryaverine böyle diyebilir". Mustafa Kemal Paşa sustu. Hiçbir şey söylemedi, yalnız "Hııı" dedi ve muhavere kesildi.⁴¹

1917'de Beyrut'ta ailesiyle ikâmet etmekte olan sabık Haleb Valisi Hüseyin Kâzım Kadri, bu meseleyle alakalı şu cümleleri hatıratına derc etmiştir:

Henüz Suriye'de iken onun [Mustafa Kemal'in] Enver Paşa'ya karşı bir ittihat vücuda getirmek için çalıştığını ve bazı kumandanları da bu maksada imâle ettiğini biliyordum. Suriye ordusu, İstanbul hükûmetine isyan edecek ve oradan gönderilmesi muhtemel olan kuvvete karşı da Adana fırkası mukavemetinde bulunacaktı. Farz edelim ki bu tarzda bir hareket-i isyanıyede bulunmak için pek hakiki ve makul sebepler vardı; fakat bunun neticesi memleketin bir gün evvel pââmâl-i istilâ olması değil miydi? Gafletin veya ihtirasın bu derecesi akıllara hayret verir.⁴²

Ahmed İzzet (Furgaç) Paşa'nın belirttiğine göre Mustafa Kemal, *Mareşal Falkenhayn'la arası açılıp Yedinci Ordu Kumandanlığı'ndan çekildiği zaman beş baş atını Cemal Paşa'ya -hükümet hesabına- beş bin altın liraya satın aldırması olduğundan cebi de dolu olarak Beyoğlu âlemlerine atılmış işgal kuvvetleri subaylarıyla da görüşmeye başlamıştı.*⁴³

³⁷ Erik Jan Zürcher, *Bir Ulusun İnşası: Jön Türk Mirası*, 2015, s. 209.

³⁸ *Berberimde bir Erkân-ı harb zâbiti aldığım hakkındaki ifade doğru değildir. Acizleri yalnız yâverlerimi beraber aldım. Bunda da İkinci Ordu Kumandanlığından infikâkim sırasından İkinci Orduya mensup olan mümaileyhi beraber almak hususundaki emri Devletlerine ittiba ettim.* Mustafa Kemal Paşa'dan "Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Devletli" Enver Paşa'ya 18 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1917 tarihli şifreli telgraf; Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, 1991, s. 12.

³⁹ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, 1993, s. 75-76.

⁴⁰ Ali Fuad Erden. (2003). *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları* (A. Kabacalı, haz.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

⁴¹ Murat Bardakçı. (2006). *Şahbaba* içinde (s. 92). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

⁴² Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım: İstanbul Trabzon Selanik Suriye*, 2018, s. 302.

⁴³ Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 141.

6 Aralık 1917. İngiliz Başvekil Lloyd George'nin yardımcısı ve Ferman Mühür Emni Bonar Law, Lloyd George'ye bağlı gizli servisin lideri Vincent Caillard'a "Başkan'ın Şahsi Görüşlerinin Özeti" nam muhtıra verdi:

Şahsi görüşler olarak, Müttefikler bağımsız Osmanlı Devleti'nin yok olmasını ve İstanbul'un teslimini istememektedir. Fakat boğazlar'da serbestlik sağlanmalı; Arabistan bağımsız olmalı; Mezopotamya ve Filistin, savaştan evvelki Mısır'a benzeyerek, mahmi bir devlet olmalı; Ermenistan ve Suriye'ye otonomi verilmelidir. Buna karşılık olarak, kapitülasyonlar kaldırılacak ve mali açıdan Türkiye'ye cömert yardımda bulunulacaktır.⁴⁴

7 Aralık 1917. Maliye eski nâzırı Cavid Bey, Sadrâzam Talat Paşa *hükûmetini devirmek ve bir hükûmet-i askeriye teşkil etmek meselesine dair günlüğüne* şu cümleleri kaydetmiştir:

Sadrâzam dün Enver Paşa ile uzun uzadıya görüşmüş olduğunu hikâye etti. Enverin bu mes'eledede iştirâkı olmadığına kanaat husûle getirmiş. İsmail Hakkı Paşa'nın da böyle bir teşebbüste bulunmayacağına dâir Enver'e te'minat vermişse de sadrâzam buna inanmamış. Akşam İsmail Hakkı Paşa bana geldi. Enver Paşa ile olan mülâkatını hikâye etti. Sadrâzamlar görüştüklerini Enver kendisine söyler söylemez İsmail Hakkı Paşa muhbirin Mustafa Kemal olduğunu söylemiş. Bu ismi duyunca sadrâzamların bu adamın söylediği sözlerle nasıl böyle bir kuvvet-i îman ile inanmış olduğunu hayret ettim. Bunda İsmail Hakkı Paşa'ya olan emniyetsizliğinin büyük bir tesiri olacak. Fakat böyle dahi olsa İsmail Hakkı Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya sır tevdi' etmeyecek kadar zeki olduğunu düşünmesi lâzım gelirdi. Kezâlik Mustafa Kemal'in mâzisi, hâli ve âmâlî sadrâzamca ma'lûm olduğundan asıl düşman, muhbirin kendisi olduğunu anlamalıydı. İsmail Hakkı Paşa üç veya dört defa Mustafa Kemal'le olan muhâverelerini -Mustafa Kemal Sadrâzam'ın, Enver'in, benim aleyhimizde bulunduğunu- yeni bir kabîne teşkilinden, Fethi'nin de bu sırada İstanbul'a geleceğinden bahsetmiş olduğunu, nihâyet son muhâverede Mustafa Kemal'in Harbiye Nâzırı kim olsun? diye mütemâdiyen irat ettiği suâlde İsmail Hakkı Paşa Mustafa Kemal demiş olduğunu bildiği, İhsan Bey veya Paşayı söyleyince muhatabının gülümsediğini ve belki bunun üzerine ve buna mâni' olmak için ibraz-ı sadakat maksadıyla gidip sadrâzamları görmüş ve bunları tesnî'an nakletmiş olacağını hikâyet etti. Esasen mevcut olan itimâdımı bu izâhat takviye etti. Ve sadrâzam böyle bir hâdiseyi iş telâkkî edip meşgûl olması beni pek müteessir etti.⁴⁵

19 Aralık tarihli günlüğü:

Enver, İsmail Hakkı Paşa ile görüştüktan sonra hâdiseyi ma'lûme hakkında hiç bir şüphesi kalmamış olduğunu söyledi ve sadrâzamların Mustafa Kemal'e ehemmiyet vermiş olmasına hayret etti. Sadrâzam da Mustafa Kemal'e nasıl ehemmiyet vermiş ve bu adamın sözlerine nasıl inanmış, İsmail Hakkı Paşa'nın Mustafa Kemal'i kendisine mahrem-i esrar addedeceğini nasıl farz eylemiş olduğunu sordum. Bu ismin bizim ağızımızdan çıkmasına ve muhbirin ahlâkı, efkârı bizce bu kadar ma'lûm olan bir adam olduğunun bilinmesine şüphesiz canı sıkıldı. -Her hâlde söylenen bu değildir- dedi ve yine İsmail Hakkı Paşa hakkındaki sû-i zannının bakî olduğunda ısrar etti. Buna artık inat derler ve inanmak istediği içindir ki inanıyor, diye hükmetmek lâzım gelir.⁴⁶

Berlin'den yeni gelmiş olan Enver Paşa, cunta faaliyeti ayyuka çıkan Mustafa Kemal Paşa'yı Harbiye Nezâretine çağırarak yüzleşmiştir ve görüşme sonrası "yüzünün rengi değişmiş" bir hâlde iken Mustafa Kemal şu cümleleri teklîm etmiştir: *Şimdi Enver Paşa İsmail Hakkı Paşa ile beni Divan-ı Harbe verebilir. Ve bu meselenin tavzih edilmesini ister. İsmail Hakkı Paşa inkâr edince ortada bir ben kalırım. Zaten bana karşı husumeti olduğundan tağlib-i hükûmet (hükûmet darbesi) yapmak istediğim hükmü ile idam dahi ettirebilir.*⁴⁷

⁴⁴ HL/F/6/1/16 (b), 6 Aralık 1917; Aktaran: H. V. F. Winstone. (1999). *Ortadoğu Serüveni: 1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Öyküsü* (F. Davudoğlu, çev.) içinde (s. 426-427). İstanbul: Risale Basın-Yayın Ltd. Şti.

⁴⁵ Cavid Bey. (2015). *Meşrutiyet Ruznâmesi* (H. Babacan & S. Avşar, ed.) içinde (c. 4, s. 459). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

⁴⁶ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 3, s. 460.

⁴⁷ Salih Bozok & Cemil Bozok. (1985). *Hep Atatürk'ün Yanında* içinde (s. 185-188). İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Dönemin Bahriye Nâzırı Rauf (Orbay) Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Enver Paşa ve İsmail Hakkı Paşa ilişkiselliği hakkında şunları derc etmiştir:

Enver Paşa Harbiye Nâzırı iken, İstanbul'da patlak vermesi ihtimali olan herhangi bir ayaklanmaya karşı kullanılmak üzere hazırlanmış mühim bir kuvvet varmış Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa kumandasında, "Üsküdar ve İstanbul cihetinde münasip noktalarda bulundurulmakta imişler" diye işitmiştim. Bundan faydalandınız mı?" diye sordum. "Hayır, dedi, böyle bir kuvvetin varlığından haberim yoktur." Bahsettiğim kuvvet, hatırlanacağı gibi Mustafa Kemal Paşa'nın, Ali Fethi Bey vasıtasıyla Talât Paşaya ihbar etmiş olduğu gizli teşkilâtı. Fethi Beye dönerek "Belki sizin malûmatınız vardır?" dedim. O da "Rivayet olarak böyle bir şey işitmiştim." demekle yetinince, ne zamandan beri bir muamma hâlinde kalan bu işin asıl ve esasının ne olduğunu öğrenmek zamanı geldiğini düşünerek, sadrâzamdan aynı zamanda Seyri Sefâin Müdürü de olan İsmail Hakkı Paşa'nın hemen karargâhına davet edilmesini rica ettim. Yakınlarda oturuyormuş çağırıldı, geldi. Huzur ile Seyr-i Sefâin İdaresinin Bahriye'ye bağlanması meselesini görüşüp neticelendirdikten sonra, İsmail Hakkı Paşa'ya, biraz evvel bahis mevzuu olan "Gizli kuvvet" in hâlâ var olup olmadığını sordum. Paşa: "Evet, böyle bir kuvvet vardır." dedikten sonra şöyle anlattı: "Anadolu cihetindeki kuvvet, siper havanları ve her türlü silâh ve levazımla mükemmel şekilde teçhiz edilmiş taburları, talimgahı kadrosunda bulunan muallim bir tabur da dahil olduğu halde kaymakam (yarbay) Ali Beyin (Çetinkaya) kumandasında Haydarpaşadadır. İstenilen anda bu tarafa geçirilebilmeleri için, emirlerine âmâde deniz vasıtaları verilmiş ve her türlü tertibat alınmıştır."⁴⁸

9 Aralık 1917. Kudüs şehri, 20'nci Kolordu Kumandanı Ali Fuad (Cebesoy) Paşa tarafından İngilizlere teslim edildi.⁴⁹

13 Aralık 1917. Veliahd Vehideddin, Mustafa Kemal'i huzûruna kabul etti. *Bu tanışma Almanya seyahatinden 2 gün önce Vahdettin'in Vaniköyündeki köşkünde olmuştur.*⁵⁰

14 Aralık 1917. Sadrâzam Talat Paşa, Yerebatan'daki sadaret konağında Mustafa Kemal'i kabul etti.⁵¹

15 Aralık 1917. Veliahd Vahideddin, maiyetinde Mustafa Kemal dahil olduğu hâlde, Almanya'yı seyahat etmek üzere trenle yola çıktı.⁵²

16 Aralık 1917. Mustafa Kemal, "üstün başarıları" nedeniyle *Birinci Rütbe'den Kılıçlı Mecidi Nişanla* ödüllendirildi.⁵³

Aralık 1917. Faysal, Mustafa Kemal'le gizli temas kurdu:

[..] Faysal, aralık ayının sonlarında babasına tasdik için bir cevap taslağı göndererek Şerif Hüseyin'in "Türklerin (Majestelerinin Hükümeti tarafından belirlenecek) mıntıkları boşaltmayı kabul etmesi şartıyla" münferid bir İngiliz-Osmanlı sulhuna tavassut etmesini önerdi. Faysal'ın teklifi babası ve Mısır'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Reginald Wingate tarafından geri çevrilince Faysal, yalnızca Mersinli Cemal'le değil aynı zamanda Gelibolu'nun kahramanı ve bir zamanlar Türk 7'nci Ordusu'nun Kumandanı olan Mustafa Kemal'le de gizli temaslar kurdu. Ne Şerif Hüseyin ne de İngiltere bilgilendirildi.⁵⁴

⁴⁸ Rauf Orbay. (1993). *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım* içinde (c. 1, s. 75-76). İstanbul: Emre Yayınları.

⁴⁹ Basil Liddell Hart. (2014). *Birinci Dünya Savaşı Tarihi* (K. Bağrıaçık, çev.) içinde (s. 397). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

⁵⁰ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 61.

⁵¹ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 61.

⁵² Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 61.

⁵³ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 62.

⁵⁴ For Faisal's draft reply and Hussein's response, see Wingate to Balfour, Dec. 25, 1917, FO 371/3395/12077; Musa, al-Murasalat al-Tarikhyya, pp. 154, 156, 158-159; Arab Bulletin, no. 75, Jan. 3, 1918, p. 521; Aktaran: Efraim Karsh & Inari Karsh. (1999). *Empire of the Sand: The Struggle For Mastery in the Middle East 1789-1923* (p. 195). England, London: Harvard University Press.

İstirad: Anadolu'da Asayiş Buhranı veya Firârî Asker Eşkîyalığı Meselesi

Umumî Harb hengâmında yüzbinlerce asker Osmanlı Ordusundan, cepheden firâr etmiştir. Söz konusu firârîlik, memleket çapında fevkalâde asayiş buhranına dönüşmüştür. Bilhassa jandarma kuvvetlerinin de cephelere tanzif edilmesi, firârî eşkıyalığın şiddetlenmesine mahal vermiştir. Öyle ki tahminî sayısı 300.000 ilâ 500.000 civarındaki asker kaçakları, ahaliyi, klasik eşkıya teamülünü dahi aratır vaziyete düşürmüştür:

Asker firarileri bir yandan cephedeki ordunun savaşma kabiliyetini zaafa uğrattı güçünü zayıflatırken, diğer taraftan ciddi bir iç güvenlik sorununa da yol açmıştı. Bunun nedeni ise firar eden askerlerin hiç de küçümsenmeyecek bir kısmının başta eşkıyalık olmak üzere birçok suça karışmasıydı. Askere alınıp birliklerinden firar edenlerin yanı sıra bakaya olanlar ya da o dönemin tabiriyle “davete âdem-i icabet edenler” ve iznli olarak birliğinden ayrıldığı hâlde bir daha geri dönmeyenlerin bir kısmı da benzeri suçlara karışmıştı. Bu açıdan firariler, askerî olduğu kadar, iç güvenlik ve sosyal açıdan da sorun teşkil etmişti.⁵⁵

Örneğin Osmanlı ordusundaki Alman heyetinin başkanlığını yapan General Otto Liman Von Sanders, 13 Aralık 1917 tarihli raporunda mevcut durumda Türk ordusunda 300.000 kaçak askerin olduğunu belirtmektedir.⁵⁶

Zürcher'in verdiği bilgiye göre Osmanlı ordusundaki firari oranı %20'lere varırken Avrupa'da seferber edilen orduların yüzde 0.7 ile yüzde 1'i kadarı asker kaçağıydı.⁵⁷

(..) oldukça geniş bir sorumluluk sahasına sahip olan İzmir Jandarma Mıntika Müfettişliği dâhilinde ise 14 Temmuz 1916-14 Şubat 1917 tarihleri arasındaki sadece 7 aylık sürede yakalanan firari sayısının 106.735 olması bu sayının çokluğuna işaret etmektedir.⁵⁸

(..) asker kaçaklarının bir kısmı sadece kapıları çalıp bir tas su istemekle yetinmiyor; eşkıyalığa başlayıp çoğu kez savunmasız köylülerin paralarını, eşyalarını gasbediyor ve hatta onları öldürüyordu. Bu açıdan savaş yıllarında asker firarileri, eşkıya çeteleri için bitmek tükenmek bilmeyen bir insan havuzu teşkil etti. Böylece eşkıyalık ve firariler sorunu âdetâ iç içe geçti. Öyle ki döneme ait birçok resmî yazışmada firari ve eşkıya sözcükleri birlikte zikredilmeye başlandı. Asker firarileriyle eşkıyalık arasındaki bu sıkı ilişki, döneme ait hatırat ve günlüklerin bir kısmında açıkça zikredilmektedir. Örneğin Liman von Sanders'in belirttiğine göre firari askerler düşman tarafına iltica etmek için kaçmıyor; bilakis, kendi memleketlerine kaçarak buralarda hırsızlık, yağma ve her türlü asayiş bozucu harekete girişiyordu.⁵⁹

Askerî firârîler, eşkıyalığı nicelik ve nitelik nokta-i nazarlarından yeni bir kalıba sokmuştur: (i) evvelen yaklaşık 20 kişiden müteşekkil şakî çetesi artık 100'e iblağ etmekte; (ii) sadece ağalara, eşrafa değil artık

⁵⁵ Hakan Yaşar. (2016). Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Firari Askerler Sorununa Dair Genel Bir Değerlendirme. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16(32), s. 8. Örneğin 10 Aralık 1916 tarihli bir muhtıraya göre eşkıyalığın âdetâ mesleğe dönüştüğü Aydın Vilâyeti'nin Bozdoğan kazasında; 100 kadar mevcudlu firârî eşkıya çetesine karşı asayiş temin etmek üzere 5 kişilik jandarma "kuvvet"i bulunuyordu. Gerçekleştirilen bir baskın neticesinde bir kadın ve bir çocuk katledilmiş; eşkıyaca ateşe verilen jandarma karakolu, hapishane devasa bir yangına dönüşerek 6 adet kahvehaneyi, 7 adet fırını, 3 adet yağhaneyi, 82 adet dükkânı, 2 adet hanı, Ziraat Bankası şubesi, polis ve jandarma dairelerine kül etmiştir.

⁵⁶ Hakan Yaşar, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Firari Askerler Sorununa Dair Genel Bir Değerlendirme*, 2016, s. 9.

⁵⁷ Hakan Yaşar, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Firari Askerler Sorununa Dair Genel Bir Değerlendirme*, 2016, s. 9, dipnot 22.

⁵⁸ Hakan Yaşar, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Firari Askerler Sorununa Dair Genel Bir Değerlendirme*, 2016, s. 11.

⁵⁹ Hakan Yaşar, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Firari Askerler Sorununa Dair Genel Bir Değerlendirme*, 2016, s. 17.

muhtaç köylüye de musallat ve dahası cinayete ve ırza geçmeye de son derece teşne olmaktadır idi. Hatta hakikî manasıyla yamyamlık vakası da tesbit edilmiştir.⁶⁰

Soyulmadık bir Türk köyü, tahkir edilmedik bir Türk rençberi kalmamıştır... Ashab-ı servet ve namus hatta beş-on koyun sahibi olan kimseler de bu mezalimden, bu vahşetden artık bezmişler, ırz ve can kaygısına düşmüşlerdir.⁶¹

Asker firarilerinin kurduğu çeteler kimi zaman da cephede olan askerlerin geride sahipsiz kalan eşlerine musallat oldu. Örneğin Kayseri Bünyan'ın Büyük Bürüngüz köyünden bir asker eşi firari askerler tarafından dağa kaldırılmıştı.⁶²

Firârî eşkıyalık umumî ziraata âdetâ ölümcül bir darbe indirmiş; örneğin *Söke ve çevresinde savaştan önce bir milyon dönümden fazla tarım arazisi işlenirken savaşın sonuna gelindiğinde bu rakam yüz altmış bin dönüme kadar düşmüştü*.⁶³ Binaenaleyh iâşe temel ihtiyaç kalemi buhranı da yıkıcı boyutlara ulaşmıştır. Dahiliye Nâzırı İttihadçı İsmail Canbolat Bey, taşrada "âsâyîşi ihlâl eden başlıca 'avâmil asker kaçaklarıdır" beyanında bulunmuştur.⁶⁴ Dahiliye ve Harbiye Nezâretleri işbirliği çerçevesinde teslim olan eşkıyadan ve firarîlerden jandarma, köy bekçisi ve aşar kolcusu devşirmeye çalışılmış lâkin hayırlı neticeler vermemiş bilakis suistimaller "yasal" bir kılıf kazanmış, şikayetler azalmamıştır.

Eylül 1918'de Anadolu'da en az 300.000 asker kaçağı vardı. Bunlar ülkede dehşet saçıyorlardı. Harbiye Nezareti'ndeki kaynaklardan biliyorum. Bu 300.000 asker kaçağı tıpkı Yarımada Savaşı sırasında ortaya çıkan İspanyol gerillaları gibi büyük eşkiya grupları halinde ülkeyi bir baştan bir başa dolaşmaktaydı. Her yönetime, her düzene mani olmaktaydılar; hatta kasabaları yağmalamakta, yerel yöneticilerinin paralarına el koymaktaydılar. Eylül ayında Bandırma kasabasını bu tip çok sayıda adam (Beşinci Ordu'dan firar etmiş olanlar) ele geçirmiş ve belediye binasında 60.000 pound değerinde banknot yakmıştı; eşkıyaların gözünde kâğıt para değersizdi çünkü. Bu arada bazı Alman subaylarını anadan doğma soyup fena halde dövmüşler, ama Avusturyalıları dokunmamışlar. Eşkıyalar Talât Paşa'yı da taciz etmişler, ona barış anlaşması yapmazsa İstanbul'a yürüyeceklerini ve şehri yağmalayacaklarını söylemişler.

Bu eşkıyaların İstanbul civarında bile nasıl bir dehşet havası estirdiğini şöyle bir örnekle anlatayım: Yâverim Tevfik Bey'in Üsküdar'a 25-30 km mesafede bir çiftliği vardı. Oraya yakacak odun almaya bile adam gidemiyordu. Eşkıyalar tarafından yolda vurulurlar veya esir alınırlar diye iki üç bahriye erini yalnız gönderemiyordu. En az yirmi silahlı askerin gönderilmesi gerekiyordu ve gidenler de genellikle eşkıyalarla anlaşıyor, onların çetelerine katılıyordu.⁶⁵

⁶⁰ "Musul'da firari bir çavuşun küçük çocukları vahşice keserek yediği belirtilmekteydi" DOA, DH.ŞFR., 582/65 (22 Nisan 1334-1918); Aktaran: Hakan Yaşar, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Firari Askerler Sorununa Dair Genel Bir Değerlendirme*, 2016, s. 20.

⁶¹ 49. Fırka Kumandanı Miralay Kapanî Şükrü Naili Bey'in 23 Eylül 1334-1918 tarihli muhtırası. Aktaran: Hakan Yaşar, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Firari Askerler Sorununa Dair Genel Bir Değerlendirme*, 2016, s. 20.

⁶² Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DOA), BEO, 4542/340576, 10 Ekim 1918; Aktaran: Hakan Yaşar, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Firari Askerler Sorununa Dair Genel Bir Değerlendirme*, 2016, s. 20.

⁶³ Hakan Yaşar, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Firari Askerler Sorununa Dair Genel Bir Değerlendirme*, 2016, s. 21.

⁶⁴ Tasvîr-i Efkâr, 27 Temmuz 1334-1918, Numero 2525, *Dâhiliye Nâzırı İsmail Canbolat Beğ ile Mülâkât*, s. 1.

⁶⁵ Charles V. F. Townshend. (2012). *Mezopotamya Seferim: Kurna, Kûtulamare ve Selmanîpâk Muharebeleri* (G. Koca, çev.) içinde (s. 633-634). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. General Townshend, o vakit İstanbul Büyükkada'da harb "esiri" olarak ikâmet etmekteydi. "Bandırma hattı eşkiya tarafından çete tarafından kat edilmiş.." Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in konuşması, T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4, s. 130.

Yüzbinlere varan asker kaçakları, memleket içinde yeryer haydutluklarla asayişsizlikleri günden güne artırmakta idiler. Birkaç gün evvel şakiler Bandırma- İzmir trenini durdurup yolcuları soymuşlardı. Gün geçtikçe durum daha da kötüye gidiyordu.⁶⁶

1918

Ocak 1918. *Londra'daki Savaş Hükümeti, Halep civarına kadar olmak üzere, Suriye içerisinde ilerleyişi nazar-ı dikkate alması için Genel Kurmay'a talimat verirken, Türk-İngiliz görüşmeleri devam ediyordu.*⁶⁷ Bu babda Halep hattına ilişkin dikkat çekici bir örtüşme gözlemlenmektedir. Yaklaşık 8 ay sonra, 18/19 Eylül tarihli İngiliz yarma harekatı Filistin Cephesi'ndeki 8. ve 7. orduları esir ve imha edecektir. 7'nci Ordu Kumandanı Mustafa Kemal, Yıldırım Ordular Grubunun gayr-i nizamî kalıntılarını toplayarak Nablus'tan süratli ricatla (takriben 500 kilometre mesafe katederek) Haleb'e muvasalat edecek, Baron Otel'e karargâh kuracak, General Allenby'in istihbarat yüzbaşısı siyonist NILI örgütünün kurucularından Yahudi Alexander Aaronsohn ile görüşecektir.

19 Eylül günü ani bir hücumla (topçunun hazırlık ateşi yalnız on beş dakika sürmüştü) Türk cephesinin sağ kanadı çöktü. Süvari, gediğe dalarak, dosdoğru ilerledi. Bir gün içinde kırk kilometrelik yol aldı; ertesi gün Taberiye'ye vardı. Türk ordular grubunun Alman kurmay heyeti kaçarak zor kurtuldu. Sağ kanattaki ve merkezdeki iki ordu teslim oldu; sol kanattaki üçüncü ordu [4'ncü Ordu, ÖF] ise Ürdün'deki mevziini bırakarak Şam'a doğru çekilmeye başladı; fakat İngiliz süvarisi daha önce bu şehre varmıştı: 30 Eylül günü yirmi iki bin tutsak daha aldı. Yıldırım Orduları Grubu hemen hemen yok edilmişti. Bu birlikten arta kalanlar Halep'e doğru çekildi; Alman Generali Liman von Sanders bazı birlikleri burada toplamaya çalışıyordu. General Allenby 15 günde zafer kazanarak; İngiliz casuslarının 1916'dan beri askerî harekâta ortam hazırladıkları Arap ülkelerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırdı.⁶⁸

(..) 19 Eylül 1918'de Filistin'de, Mustafa Kemal'in 7. Ordu'su, Kolorduları ile birlikte, İngiliz'in öncesinden haber verilmiş olmasına rağmen, birinde İsmet, diğerinde de Ali Fuat, Allenby'nin baskınına uğramış, sağ kalan, birkaç askerle birlikte, bir hafta içerisinde Filistin'den şimdiki Halep'in kuzeyine kadar, bozgunla geri çekilmişti. Daha sonra İngiliz kuvvetleri karşısında bozguna uğramış olan Mustafa Kemal ve İsmet Paşa, kurulacak yeni devletin yöneticileri olarak iktidara gelecek, İngiltere'nin bölgeye vermek istediği biçim gerçekleşecekti.⁶⁹

2 Ocak 1918. İngiliz Harb Kabinesinin Şark Encümeni Reisi Lord George Curzon'dan muhtıra: *Doğu Trakya Türk halkının Batı Anadolu Rumları ile mübadele edilmeleri.*⁷⁰ Lord Curzon, daha 1918 Ocağında Türkiye sorununun çözümünü ana çizgileriyle bir kağıt üzerine harita olarak çizmişti. "Yaklaşık beş yüzyıl Avrupa politikasında entrika ve yolsuzluk kaynağı olan" Türklerin Avrupa'dan kovulmaları gerekiyordu. Türkler, Arap ve Ermeni topraklarını bırakmalıydılar. Ama Türkler, Anadolu'yu da tümüyle ellerinde tutmalıydılar.⁷¹

4 Ocak 1918. Veliahd Vahideddin, Almanya seyahatinden İstanbul'a avdet etti. Veliahd'ın maiyetinde Mustafa Kemal de bulunuyordu.⁷²

İstanbul'a muvasalat eden Mustafa Kemal, Hüsamettin Ertürk'ün belirttiğine göre, *Alman siyasetini bırakmaklığımız ve İngiliz siyasetine eğilmemiz için şimdiden çareler aramaklığımız gereğini* beyan

⁶⁶ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım*, 1993, c. 1, s. 57. Rauf Bey, o vakit Bahriye Nâzırı idi.

⁶⁷ H.V.F. Winstone, *Ortadoğu Serüveni*, 1999, s. 426.

⁶⁸ Pierre Renouvin. (2004). *Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918* (Ö. Uğurlu, çev.) içinde (s. 683). İstanbul: Örgün Yayınevi.

⁶⁹ Cengiz Yazoğlu. (2016). *Osmanlı'nın Tasfiyesi* (2. baskı) içinde (c. 1, s. 12). İstanbul: İthaki Yayınları.

⁷⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 52.

⁷¹ Michael Llewellyn Smith. (2002). *Yunan Düşü* (H. İnal, çev.) içinde (s. 99). Ankara: Ayraç Yayınevi.

⁷² Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 62.

etmiş ve bu mesaiye ise *hükûmeti düşürerek sultan Mehmet Reşat'ı da tahttan indirmek suretile* başlanması, devrilecek *hükûmet yerine listesini hazırladığı kişileri getirmekten başka kurtuluş çaresi olmayacağını* ve dahi *Vahdettin'i Osmanlı tahtına çıkarmaktan başka çare ve yol olmayacağını* ve *bu amacı sağlamak için özel örgütteki çete başkanları ve kaptanları arasından . . . bazı yurt severler seçilerek bunlarla Babiâli'ye bir baskın yapılması* lüzumunu bildirmiştir. Fakat Ertürk, Mustafa Kemal'in özellikle *cephelerimizde düşmanla temas veya muharebeler halinde iken geri yürüyüşe veya yan yürüyüşe girişmeğe kalkışılmasına* dair teklifini *us ve mantıkla bağdaşır bir hareket* telakki etmediğini binaenaleyh reddettiğini hatta Mustafa Kemal'le münasebetini de muvakkaten kat' ettiğini kaydetmiştir.⁷³

5 Ocak 1918. İngiliz Başvekil Lloyd George, İşçi Konferansı'nda beyan etti:

Biz Türkiye'yi ne başkentinden ve ne de ırkan Türk olan Anadolu'nun ve Trakya'nın zengin ve önemli topraklarından mahrum etmek için dövüşüyoruz. Biz Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul ile birlikte Türk ırkının anayurdunda kalmasına muhalif değiliz. Fakat Karadeniz ile Akdeniz arasındaki geçit milletlerarası bir idare altında ve tarafsız olmalıdır. Arabistan, Ermenistan, Suriye ve Filistin bize göre kendi milli idarenin tanınmasına hak kazanmışlardır.⁷⁴

19 Şubat 1918. Mustafa Kemal'e *Alman İmparatoru tarafından Birinci Rütbe'den Kılıçlı Cordon de Prusse Nişanı* verildi.⁷⁵

Mart-Nisan 1918. 4'üncü Ordu Kumandanı Mersinli Cemal ile Faysal arasında mühim muhaberat cereyan etmiştir:

[..] 21 Mart'ta Almanya Fransa'da büyük bir taarruz başlatarak Allenby'i kuvvetlerinin bir kısmını Avrupa'ya göndermeye ve Faysal'a Ürdün Nehri'nin şarkında İngiliz askerî desteği beklememesi hususunda bilgi vermeye mecbur etti. Daha sonra, Kuzeybatı Ürdün'deki iki İngiliz taarruzu, sırasıyla Mart ayı ve Nisan ayı sonlarında kat'î bir surette mağlubiyete uğratıldı ve bu, Osmanlı'nın moralinde keskin bir yükselişe yol açtı. Mersinli Cemal, Faysal'a şöyle yazdı: "Günümüzde İslâm'ın en güçlü temsilcisi olan Osmanlı Hükûmeti, Din-i Muhammed'in en büyük düşmanlarına galip geliyor." "O'nun en mükemmel ve asil torununu İslâm'ın muhafazasına iştirake davet ederek Peygamber'in ismini tazim ettiğime inanıyorum... Bütün Arapların talebelerini yerine getirebileceğimize eminim." 10 Haziran'da Faysal, Lawrence'ye haber vermeden sulh şeraitini Türkiye'ye gönderdi:

- Medine'den ve Umman'ın güneyinden Umman merkezine kadar mevzilenmiş tüm Türk kuvvetleri geri çekilmelidir;
- Anadolu'da ve Rumeli'de Türk ordusunda vazifeli tüm Arap erkân-ı harbler ve erat Suriye'ye dönmeli ve Arap ordusuna yazılmalıdır;
- Arap ve Türk ordusu ortak düşmana karşı omuz omuza muharebe ederse Arap ordusu kendi kumandanının emrinde olacaktır;
- Suriye'nin Türkiye ile gelecekteki münasebeti Prusya, Avusturya ve Macaristan arasındaki münasebata göre tanzim edilecek;
- Suriye'deki tüm malzeme ve gıda malzemeleri orada kalmalı ve Arap ordusunun kontrolünde olmalıdır.⁷⁶

⁷³ Hüsametdin Ertürk, *Milli Mücadele Senelerinde Teşkilatı Mahsusa*, s. 102; Aktaran: Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 253-255.

⁷⁴ Genelkurmay Başkanlığı. (1999). *Türk İstiklâl Harbi: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* (3. baskı) içinde (s. 21). Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

⁷⁵ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 63.

⁷⁶ Efraim Karsh & Inari Karsh, *Empire of the Sand*, 1999, p. 196-197.

24 Nisan 1918. İsviçre'nin Bern şehrindeki İngiliz mümessil Horace Rumbold'dan İngiliz Hariciye Nâzırı Arthur Balfour'a telgraf:

Alman yardımının vaatleri cesaret verici değildir. Türk subayları da Almanlardan giderek daha fazla hoşnutsuz hâle geliyor. Mustafa Paşa Kemal, Falkenhayn ile görüş ayrılıkları sebebiyle Halep'teki kumandanlıktan zaten istifa etmiştir. O, onların en iyi subaylarından biri olarak kabul ediliyordu.⁷⁷

11 Mayıs 1918. Mustafa Kemal harp madalyası ile taltif edildi.⁷⁸

25 Mayıs 1918. *Mustafa Kemal, kendi ülkesinde tedavi olamayacağına karar verince, Viyana'da tedavi olmak için gerekli izin ve parayı sağlamak için Enver'e başvurdu. İkisini de alınca, 25 Mayıs'ta emireri Şevki ile birlikte trenle yola çıktı.*⁷⁹

1 Haziran 1918. İstanbul'dan 25 Mayıs'ta yola çıkmış olan Mustafa Kemal, Viyana'ya muvasalat etti.⁸⁰ *Yolculuk sırasında bavulları kaybolunca Avusturya'nın başkentinde yeni bir gardrop edinmek zorunda kaldı. Profesör [Ürolog] Zuckerandl adlı bir uzman onu önce Viyana'da Cottage Sanatoryumuna ardından da Karlsbad'da (şimdi Çek Cumhuriyetinde Karlovy Vary) kaplıca tedavisine gönderdi.*⁸¹

30 Haziran 1918. Mustafa Kemal, Karlsbad'a muvasalat etti.⁸² 30 Haziran-1 Temmuz tarihli günlük kaydı:

Doktor Vermer söz konusu evde benim için bir salon, bir yatak odası, bir uşak odası (emir erim Şevki için) ve hamamdan ibaret kısımları haftalığı 140 krona tutmuş. Ben ilk bakışta memnun olmadım. Pupp ve buna benzeyen büyük ve debdebeli binaların şaşaası ve söz konusu binalardaki haşmetin yanında, hemen bitişiğinde onlara oranla basit kalan bu benim yeni ikametgâhım o kadar cazip görünmedi. Yarım saat sonra, aynı zamanda beni tedavi etmesi de kendisine yazılmış bulunan Vermer geldi.

İkametgâh konusunda neşesizliğimi gizleyemedim. Elli bir yaşında, henüz evlenmemiş olan doktor, ciddi ve tecrübeli bir konuşmayla bana dedi ki: -Sen buraya ciddi bir kür yapmak için mi geldin, yoksa lüks ve debdebeli gürültüler içinde zevk etmek, yorulmak için mi? Ne istiyorsunuz işte, sakın ve rahat bir apartman!

Muayene sırasında yaşımı sordu. 36-37 yaşında olduğumu söyledim. Hayretle: -Pek çabuk general olmuşsunuz. Sizin memleketinizde sizin yaşınızda başka genç general var mıdır?

Harbiye Nâzirimiz da gençtir dedim. Bu soru karşısında kaldığım zaman, 21 sene Mısır'ın Kahire'sinde bulunmak ve Arapçayı anadili gibi konuşmak tecrübe ve tatbikatında bulunmuş olan ve bu itibarla Doğu'yu, doğuluları az çok tanımış olduğuna şüphe olmayan Doktor Vermer'in içinden, 'Zavallı Türkiye bu çocukların eline düşmek için ne hale gelmiş bulunmalısın!' dediğini hisseder gibi oldum.⁸³

4 Temmuz 1918. Bir gün evvel vefat eden ağabeyisinin yerine Veliahd Vahideddin Efendi, Mehmed Hân-ı sâdis (Altıncı Mehmed) namıyla resmen tahta çıktı, cülûs-ı hümayun tatbik edildi.⁸⁴

6 Temmuz 1918. Mustafa Kemal, bir *darbe* ile toplumsal hayatı kökten dönüştürmek amacıyla olduğunu günlüğüne kaydetti:

⁷⁷ British National Archives, Foreign Office, 141/735/R, *The Residency Cairo*, No. 622.

⁷⁸ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 63.

⁷⁹ Andrew Mango. (2000). *Atatürk* (F. Doruker, çev.) içinde (s. 173). İstanbul: Sabah Kitapları.

⁸⁰ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 63-64.

⁸¹ Andrew Mango, *Atatürk*, 2000, s. 173.

⁸² Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., 64.

⁸³ Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003, Cilt 2, s. 176.

⁸⁴ Takvîm-i Vekâyî', 4 Temmuz 1334, Numero 3284, s. 1.

Yemekten sonra oturduğumuz salon, dans salonunun bitişiğinde idi. Gayet zarif, latif birkaç genç kadın smokinli erkeklerle dans ediyorlardı. İki salon arasındaki büyük camlı kapı, köşede işgal ettiğimiz fotöylerden bu tekrarlanan ve sürüp giden Vonstep'leri seyre pek müsaitti.

-Ne güzel dedim. Dansı çok sevdiğimden ve askeri ataşelik zamanımda birinci valsörlerden sayıldığımdan bahsettim.

Hanımefendi de kızlık hayatında çok dans ettiğinden ve dansı sevdiğinden bahsetti ve sonra ilave etti...

-Bu hayatın bizde yerleşmesi ne kadar zor...

Dedim ki, ben her zaman söylerim, burada da bu vesileyle arz edeyim, benim elime büyük yetki ve kudret geçerse, ben sosyal hayatımızda arzu edilen inkılâbı bir anda bir "Coup" ile tatbik edeceğimi zannederim. Zira, ben, bazıları gibi halkın anlayışını, önde gelenlerin anlayışlarını yavaş yavaş benim anlayışım ölçüsünde düşünme ve tasarlamaya alıştırmak suretiyle bu işin yapılabileceğini kabul etmiyor ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor. Neden ben bu kadar yıllık bir yüksek öğrenim gördükten, medeni ve sosyal hayatı inceledikten ve hürriyeti elde etmek için hayatı ve yılları harcadıktan sonra neden sıradanların seviyesine ineyim? Onları kendi seviyeme çıkarayım; ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar.⁸⁵

8 Temmuz 1918. Mustafa Kemal'in günlük kaydı:

1. Cemal Paşa'nın mevkii, takip ettiği hayat tarzı için servet kaynağı.
2. Talat Paşa'nın Cemal Paşa'ya soğuk davranması! Sebebi ne olabilir?
3. Enver Paşa bana karşı ne politika izliyor. Buna karşı ne karar vermeliyim?
4. Yeni padişah ne gibi vaziyetler alabilir?⁸⁶

10-11 Temmuz 1918. Mustafa Kemal'in günlük kaydı: *Bu iki günde neler olduğunu yazmayacağım. Birçok hatıralarım gibi bunların da unutulana karışmasında ne kötülük var. Yalnız şu kadar diyelim ki, insanlar hakikati daima gizlerler.*⁸⁷

19 Temmuz 1918. Mustafa Kemal, Sultan Vahideddin'in başmabeynciliğine tayin edilen Lütfi Simavi'ye tebrik mektubu gönderdi:

Muhterem Beyefendi. Başmabeynciliğe tayin buyrulduğunuzu kemâl-i meserretle haber aldım. Zât-i Şâhânenin hakk-ı sâmilindeki mahabbet ve itimadları, ma'lûm-i âcizânem olduğundan zaten buna intizar ediyordum. Cenâb-ı Hak bu suretle kurbiyyet-i Şâhâne bulunmanızı vatan için feyyaz kılsın. Cûlûs-i Hümayûn ve bayram münasebetleriyle atebe-i seniyyeye vukubulan tebrikât ve ta'zimatımın arzedilip edilmediğini bilmiyorum. Çünkü o zaman zât-i devletlerinin henüz Berlin de bulunduğunuzu tahmin ediyordum. Efendimizin Taht'a cûlûsları, bendenizde vatanımızın saadet ve selâmeti nokta-i nazarından fevkalâde ümitler tevliid etti. Sultan-ı merhum'un ziyâ-ı ebedîsinden müteessir olmakla beraber; vatanın, milletin, ordunun bâzîçe olmaktan halâs edileceği kanaat-i tammesi teessür-i vâkii ta'dil eylemiştir. Birlikte vuku'bulmuş olan Almanya seyâhati neticesindeki rahatsızlık, en nihayet bendenizi Karlsbad'a sevketti. Elhamdülillah iyileştirdim. Beş on gün kadar İstanbul'a avdet etmek tasavvurundayım. Ubûdiyyet-i çâkerânemin zât-i Şâhâneye arzını rica eder ve zât-ı âilelerinize takdîm-i ihtirâmat eylerim beğim.⁸⁸

Erickson'un ifadesine göre Mustafa Kemal, 1918'de, Vahideddin Han'ın *hayranı* idi.⁸⁹

27 Temmuz 1918. Mustafa Kemal'in günlük kaydı:

⁸⁵ Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003, Cilt 2, s. 188.

⁸⁶ Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003, Cilt 2, s. 198.

⁸⁷ Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003, Cilt 2, s. 199.

⁸⁸ Selâhattin Tansel. (1977). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* (c. 1, s. 3, dipnot 8). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

⁸⁹ Edward J. Erickson. (2021). *The Turkish War of Independence: A Military History* (p. 29). USA, California: Praeger.

Karlsbad'da geçen günlerimin hatıralarını tamamen ve olduğu gibi bu defterlere geçiremedim. Bunun iki sebebi var. Birincisi lüzumu kadar yazı yazmak için vaktim olmadı; ikincisi, her düşündüğümü, her yaptığımı, yani bütün fikirlerimi ve hayatımla ilgili sırları bu defterlere nasıl emanet edebilirdim? Hatta bu yazdıklarımı bile bir gün, ihtimal pek yakın bir günde yok etmeyecek miyim? Şimdiye kadar hep böyle olduğu içindir ki, hatıralarımı toplayan bir derlemem yoktur. Gelecekte sessiz ve tamamen tarafsız bir vaziyette ve bir köşede kendi âlemimde yaşamayı başarırsam, ihtimal o zaman hayat hatıralarımı yazmak benim için bir meşgale olacaktır, çünkü hayatımın her safhasını bütün ayrıntılarıyla hafızamda tutabiliyorum, yalnız tarih, gün, isim hatırımda kalmıyor, bunları da ihtimal başka vasıta ile sağlıyorum.⁹⁰

Nitekim Karlsbad hatıraları, Afet İnan tarafından da sansürlenerek neşredilecektir. 1925 senesinin Ekim ayında Çankaya Köşkü davetlileri arasında hazır bulunan emekli Orgeneral Fahrettin Altay, Mustafa Kemal'in sansürlenmiş Karlsbad günleri hakkında 28 Ekim tarihli günlüğüne şu hatırasını derc edecektir:

Gazi (..) Bir ara eskiden yazdığı bir hatıra defterini getirtti. 1918 de Karlsbatta Fransızca yazmış? Bundan birkaç sayfa ruşen eşref e okuttu, türkçeye çevirtti. Bir şatoda güzel bir dansözle nasıl görüştüğünü onunla çeşitli danslarını açık açık yazmış. Ruşen de uzun boyu gibi yüksek sesi ile bunları ballandıra ballandıra şairane bir eda ile okudu. İlk gördüğüm bu genç ve güçlü şairden pek hoşlandım.⁹¹

Ağustos 1918. İngiltere Başvekili Lloyd George, Kasım 1917'den beri temsilciler vasıtasında Enver Paşa'yla gizli müzakereler gerçekleştirdi ve münferid sulh teklifi sundu:

Lloyd George göreve geldikten birkaç ay sonra Jön Türk lideri Enver Paşa ile gizli müzakerelere girişmişti. Bu müzakerelerdeki adamı, İstanbul'da Osmanlı Düyunu Umumiyesi yönetim kurulu başkanlığını yapmış olan, Vickers silah sanayii şirketinin mali işler müdürü Vincent Caillard'dı. Caillard da, İzmir'in yeraltı dünyasından çıkarak dünyanın en ünlü silah tüccarlığına yükselen ve basında "ölüm taciri" olarak anılan yakın iş arkadaşı Basil Zaharoff'u kullanıyordu. Zaharoff, 1917 ve 1918'de Cenevre'ye gittiğini ve orada önce birisinin aracılığıyla, sonra da yüz yüze olarak Enver Paşa ile müzakerelerde bulunduğunu bildirmişti. Başbakan elçisi aracılığıyla Enver ile arkadaşlarına, İngiltere'nin koşullarını kabul ederek savaşı bırakmaları karşılığında büyük paralar önermiştir. Bu koşullar şunlardı: Arabistan bağımsız olacaktı; Ermenistan ve Suriye, Osmanlı İmparatorluğu içinde özerk statüye kavuşacaklardı; Mezopotamya ve Filistin, savaş öncesi Mısırı gibi, Osmanlı egemenliğinde, ama İngiliz himayesinde olacaktı; Çanakkale'den geçiş serbestisi sağlanacaktı. Lloyd George bunlara karşılık kapitülasyonların kaldırılacağını ve ekonomik kalkınması için Türkiye'ye cömert davranılacağını vaat ediyordu. Lloyd George'un önerisi daha önceki Asquith hükümetinin önerisinden iki önemli farklılık göstermekteydi: Fransa, İtalya ve Rusya hiçbir şey almayacaklardı; İngiltere ise Mezopotamya ile birlikte Filistin'i de alacaktı.⁹²

Mustafa Kemal de İngilizlerle münferit sulh yapmak düşüncesindeydi:

⁹⁰ Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003, Cilt 2, s. 204.

⁹¹ Fahrettin Altay. (1970). *10 Yıl Savaş ve Sonrası* içinde (s. 410). İstanbul: İnsel Yayınları. Afet İnan, Mustafa Kemal'in "Karlsbad Hatıraları"nı sansürleyerek neşretmiştir zira Kemalist rejimi tehlikeye sokacak nitelikte sansasyonel bilgilerin yer almaktadır. Afet İnan: "Ben mesela o Karlsbad Hatıralarını bir türlü çıkaramıyorum." Hikmet Bayur: "Niçin?" Afet İnan: "Biliyorsunuz orada bir takım hususi şeyleri var. İstismar edilir diye korkuyorum." Hikmet Bayur: "Çıkmasa daha iyi." Arı İnan. (1997). *Tarihe Tanıklık Edenler* içinde (s. 289). İstanbul: Çağdaş Yayınları.

⁹² David Fromkin. (2008). *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922* (M. Harmancı, çev.) (5. baskı) içinde (s. 234). İstanbul: Epsilon Yayınları. İstanbul'daki İngiliz işgal Ordusunun gazetesi *The Orient News*, 24 Ocak 1920 tarihli nüshasında, İngiltere'nin İTC diktasına Cihan Harbi hengâmında iken sulh teklif ettiğini belirtmiştir. Şartlar şunlardı: (i) Kapitülasyonlar ilga edilecek; (ii) İTC maliyesi desteklenecek; (iii) işgal edilen menatık boşaltılacak. Fakat Enver reddetmişti: Zeynep Demir, *İstanbul'da Bir İngiliz Gazetesi: The Orient News (1919-1922)*, 2016, s. 30. 4 Ağustos 1920'de, İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Curzon da, Lordlar Kamarasına şöyle diyecektir: "Türkiye'ye 1914'de savaş dışı kalması karşılığında toprak bütünlüğünün korunması teklif edildi" idi, "oysa Türkiye bunu reddetti." Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 142.

1917'de Rusyanın harp harici edilmesinden sonra (münferit sulh) fikrini ortaya koyanlardan biri olan Nüzhet Sabit de bu mânâsız ve kanlı badirenin daha fazla uzatılmasını önlemek için 1918 yılı başında Mustafa Kemal Paşa'ya başvurmuştur. Nüzhet Sabit, (Bugünün Vazifesi) risalesini, Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğten sonra neşrettiğini söylüyor. Bu risaleyi, İttihatçıların firarlarından pek az evvel yayınladığı: "Vazife-i İsyân!" broşürü takip etmiştir. 1918'in sonlarına doğru -üçüncü defa olarak- intişar eden Vazife gazetesinde bu mülâkatlar ve Mustafa Kemal Paşa'nın da harbi durdurmak ve münferit sulh yapmak taraflısı olduğu açıklanmış bulunmaktadır.⁹³

Erickson'un aktardığına göre 1918 yazında Kemal, İttihat ve Terakki Hükümetini devirmek için komplot kuran Fethi (Okyar) ve Rauf (Orbay) da dahil olmak üzere bu [millîci] subayların bir kısmıyla temas halindeydi.⁹⁴

Savaşın son aylarında Türkiye ile itilaf devletleri arasında ayrı bir barışa yönelik bir dizi gizli girişim olduğu anlaşılmaktadır. Görüşmelerin, ittihat ve Terakki hükümetinin (ya da en azından, hükümetin Enverci kanadının) bilgisi dışında yürütülmüş olması muhtemeldir. İttihat ve Terakki içindeki Alman-karşıtı kanat (belki Cavit Bey), Suriye kumandanı Cemal Paşa, bir ihtimalle 1916'da "intihar edilen" veliaht Yusuf İzzeddin Efendi, bu çerçevede adı anılan kişiler arasındadır.

Öteden beri Alman ittifakına (ve Enver'e) karşı olduğu bilinen Mustafa Kemal Paşa bu girişimlerde rol oynamış mıdır? 1918 yazında - görünürde tedavi amacıyla - Viyana'ya gidişinin, İngiltere veliahdının çok gizli barış görüşmeleri için aynı kentte bulunduğu günlere denk gelmesi tesadüf müdür? 1918 Ağustosunda neden (dokuz ay önce şaibeli bir şekilde istifa ettiği) Suriye cephesine komutan atanmış ve neden cepheye varır varmaz Alman komuta heyetiyle çatışmıştır? Suriye'nin kaybında "danışıklı döğüş" var mıdır?⁹⁵

2 Ağustos 1918. Mustafa Kemal, Viyana'dan İstanbul'a avdet etti.⁹⁶

4 Ağustos 1918. Esbak Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi ve Harbiye Nâzırı Ahmed İzzet (Furğaç) Paşa, Mustafa Kemal ile İstanbul Beyoğlu'ndaki Pera Palas Otel'de görüştü.⁹⁷

5 Ağustos 1918. Sultan Vahideddin, Mustafa Kemal'i huzûruna kabul etti.⁹⁸ İngiliz gazetesi *The Manchester Guardian*ın belirttiğine göre Mustafa Kemal'in, *Vahdettin'in tahta çıkması üzerine* İngilizlerle *ayrı barış yapılmasını istediği* söyleniyor idi.⁹⁹

Kuvvetle muhtemel mezkûr görüşmeyi müteakiben, Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısında mühim bir vak'a cereyan etmiştir:

İstanbul'da bulunan Şark Orduları Grubu Kumandanı Ferik Vehib Paşa, Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında cereyan eden şöyle bir hâdisenin şahidi olduğunu söylemişti:

Kuruçeşme'deki yalısında Enver Paşa'ya bayram tebrikine gitmiştim. Tebriki ifadan sonra veda ederek ayrılmak istediğim zaman Enver Paşa önüme geçerek;

"Biraz daha otur. Bak şimdi kim gelecek?" dedi.

Oturdum ve bir lâhza sonra bir yaver içeri girerek;

⁹³ Tahsin Demiray. (1955). *Türkiye'de Son 50 Yıllık İç Politika: Gizli Cemiyetler Komiteler ve Partiler* içinde (s. 22). İstanbul: Türkiye Basımevi.

⁹⁴ Edward J. Erickson, *The Turkish War of Independence*, 2021, p. 30.

⁹⁵ Sevan Nişanyan. (2010). *Yanlış Cumhuriyet: Atatürk ve Kemalizm Üzerine 51 Soru* (6. basım) içinde (s. 444, dipnot 7). İstanbul: Everest Yayınları.

⁹⁶ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 64.

⁹⁷ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 64.

⁹⁸ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 65.

⁹⁹ Bilâl N. Şimşir. (2011). *Atatürk'ün Hastalığı* (2. basım) içinde (s. 229). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

“Mustafa Kemal Paşa hazretleri teşrif ettiler.” dedi.

Enver Paşa misafirini ayakta bekliyordu. Hâlinde gizlenemeyecek bir heyecan vardı. Ben de merakla ayağa kalktım ve neticeyi sabırsızlıkla beklemeğe başladım.

Genç ve muvaffak ordu kumandanının parlak mavi gözleri taşkın bir neşe ile minelenmişti. Bir kolunda harp tâlii ile siyaset ikbali, iki yanında atbaşı beraber yürüyen bahtı yaver kumandan, Harbiye nâzırını askerce selâmladıktan sonra paşaların elleri iki dost eli gibi değil de iki kartal pençesi gibi birbirini kavradı.

Bayramlaştıktan, bermutat ve kısa bir kelime teatisinden sonra Harbiye nâzırı çatık ve sitemli bir çehre ile âmir bir vaziyet takındı ve; “Paşa, Paşa! Mütemediyen siyasetle meşgul olduğunuzu biliyorum. Bademâ buna asla müsaade edemeyeceğim. Eğer siyasetle iştigalde ısrar edecek iseniz, derhâl istifa ediniz, sizi mebus yapalım ve tenkitlerinizi bir mebus sıfatıyla Millet Meclisi kürsüsü üzerinden yapınız!” dedi.¹⁰⁰

7 Ağustos 1918. Mustafa Kemal Paşa, 8 ay evvel istifa etmiş olduğu 7’nci Ordu Kumandanlığına tekrar tayin edildi.¹⁰¹ Bu tayinde Enver Paşa’nın mühim bir etkisi olsa gerektir.¹⁰² Şayet, Eylül-Ekim 1918 bozgunu sırasında Enver Paşa’nın *Mustafa Kemal Paşa ordusunu bırakıp kaçmış. Hemen kurşuna dizilmesi için emir vereceğim!* dediği doğru ise, söz konusu tayin oldukça düşündürücüdür.¹⁰³ Nitekim Mustafa Kemal Paşa Filistin Cephesi’ne gitmek istemiyor; Harbiye Nâzırı olmak için çalışıyordu.¹⁰⁴

12 Ağustos 1918. Sadrazam Karakaşî Sabataycı Talat¹⁰⁵ beyanname neşretti. Mezkûr beyannamede *Filistin’de iyi organize olmuş bir göç ve kolonizasyon çerçevesinde dinsel ve ulusal bir Yahudi merkezi kurulması için gösterilen bir sempati* söz konusudur.¹⁰⁶

15 Ağustos 1918. Mustafa Kemal’in yaveri Cevat Abbas (Gürer), İstanbul’daki Resne mason locasına tekris edildi.¹⁰⁷

22 Ağustos 1918. Sadrazam Talat’la görüşen İstanbul’daki Alman Sefir, Alman Hariciye Nezâretine gönderdiği mahrem muhtırasında, İttihadçı rüesanın İngilizlere karşı ittifak teklif eden Faysal’ın muhtariyet şartını reddetmiş olduğunu belirtti:

Faysal Prusya ile Avusturya-Macaristan’ı neden aynı kefeye koydu? 1915-1916 yılları arasında temaslarını sürdürdüğü gizli örgütler uzun süredir Avusturya-Macaristan modeli cihetinde Türk-Arap ikiliği kavramıyla oynuyordu ve Faysal muhtemelen onların fikrini Prusya hakkındaki kendi (alakasız) fikriyle yeniden değerlendiriyordu. Ancak Faysal’ın, önerdiği düzenlemeyi şüphesiz kendisi için ayırdığı Suriye ile sınırlandırarak, kendi mintikasında nitelikli Osmanlı hakimiyetini ve Irak gibi Arapça konuşulan sair mintikalarda bu türden şartsız idareyi fiilen kabul ettiği açıktır. Aslında, Cemal uzlaşmaya doğru ilerlerken, Ağustos 1918’de Faysal, derpiş ettiği Osmanlı-Arap siyasî çerçevesini küçülttü: Artık tam bağımsızlıktan veya

¹⁰⁰ Tarık Mümtaz Göztepe. (2017). *Mütareke Günleri* (H. A. Günaydın, haz.) içinde (s. 36-37). Ankara: Cümle Yayınları.

¹⁰¹ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 65.

¹⁰² Yüksel Nizamoglu. (2010). *Vehip Paşa (Kaçı)’nın Hayatı ve Askeri Faaliyetleri* [Doktora Tezi] içinde (s. 402-403). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.

¹⁰³ Adnan Çakmak & Murat Sertoğlu. (2016). *Mareşal Fevzi Çakmak Açıklıyor* içinde (s. 13-14). İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları. Belirtildiğine göre kurşuna dizilmek cezasına Fevzi (Çakmak) Paşa engel olmuştur.

¹⁰⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, 1999, c. 1, s. 282-283; Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 85-89.

¹⁰⁵ Ömer Faruk. (2022). Sadrazam Talat Paşa Sabataycı Mıydı? *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden edinilmiştir.

¹⁰⁶ Yusuf Besalel. (2018, Mayıs 3). Osmanlı’nın Balfour Deklarasyonu. *Şalom* adresinden edinilmiştir.

¹⁰⁷ Mimar Sinan, 1976, Sayı 22, s. 77.

Bavyera'nın Alman Krallığı içinde ayrı bir kraliyet olarak varlığına benzer bir şeyden ziyade adem-i merkezîyetçilikten bahsediyordu. Osmanlılar teklifi reddetti; görüşmeler daha fazla ilerlemedi.¹⁰⁸

26 Ağustos 1918. Mustafa Kemal Haleb'e muvasalat etti.¹⁰⁹ Haleb'den Nablus'a intikal ederken, Şam'da bulunan 7'nci Ordu Kumandanlığı Başmenzil Başmüfettişliği ziyafetine iştirak etti. 7'nci Ordu Kumandanlığı Başmenzil Müfettişi Ahmed Avni Paşa, bazı mühim tafsilat nakletmektedir:

Mustafa Kemal Paşa, Yedinci Ordu Kumandanlığı'yla Filistin Cephesi'ne görevlendirildiği zaman Şam'dan geçmiş ve Başmenzil Karargâhı'nda şerefine verilen bir ziyafette bulunmuştu.

Paşanın sahip olduğu üstün zekası ve padişah yaverinin yaldızlı kordonu cazip ve ipekten dokunmuş, parıltılı idi. Merasimin sonundan, veliahd iken tanıdığını ve maiyetlerinde Almanya'ya gittiği genç padişahın takdir dolu şahsiyeti ve yüksek hoşgörüsünden onur duyarak ve saygıyla bahsetti.

Osmanlı hanedanı içinde nadir görülen bu padişahımızın ilk icraatlarından olarak başkumandanlık vekâletini Enver Paşa'dan alarak bizzat üstlendiğini, feraset ve zekasından, hadiseleri değerlendirmedeki isabet ve çok yerinde yorumlarda bulunmasından pek ziyade ümitvâr bulunduğunu, tek taraflı barış tesis ederek devam eden harbe ve israf edilmekte olan milli varlıklara yeniden hayat vereceğini müjdeledi.

Ayrıca icabında tek taraflı barış görevini Yedinci Ordu ile kolaylaştırıp, hızlandıracağını söyledi. Ancak olaylar bir taraftan kendi özünde seyrini takip etmekte olduğundan bu kesin kararlı arzusunu gerçekleştirmeye vakit kalmadan Filistin'de ordusuyla mağlup ve Osmanlı İmparatorluğu tarihinin nadir kaydettiği elîm bir sonuçla bozguna uğramış ve perişan olmuştu.¹¹⁰

28 Ağustos 1918. Mustafa Kemal Paşa, Nablus'a muvasalat etti; 7'nci Ordunun komutasını deruhte etti.¹¹¹ Mustafa Kemal, bugünlerde ateşli bir hastalığa tutulmuş ve yatakta tedavi görür vaziyettedir.¹¹²

31 Ağustos 1918. Eyyûb El-Ensârî'nin (radiyallâhu anh) türbesinde kılıç kuşanan Mehmed-i Sâdis Vahideddin Hân, ceddi Ebu'l-Feth (Fatih) Muhammed Hân'ın kabrini ziyaret etti.¹¹³

Filistin Cephesi'nden 19 Mayıs'a Temaslar ve Teşebbüsler

Eylül 1918. İngiliz istihbarat miralayı (albayı) "Arabistanlı" Lawrence:

Özel hedefimiz, "Türklük" konusunda aşırı duyarlı olan, Genel Kurmay'da Mustafa Kemal'in liderliği altında toplanan, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Arap Eyaletleri'ne özerklik verilmesini reddetmeyi görevleri sayan Alman karşıtı (antiGerman) gruba ulaşmaktı. Bu nedenle Faysal bu amaca hizmet edecek tarzda cevaplar gönderdi ve mektuplaşmayı parlak bir şekilde sürdürdü. Türk askerler, stratejinin önüne kutsal emanetleri koyan softalardan (pietist) yakınmaya başladılar. Milliyetçiler, Türkiye'nin adil ve kaçınılmaz, kendi kaderini tayin hakkı üzerine sahip oldukları görüşleri Faysal'ın sadece vaktinden önce harekete geçerek felaketli sonuçlar doğuran bir eyleme çevirdiğini yazdılar.¹¹⁴

¹⁰⁸ Bonn State Archives, IA Türki 165 43 Pera Telegram, August 22, 1918, "Secret: Report by the German Ambassador on a Conversation with Talaat Pasha"; Musa, *al-Murasalat*, p. 210; Aktaran: Efraim Karsh & Inari Karsh, *Empire of the Sand*, 1999, p. 196-197.

¹⁰⁹ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 65.

¹¹⁰ Osman Öndeş. (2012). *Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor: Milli Mücadele ve Sürgün Yılları* içinde (s. 207). İstanbul: Timaş Yayınları.

¹¹¹ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 66.

¹¹² "İstanbuldan çıkalı daha on beş gün olmamışdı; yatağımdayanıyorum." Milliyet, 2 Nisan 1926, *Büyük Gazinin Hatırat Sahifeleri*, s. 1.

¹¹³ TRT 2. (2019, Temmuz 10). *Tarihin Ruhu 13. Bölüm: Son Kılıç Alayı* [Vidyo]. [YouTube](https://www.youtube.com/watch?v=...) adresinden edinilmiştir.

¹¹⁴ Thomas Edward Lawrence. (2015). *Bilgeliğin Yedi Sütunu* (B. Çölgeçen, çev.) (3. baskı) içinde (s. 627). Ankara: Chiviyazısı Yayınları. 13 Şubat 1921'de Ankara'ya muvasalat eden ABD'li istihbaratçı-gazeteci Clarence

Mustafa Kemal'in liderliğinde yapılanan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'deki (Genelkurmaydaki) "Türkçü" ve Alman aleyhtarı kliğin söz konusu özerkliği reddedişi, Arab eyaletlerinin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmalarından daha ziyade müstakil birer devlet olmalarının yeğlenmesi cihetinde anlaşılmalıdır.

İttihad ve Terakki yönetimine isyan eden Emir Faysal ile 4'üncü Ordu kumandanı Mersinli Cemal Paşa arasında hemen hemen gizli sayılabilecek daha başka haberleşmeler oldu. Ayrıca yaz aylarında Mustafa Kemal arasında daha gizli bazı temaslar oldu. Lawrence belki Faysal'ı, Jön Türk grupları arasına nifak sokmaya ve Osmanlıların niyetini öğrenmeye teşvik etmiş olabirdi.¹¹⁵

Kemal, esasen Faysal'ın kıdemli Osmanlı subaylarıyla temasını sürdürme siyaseti çerçevesinde aylardır haberleştiği kişiler arasındaydı. Kaçışına Faysal tarafından müsaade edilmiş olması mümkündür. Türkiye'nin imparatorluktan Arapların ayrılmasına kendisini hazırlaması gerektiğine inandığı bilindiği için Arap davasının yararlı bir müttefiki olması mümkündür: "Mustafa Kemal, Araplar kendi başkentlerine yerleştirilir yerleştirilmez Türkiye'de hükümete karşı olan her kesimin etraflarında toplanacağını ve Anadolu'da Enver'e ve Alman müttefiklerine karşı saldırıya geçmek için topraklarından bir üs bölgesi olarak yararlanmak isteyeceklerini... [Faysal'a vaat etti.] Toros Dağları'nın doğusunda kalan tüm Türk kuvvetlerini birleştirmeyi başaracak olursa bunun doğrudan İstanbul üzerine yürütmesine olanak sağlayacağını umuyordu." Faysal daha sonraları Mustafa Kemal'in Türkiye'de denetimi ele geçirmesinin kuvvetli bir destekçisi olacaktı.¹¹⁶

T. E. Lawrence, "Bilgiğin Yedi Sütunu" nam meşhur kitabının "Arap İsyanı" babında, bu temasları romantik bir şekilde parlatıyor ve bunları Osmanlı rüesasının "milliyetçi" ve "İslamcı" hizipleri arasındaki uçurumu genişletmeye yönelik akıllıca birer manevra olarak tasvir ediyor. [...] Gerçek daha az kahramancaydı. Faysal parlak bir bölücü diploması becerisiyle değil, daha ziyade utanmaz bir ikiyüzlülük tatbikiyle meşguldü; ve hiç kimse bunu, bu yasadışı macerayı tüm kalbiyle destekleyen ve ana hatlarının çoğunu kendi üstlerinden gizleyen Lawrence'den daha iyi bilemezdi. Yıllar sonra biyografi yazarlarından birine, Emir Faysal'ın ikiyüzlülüğünün çoğunu ondan bile gizlediğini gönülsüzce kabul ederek söyleyeceği gibi, Faysal "kesinlikle bizi satıyordu." Cemal ile Kemal arasında büyüyecek bir uçurum yoktu: Bunlardan ikisi o zamanlar Enver ve Alman danışmanlarının askeri stratejisine karşı çıkıyordu.¹¹⁷

11 Eylül 1918. Mustafa Kemal, yakın arkadaşı Doktor Rasim Ferit'e (Talay) mektup gönderdi:

Nablus'a geldim. Suriye'yi baştan başa bir daha "étude" ettim, muharebe hatlarını baştan başa gezdim. Kumandan zabıt, efradımızı gördüm. Neticeyi müşahadatım şöyle hulâsa edilebilir: Suriye umumiyetle şayani merhamet bir hale gelmiştir. Vali yok, kumandan yok, İngiliz propagandası çok, İngiliz teşkilâtı hafiyesi her tarafta hali faaliyette, ahali hükümetten müteneffir, bir an evvel İngilizlerin vüruduna muntazır.¹¹⁸

Lawrence, İngiltere Hariciye Nezâreti (Dışişleri Bakanlığı) yetkilisi W. G. Childs'e göndermiş olduğu 20 Nisan 1926 tarihli muhtırasında *1918 yılı Eylülünde, acayip bir rastlantı sonunda, Mustafa Kemal Paşa ile birkaç görüşme yapmış olduğunu ve Türk savaş amaçlarının, konuşulan konular arasında bulunduğunu* belirtti.¹¹⁹ Childs'in "NA, F.O. 371/215/L 2540" künyeli muhtırasında yer alan Türk savaş amaçları hususuna dair Eylül 1918 tarihli muhaverenin özeti şudur:

Kirshman Streit: "Smyrna [İzmir] Uluslararası Koleji Başkanı Dr. Alexander McLachlan, bana Türklerin mütarekeden bile önce Almanları çıkartmak için gizli bir hareket başlattığını söyledi." Heath W. Lowry. (2012). (Haz.). *Clarence K. Streit: Bilinmeyen Türkler* (M. A. Öztürk, çev.) içinde (s. 59). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

¹¹⁵ Alan Palmer. (1995). *Osmanlı İmparatorluğu: Son Üçyüz Yıl Bir Çöküşün Tarihi* (B. Çorakçı-Dişbudak, çev.) (5. baskı) içinde (s. 378). İstanbul: Sabah Kitapları.

¹¹⁶ Ali A. Allawi. (2016). *Irak Kralı I. Faysal* (H. Abacı, çev.) içinde (s. 161-162). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

¹¹⁷ Efraim Karsh & Inari Karsh, *Empire of the Sand*, 1999, p. 195-196.

¹¹⁸ Hikmet Bayur. (1960). Mustafa Kemal'in Üç Mektubu. *Belleten*, 24(93), s. 137.

¹¹⁹ British National Archives (BNA), Foreign Office (FO), 371/215/L 2540; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (1987). Albay T.E. Lawrence, Haşimi Araplarını, Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Ayaklanmaları İçin Nasıl Aldattı. *Belleten*, 51(199), s. 254.

Kemal'in görüşünce, fetih açısından Mısır, pantürkistleri hiç ilgilendirmiyordu. Mısır'a karşı girişilen Türk harekâtı, askeri maksatlarla yapılan bir gösteriden başka birşey değildi. Filistin, Suriye ve Mezopotamya'ya gelince (savaşa ilişkin kimi stratejik amaçlar dışında), bu ülkeler pantürkistlerin planları açısından değersiz olmakla kalmıyorlar, aynı zamanda, Türk yönetiminde kalırlarsa kesin bir engel ve tehlike görülüyorlardı. Kemal, pantürkistlerin bu ülkeleri hiç üzüntü duymadan yitireceklerini; dahası, onlardan kurtuldukları için kıvanç duyacaklarını söylüyordu.

Aynı muhtıraya göre Mustafa Kemal;

Enver Paşa üzerinde baskı kullanarak, Türk çıkarlarının Alman çıkarlarından önce gelmesini talep eden Türklerin önderliğini yapıyordu. O sıralarda Mustafa Kemal'in yandaşları, Türk askeri siyasetinin anahatlarını ele geçirebilecek kadar güçlü bir duruma gelmişlerdi. (...) Kemal ve yandaşları, Almanya'nın savaşı yitireceğini anlamışlardı; dolayısıyla, Türkiye'nin geriye kalan askeri kaynaklarının pantürkist(!) ayrılmasını talep ediyorlardı.¹²⁰

Lawrence bilahare Liddell Hart'a anlattı: "1918'de Faysal ile Kemal arasındaki müzakereler Cemal ile olanlardan ayırdı -astlar arasındaki yazışmalarla başladı ve sonra esas faillere değin genişledi".¹²¹

Telaşa kapılan Mustafa Kemal, Araplar kendi başkentlerine yerleştirilir yerleştirilmez Türkiye'de hükümete karşıt olan her kesimin etraflarında toplanacağını ve Anadolu'da Enver'e ve Alman müttefiklerine karşı saldırıya geçmek için topraklarından bir üs bölgesi olarak yararlanmak isteyeceklerini vaat ederek, Faysal'dan Cemal'in eline koz vermemesini rica etti. Mustafa, Toros Dağları'nın doğusunda kalan tüm Türk güçlerini birleştirmeyi başaracak olursa, bunun doğrudan İstanbul üzerine yürümesine olanak sağlayacağını umuyordu.¹²²

Lawrence, Britanya'nın Türk muhafazakârlarla gizlice pazarlık ettiğini bildiğinden, yazışmaları bir sigorta olarak gördü.¹²³

Bahriye Nâzırlarından ve Padişah Seryaverlerinden Ahmed Avni Paşa:

Cihan Harbi'nin nihayetlerine doğru Suriye'ye Yedinci Ordu kumandanı sıfatıyla tayin olunan yaverandan Mustafa Kemal Paşa'nın Nablus'ta ve savaş cephesinde olan Yedinci Ordu'ya dahil olur olmaz Almanlar aleyhinde yapacağı bir inkılâb ve askeri ihtilal ile İngilizlerin ve Fransızların önünden çekilip bir vesile ile bir hareket ordusu şeklinde İstanbul'a giderek merkez hükûmeti al aşağı etmek fikrinde olduğu ve ardından mahallinde bir bağımsız hükûmet kurmak üzere isyan niyetinde olduğu muhakkaktır.

İhtiras hususunda Enver ve Cemal Paşa'lardan daha baskın ve üstün olan Mustafa Kemal'in ordu içinde kendi fikrine taraftar olabileceklerden bizzat ve dolaylı olarak incelemeler yaptığı ve soruşturmalarda bulunduğu Şam'da iken kulaktan kulağa işitilmişti. Hatta bir gün sıra bana gelince veyahut bana da evvela Erkân-ı Harb Binbaşısı Halil Rifat vasıtasıyla duyurulup iletilince süratle şöyle bir cevap vermiştim: "Askerlik mutlak itaat gerektirir. Buna benim gibi Meşrutiyet ve Meşruiyet fikriyle dolmuş olanlar muvafakat edemezler. Hem bizlere niçin soruyorlar? Bizler (Başmenzil Müfettişliği) orduların sözcüsü ile açışısı durumundayız. Orduların cephesi güneye dönmüşken nasıl işeleri ile sorumlu isek kuzeye dönerlerse yine aynı şekilde bu görevi yerine getirmeye borçluyuz." dedim.

Dolaylı olarak aldığı bu cevabım üzerine Mustafa Kemal bizzat baş menzil karargâhına ziyarete gelip, Enver'in saltanatı ve mevcut hükûmeti yıkmak niyetinde olduğunu ve bu fikrin henüz tahta geçmiş olan Sultan

¹²⁰ Salâhi R. Sonyel. (1988). İngiliz Belgelerine Göre Mustafa Kemal-Lawrence Görüşmesi. *Belleten*, 52(205), s. 1696.

¹²¹ Jeremy Wilson. (1990). *Lawrence of Arabia: The Authorized Biography of T.E. Lawrence* içinde (p. 1087, endnote 16). USA, New York: Atheneum. Mezkûr "Cemal", Mersinli Cemal Paşa'dır.

¹²² Thomas Edward Lawrence, *Bilgeliğin Yedi Sütunu*, 2015, s. 628.

¹²³ Jeremy Wilson, *Lawrence of Arabia*, 1990, p. 470.

Vahdeddin Han'dan mülhem bulunduğunu ve bu hususla hiç olmazsa tarafsızlığımız kazanmak istediğini söyledi.

Sözlerine devamla beni pek takdir ettiğini, liyakatime uygun olmayan sulhe mugayir hizmetlerle görevlendirerek İttihad ve Terakki hükûmetine karşı isyana teşvik ettiğini anladım.

Şimdi bu kıssadan bir hisse çıkaralım: Evet Mustafa Kemal daha Suriye'de iken tasarladığı ve gerçekleştirmek istediği ihtilale, mütarekeden sonra görevlendirildiği Anadolu ve Ankara'da üstlendiği görevler sırasında tamamen muvaffak oldu.¹²⁴

Büyükada'da mevkuf İngiliz General Townshend, Enver Paşa'yı ve kadrosunu Temmuz-Eylül 1918 devresinde devirmeye hazırlanan cuntaya, İngilizlerle münferid sulh akdedilmesini telkin etmiştir:

Son iki üç ay içinde hangi Türklerle konuştuysam (ki çok kişiyle konuşmuştum ve bunlar nüfuzlu insanlardı) her fırsatta yegâne kurtuluş ümitlerinin İngiltere'yle barış anlaşması imzalamak olduğunu söyledim. Söylediklerimin o sıralarda Enver Paşa'yı devirme planları yapan ekibin başındaki kişiye ulaştırıldığını biliyordum. Bana Enver'in 15 Eylül'de padişaha istifasını sunduğunu, onun ve istifa etmesi halinde kendisinin de istifa edeceğini söyleyen Talât Paşa'nın istifasının kabul olduğunu söylediler.¹²⁵

4'üncü Ordu Kumandanı Mersinli Cemal Paşa'dan Harbiye Nâzırı Enver Paşa'ya "şahsına mahsus gayet mühim ve çok acele" şifreli telgraf:

Emir Faysal'ın mektup ve tekliflerine verilecek cevap hakkında her an ve her dakika emri devletlerine heyecan ve ehemmiyetle intizarındayım [beklemekteyim].

Şimdi cepheden aldığım mevsuk [belgeli] malumata nazaran bir kumandanımızla, General Allenbi arasında bazı muhaberat cereyan etmekle olduğu anlaşılmaktadır. Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığı Erkânıharbiye Reisi Kazım Paşayla mezkûr kumandanlık Levazım Reisi Miralay Ömer Lütfi Bey'e de bu kumandan tarafından, İngilizlerle anlaşarak bir terki muhasama [ateşkes] teklifinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu teklifi şiddetle reddetmiş olmasına rağmen Kazım Paşa hakkında şahsi bir fikrim yoktur. Ömer Lütfi Bey ise, son derece temiz bir asker ve fedakâr bir vatan evladıdır. O da, bu fikri işitmek bile istemediğini beyan etmiştir. Emir Faysalın tekliflerine kati bir cevap veremediğimiz şu dakikada Suriye ve Garbi Arabistanda bir Hidiviyet tesisile Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya imtisal etmenin [bağlanmanın] vatana getireceği azim felaketleri düşünerek işi acilen vaz'iyed buyurmalarını ve bu hususta tarafı aciziye icap eden emirlerin hemen verilmesini ehemmiyetle arz ve istirham ederim.¹²⁶

Mustafa Kemal, Cihan Harbi sırasında İngilizlerle birçok defa gizlice görüştüğünü, 24 Nisan 1920 tarihli TBMM gizli celsesinde üstü kapalı itiraf edecektir:

[..] Âlemi hiristiyanıyetin mevcudiyetimize (hâteme çekmek istediklerini) bilmekle beraber onlara karşı da daima cihangirane bir vaziyet almak istemedim. Belki azamî derecede onların da bize menfaat temin edebilmesine alıştık ve bu itibarla Fransızlarla, İngilizlerle, İtalyanlarla mükerreren temaslarda ve münasebetlerde bulunduk. İngilizlerle vuku bulan ilk temasımızda İngilizler milletimizin kendileri aleyhinde olduğunu ifade ettiler ve bu aleyhtarlığın izalesine çalışmamızı tavsiye ettiler. Buna mukabil verdiğimiz cevap milletimiz İngilizlere karşı aleyhtar değildi. Bilâkis milletimiz İngiliz kavmini dünyanın en büyük bir milleti, en âdil, en medenî, en insanî bir milleti telâkki eder ve ona hürmet ederdi.

Fakat mütarekeyi müteakip İngiliz kuvvetleri payitahtımıza girdiler. [..]¹²⁷

¹²⁴ Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 329-330.

¹²⁵ Charles V. F. Townshend, *Mezopotamya Seferim*, 2012, s. 634-635.

¹²⁶ "Mersinli Cemal Paşa'nın şifresinde, İngilizlerle anlaşmak ve harbi terketmek istediğinden bahsedilen kumandan, Mustafa Kemal Paşa'dır." Celil Bozkurt. (2019). *Mersinli Cemal Paşa'nın Yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Anıları* içinde (s. 48-49). İstanbul: Gündoğan Yayınları.

¹²⁷ T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 24 Nisan 1336, c. 1, s. 5.

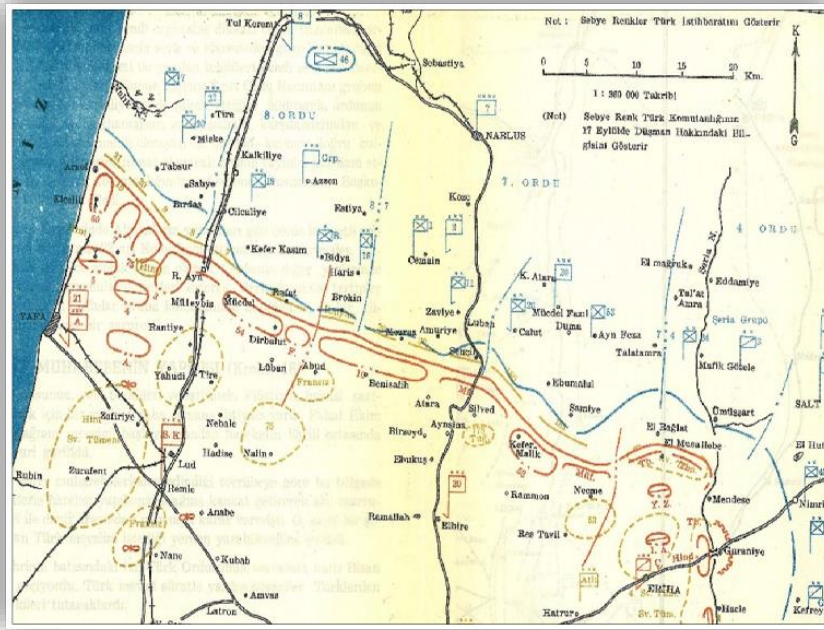
15-18 Eylül 1918. 4 gün süren Dobro Pole Muharebesinde 2 tümen Fransız ve 6 tümen Sırb ordusu karşısında Bulgar ordusu hezime uğradı, 100.000 esir verdi, teslim oldu, mütareke istedi.¹²⁸

18/19 Eylül 1918 arifesi. Şerif Hüseyin Ordusu Erkân-ı Harbiye Reisi Mirliya Seyyid Nuri (nâm-ı diğer Osmanlı eski mülazımı Bağdadlı Nuri Efendi), Filistin Cephesi'ndeki *umumi taarruzdan evvel İngilizlerin teşkilatını ve taarruz-ı hakikin nereye tevcih edildiğini*, 20'nci Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi Kolağası Nuri Bey vasıtasıyla İstanbul'daki Harbiye Nezâretine bildirmişti lâkin *kurnazlık* denilerek inanılmamıştır.¹²⁹

Kemal, tahminlerini Hintli bir ordu kaçağının açıklamalarına dayanarak, düşmanın 19 Eylül sabahı veya akşamı saldırıya geçeceği kehanetinde bulunmuştur. Gerçekte düşman, 18 Eylül gecesi saldırıya geçerek Türk ordularını Şam doğrultusunda geri çekilmeye zorlamıştı.¹³⁰

18/19 Eylül 1918: Filistin Cephesi'nin Çöküşüne Bir Bakış

General Edmund Allenby komutasındaki *Mısır Seferî Kuvvetleri* nam İngiliz ordusunun ilerleyişine mukavemet etmek üzere; 6 kolordudan müteşekkil, Müşir Liman von Sanders Paşa komutasındaki Yıldırım Ordular Grubu, Filistin Cephesi'nde sevk ve idâre ediliyordu. Cephenin Yafa hattına mevzîlendirilmiş kolordular, Cevad (Çobanlı) Paşa kumandasındaki 8'inci Orduyu oluşturmaktaydı. Merkezî konumda yer alan 7'nci Ordu, hezime de adını vermiş olan Nablus cihetinde mevzîlenmişti ve kumandanlığında Mustafa Kemal Paşa bulunmaktaydı. Mersinli Cemal Paşa'nın kumandanlık ettiği 4'üncü Ordu istihkâmı ise Nablus'un doğu hattındaydı (**Harita 2**).

Harita 2. Filistin Cephesi'ndeki orduların istihkâm mevkîleri.¹³¹

¹²⁸ Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 20.

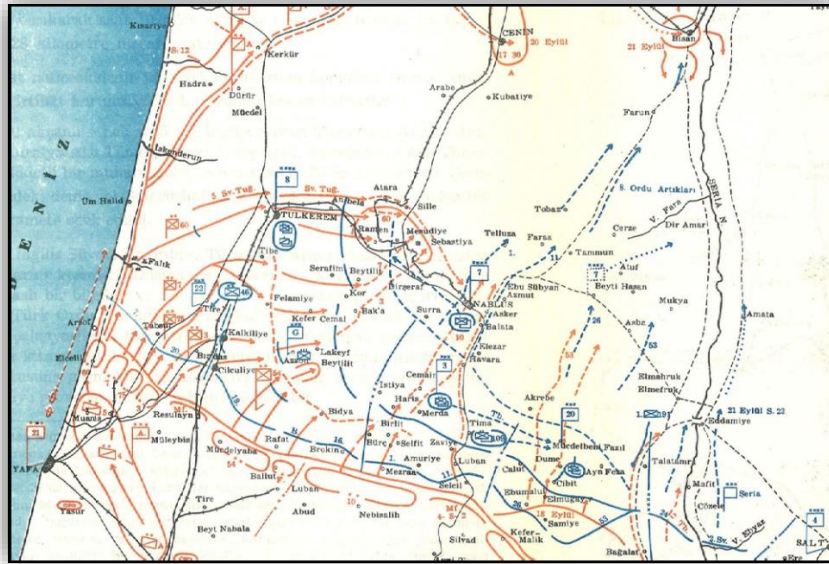
¹²⁹ Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, 396/894-1564, 1-5; Aktaran: Ömer Osman Umar. (2003). *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)* içinde (s. 43). Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

¹³⁰ Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Belgelerine Göre Mustafa Kemal-Lawrence Görüşmesi*, 1988, s. 1698.

¹³¹ Nuri Karakaş. (2018). Nablus Muharebesi'nde Mustafa Kemal Paşa: İthamlar ve Gerçekler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIII(2), s. 515.

Ağustos 1918 itibarıyla Yıldırım Ordular Grubu 19.819 tüfek, 273 hafif ve 696 ağır makineli tüfekle silahlanmış 40.598 ön hat piyadesine sahipti.¹³² 8'inci Ordu mevcudu yaklaşık 15.000, 7'nci Ordu mevcudu 13.000 idi.¹³³ İngiliz ordusunun Eylül 1918 itibarıyla muharip gücü 12.000 kılıç, 57.000 tüfek, 540 top idi.¹³⁴ İngilizler, çeşitli hilelerle (Ürdün Vadisi'ne askerî sahte sevkiyat yapılması ve benzeri) sahil şeridine gece vakitleri asker ve tahkimat yığacak, gizleyecek; bunu müteakiben, donanma ve hava bombardımanı destekli yarma harekâtını evvelâ 7'inci Ordu'ya iki defa saldırıp taarruzun merkezden gerçekleştirildiği zannını vermek suretiyle¹³⁵ ve en nihâyet 8'inci Ordunun müdâfii olduğu Yafa cihetinden hücum ederek, 3 gün içerisinde, kendileri adına muazzam bir muvaffakiyet sağlayacaklardı (Harita 3).

Mustafa Kemal: Gece muharebe ile geçti. Benim ordumun sağ cenahındaki ordu yarıldı, esir oldu. Ve boş kalan bu cebheden geçen düşman süvarileri Liman Fon Sandersin karargâhını basdı.¹³⁶

Harita 3. İngiliz yarma harekâtı (Karakas, 2018, s. 516).

İngiliz gizli vesikasına göre; 19 Eylül-22 Eylül arasında, yaklaşık 25.000 Osmanlı askeri bütün silâh (260 adet top), mühimmat ve teçhizatı (nakliye araçları ve benzeri) ile birlikte ele geçirilmişti. Telgraf hatları İngilizler tarafından kesilmiş, gerek kolordular arası gerekse de Harbiye Nezâreti ile olan bütün muhâberat kopartılmıştı. 8'inci ve 7'inci Ordular fiilen imha edilmiş, cephe çökmüştü.¹³⁷ Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Ordular Grubunun döküntülerini yeniden teşkil etmeye çalışarak "20. Kolordu 2 000 muharip piyade ve yüz makineli tüfek, iki dağ bataryası. 3. Kolordu yaklaşık olarak aynı mevcutta"

¹³² Edward J. Erickson. (2003). *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu: Size Ölmeyi Emrediyorum!* (T. Akad, çev.) (2. baskı) içinde (s. 265). İstanbul: Kitap Yayınları.

¹³³ Celil Bozkurt. (2019). *Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesinin Çöküşü* içinde (s. 81). İstanbul: Altınordu Yayınları.

¹³⁴ Basil Liddell Hart. (2014). *Birinci Dünya Savaşı Tarihi* (K. Bağrıaçık, çev.) içinde (s. 550). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

¹³⁵ Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003, c. 2, s. 231.

¹³⁶ Milliyet, 2 Nisan 1926, *Büyük Gazinin Hatırat Sahifeleri*, s. 1.

¹³⁷ Records of the Cabinet Office (CAB), 24/64/58, *Battle Situation -Noon- 23rd September 1918*. Public Offices: London.

olduğu hâlde “7’nci Ordu”sunu Şam’a doğru geri çekmekte idi.¹³⁸ Şam’ı tahliye ederken de 17.000 neferden az ve ancak 4.000 kadarı silâhlı, yeter düzeyde muharib idi.¹³⁹ Günde ortalama 30 kilometrelik bir hızla toplamda 560 kilometrelik bir mesafeye tekabül eden bu ric’at, Haleb hattında bir müddet duraklayacak ve Adana-Toros geçitleri mevkiine kadar sürecekti. En nihayetinde mezkûr yarma harekâtı; Halep’in, Musul’un kuzeyine kadar devâm eden bir istilâya dönüşecektir. Örneğin Sultan Vahideddin’in 1925 tarihli beyannamesine göre Mustafa Kemal Paşa, *devletin belli başlı kuvâ-yı mevcudesinin kısm-ı küllisini esir vererek zilletle (Toros) eteklerine iltica etmesi yüzünden mütareke akdini gayr-i kabil-i ictinab (kaçınılmaz) bir hale getirmişti*.¹⁴⁰ Nedim’in aktardığına göre İngiliz başarısı kısa sürede kesin bir şekilde tecelli etmiştir. 19 Eylül – 26 Ekim 1918 arasında İngilizler 260 top ele geçirmiş. 75.000 Osmanlı askerini esir almıştı.* Bunların içinde 3700 Alman askeri vardı. Kendi zayıfatı ise 5000 asker kadardı. Bu kısa süre içerisinde İngiliz kıtaatları 350 mil ilerleyebilmişlerdi. 5’nci Süvari Tümeni, 38 gün zarfında 550 mil yol kat ederek (**Harita 4**) süvari tarihinde parlak bir başarı sağlayabilmişti.¹⁴¹ Bununla birlikte *Sina-Filistin seferinin Türk resmî tarihi Türkiye’nin bu seferlerde ne kadar zayıfa uğradığını kaydetmemektedir. General Wavell, Allenby’in biyografisinde, İngilizlerin 18 Eylül ile 31 Ekim arasındaki altı haftalık sefer boyunca 75.000 esir ile 360 top ele geçirdiklerini ifade etmektedir. Türk resmî tarihi bu İngiliz sayılarını nakletmekte olup, kendi sayılarını vermemesinin nedeni muhtemelen, 4. ve 8. ordu karargâhlarının imhası nedeniyle kayıtların yitirilmesidir. Bu seferlerin İngilizlere maliyeti 6000 askerdur*.¹⁴²

22 Eylül 1918. Arap isyanında aktif rol oynamış bir İngiliz subayı olan Yarbay Stewart F. Newcombe, Pera’da bir Rum evinde gizlenmekteydi. Bir yıl önce Allenby’nin Kudüs seferi sırasında bir oyalama hareketi yürütürken tutsak alınmıştı. Üçüncü girişiminde cezaevinden kaçmıştı ve 22 Eylül 1918’den beri Pera’da saklanıyordu. Orada acil ateşkes isteyen Osmanlı politikacılarının olduğunu öğrendi.¹⁴³

27/28 Eylül 1918. Kaydedilmiştir ki Nuri el-Sa’id, 28 Eylül’ün şafağından evvel bir vakitte, Kemal’in şahsî valizini ele geçirdi. Nuri’nin biyografi yazarı Lord Birdwood daha sonra şöyle yazdı: “Görünen o ki, büyük Mustafa Kemal’in kuzeye intikalini yalnızca birkaç saatle kaçırmışlardı.” Kemal’in Arablarca kısa bir müddet alıkonulduğu ve serbest bırakılmadan evvel Lawrence tarafından sorgulandığı ihtimâlini göz ardı etmem yanlış olacaktı. Kemal birkaç aydır Faysal’la mektuplaşıyordu ve Arab milliyetçileri O’nun Pan-Türk fırkasını bilkuvve bir müttefik gördü.¹⁴⁴

O hafta sonu Deraa’dan Şam’a çekilen Osmanlı subayları arasında Mustafa Kemal Paşa da vardı. Savaşın sonra Lawrence birkaç defa “Eylül 1918’de” Kemal Paşa’yla “görüşmelerde” bulunduğunu, bu vesileyle Osmanlı Dördüncü Ordu Komutanının Türk subay sınıfının Alman karşıtı kesiminin lideri olduğunu iddia ettiğini

¹³⁸ Atatürk’ün Bütün Eserleri, 2003, c. 2, s. 222.

¹³⁹ Archibald Wavell. (1940). *Allenby: A Study in Greatness* (p. 287). London: George G. Harrap & Co. Ltd. Wavell.

¹⁴⁰ Tarih ve Toplum, Nisan 1985, Sayı 162, s. 272.

* Harb-i Umumî’de Osmanlı Ordusunun verdiği esir yekûnu 129.644 idi: Selâhattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 2.

¹⁴¹ Şükrü Mahmut. (1995). *Filistin Savaşı (1914-1918)* (A. Es, çev.) içinde (s. 60). Ankara: Genelkurmay Basım Evi.

¹⁴² Edward J. Erickson, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu*, 2003, s. 273. 7’nci Ordu evrakının âkıbeti hakkında iki enteresan rivayet bize ulaşmaktadır. “Salih Fansa, eski Mersin tüccarlarından. Asuri milletinden olan bu zat, orduya erzak veren zengin bir adamdı. M. Kemal Paşa ile tanışmış ve dostluğunu kazanmıştı. Bu zat, ordudaki alacaklarını tahsil edememiş ve diğer ticari sebeplerle bütün servetini kaybederek eşi ile birlikte Çankaya civarında kiraladığı bir bağ evinde oturuyordu.” Asaf İlbay. (2014). *Çocukluk Arkadaşım Atatürk: Mustafa Kemal’le 45 Yıl* (2. basım) içinde (s. 77). İstanbul: Kaynak Yayınları. 7’nci Orduya erzak satan Salih Fansa ve ailesi, Halep’te tüm servetlerini bırakarak İstanbul’a kaçmıştı. Hatta yedinci ordunun tüm resmî belgelerini de bir sandık içinde kaçırmışlardı: Erol Mütercimler. (2010). *Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal* (8. basım) içinde (s. 448). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

¹⁴³ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 2008, s. 309.

¹⁴⁴ Jeremy Wilson, *Lawrence of Arabia*, 1990, p. 557.

ve Türkiye'nin Levant ve Balkanları terk ederek, Orta Asya'ya yoğunlaşması gerektiğine inandığını söylediğini belirtmiştir. Olayların bu nakledilişine göre, Araplar kendisiyle anlaşma yapılabilecek farklı bir lider olduğunu düşündüklerinden, (esasen Kemal Paşa ile Faysal arasında bazı yazışmalar da yapılmıştı) Kemal Paşa'nın Şam'a gitmesine izin verilmişti. Bu konuşmaların Lawrence'ın hayal dünyasında geçmiş olması mümkündür; nitekim böyle bir görüşmeye ilişkin İngilizce veya Türkçe bir kayıt bulunmadığı gibi, Kemal Paşa'nın konuyu herhangi bir şekilde dile getirdiği de bilinmemektedir. Öte yandan cuma gecesinin geç saatlerinde hadisenin meydana gelmiş olması imkân dışı değildi. Bu tür bir görüşme gerçekten yapılmış ve Lawrence bu kadar önemli bir düşman komutanını serbest bırakmış ise, savaş daha devam ederken olaydan bahsetmesi fazla akılcı olmazdı. Dikkate değer bir husus, Nuri el Said'in devriyelerinden birinin o gece Kemal Paşa'nın bavulunu Deraa'da bulmuş ve korumuş olmasıdır.¹⁴⁵

27 Eylül 1918. Mağlub Bulgar ordusunda 10 gündür isyan vuku buluyor. Kralcı güçlerle müsademe eden asker ayaklanması Bulgar Cumhuriyetini ilân etti.¹⁴⁶

28-30(?) Eylül 1918. *Bir tutsak olarak O [Mustafa Kemal], davalarını daha da ilerletmek mevkiinde bulunamayacaktı. Harbden birkaç sene sonra Lawrence, “garip bir kazâ vesilesiyle, Eylül 1918’de, Mustafa Kemal Paşa ile birkaç muhavere yapabildiğini” bir Hariciye Vekaleti yetkilisine anlattı. (..) Kemal yüksek rütbeli bir düşman subayı olmasına rağmen Arap liderler Türkiye ile müstakbel münasebat için O’nu yegâne umutları olarak gördüler ve O, Lawrence’nin anlaşmasıyla serbest bırakıldı. Kazâ, “Seven Pillars”da zikredilmiyor ancak savaşı müteakip Londra’da bununla ilgili söylentiler dolaştı. Hem Faysal hem Lawrence, Türkiye’deki denetim ve beynelmilel tanınma mücadelesi sırasında Kemal’in sıkı destekçileri olacaktı.*¹⁴⁷

Harita 4. 7'nci Ordunun Nablus'dan ric'ati, 19 Eylül-28 Ekim (Erickson, 2013, p. 28).

Albay Lawrence tarafından gerçekten tutuklandığı ve bu iki pitoresk karakterin bütün geceyi sohbet ederek geçirdiği, şahsiyetinin ve zekâsının faikiyetini göz önüne alarak Kemal'in serbest bırakılmasına Albay Lawrence'nin sabahleyin izin verdiği hikâyesi, Saint James'deki Kulüplerin dumanaltı-odalarında tarihe geçer.¹⁴⁸

29 Eylül 1918. Bulgarlar, Müttefiklere mütareke teklif etti. Müttefik Devletlerin kumandanları tarafından hazırlanan mütareke projesi, aynı gün, Bulgarlar tarafından derhal kabul ve akdedildi. Böylece Bulgarlar; Almanya'ya, Avusturya-Macaristan'a, İttihad ve Terakki yönetimine danışmaksızın “münferid sulh”e varmış oldu.¹⁴⁹ Bulgaristan kralı istifaya mecbur edilecek ve Müttefiklerin bu

¹⁴⁵ Alan Palmer. (2015). *Savaş Biterken 1918* (H. Abacı, çev.) içinde (s. 375). İstanbul: Alfa Kitap.

¹⁴⁶ Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 21.

¹⁴⁷ Jeremy Wilson, *Lawrence of Arabia*, 1990, p. 558.

¹⁴⁸ H. E. Wortham. (1930). *Mustapha Kemal of Turkey* (p. 67). Great Britain, London: The Holme Press.

¹⁴⁹ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 1999, s. 24.

müdahalesi, Sultan Vahideddin için hilâfet-saltanat makamlarının istikbaline dair fevkalâde ehemmiyetli bir gelişme olacaktır.¹⁵⁰

30 Eylül 1918. İngiliz istihbaratının Kahire'deki "Arab Dairesi" mahrem yaylığı olan *Arab Bulletin*'in 22 Ekim 1918 tarihli ve 106 numaralı nüshasında, Lawrence'nin muhtırası neşredildi:

O akşam (30 Eylül) atlarımızla Şam'a girdik. Orada Şükri el-Eyyubi ve kent konseyi (şehir meclisi), Mustafa Kemal ve Cemal ayrıldıktan sonra, Arapların kralını ilan etti ve Arap bayrağını çekti...¹⁵¹

1 Ekim 1918. İstanbul'daki Alman Büyükelçi, Sadrazam Talat'a *Almanya'nın barış için ABD'ye başvurmaya karar verdiğini ve Osmanlı Devleti'nden de cevap beklediklerini bildirdi.*¹⁵²

3 Ekim 1918. Eylül 1918 nihayetindeki taarruz karşısında mağlub olan Almanya İmparatorluğu, Müttefiklere müracaat ederek sulh teşebbüsünde bulundu.¹⁵³

4 Ekim 1918. Mustafa Kemal Paşa, Haleb'e ulaştı ve 7'nci Ordu karargâhını Baron Otel'e kurdu.¹⁵⁴ Haleb'deki Baron Otel ise İngiliz istihbaratının kontrolündeydi.¹⁵⁵

Umumî Harb'in Hicaz Cephesi'nde muvazzaf ve Millî Mücadele devresinde Ankara Hükûmeti'nin istihbarat ilk müdürü Feridun Kandemir, *Baron Otel* hakkında şu tafsilatı verir:

İstasyondan çıkar çıkmaz hemen gidip yerleştiğim Baron Oteli bile bugünkü müşterileri tamamen yabancılar olduğu halde bana hiç değişmemiş gibi gelerek eski günleri hatırlatıyordu. Şu merdivenden Cemal Paşa iniyormuş, şu kapıdan Ali Fuat Paşa giriyormuş şu holdeki koltukta Halide Hanım uyukluyormuş gibi geliyordu. Mustafa Kemal Paşa da bu otelin gedikli müşterilerindendi.¹⁵⁶

Sultan Vahideddin, temsilcisi Rüştü Beyi İsviçre'nin Bern şehrine göndermiş ve oradaki İngiliz mümessil Horace Rumbold'a *münferid sulh* teklifini bildirmiştir. Teklifteki şartlara göre (i) Osmanlı Devleti, Almanya'ya karşı İngiltere'yle ittifak edecek; (ii) 1882'den beridir İngiliz işgâlindeki Mısır modeline benzer şekilde ve fakat Sultan'ın hâkimiyeti kaydıyla Hicaz'a, Suriye'ye, Filistin'e ve Irak'a muhtariyet verilecek; (iii) Mahmud Muhtar Paşa'nın başkumandanlığında 300.000 ilâ 500.000 mevcudlu yeni bir ordu İngiliz refakatiyle teşkil edilecektir. Ancak bu teklif dikkate alınmamış, reddedilmiştir.¹⁵⁷

7 Ekim 1918. İngiliz, Fransız ve İtalyan başvekiller Osmanlı Devleti ile yapılacak müstakbel mütarekenin şeraiti hakkında gizli mutabakata vardı.¹⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki hangi makama gönderdiği belirsiz Filistin Cephesi'ndeki ahvali hülasa eden telgrafında; Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı, 8'inci Ordu Kumandanı Cevad Paşa'yı ve 4'üncü Ordu Kumandanı Mersinli Cemal Paşa'yı hakaretamiz ifadelerle suçladı ve sulhün tek çıkar yol olduğunu vurguladı:

¹⁵⁰ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni: Siyasi Hatıralarım*, 1993, c. 1, s. 81-82.

¹⁵¹ Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Belgelerine Göre Mustafa Kemal-Lawrence Görüşmesi*, 1988, s. 1699.

¹⁵² Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 22.

¹⁵³ Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 18.

¹⁵⁴ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 69.

¹⁵⁵ Toplumsal Tarih, Temmuz 2019, Sayı 307, s. 19; Aktaran: Said Alpsoy. (2021, Ekim 24). 1918: *Ortadoğu'dan Nasıl Çekildik?* [Vidyo] içinde (dk. 1:17:28), [YouTube](#).

¹⁵⁶ Celil Bozkurt. (2021). *İmparatorluğu Yıkan Örgüt: NİLİ* içinde (s. 70). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

¹⁵⁷ Sir Horace Rumbold'dan İngiltere Hariciye Nezâretine 4 Ekim 1918 tarihli ve 1840 numaralı muhtıra, FO 371/3448/165564; Aktaran: Stanford Shaw. (2000). *From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation 1918-1923 A Documentary Study* içinde (c. 1, s. 68-69). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

¹⁵⁸ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 18.

Enver Paşa gibi bir ahmak genel harekât sorumlusu olmasa idi ve burada beş-on bin kişilik bir askeri topluluğun başında ilk top sesinde ordusunu bırakıp kaçan ve kendini kurtarmak için şaşkın tavuk gibi öteye beriye sığınan kumandan bulunmasa idi, hiçbir askeri vaziyeti takdir edemeyen bir Dördüncü Ordu Kumandanı bulunmasa idi... Ve bunların başında muharebenin ilk gününden itibaren hiçbir tesir ve nüfuzu kalmayan bir Grup Karargâhı olmasa idi... Bu andan sonra, artık barıştan başka yapılacak bir şey kalmamıştır.¹⁵⁹

Sadrâzam Müşir Ahmed İzzet Paşa, Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın ric'at hareketi ve ordu disiplini gereği kumandanlıktan azledişi hakkında şu cümleleri derc etmiştir:

Mustafa Kemal Paşa, Mareşal von Sanders Paşa'ya verdiği bir lâyhada, ordusunun Filistin'den Haleb'e kadar geri çekilmesini ve bu esnada gösterilen fedakârlık ve kahramanlığı, Xenophon'un "Onbinlerin Dönüşü"ne benzeterik övüp yüceltmış ve birçok kumandan ve subayın terfiini inha etmiş, mareşal da bunu telgrafla aynen bana naklederek lâyiha sahibinin de terfiini teklif etmişti. Bu inhaların, büyük bir yenilginin arkasından ödüllendirme yönüne gidilemez cevabı verilerek tarafımdan reddedilmesi hayal kırıklığına sebep olsa gerek ki, Mustafa Kemal Paşa, Cevat Paşa'nın tayinini vesile ederek öfke göstermiş ve bununla da kalmayarak Cevat Paşa'ya hakaret içeren bir telgraf gönderdiği için, artık kumandanlıktan alınmış, nezareti de ertelenmiştir. Yine Yunus Nadi Bey gazetesinde, Mustafa Kemal Paşanın kendisini kabineme almamı telgrafla teklif ettiği halde buna itibar etmediğimi, hâlbuki o Harbiye Nezaretinde bulunsa neler, neler olacağını, bize karşı itirazcı ve saldırgan bir ifade ile söylüyor. Mustafa Kemal Paşa'nın bana hitaben böyle bir telgrafını hatırlayamamakla birlikte tekzip de edemem. Bununla birlikte ben ne ekte sunulan ne de rivayet edilen telgrafları almadan, kendisini kabineme almayı düşünmüş ve Harbiye Nezaretini onun için açık tutmuştum. Gecikme yukarıda açıklanan sebeplerden ibarettir. Liman Paşaya verdiğim cevapta bu düşüncemi ima etmek, öfke ve hiddetin yatıştırılmasına yardım edeceğinden uygun olurdu. Fakat meşguliyetin çokluğundan dolayı geciktirdim.¹⁶⁰

Akademik tarihçi Şükrü Hanioğlu, Ksenofon teşbihinin temsil ettiği anlam hakkında şu tahlilde bulunmuştur:

Mustafa Kemal, 1918 yılının eylül-ekim aylarında Suriye'de yaşananları, Ksenofon'un "On Binlerin Dönüşü (Anabasis)"de anlattığı epik yürüyüşe benzeterik, maiyetinde bulunan çok sayıda subayın terfiini inha etmişse de Sanders cânibinden onaylanan başvuru, Harbiye Nâzırı Ahmed İzzet Paşa tarafından, bir askerî hezimet ardından ödüllendirmelerin anlamlı olmayacağı gerekçesiyle geri çevrilmiştir.

Genç mirliva kendisini, Clearchus ve diğer Yunan komutanlarının ölümünden sonra başına geçtiği paralı askerler topluluğunu, sadece askerî bilgisi değil üstün liderlik vasıflarının da yardımıyla Babil'den, son hedef olmayan, ama hemcinslerinin yaşadığı Hyssos (Sürmene)'ye ulaştıran Ksenofon gibi, Alman komutanların başarısızlığı üzerine kumandasına el koyduğu dağılmış orduları Haleb'e getiren bir kahraman olarak görmüştür.¹⁶¹

8 Ekim 1918. İttihadçı lider Sadrâzam Talat Paşa istifa etti.¹⁶²

Yunanistan Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lord Granville, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi ve İtalyan *Piemonte* kruvazörünün *İzmir'deki herhangi bir müttefik faaliyetine mümkün mertebe çabuk katılmak üzere* Midilli'ye hareket ettiğini bildirdi.¹⁶³

13 Ekim 1918. Kahire'den Londra'ya muhtıra: *İngiliz çıkarları, halifeliği Osmanlı Sultanı olmayan ve İstanbul'da oturmayan birine verilmesini ehemmiyetle gerektirmektedir. İstanbul'daki bir Türk Sultanı sahip olduğu prestijle Pan-İslam oyununu Avrupalı devletlere karşı hasım olarak oynayabilecektir.*¹⁶⁴

¹⁵⁹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003, Cilt 2, s. 231.

¹⁶⁰ Ahmet İzzet Furgaç, *Feryadım*, 2017, c. 1, s. 31-32.

¹⁶¹ Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 258.

¹⁶² Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu: Bir Çöküşün Yeni Tarihi*, 1995, s. 381.

¹⁶³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 63.

¹⁶⁴ Ali Satın. (2013). *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması* (2. baskı) içinde (s. 46). İstanbul: Ufuk Yayınları.

14 Ekim 1918. Müşir Ahmed İzzet Paşa kabinesi kuruldu.¹⁶⁵ İstanbul Büyükkada'da mevkuf İngiliz General Charles Townshend, Sadrâzam Ahmed İzzet Paşa'dan mülakat istedi.¹⁶⁶

Daha önce İngilizler, Lawrence'nin subaylarından Albay S.F. Newcombe eliyle Talât'a gayri resmi görüşme teklifinde bulunmuşlardı. Newcombe, Filistin'de esir düşerek Bursa'ya getirilmiş ve buradan, sonradan evleneceği Bursalı bir kızın yardımıyla İstanbul'a kaçmıştı. Bir İngiliz kurmayı olarak İngilizlerce kabul edileceğini umduğu koşulları Türklere bildirmiş ve aracılık önerisinde bulunmuştu. Bu teklifi, İzzet Paşa hükümetine de tekrarladı, ama daha yüksek rütbeli bir subayın bu işi daha iyi yapabileceğini ileri sürdü. Bu da, Bağdat seferi sırasında başarısız Kut savunmasına komuta eden ve şimdi de gözde bir esir olarak Büyükkada'da bulunan General Sir Charles Townshend'di. General, bunun arkasından İzzet Paşa'ya, Rauf Beyle haber göndererek İngiliz makamlarıyla barış görüşmeleri için aracılıkta bulunmayı teklif etti. İzzet Paşa, nasıl olsa bir mütareke yolu aradığına göre, bu kendi gelen teklifi kabul etmekte sakınca görmedi.¹⁶⁷

Başmenzil Müfettişi Ahmed Avni Paşa:

Orduda Sağır İsmet namıyla ve komiteye yaptığı inadıyla tanınmış olan Miralay İsmet Bey de bu hezimeye uğrayan ordunun kolordularından birini kumanda ediyor idi. Ordu ve kolordularını düşmana teslim edip, yalnız aziz canlarını kurtaran kahraman kumandanlar elleri boş olarak Halep'e gelebilmişler idi.

Bu sırada mütareke kabinesini teşkil eden İzzet Paşa, İsmet Bey'i Harbiye Müsteşarlığı'yla İstanbul'a davet etmiş ve Mustafa Kemal Paşa'ya da Müşir Liman Von Sanders Paşa'nın yerine, Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı'nı tevcih etmişti. Ancak bir avuç, o da derme çatma askerden ibaret kalan bu grubun kumandanı Halep'ten, İzzet Paşa ile görüşerek pazarlığa girişmişti.

Mustafa Kemal Paşa başlıca iki mühim noktada ısrar ediyordu;

Birincisi; Fethi Bey'in Dahiliye Nezareti'ne, kendisinin Harbiye Nezareti'ne tayini.

İkincisi; artık o civarda tutunamayacağından dolayı her ne bahaya mâl olursa olsun, mütarekenin yapılmasını talep ve teklif ediyor idi.

İzzet Paşa'dan gelen cevaplardan Fethi Bey'in Dahiliye Nezareti'ne alındığını ve Harbiye Nezareti'nin kendisine tahsis ve tefrik olunarak, geçici şekilde ve vekaleten idare olunmakta olduğunu ve mütareke koşullarının hafifletilmesi için biraz zaman kazandırılmasını rica ediyor idi. Ancak bu gibi teminat ve güvencelere rağmen yine Paşa, İstanbul'a bir saat evvel gitmekte sabırsızlanıyor idi.

Nihayet Adana'dan şimşek hızıyla özel bir tren ile İstanbul'a hareket etmişti. Bu tren Konya'dan geçerken, Konya civarında Çumra İstasyonu'nda aynı trene ben de katıldım ve birlikte İstanbul'a geldim.

Mustafa Kemal Paşa adeta Harbiye Nazırı sıfatıyla İstanbul'a geliyor idi. Maltepe'ye vardığımızda satın alınan bir gazeteden İzzet Paşa kabinesinin düştüğünü ve Tevfik Paşa kabinesiyle Harbiye Nezareti'ne Abdullah Paşa'nın tayinini okuduğu zaman, pek çok sıkıldığını saklayamadı.

Halbuki yolda daha nice tasavvurları ve düşünceleri sırasında Harbiye Nezareti'ne müsteşar olarak İsmet Bey'e büyük bir şeref payı ve mevki ayırıyor idi.¹⁶⁸

Aynı gün, Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyarî (Padişah'ın fahrî bir yaveri) Mustafa Kemal, Seryâver-i Hazret-i Şehriyarî (Padişah başyaveri) Naci (Eldeniz) Bey'e göndermiş olduğu "gayet mahrem" telgrafta *müttefikân, olmadığı takdirde münferiden ve behemehal sulhu takarrür ettirmek lâzım geldiğini ve bunun için fevt olunacak bir an dahi kalmadığını* öne sürerek yeni bir kabine kurulmasını teklif etti. Sadaretin Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa'ya tevdi edilmek üzere müstakbel kabinde yer almasını istediği kişiler; Ali Fethi (Okyar) Bey, Hasan Tahsin (Uzer) Bey, Rauf (Orbay) Bey, sabık Dahiliye Nâzırı İsmail

¹⁶⁵ Takvîm-i Vekâyî', 15 Teşrîn-i evvel 1334, Numero 3368, s. 1.

¹⁶⁶ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, Ek 4.

¹⁶⁷ Lord Kinross, *Atatürk*, 1994, s. 160-161.

¹⁶⁸ Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 207-208.

Canbulad Bey, sabık Beyrut valisi Azmi Bey, sabık Şeyhü'l-İslâm Hayri (Ürgüplü) ve *âcizleri* (kendisi) idi.¹⁶⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın yeni kabine için önerdiği Fethi Bey, Dahiliye Nâzırı; Rauf Bey, Bahriye Nâzırı; Ürgüplü Hayri Efendi, Adliye Nâzırı oldu.¹⁷⁰ Mustafa Kemal Paşa ise Ahmed İzzet Paşa sadaretinde kurulacak kabinenin Harbiye Nâzırı olmak emelindeydi.¹⁷¹ Mustafa Kemal Paşa, yaklaşık 5 sene evvel, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 20 Eylül 1913 tarihli umumî kongresinde, ordu ile siyasetin birbirinden ayrılmasını Ali Fethi (Okyar) vasıtasıyla resmen savunmuştu. Bu çelişkili hâl, örneğin, Cavid Bey'in 5 Şubat 1922 tarihli günlüğüne şöyle kaydedilmiştir:

Mustafa Kemâl Paşa'nın bir kaç gün evvel gazetelerde beyânâtı vardı. (..) Hayatından bahsetmek için Vakıf Gazetesine verdiği mufassal bir 'interview'de (..) askerlerin siyasetle iştigâl etmelerine aleyhtar olduğu cihetle İttihad ve Terakî ile arası açılmış olduğunu söyledikten sonra harbin sonlarında kendisi bir ordu kumandanı iken İstanbul'a kimlerden mürekkep ve kabîne teşkil lâzım geldiğini bildirmiş olduğundan bahsediyor!¹⁷²

Sadrâzam Ahmet İzzet Paşa, *Mustafa Kemal Paşa'nın (..) telgrafı (..) kabinenin kurulmasından birkaç gün sonra elime geçmiştir* der.¹⁷³ Bahriye Nazırı Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezâretine tayin edilmesini Sadrâzam Ahmed İzzet Paşa'ya arz etmiştir:

Halep'e vardığı anlaşılan Mustafa Kemal Paşa'nın da Harbiye Nezaretine tâyini ile, hâlâ kendi üstlerinde bulunan ve her gün artan ve tahammül haddini aşan askerî işleri idarenin bir dereceye kadar kolaylaşıp hafifleyebileceğini arza mecbur oldum. Sadrâzam, General Leyman Von Sanders'in vazifesinden affı hasebiyle Ordular Grubu kumandanlığına o cephenin hâlini bilen ve çok müşkül olan durumu idareye muktedir olduğunu takdir ettiği Mustafa Kemal Paşa'yı tâyin ettiğini söyleyerek cebinden çıkardığı bir kağıdı bana uzattı. Alıp okudum: (..) Okumayı bitirince isimleri geçen zevattan bazılarının kabineye girmiş olduklarını düşünerek bu telgraf suretinin kendisine Mustafa Kemal Paşa tarafından mı gönderildiğini sordum. Sadrâzam, "Hayır, Padişah verdi." dedi ve Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne tayinini çoktan münasip gördüğünü ve bu nezareti bundan dolayı kendi üstüne aldığını, sulh yapılabilirse, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a davetle bu Nezareti kendisine teklif edeceğini, yapılamazsa Anadolu'ya yönelecek düşman istilasına karşı lazım gelen askeri tedbirleri almak ve tatbik etmekte -mevcutlar arasında- ondan daha muktedir bir kumandanımız bulunmadığı cihetle, şimdilik cephede çalışmasını daha faydalı ve mühim gördüğünü ilave etti. Mustafa Kemal Paşa'nın, Padişaha teklif ettiği kabine azası arasında ismini zikretmesi, ne muvafakatime, ne de malumatıma müsteniddi. Esasen hal ve vaziyet dolayısıyla o günlerde Mustafa Kemal Paşa ile herhangi bir surette temasımız da olmamıştı.¹⁷⁴

Yunan Başvekil Eleftherios Venizelos, *Türk topraklarında stratejik noktaların mütareke gereğince işgal edilmesi halinde Yunan kıtalarının bu operasyona katılmalarına müsaade edilmesini*, İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour'dan taleb etti. Venizelos, *"bu kıtaların müşterek işlerinde Müttefiklerle yanyana meşru yerlerini almaktan menedilmeleri halinde Yunanistan'da büyük teessür husule geleceği" fikrini şiddetle savundu. Balfour, buna: "Kıtaların askerî harekâta kullanılması cephedeki Generallerin işi olduğunu" cevaben bildirdi.*¹⁷⁵

15 Ekim 1918. General Townshend, Bahriye Nâzırı Rauf (Orbay) Bey'e bir mektup göndererek *hoş ve şerefli muameleye karşılık olarak, İngiltere ile müzâkerelere girildiği takdirde, Osmanlı Hükûmeti'ne yardıma hazır olduğunu* bildirdi.¹⁷⁶ Tahrifatçılıkla maruf Cemal Kutay doğru söylüyorsa, Townshend'in

¹⁶⁹ Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1991). *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV* içinde (s. 13-14). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

¹⁷⁰ Takvîm-i Vekâyî', 15 Teşrîn-i evvel 1334, Numero3368, s. 1.

¹⁷¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, 1994, c. 1, s. 333-334.

¹⁷² Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 4, s. 339-340.

¹⁷³ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 20.

¹⁷⁴ Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralarım*, 1993, c. 1, s. 71-72.

¹⁷⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 63.

¹⁷⁶ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 17.

bu teşebbüsünün arkasında Satvet Lütü Tozan bulunmaktadır. Ali Fethi Okyar'ın hatıratını neşreden Kutay, şu dipnotu düşmüştür: *[S]aray adına İngiliz generali ile gizli ilk temas kuranın Prens Mehmet Sabahattin Bey'in hususî kâtibi Satvet Lütü Tozan Bey olduğu anlaşılmıştır.*¹⁷⁷

Kabinenin kuruluşunun ertesi günü idi. Bahriye Nezareti'ne varışında General Townshend'den bir mektup aldım. Irak cephesinde "Kut'ulâmere"de esir düştükten sonra kaçmıyacağına askerî namusu üzerine söz vererek, Büyükkada'da serbestçe oturmakta olan bu İngiliz generali, Nezarete tayinimden dolayı beni tebrik ile esaret müddetince Türkiye'den gördüğü insanî ve şerefli muamelenin hatırasını dâima şükranla muhafaza edeceğini söylüyor ve: "Osmanlı Devleti muhasımlar ile sulh yapmağa taraftar bulunduğu takdirde iki tarafın esas menfaatlerini telif edecek bir sulhün yapılmasında İngiltere hükümetiyle Devleti Âliyye arasında tavassuta hazır bulunduğu" ilâve ediyordu. (..) Townshend'in mektubundaki teklif üzerine bizzat teşebbüste bulunmayı münasip görmedim. Kendisine -mektubu getiren Tefvîk Beyle- teklifini Sadrâzam Paşa'ya yapması daha muvafık olacağı cevabını gönderdim.¹⁷⁸

17 Ekim 1918. Sadrâzam Ahmed İzzet Paşa, General Townshend'i Bâb-ı Âlî'de kabul etti:

General ile müzakerelerimizde, Arabistan'a kendi hâkimiyetimiz altında idari bağımsızlık verilmesi ve İngiltere ile eski tarihî bağların yeniden güçlendirilmesi ve bu şekilde idari bütünlüğümüz güven altına alınır ve Wilson İlkeleri hakkıyla tatbik edilirse, yakın gelecekteki muhtemel badirelerde gerekli görüldüğü zaman gücümüz yettiği oranda yardımcı olunacağı yolunda istek ve vaatler ortaya konulmuştur.¹⁷⁹

Bâb-ı Âlî'ye muvasalat ettiğimde evvelemir Sadâret-i Uzmâ'daki İzzet Paşa'ya götürüldüm. Müşir güçlü ve dinç, yaklaşık altmış üç yaşında; harbde iyi bir taktikçi ve manevra ustası, iyi bir general ve orduda son derece meşhur bir adamdır. Beni sıcak bir şekilde karşıladı ve baş başa konuştuk. Mes'ul ve talib olmadığı bir zamanda ve ahvalde dümene geçmesi için çağrıldığını söyledi. Sevgili ülkesini korkunç bir şeraitte bulduğunu gözleri yaşlı hâlde belirtti. Nihayet meseleye geldik. Dedi ki "Binaenaleyh bize yardım etmek istiyor musunuz?" Cevabladım: "Bütün kalbimle." Mektubumun muhtevası hakkında Rauf Bey'i bilgilendirdiğini söyledi. O'nun yegâne mefkûresi memleketini yıkımdan kurtarmak idi, çünkü İngiltere'ye ve İngilizlere her zaman saygı duyan bir aileden geliyordu -İngiltere'nin Kırım'da Türkiye için yaptıklarını zikretti. Türkiye'nin İngiltere'yle harb etmesi bir kırım/cürümdü dedi ve bunu icra eden Enver fırkasına acı acı atfetti. Türkiye'ye yardım etme isteğimden bahsettim ve bana kemal-i itimat ettiğini ve beni hemen göndereceğini söyledi. Ben hür idim ve O, bana hürriyetimi vermekten memnundu. Türkiye için matlub herhangi bir şart belirtmedi, lâkin sadece şerefli maddeler temin etme çabama güvendiğini anlamamı sağladı.¹⁸⁰

Fakat General Townshend'in hatıratının Vakıf gazetesinde yayınlanan bir tercümesinde, güya benim İngiliz himayesini istediğim yolundaki ifadesi kesin olarak yanlıştır. Bazı ortak sözler ve kavramlar İngilizcede, Fransızcadaki anlamlarından farklı şekilde kullanılıyor. Ben kitabın aslıyla tercümeyle karşılaştıramadım. Eğer generalin kasdı gerçekten siyasi anlamında bir sürekli himaye ise, böyle bir şeyi söylemek veya ima etmek değil, aklımdan bile geçirmedigimi kesinlikle temin ederim. Mondros'a delegelerimizin gönderilmesi kararlaştırıldıktan sonra, generalin oradan gönderdiği mektup gerçi böyle bir tavsiye içeriyorsa da, ben buna cevap bile vermedim. Hem de mektubun ifadesi, aramızda daha önce böyle bir konuşma geçmediğine işaret eder. Gerçekten gerek İngiltere, gerek Fransa ve gerek Amerika'nın mütareke ve barış imzalamak için yardımları temenni edilmişti. Fakat yardımla, himaye isteği arasında büyük bir fark vardır.¹⁸¹

Bahriye Nâzırı Rauf Bey ile General Townshend arasında görüşme cereyan etti:

¹⁷⁷ Fethi Okyar. (1980). *Üç Devir'de Bir Adam* (C. Kutay, haz.) içinde (s. 246, dipnot 1). İstanbul: Tercüman Yayınları.

¹⁷⁸ Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralarım*, 1993, c. 1, s. 58-60.

¹⁷⁹ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 25.

¹⁸⁰ Charles Townshend. (1920). *My Campaign* (vol. 2, p. 282-283). USA, New York: The James A. McCann Company.

¹⁸¹ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 206-207.

Saat 22:30'da, Rauf Bey Büyükkada'daki evime muvasalat etti ve iki saat kadar süren, sigaralarımızı ve kahvelerimizi içtiğimiz bir muhaveremiz oldu, Türkiye'nin mütareke şartlarını izah etti. "1. Türkiye İngiltere'yle dost olmak ister ve İngiltere'nin himayesini (protection) talep eder. 2. İngiltere faal harekâtını evveleminde durduracaktır. 3. Türk Hükûmeti, Sultan'ın hükmü altındaki ve fakat Müttefiklerce işgâl edilmiş topraklara muhtariyet vermeye hazırdır; İngiltere, bu hükûmet nizamını muhafaza edecektir. 4. Türkiye için malî, siyasî ve sınaî istiklâl. 5. Şayet Türkiye ihtiyaç duyarsa buhranı atlatmak için malî yardım."¹⁸²

Sulh yapılmasında esas olarak -İngiltere Hükûmetine General Townshend vasıtasıyla- teklif edilecek şartlar da yine bu toplantıda şu suretle tespit olundu. 1- İtilâf Kuvvetleri tarafından işgal olunan topraklarda oturan ahalinin idarî muhtariyetlerini Türkiye kabul edecektir. 2- Türkiye'nin siyasî, malî ve İktisadî istiklâli mahfuz kalacaktır. 3- Şimdiki buhranın önlenmesi için gerektiğinde Türkiye'ye malî yardım yapılacaktır. 4- Yukarıdaki esaslar içinde sulh yapılması için İngiltere Hükûmetinin dürüstlüğü'nün ve azamî müzaheretinin temini. (..) General, Boğazları İtilâf devletlerinin deniz kuvvetlerine açmak lâzım geldiğini söyledi. Bu ihtimal Vükelâ Heyetinde de görüşülmüştü ve Boğaz'a hücumu yer kalmadan harbin durdurulması mümkün olursa İtilâf Deniz Kuvvetlerinin Boğazlardan geçmelerine muvafakat edilebileceğine karar verilmişti. Townshend'e bu yolda cevap verdim. Townshend; İngiltere'nin bu şartlar altında çarpışmayı tatile muvafakat edeceğine şüphe olmadığını söyledikten sonra kendisinin bir an evvel en yakın İngiliz kıtasına gönderilmesini ve beraber oturduğu yaveri Yüzbaşı Morgan ile Tefik Beyin de muhabereyi sağlamak için birlikte gitmelerine müsaade olunmasını rica etti. Arzusunu kabul ettim ve ertesi akşam Rahmi Beyin kendisini alarak İzmir'e götüreceğini oradan da Midilli'ye gitmesini temin edeceğini söyledim. Veda ettim.¹⁸³

Bunlara karşılık General Townshend, Çanakkale Boğazı'nın İngiliz gemilerine açılmasını, Irak ve Sûriye'ye muhtâriyyet verilmesini, Avrupa Türk sınırının 1913'deki sınır olmasını ve İngiliz esirlerinin serbest bırakılmasını istiyordu.¹⁸⁴

18 Ekim 1918. Bir mütareke akdedilmesi için arabuluculuk teklifi kabul edilen İngiliz Mareşal Townshend, İngiltere'nin Akdeniz Filosu Kumandanlığına muvasalat etmek üzere, İzmir Valisi Rahmi Bey'in hususî trenine İstanbul'dan bindi.¹⁸⁵

19 Ekim 1918. Sadrâzam Ahmed İzzet Paşa, hükûmet programının düsturunu Meclîs-i Meb'ûsân'da beyan etti:

İçinde yaşadığımız tarihî saatlerde bizden ati için mufassal programlar talep etmeyeceğinize eminiz. Bu gün bizim elimizde yalnız bir düstur vardır: Haricî ve dahilî sulh ve salâhın temini (Doğru sadaları).¹⁸⁶

İtalya Roma'daki İngiliz Büyükelçi Rodd, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. İtalyan *Piemonte* kruvazörünün *İzmir'deki herhangi bir müttefik faaliyetine mümkün mertebe çabuk katılmak üzere Midilli'ye hareket etmesi* Fransızların muhalefetini mucib olmuştur. İtalya da cevaben *Yunan kıtalarının, İzmir'de veya Anadolu'nun İtalyan nüfuz alanına ayrılmış olan bir kısmında kullanılmasını* şiddetle protesto etmiştir.¹⁸⁷

21 Ekim 1918. Maliye eski nazırı Cavid Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın hempası olan Suriye Valisi Selânikli Hasan Tahsin (Uzer) Bey ile Emir Faysal arasında bir muhabere (yazılı haberleşme) gerçekleştiğini kaydetti:

¹⁸² Charles Townshend, *My Campaign*, 1920, p. 285-286.

¹⁸³ Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralarım*, 1993, c. 1, s. 62-65.

¹⁸⁴ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 19.

¹⁸⁵ Charles Townshend, *Mezopotamya Seferim*, 2012, s. 643.

¹⁸⁶ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, İçtima 5, Cilt 1, s. 28. Mustafa Kemal, 24 Nisan 1920 tarihli TBMM konuşmasında şöyle diyecektir: "Ahmed İzzet Paşa Hükûmeti milliyetler esasına müstenit âdilâne bir sulhe nail olmak emeliyle Mütarekeye taliboldu": T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 24 Nisan 1336, Cilt 1, 2. Birleşim, İçtima 2, Celse 1, s. 8.

¹⁸⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 63.

(..) bir de Mustafa Kemal Paşa'nın bir Faysal mes'elesi, yani Suriye valisiyle Faysal arasında cereyân eden bir muhabereyi nâkil telgrafhânesinden bahsetti. Budala Suriye valisi, Faysal Suriye'nin istiklâlinden, yalnız nâ'ibü's-sultan unvanıyla Padişâhın bir vekili bulunmasından ve bu şerâit dâhilinde Araplarla mütarekeden bahsetmiş.¹⁸⁸

Bahriye Nâzırı Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Emir Faysal'la görüşmüş olduğunu ve Suriye topraklarının Emir Faysal'a terkini teklif ettiğini belirtir:

Sadrâzam bundan sonra, önemli bir şeyden daha bahsetti. Halepte bulunan Mustafa Kemal Paşa'dan bir telgraf almıştı. Paşa bu telgrafında, ordunun artık müdafaa edemeyecek hâle geldiğini, elde kalan pek az kuvvetler üzerine yüklenen düşman baskısını kaldırmak için Suriye'yi Araplara bırakmaktan başka çare kalmadığını, Arap kuvvetlerinin başında bulunan Emir Faysal ile müzakereye başlamak hususunda onun itimadını haiz olan ordu kumandanlarından Mersinli Cemal Paşa ile görüşüp mutabık kalmış, hattâ müzakereye teşebbüs etmiş olduklarını bildiriyormuş.. Sadrâzam bu telgrafa, hükümetin müsaadesi alınmadan bu gibi teşebbüslerde bulunmamaları cevabını verdiklerini söyledi.¹⁸⁹

22-23(?) Ekim 1918. Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nâzırı olmak için Bahriye Nâzırı Rauf Bey'le gizli temas kurdu:

Kurmay Albaylardan Ömer Lûtfî Bey, Bahriye Nezaretinde ziyaretime geldi. Bu zatı, Trablus Harbi esnasında bir müddet Erkânı Harbiye-i Umumiye Üçüncü Şubesinde çalışırken tanımıştım. Faal, vazifeye bağlı, kanaatlerini açıkça söylemekten çekinmez bir askerdî. Şimdi Mustafa Kemal Paşa'nın ordusunda menzîl müfettişi bulunduğunu, Halep'ten geldiğini ve Paşa'nın Harbiye Nezaretine tâyini ile bir an evvel İstanbul'a aldırılması için teşebbüste bulunarak, bunu sağlamaklığımı, vatanın hayr ve selâmeti adına benden istediğini mahrem olarak söyledi ve Mustafa Kemal Paşa ile aralarında muhabereyi te'min için hususî bir şifresi bulunduğunu da ilâve etti. Kendisine; kabine kurulurken ve ondan sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a alınıp kabineye me'mur edilmesi hususunda Sadrâzam İzzet Paşa nezdindeki teşebbüslerini ve Sadrâzâmın fikir ve mütalâalarını anlatarak Paşaya böylece bildirilmesini rica ettim.¹⁹⁰

*Ahmet İzzet Paşa sadrazamlığa atanınca Mustafa Kemal'i kabinesine almadı. İzzet Paşa'nın Mersinli Cemal Paşa'ya gönderdiği bir telgrafa göre, bunun nedeni Mustafa Kemal'in "çok şey isteyen, ihtiraslı" bir kişi olmasıydı.*¹⁹¹

23 Ekim 1918. İngiliz Harbiye Nezâretinin istizahına cevaben Hariciye Nezâreti Müsteşarı Lord George Hardinge; *"İtalyanların da, Yunanlıların da İzmir'e çıkmamalarını" tercih edeceğini bildirdi.*¹⁹²

24 Ekim 1918. Sadrâzam Ahmet İzzet (Furğaç) Paşa, Mondros'taki İngiliz Fırka-yı Bahriyesi Kumandanı Amiral Calthorpe'nin Townshend'in yaveri Tefvik Bey vasıtasıyla gönderdiği mütarekeye ilişkin mektubunu Padişah'a arz etti ve müzakere heyetinin kimlerden oluşacağı hakkında fikir teati edildi. Sadrâzam, askerî ağırlıklı bir heyet talep eder iken; Padişah ise bir diplomat olan Damad Ferid Paşa'yı hey'et reisi olarak tavsiye buyurdu.¹⁹³

Padişahın; İngilizlerin mütareke şartlarını öğrendiği zaman İzzet Paşa'ya şunları söylediği rivayet edilmektedir: "Bu şartları, çok ağır olmalarına rağmen, kabul edelim. Öyle tahmin ederim ki, İngilizlerin doğuda asırlarca devam eden dostluğu ve lûtfkâr siyaseti değişmeyecektir. Biz onların müsamahasını daha sonra elde ederiz."¹⁹⁴

¹⁸⁸ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 3, s. 588.

¹⁸⁹ Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralarım*, 1993, c. 1, s. 74.

¹⁹⁰ Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralarım*, 1993, c. 1, s. 78-79.

¹⁹¹ Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 193.

¹⁹² Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 63.

¹⁹³ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 27.

¹⁹⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 2.

Sadrâzam Ahmed İzzet Paşa'nın *kuvve-i icrâiyyeye ait bir mesele-i mühimmede kuvve-i teşrîiyyeden bulunan gayr-i mes'ul bir zâtın teşriki câiz olamayacağından* Damad Ferid Paşa'nın Mondros'a başmurahhas olarak gönderilmemesini istirham etti aksi hâlde vazifesinden affını talep etti. Bunun üzerine Sultan Vahideddin:

Ferid Paşa'nın îzamını isteyişim maslahatca bir fâideolur mülâhazasıyla idi; yoksa işi bozmak maksadiyle değil. Madem ki bu derece îzam olunuyor, ben de onun gönderilmesinden sarf-ı nazar ederek kendisini tatlılıkla savdım. Ancak gönderilecek murahhaslara verilecek talimâta şu mütaleâtımın dercini kat'îyten arzu ederim: 1. Hilâfet-i celîle ve Saltanat-ı seniyye ve Hânedan-ı Osmanî hukukunun temâmî-i mahfûziyyetinin temini, 2. Bazıyâlara verilecek muhtariyyet-i idarenin şekil ve mahiyeti temin olunarak muhtariyyetin yalnız idarî olup siyasî olmaması, şayet hiç bir çare ve imkân bulunamayıp ta siyasî olacak ise istiklâliyet daha ehven olacağı ve eğer siyasî muhtariyyeti kabul edecek olursak âlem-i islâma ihanet etmiş olacağımız fikrindeyim...¹⁹⁵

Mondros Mütarekesi öncesinde, İngilizler, İngiliz adına hareket eden esir General Townshend, Heyet'e Rauf'un (Orbay) başkanlık etmesini istiyor, bu istek, Padişah'a "istifa tehdidi" altında kabul ettiriliyordu.¹⁹⁶

Ahmed İzzet Paşa hükûmeti, Mondros'a gidecek olan heyete 8 maddelik talimat verdi.¹⁹⁷

Fotoğraf 2. Alexander Aaronsohn (gregorywallance.com)

Fotoğraf 3. The Charlotte Observer, *Expects New Rule in Palestine Soon*, 23 March 1923, p. 21.

26-28(?) Ekim 1918. Mustafa Kemal Paşa ile siyonist NILİ istihbarat örgütü kurucu liderlerinden¹⁹⁸ ve General Allenby'in istihbarat Yüzbaşı Yahudi Alexander Aaronsohn Haleb'de görüştüler:

Kemal, Enver Paşa'nın emrinde olduğu ve O'nun Konstantiniye'de gözden düşmesini istediği hâlde Türklerin mağlubiyetine üzülüyordu.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Ali Fuat Türkgeldi. (2010). *Görüp İşittiklerim* (5. baskı) içinde (s. 154-155). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. Almanya, Avusturya ve Bulgaristan kraliyetlerinin yıkıldığı nazar-ı dikkate alınır Vahideddin Hân'ın hilâfet-saltanatın muhafazasına ilişkin hususî madde yazdırması anlamını bulmaktadır.

¹⁹⁶ Cengiz Yazoğlu, *Osmanlı'nın Tasfiyesi*, 2016, c. 1, s. 12.

¹⁹⁷ Dışişleri Bakanlığı Arşivi, No. 28; Aktaran: Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 1999, s. 34-35.

¹⁹⁸ Celil Bozkurt, *İmparatorluğu Yıkan Örgüt: NILİ*, 2021, s. 57-68.

¹⁹⁹ The Charlotte Observer, *Expects New Rule in Palestine Soon*, 23 March 1923, p. 21. Alexander Aaronsohn, "Birinci Dünya Savaşı'nın başında Osmanlı ordusunda görev" yapmakta idi. Alexander, şu fevkalâde ehemmiyetli hakikati teslim etmektedir: "General Allenby, Türklere karşı kazandığı zaferin büyük ölçüde Aaron Aaronsohn'un kıyas kabul etmez desteklerinden kaynaklandığını açık yüreklilikle ortaya koymuştur."

4'üncü Ordu Kumandanı yaveri Yüzbaşı Cevad Rifat (Atılhan), *Dedektif X Bir* müstearıyla kaleme aldığı yazısında çarpıcı ifadelerle yer vermiştir: *Bu arada Mustafa Kemal Paşanın, herhangi bir maddî menfaat bahis mevzuu olmaksızın, İngiliz kumandanı (Allenbi) ile hususî temaslarda bulunduğunu da bir gün tarih tesbit edecektir.*²⁰⁰

İngiliz *Evening Standard* gazetesinin 12 Kasım 1938 tarihli nüshasında şu dikkat çekici ifadeler neşredilmiştir: *1918 Eylül'ünde Kemal Filistin'de Nablus'taki karargâhında ateşli olarak çaresiz yatıyordu. [...] Kemal'in, ordularının kaderinden nasıl kaçtığı hâla bir sırdır.*²⁰¹

Kâzım Karabekir'in 13 Şubat 1939 tarihli günlük kaydında şu çarpıcı bilgiler derc edilmiştir: *"M. Kemal'in Enver'e kızarak İngilizlere teslim olmak teşebbüsünü Cevat Rifat [Atılhan] söyledi. Bunu Cemal [Mersinli] Paşa, Ömer Lütfi [Yasan] ve Diyarbakırlı Kâzım [İnanç] Paşa da bilirmiş. Cemal Paşa'ya – bugün bana gelmişti– sordum, evet dedi. Bu maksatla bazı zabıtlar de İngilizler tarafına geçmiş.*²⁰²

26-30 Ekim 1918. On iki günlük Bahriye Nâzırı Rauf (Orbay) Bey, reisi olduğu mütareke heyetiyle²⁰³ birlikte Mondros Limanı'na 26 Ekim'de muvasalat etti. 27 Ekim sabahı İngiliz *Agamemnon* Zırhlısında başlayan müzakerelerde İngiltere'nin Akdeniz Filosu Başkumandanı Amiral Arthur Calthorpe, Bahriye Nâzırı Rauf Bey'in ısrarı neticesinde 24 maddelik muahede taslağını takdim etti. İngiliz Harbiye Nezâretinin hazırladığı taslak metindeki ilk 4 mevad İngilizler için kabul edilmesi elzem maddelerdi çünkü bunlar Karadeniz'e geçişin temin edilmesi demektir.²⁰⁴ Türk heyeti ile Sadâret arasındaki telgraf

Celil Bozkurt, *İmparatorluğu Yıkan Örgüt: NILİ*, 2021, s. 165-166. Bahriye Nâzırı Midillili Ahmed Cemal, NILİ siyonist istihbarat örgütünün lideri Aaron Aaronsohn'u, Almanların tavsiyesiyle, 4'üncü Ordu'ya bağlı Şam'daki "Çekirgeyle Mücadele Ofisi"nin riyasetine tayin etmişti. Alexander'in ağabeyisi Aaron ise Cemal'in İngilizlere karşı Türk müdafaa planlarını içeren mahrem evrakını İngiliz istihbaratına servis etmiştir (Bozkurt, 2021, s. 64). Mustafa Kemal'in Ahmed Cemal cuntasına mensub olduğu nazar-ı dikkate alınırsa, Mustafa Kemal'in Aaronsohn kardeşlerle tanış olması ve dahi yakın münasebet kurmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

²⁰⁰ Büyük Doğu, 8 Eylül 1950, Sayı 25; Aktaran: Celil Bozkurt. (2019). *Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesinin Çöküşü: Suriye Hecimet-i Fecâsı ve Sebepleri* içinde (s. 41). İstanbul: Altınordu Yayınları.

²⁰¹ Nuri M. Çolakoğlu. (2008). (Haz.). *Kasım 1938: Dünya Basınında Atatürk* (3. baskı) içinde (s. 60-61). İstanbul: Doğan Kitap.

²⁰² Kâzım Karabekir. (2009). *Günlükler (1906-1948)* içinde (c. 2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Cemal Mersinli'nin hatıratı ise 5816 sayılı "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" mucibince neşredilememektedir: Cemil Koçak. (2013). *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir* içinde (s. 197, dipnot 3). İstanbul: İletişim Yayınları. Ömer Lütfi Yasan ile Kâzım İnanç'ın evrak-ı metrukeleri ise ya yoktur ya imha edilmişlerdir ya da neşredilmeyi bekliyorlardır.

²⁰³ "Türk heyeti Bahriye Nazırı Rauf Bey, Halep'ten gelen Türk kurmay subaylarından [8'inci Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi] Miralay Sadullah Bey ve Reşat Hikmet Bey'den oluşuyordu. Türk Deniz Kuvvetleri'nden Tevfik Bey de onlarla birlikte gelmişti. Hatırlayacağınız gibi Tevfik Bey, İstanbul'da benim yâverliğimi yapmış ve donanmaya kadar bana refakat etmişti." Charles V. F. Townshend, *Mezopotamya Seferim*, 2012, s. 645. Hüseyin Rauf ve Reşad Hikmet, 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Muahedenamesini imza eden İttihad ve Terakki yönetimi murahhas heyetindelerdi. İkisi de İttihadçıdır. Heyetin reisi de Ahmed İzzet Furgaç idi. İttihad ve Terakki merkez-i umumîsi, rüesa tabakanın yurtdışına çıkmasını ve cemiyet bakayasının Teşkilat-ı Mahsusa vesatetinde yeni kisvelerle teşkilatlanmasını kararlaştırmıştı: Süleyman Necati Güneri. (1999). *Hâtıra Defteri* (A. Birinci, haz.) içinde (s. 19). İstanbul: Erzurum Kitaplığı. Hüseyin Rauf'un "diplomasi tecrübesi, 1917'de Bolşevik Devrimi'nin ardından savaştan çekilen Rusya ile yapılan Brest Litovsk görüşmelerini izlemekle sınırlıydı." Ayşe Hür. (2019). *Mondros'tan Cumhuriyet'e Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi* (2. basım) içinde (s. 4). İstanbul: Literatür Yayıncılık.

²⁰⁴ Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralarım*, 1993, c. 1, s. 89-92; BNA, F.O., CAB.P. No. 494 A. İngiliz Harbiye Nezâretinin 31 Ekim 1918 tarihli celsesi. Aktaran: Bilâl N. Şimşir. (1985). *Malta Sürgünleri* içinde (s. 17-18). Ankara: Bilgi Yayınevi.

iletişimi bozukluğunun da mühim bir etkisiyle 1'inci, 2'inci, 3'üncü, 4'üncü, 10'uncu, 13'üncü, 18'inci, 23'üncü madde aynen; diğer 16 madde ise kısmî tadilat ile kabul edilmiştir.²⁰⁵

Amiral Calthorpe sadece, Boğazların işgali sırasında Osmanlı birliklerinin bulunmasını ve Yunan gemilerinin Boğazlardan geceleyin geçmelerini hükûmetine yazacağını söyledi; İstanbul ve İzmir Limanlarına Yunan gemilerinin girmeyeceğini sandığını da sözlerine ekledi. Ancak onun, müzâkerelerin uzamasından sinirlendiği anlaşıyordu. Çünkü o, 30 Ekim günü yapılan müzâkereler sırasında, o gün akşam saat dokuza kadar mütârekenin ya imza veya reddedilmesini istemişti. Halbuki Osmanlı delegeleri İstanbul'dan yeni direktif beklemekte idiler. Fakat onun bu "Şifâhî ültimatı" karşısında, Osmanlı delegeleri, mütârekenin reddi veya kabulü hususunda İstanbul'dan gönderilecek cevabı beklemeden, mütârekeyi imzaladılar.²⁰⁶

*Ateşkesin genel şartları daha önce 5 ve 7 Ekim arasında yapılan "İngiliz, Fransız ve İtalyan başbakanları konferansının oturumları"nda kararlaştırılmıştı.*²⁰⁷

Emekli Albay Sabahattin Selek'in belirttiğine göre 30 Ekim 1918 itibarıyla Osmanlı Ordularının mevcudu 400.000'den fazla idi. *Durumu ve savunma imkânları, memleketin kayıtsız şartsız teslimini gerektirecek kadar ağır değildi.* Mondros Mütarekenamesi, Devlet-i Osmaniye'nin *kayıtsız şartsız teslimi anlamına* gelmekteydi.²⁰⁸ Diğer taraftan Sadrazam Ahmed İzzet (Furğaç), tanıdıklarından Fransız Banka Müdürü Marcel Savva'yı Fransız Şark Orduları Başkumandanı General Franchet d'Esperey nezdine göndererek mütareke taleb etmişti. Marcel Savva, İstanbul'a döndüğü vakit Maliye Nâzırı Sabataycı Mehmed Cavid'i ziyaret etmiş, *Fransız generalinin daha uygun şartlarla bırakışma yapmaya hazırlanırken Mondros'un imzalandığını* belirtmiştir.²⁰⁹

31 Ekim 1918. İngiltere'nin Akdeniz Donanması Kumandanı Amiral Calthorpe'nin telgrafı: *İstanbul'un işgaline müsaade eden madde yoktur.*²¹⁰ İngiliz Hükûmeti'nin Amiral Calthorpe'ye talimatı: *İstanbul'un işgal edilmeyeceğine dair herhangi bir güvence vermeyin.*²¹¹ Hükûmeti, mütareke şartlarını kabul ettirdiği sebeble Calthorpe'yi tebrik etmiştir.

Mondros Mütarekesi ile birlikte jandarma kuvvetleri terhis edilmiş, bu uygulama, Anadolu'daki firârî eşkıyalığın *vahim boyutlara* ulaşmasına yol açmıştır:

Firari askerler sorununu çözmeye yönelik yukarıda zikredilen teşebbüslerden hiçbiri istenilen sonucu vermemişti. Nitekim Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayıp savaştan çekildiğinde asker sayısı 560.000 idi ve bir o kadar da firari asker vardı. Mütareke hükümleri gereğince Osmanlı ordusu büyük ölçüde terhis edilmeye başlandı. Lakin firarda olan askerler hâlâ önemli bir sorun teşkil ediyordu. Öncelikle bu askerler tarafından kurulan çeteler Anadolu'nun asayişini altüst ederken özellikle tarım sektöründe ciddi bir işgücü kaybına da neden oluyordu. Bu nedenle hem asayiş sağlamak hem de firari askerlerin tekrar evlerine dönerek iş gücüne katılmaları için Aralık 1918'de yeni bir genel af ilan edildi.²¹²

²⁰⁵ Bahar Kırâç. (2019). *Mondros Mütarekesi'nden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşuna Kadar Hüseyin Rauf (Orbay) Bey* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 21-30). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

²⁰⁶ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 24-25.

²⁰⁷ İmparatorluk Savaş Kabinesi Tutanakları, 11 Ekim 1918; Londra, PRO; Cab. 23/42; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ve Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 46, dipnot 9.

²⁰⁸ Sabahattin Selek. (2002). *Milli Mücadele* (Ö. A. Uğurlu, haz.) (3. baskı) içinde (s. 74-75). İstanbul: Örgün Yayınevi.

²⁰⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 51, dipnot 67.

²¹⁰ Gotthard Jaeschke. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi* (2. baskı) içinde (c. 1, s. 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

²¹¹ Zeki Sarıhan. (1993). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü* içinde (c. 1, s. 3). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

²¹² Hakan Yaşar, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Firari Askerler Sorununa Dair Genel Bir Değerlendirme*, 2016, s. 28, 36.

Bu cihetle vurgulamak gerekiyor ki mütarekenamenin 7'nci maddesi, İtilâf Devletleri için fevkalâde münbit ve kullanışlı bir müeyyideye dönüşecektir. Bununla beraber Türk Kara Kuvvetlerinin yeniden tanzimi meselesinde İngilizlerin hesaplı "ihmalî" dikkat çekicidir:

Osmanlı devletinin kayıtsız şartsız teslim olması gerekiyordu. Bu ilkede görüş birliğine varıldıktan sonra, ayrıntıların saptanmasında hiçbir zorluk yoktu. Nitekim mütareke antlaşması Carthorpe'un amiral gemisi Agamemnon'un güvertesinde öylesine çabuk gerçekleştirildi ki, Fransız müttefiklere danışmaya bile vakit bulunamadı. Genera. Franchet d'Esperey'e gönderilmiş bulunan haberci, güya yolda yanlışlıkla alıkonulmuştu. Trakya'dan ilerleyen Fransız ordusu, mütarekenin yapıldığı 30 Ekim 1918 günü Edime dolaylarında Meriç'i geçmiş bulunuyordu ve birkaç günde İstanbul'a ulaşabilirdi; bu da İngilizlerin hesabına pek gelmiyordu.

Mütareke koşulları beklendiği gibi sert ve katı olmamıştı. gerçi bütün donanmanın teslim edilmesi gerekiyordu, ama kara kuvvetlerine yumuşak davranılmıştı. Bu çeşit teslim oluşlarda öteden beri olağan sayılan, ordunun silahlarından arındırılarak derhal dağıtılması ve bütün savaş malzemesine el konulması gibi bir durum söz konusu değildi. Sadece genel bir ifadeyle, Türk ordusunun hızla terhis edilmesi istenmiş, ancak sınırların ve yurtiçi düzenin korunması için gerekli görülecek birlikler bunun dışında tutulmuştu.

Daha sonra galipler hesabına ciddi sakıncalar doğuracak bu ihmal, Amiral Calthorpe'un bir dalgınlığı sayılmıştır. Daha çok denizcilik alanında bir uzman olan amiral, mütarekenin telaşından kara ordusunu zarar vermeyecek duruma getirmeyi unutmuş olmalıdır. Ancak bu konuda İtalya'nın daha sonra dışişleri bakanı olan temsilcisi Kont Sforza'nın, bu maddenin yumuşak ifadesini İngiltere'nin inceden inceye düşünülmüş bir art niyetine dayandırması daha doğru bir değerlendirme gibi görünmektedir. İngiltere kabinesi daha o zamandan Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasına konacaklar arasında anlaşmazlıklar çıkacağını görmüştü. Geleneksel "a deux mains-yarına" politikasıyla, gerektiğinde Türkiye'yi henüz tümüyle tasfiye edilmemiş bir faktör olarak, müttefiklerinin rahatsız edici isteklerine karşı kullanmak için, karar vermek serbestliğini korumak istiyordu. Bu fazla dikkatli sakınganlık zaman zaman İngiltere'nin aleyhine olmuştur. Ancak İngiltere yine de politikasını büyük bir ustalıkla sürdürerek, bütün tehlikelerin içinden sıyrılmayı, Britanya İmparatorluğu için önemli hedeflere ulaşmayı bilmiştir.²¹³

2 Kasım 1918. Mondros'tan İstanbul'a avdet eden Bahriye Nâzırı Hüseyin Rauf'un (Orbay) galibâne beyânatı:

Mütârekeyi akde me'mûren İstanbuldan hareket edilirken bugünkü gibi iftihar ve sevinc ile avdet edeceğimi tasavvur etmiyordum. İngiliz mütâreke murahasalarının bize karşı gösterdikleri hüsn-i kabul ümidin fevkinde olmuştur. Müzâkerâtımı gayet samimî ve son derece açık bir lisanla cereyân etmiş ve sû-i tefehhümü mûcib olacak hiçbir hâl ve harekete meydan verilmemiştir. Akd ettiğimiz mütâreke neticesinde devletin istiklâli saltanâtın hukûku tamamiye kurtarılmıştır. Bu mütâreke gâlib ile mağlub arasında mün'akıd bir mütâreke değil, belki hâl-i harbden çıkmak isteyen mütevâzin iki kuvvet beyninde akd olunabilecek bir ta'tîl-i muhâsamat mahiyetindedir.²¹⁴

*Amiral Calthorpe, Mondros'ta Türk Delegeleri Başkanı Bahriye Bakanı Rauf Bey'in (Orbay) isteği üzerine ona bir mektup verdi: "Hiç bir Yunan savaş gemisinin İstanbul'a gitmemesi, İstanbul'un işgal edilmemesi konusundaki kuvvetli isteğinizi hükümete bildirdim..." Rauf Bey, 2 Kasım'da İstanbul'da gazetelere verdiği demeçte "Sizi temin ederim ki, İstanbul'umuza tek bir düşman askeri çıkmayacaktır" diyecek, Calthorpe'un mektubu ve Rauf Bey'in bu sözleri bir güvence sayılacaktır. 13 Kasım'da Müttefik filosu ile birlikte Yunan savaş gemileri de İstanbul'a gelecektir.*²¹⁵

²¹³ Dagobert Von Mikusch. (2000). *Gâzi Mustafa Kemal: Avrupa ile Asya Arasındaki Adam* (E. N. Erendor, çev.) içinde (c. 3, s. 9-10). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.

²¹⁴ Yeni Gün, 2 Teşrîn-i sâni 1918, Numero 59, s. 1, sütun 4.

²¹⁵ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 1.

Dahiliye Nâzırı Ali Fethi (Okyar) ile Mustafa Kemal'in gazetesi *Minber*: *Amiral Arthur Calthorpe* *umuru dahiliyemize İngiltere hükümetinin zerre kadar ve hiçbir suretle müdahale etmek fikrinde olmadığını kerratle temin etmiştir.*²¹⁶

3 Kasım 1918. 20'nci asrın ilk çeyreğinde “cumhuriyet” idare şekli, Osmanlı Devleti'nin parçalanması anlamına geliyordu. Bu hususun temsil niteliği kuvvetli örneği için Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bakmak isabetlidir kanaatindeyiz:

Yalnızca Avusturya'dan ibaret kalmış fakat adı hala Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olan Avusturya, İtilaf Devletleri ve ABD ile ateşkes imzalandı. Ateşkes şartlarına göre Avusturya Ordusu bütünüyle terhis edilecek, Avusturya'nın boşaltacağı topraklar, Müttefikler ve Amerikan kuvvetlerince işgal edilecek, Yurttaki önemli noktalar da işgal altına alınacak. Halk kitlelerinin büyük hoşnutsuzluğu karşısında İmparator, 12 Kasım'da tahtından vazgeçmek zorunda kalacak, ertesi gün de ülkede cumhuriyet ilan edilecektir.²¹⁷

Almanya'da sosyalistler, *Sovyet Rusya'nın propaganda ve maddi desteğiyle ayaklanmalar çıkarmaktadır. 3 Kasım'da Alman donanma askerleri sosyalist kışkırtmalar neticesinde Kiel'de ayaklandılar ve gemilere kırmızı bayrak çekerek “Bahriyeliler Konseyi/Sovyet'i” kurdular.*²¹⁸

Nitekim daha evvel; *Mayıs 1918'de, Ermeniler, Gürcüler ve Azerbaycanlıların hepsi demokratik cumhuriyetler olarak Rusya'dan bağımsızlıklarını ilan ettiler* idi.²¹⁹ Zikredilen ülkeler, Bolşevik Rusların Çar yanlılarına galebe çaldığı devrede İtilâf Devletleri tarafından *Kafkas Seddi* oluşturmak saikasıyla resmen tanınacaklardır.²²⁰

İngilizler Mondros Mütarekenamesinin *Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki kuvvetler en yakın itilaf devletleri kumandanlarına teslim olacaktır* 16'ncı maddesine dayanarak Musul'u işgal etmeye başladı.²²¹

Sadrâzam ve Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Reisi Müşir Ahmed İzzet'ten (Furğaç) Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığına, Mirliya Mustafa Kemal'e şifreli telefon:

Bugün öğleden evvel saat on'da Fransızların Arbalet Muhribi'nin beyaz bayrakla İskenderun Limanı'na geldiği ve muhripte bir İngiliz berriye Binbaşısının limanda bulunan torpillerin muavenetiyle derhal taranmasını ve şehri işgal edeceğini söylediği İskenderun Liman Riyasetinden iş'ar olunuyor. Limanı tarafımızdan muaveneti lâzımının ifasıyla tarayabilirlerse de şehrin işgaline dair Mütarekenamede bir kayıt ve şart olmadığından mümanaat edilmesi lâzımdır. Şayet ısrar ve cebren girmeye kıyam ederlerse üzerimize ateş etseler dahi tarafımızdan katiyen ateş edilmeyerek şehre girmelerine müsaade ve derhal İngiliz Başkumandanına protesto edilmelidir.²²²

4 Kasım 1918. *İlk İngiliz harp gemisi İzmir limanına girdi ve birçok Rum Yunan bayrağını çekerek ve Venizelos'un resimlerini taşıyarak caddelerden geçtiler. Mirliya “Sakallı” Nureddin; bunların bu hareketleriyle “Türkleri galeyana getirip karışıklık çıkartmak ve burasını Yunanistan'a verdirmek” maksadını güttüklerinin aşikâr olduğunu Harbiye Nezaretine bildirdi.*²²³

²¹⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 61, dipnot 84.

²¹⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 9.

²¹⁸ Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 18.

²¹⁹ George W. Gawrych. (2014). *Genç Atatürk: Osmanlı Zabitinden Türk Devlet Adamına* (G. Çağalı-Güven, çev.) içinde (s. 97). İstanbul: Doğan Kitap.

²²⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 317, 320.

²²¹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 2; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 9.

²²² Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Haziran 1959, Sayı 28, Vesika No. 721.

²²³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 64.

4-5(?) Kasım 1918. 8'nci Ordu eski kumandanı Cevad (Çobanlı), Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğine (Genelkurmay Başkanlığına) tayin edildi. Adana'daki Yıldırım Ordular Grubu vekil kumandanı Mustafa Kemal, Erkân-ı Harbiye reisi Cevad'ın emirlerine itaat etmeyeceğini bildirecektir.

Talat Paşa Hükümeti'nin istifasının ardından Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa'nın hükümeti kurmasını ve yeni kurulacak hükümette harbiye nâzırı olmayı istemişti. Tevfik Paşa kabine kuramayınca Ahmet İzzet Paşa İttihatçı tarafı olan bir hükümet kurdu. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın beklediği gerçekleşmedi. Ahmet İzzet Paşa hem sadrazam hem de kendi kabinesinin harbiye nâzırı oldu. Genelkurmay başkanlığı görevi de üzerindeydi. Ahmet İzzet Paşa harbiye nâzırlığına Mustafa Fevzi Paşa'yı ve Mustafa Kemal Paşa'yı düşündüğünü yazmıştır. Şayet doğru da olsa kabinesi kısa sürdüğü için sonuç olarak bu atamalar gerçekleşmemiştir. İsteddiği kabine kuruldu. Ama Mustafa Kemal Paşa istediği görevi alamadı. Bundan dolayı bir hayal kırıklığı yaşadı. Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinin neden harbiye nâzırı veya genelkurmay başkanı yapılmadığı konusundaki sorusu üzerine İzzet Paşa güneyde kendisine ihtiyaç duyulduğu cevabını vermişti. Bu sırada Cevat Paşa 3 Kasım 1918'de genelkurmay başkanlığına (karargâh-ı umumi riyaseti veya erkân-ı harbiye-i umûmiye riyâseti) atanmıştır. Cevat Paşa erkân-ı harbiye reisliğine atandığında 8. Ordu Kumandanlığı karargâhının bulunduğu İzmir'deydi. Cevat Paşa İzmir'den Bandırma'ya oradan aynı gün Berk-i Satvet torpido kruvazörüyle İstanbul'a gelerek görevine başladı. Cevat Paşa'nın genelkurmay başkanlığına tayini o sırada Adana'da bulunan Mustafa Kemal Paşa tarafından hoş karşılanmamıştı. Hatta Cevat Paşa'nın atanmasını tanımamış göndereceği tebliğlere uymayacağını bir telgrafla kendisine bildirmişti.²²⁴

5 Kasım 1918. Sadrâzam Ahmed İzzet Paşa'dan Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığına "gayet müstacel" muhtıra:

Mütareke ahkâmınca İngilizlerin İskenderun'u işgale hak ve salâhiyetleri yoksa da Halep civarındaki ordularını beslemek için, İskenderun'dan istifade etmek istemeleri de muhik bir talep mahiyetindedir. (..) Liman ve şehir bizde kalacak Hükümet-i askeriye ve mülkiyetimiz hülâsa herşeyimiz yine yerliyerinde bulunacak onlar yalnız limandan ve yoldan sırf bir misafir sıfatıyla istifade edebileceklerdir. Keyfi yetin tarafı âciziden İngiliz Suriye Ordusu Kumandanlığına iblâğı mütemennadır.²²⁵

Dahiliye Nâzırı Ali Fethi (Okyar) Bey'in beyanatı:

Bizim sulh ve sulh programımızın esâsını, Arablarla meskûn vilâyetlerimizin muhtâriyet idâre te'sîs ve gayr-i müslim anâsırın inkişâfâtını te'min etmektir. Bir Arab muhtâriyet idâresi vücûda getirmek bu milletin istikbâli için emniyet bahş olacaktır. Bizim hissiyât-ı dîniyemizden mâ'ada menâfi-i vataniyemiz de bu emniyetin husûlüne çalışmamızı îcâb ediyor.

Mütâreke, bizim şerâiti askeriyemize göre, pek müsâ'id şerâitle akd olunmuştur. (..)

Bizim birinci vaz'iyetimiz, bir sulh-ı münferid akdi arzusu idi. Fakat İngiltere buna mukâbil sulh-ı münferid akdinin zamâna ve kendi müttefikleriyle anlaşmağa mütevakkıf olduğu cevâbında bulunmuştur. Biz de bunun üzerine mütârekeyi akd ettik. Fakat Müttefikler bize bir sulh-ı münferid teklif etdikleri takdirde bunu kabul etmemize bir mâni' yoktur.²²⁶

6 Kasım 1918. İstanbul'a İngiliz Fevkalâde Komiseri tayin edilen Amiral Calthorpe'ye emir: *İskenderun'un teslimini isteyiniz, sokulma teşebbüslerinden sakınız.*²²⁷

Mustafa Kemal, Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyaset-i Celilesine göndermiş olduğu şifreli telgrafta, *İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile asker ihracına teşebbüs edecek İngilizlere ateşle mümanaat edilmesini 7'nci Ordu'ya emrettiğini* bildirdi. Sadrâzam Ahmed İzzet (Furgaç) ise Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığına gönderdiği şifreli *gayet acele* telgrafında *İskenderun'a çıkacaklara karşı tarafı[n]ızdan*

²²⁴ Selçuk Osmanoğlu, *Orgeneral Cevat Çobanlı'nın Askeri Faaliyetleri*, 2020, s.174.

²²⁵ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Haziran 1959, Sayı 28, Vesika No. 740.

²²⁶ Âtî, 5 Teşrîn-i sâni 1334-1918, Numero 299, *Sulh ve Sâ'ire*, s. 1.

²²⁷ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 2.

*silâh istimalinin emir verilmiş olması devletin siyasetine ve memleketin menafiine kat'iyen mugayir olduğundan bu yanlış emrin derhal tashih olunmasını tavsiye etti.*²²⁸

İngiliz Bahriye Yarbayı Allan Dixon, “limanın açılmasını sağlamak, Müttefik çıkarlarını korumak ve asayiş” temin etmek gerekçesiyle İzmir’e muvasalat etti. Rumlar, İngiliz muhrib gemisini tezahüratla karşılamış, Aya Fotini Kilisesi’ne Yunan bayrağı çekmiş, rıhtımdaki ve caddelerdeki mağazalara hem İtilâf Devletlerinin hem Yunan bayraklarını aşmıştır. Vali Vekili Mirliva *Sakallı* Nureddin ve Yarbay Dixon, söz konusu ayrılıkçı Rum faaliyetlerini kınamışlardır.²²⁹

Moralizade Halit, Moralizade Nail, Maliye müfettişi Menemenlizade Muvaffak, emekli binbaşı Hüseyin Lüfti, İtibar-ı Milli Bankası ikinci müdürü Naci, emekli binbaşı Abdurrahman Sami beyler Frenk Mahallesindeki “Sporting Kulüp”te²³⁰ *İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* nam bir cemiyet kurmayı kararlaştırdılar. Midilli’deki *İngiliz teşkilâtı mahsusası* İzmir’e taşınmıştı ve faaliyet yürütmekteydi. İngiliz Yarbay Dixon ile irtibat kuruldu ve Karşıyaka’daki Moralizade evinde tertiplenen akşam yemeği vesilesiyle bir toplantı gerçekleştirildi.²³¹ Evvela gizli surette tesis edilen cemiyet²³² Selânikli Hasan Tahsin’in (Uzer)²³³ valilik devresinde resmîyete kavuşturulacaktır.

7 Kasım 1918. İngiliz berriye (kara) ve bahriye (deniz) zabitlerinden Kaymakam Murphy ve Yüzbaşı Chilton ve beraberindekiler, Harbiye Nezâretinin nezdinde Basra Torpidosu’yla İstanbul’a ulaştı; Hükûmet, mezkûr İngiliz subaylar için Pera Palas ve Tokatlıyan otellerinde 80 oda ayırdı.²³⁴ İngiliz İşgal Kuvvetleri Yarbay Murphy’i Harbiye Nezâretine, Yüzbaşı Chilton’u ise Bahriye Nezâretine irtibat subayı tayin etti.²³⁵

Yıldırım Ordular Grubu ve 7’nci Ordu karargâhı lağvedildi, Mirliva Mustafa Kemal Harbiye Nezâreti emrine verildi.²³⁶

²²⁸ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1959, Sayı 29, Vesika No. 743-744.

²²⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 13.

²³⁰ “Günümüzde İzmir Ticaret Odası’nın bulunduğu alanda konumlanan Sporting Club, Levantenlerin sosyal hayatında önemli bir yere sahipti. Sporting Club, İzmir’deki Levanten toplulukların zaman geçirdiği mekânlardan bir tanesiydi. Kulübün hizmetinden ayrıcalıklı üyeler faydalanabiliyordu.” Onur Eryeşil & Çağdaş Çıldır. (2020). (Haz.). *İzmir Levantenleri* içinde (s. 39). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi.

²³¹ Nail Moralı. (1973). *Mütarekede İzmir Olayları* içinde (s. 6-7). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. Doktor Nihat Reşat Belger’in de İMHOC’ye “siyasal” amaç bakımından “pek çok yardımları” olmuştur: Nail Moralı. (1976). *Mütarekede İzmir: Önceleri ve Sonraları* içinde (s. 178). İstanbul: Tekin Yayınevi. Nihat Reşat Belger’in A.H.206 kod adlı bir İngiliz ajanı olduğu daha evvelce zikredilmişti.

²³² İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, “Mondros Mütarekesi’nden sonra kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin ilki” idi ve ABD başkanı Wilson’un 12’inci prensibine müsteniddi. Cemiyet, ayrıca, İttihadçılar tarafından desteklenmişti: “İzmir Müdafaa-i Hukuku çalışmalarında İttihat Terakki teşkilâtından son derece yararlandığımızı kaydetmek bir vazifedir. İzmir’de o zaman Teceddüt Fırkasını yürüten İttihat ve Terakki İzmir eski Kâtibi Mesulü Mahmud Celâleddin (Sayın Celâl Bayar) Beyin bizi desteklemesinden ve bunu gizliden gizliye idaresinden duyduğumuz takdir ve şükranı asla unutmamaktayız. Mahmud Celâl Beyle temasımızı, müşterek dostumuz ebe doktoru Hacı Hasanzade Ethem Bey üzerine almış ve bu vazifeyi sonuna kadar ehliyet ve muvaffakiyetle yürütmüştür. Şöyle ki hiç bir yerde Celâl Beyle karşılaştığımızı hatırlamıyorum.” Nail Moralı, *Mütarekede İzmir Olayları*, 1973, s. 45. Nizamnâmenin valiliğe teslim edildiği tarih olarak 1 Aralık 1918’in kabul edildiği belirtilmektedir: Mesut Çapa. (1991). *İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti (Aralık 1918-Mart 1920). Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 7(21), s. 554.

²³³ Hasan Tahsin Uzer’in Sabataycı olduğu rivayet edilmiştir. Bu rivayet, Uzer’in torunu tarafından elbette tekzip edilmiştir: Mustafa Şahin. (2010). *Hasan Tahsin Uzer’in Mülki İdareciliği ve Siyasetçiliği* [Doktora Tezi] içinde (s. 15). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.

²³⁴ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 15.

²³⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 29.

²³⁶ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1959, Sayı 29, Vesika No. 756.

Londra’da *İngiliz-Osmanlı Cemiyeti* ihdas edildi.²³⁷

7/8 Kasım 1918 gece. Almanya’nın Münih şehrinde *İşçi ve Askerler Konseyi* tesis edildi.²³⁸

8 Kasım 1918. Sadrâzam Ahmed İzzet (Furğaç), kabinesiyle birlikte istifanamesini Padişah’a sundu.²³⁹

Mustafa Kemal’in ortak olduğu ve yakın arkadaşı Doktor Rasim Ferid’in (Talay) imtiyaz sahibliğinde intişar eden *Minber* gazetesinde “İngiliz Zâbitleri Geldi” başlıklı haber:

İngiliz berriye zâbitlerinden kâimmakam Amoyhi ile bahriye yüzbaşlarından Çitland ve bir kâtibden mürekkeb bir hey’et dün Hükûmet-i Osmâniye tarafından gönderilen torpido ile gelmişler ve Perapalas Oteline misâfir olmuşlardır. Bu hey’etin vazîfesi İngiliz Amirali ile hükûmet arasında irtibat zabıtlığıdır.²⁴⁰

Musul, milyonlarca liralık teçhizatla birlikte İngilizlere teslim edildi.²⁴¹

7’nci Ordu Kumandanı Mustafa Kemal, oldukça dikkat çekici bir biçimde, İngilizlerle gizli bir andlaşma yapıp yapılmadığı hususunda Sadrazam Ahmed İzzet’e (Furğaç) mahrem telgraf gönderdi:

İskenderun şehrinin İngilizlere teslimi hakkındaki 8/11/34 tarihli emri sâmilere alındı. (..) Mutâlâatı mesrudedden maksadı acizanem şudur ki, her ne sebebe binaen olursa olsun İngilizlerle akdedilen mütarekenamenin imza tahtına giren şekli mazbutu, Devleti Aliyei Osmaniye’nin sıyaneti ve selâmetini kâfil mâna ve mahiyette değildir. (..) Şayet Hükûmeti seniyece İngilizlerle ciddiyet ve samimiyetine itimat olunabilecek bir ittifakı hafi yapılmış veya yapılması ihtimali kavi derecede bulunmuş ise bu hususun meçhulümüz kalması bittabi yanlış muhakemata sevk edebileceğinden mümkünse bu babda îmâen olsun tenvir edilmekliğimi istirham ederim.²⁴²

9 Kasım 1918. Almanya’nın başşehri Berlin’de *sosyalist bir ayaklanma çıktı. Başbakan Prens Max de Bade, kendisine danışmadan İmparator II. Wilhelm’in tahttan çekildiğini ilan etti ve başbakanlığı Sosyalist Ebert’e bıraktı. Ebert, o günün akşamı Alman Weimar Cumhuriyeti’ni ilan etti.*²⁴³

Britanya Hariciye Nâzırı Lord Balfour’dan İstanbul’daki Fevkalâde Komiser Amiral Calthorpe’ye mahrem talimat:

- 1) Mezopotamya, Suriye ve Arabistan’da tarafımızdan işgal altında bulundurulmuş ülkelerin Osmanlı egemenliğine ya da yönetimine geri dönmemesi siyasetimizin “değişmez bir parçasıdır.”
- 2) Türkler “gerçek Doğulu biçimde” zevahiri kurtarmak için bütün İslam dünyasında bırakışmanın askeri yenilgi sonucu olmayıp bizimle uyuşma isteklerinden ileri geldiğini telkin etmeye çalışacaklardır. Şimdiden bırakışma hükümlerinin kendilerine elverişli olduğunu iddia ediyorlar. Böyle bir izlenimi silmemiz gerekecektir. Mısır ve Hindistan’daki Müslüman uyruklarımızın Türklerin “tamamen yenildiklerini” anlamalarını “özellikle” istiyoruz. Bu, İslamcılığa, Turancılığa ve genel olarak İslamın siyasal bakımdan sömürsüne “öldürücü bir darbe” indirecektir.
- 3) Türk bakanları, kendilerini içten İngilizci olarak sunup kazanmaya, hatta bizimle müttefiklerimiz arasında husumet yaratmak için manevralara da başvurabileceklerdir.

²³⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 254.

²³⁸ Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 18.

²³⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 16.

²⁴⁰ Minber, 8 Teşrîn-i sâni 1334, s. 1, sütun 5.

²⁴¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 17.

²⁴² Atatürk’ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, 1991, s. 21-22.

²⁴³ Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 18. “Almanya’nın Berlin ve Spa şehirlerinde ihtilal. Alman imparatoru II. Wilhelm imparatorluk tahtından vazgeçti. Yarın Hollanda’ya sığınacak. Almanya’da Cumhuriyet ilan edildi.” Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 25.

4) Padişah ve diğer Türk ileri gelenleriyle olan toplumsal ilişkiler tümüyle ve resmi olacak ve onların dostça yaklaşımlarına “nazikâne bir uzaklıkla” karşılık gösterilecektir. “Hakkında şimdilik pek az şey bildiğimiz padişahın kişiliği konusundaki izlenimlerimizi özel bir ilgiyle izleyeceğim. (..)

6) “İstanbul’da sözüm ona muhalefet partisi herhalde size yanaşmak ve şimdiki hükümetin yerini almak isteyecektir. Kâmil Paşa’nın ölümünden beri bu parti, ileri gelen bir önderden yoksun olmuştur ve bu partinin iktidarı iç çözüme ve karışıklıklara yol açar ki, bu ancak bizim aleyhimize olur. Sonra, bunlar, Batı devletlerine olan bağılıklarından ötürü birçok zorluklara uğradıklarını bir ölçüde haklı olarak ileri süreceklerinden, bunların kuracakları bir hükümete daha yumuşak şartlar tanımak için manevi bir borç doğmuş olacaktır. Oysa hükümetimizin Osmanlı Devleti’nin geleceği konusundaki niyetleri “sert ve kesindir.” Bu bakımdan İttihat ve Terakki hükümetinin bırakışma sırasında işbaşında kalıp “ileride barış şartlarını yüklenmek küçültücülüğüne bizzat katlanmaları tercihe değer.” Bu bakımdan herhangi bir destek sağlamamakla birlikte, düşmelerini sağlayacak herhangi bir davranışta bulunulmayacaktır. Türkiye’nin İttihat ve Terakkili olmayan bir hükümet tarafından mı yeni bir düzene kavuşturulacağı sorunu görevlerinizin kapsamına girmemektedir.

7) Enver Paşa Kafkasya’da küçük çapta askeri faaliyet göstermek niyetindeymiş; bu konuda Türk hükümeti de el altından koruyucu bir tavır takınabilir, uyanık olunmalıdır. [...] ²⁴⁴ Şimdiki Türk Hükümeti bir kukla cesetten ibaret olup arkasında İttihat ve Terakki Komitesi saklı bulunmaktadır. Cavit ve Cemal; Talât ve Enver’den daha az tehlikeli değildirlir. . . ²⁴⁵

Talimatnamenin 6’ncı maddesi oldukça dikkat çekicidir. *İttihat ve Terakki hükümetinin bırakışma sırasında işbaşında kalıp “ileride barış şartlarını yüklenmek küçültücülüğüne bizzat katlanmaları tercihe değer”*di. Mütarekenin İTC artçısı Ahmed İzzet Kabinesiyle imzalandığı; mütarekenameyi imzalayan Rauf’un ve rüfekasının aylarca süren lobi faaliyetleri sonrasında İngiliz vizesiyle Harekat-ı Milliye’ye 1919 yazında iltihak edecek olmaları, fevkalâde düşündürücü hususlardır.

General Allenby’in Filistin Cephesi’ndeki istihbarat erkânından Wyndham Deedes’in İstanbul’a gönderilmesi hususunda emir verildi. ²⁴⁶

10 Kasım 1918. Sakıt Almanya İmparatoru *Kayser Wilhelm, ülkeyi terk edip Hollanda’ya yerleşti.* ²⁴⁷

11 Kasım 1918. Almanya Weimar Sosyalist Hükümeti, saat 11:00’de (on birinci ayın on birinci gününün on birinci saatinde) oldukça ağır şartlar ihtiva eden mütarekeyi Rethondes Gari’nin yakınlarında Campiegne ormanında bir tren vagonunda imzalayarak savaşı bitirdi. ²⁴⁸

Sadrazam Tevfik (Okday) Paşa kabinesini kurdu; aynı gün içerisinde, İngiliz “gazeteci” Ward Price’ye de bir mülakat verdi: *Gayemiz İngiltere ile eski dostluğumuzu canlandırmaktır. İtilâf Devletlerinin bizi biraz tecrübeli şahısların emrine vermeleri lâzımdır.* ²⁴⁹

Vahideddin Hân, San Remo’da sürgünde yaşayacağı (1926?) sırada yeğeni (kız kardeşi Mediha Sultan’ın torunu) Fethi Sami Bey’e şöyle dediği belirtiliyor: *Mondros Mütarekenâmesi’ni imza eden İzzet Paşa hükümetini düşürüp Tevfik Paşa’yı sadrazam tâyin ettiğim sırada İngiliz büyükelçisi nezdime gelerek M.*

²⁴⁴ BNA, FO, 371/3415, 186481; Aktaran: Sina Akşin. (2004). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Mutlakiyete Dönüş 1918-1919* (2. basım) içinde (c. 1, s. 95-97). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

²⁴⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 22. Bu mühim ifade, Sina Akşin’in mezkûr kitabında nedense yer almıyor.

²⁴⁶ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 3.

²⁴⁷ Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 18.

²⁴⁸ Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 18.

²⁴⁹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 3. Ward Price, Müttefiklerin Selânik’teki Şark Ordusu Karargâh-ı Umumisine bağlı İngiliz matbuatı namına harb muhabirliği vazifesini ifa etmektedir: Lütfi Simavi. (1340). *Sultan Mehmed Reşad Hanın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim* içinde (c. 2, s. 190). İstanbul: Matbaa-yı Osmaniye.

*Kemal'i harbiye nâzırı yaparsam çok memnun olacaklarını söylemişti. Bu teklif geç kalmış olduğu için yerine getirilememiştir.*²⁵⁰

Britanya Hariciye Nezâreti memuru D. G. Hogart'ın muhtırası: *Bundan sonraki Osmanlı Devleti Bursa hükûmet merkezi olmak üzere bütün Anadolu'yu içine almalıdır.*²⁵¹

13 Kasım 1918. 22 İngiliz, 17 İtalyan, 12 Fransız ve 4 Yunan muharib gemilerinden müteşkil İtilâf Devletleri donanması, İstanbul Dolmabahçe önüne demirledi.²⁵²

İtilâf Devletleri tarafından imparatorluğu parçalanan ve bir gün öncesinde imparatoru tahtından feragat etmiş Avusturya'da cumhuriyet ilân edildi.²⁵³

Mülga Yıldırım Ordular Grubu ve 7'nci Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a geldi²⁵⁴ ve işsiz bir mirliya olarak İtilâf Kuvvetlerinin askerî istihbarat merkezi Pera Palas Otel'e yerleşti.²⁵⁵ Örneğin İngiltere Bahr-i Siyah (Karadeniz) Ordusu Başkumandanı General Milne de, *sabit bir ikametgâh bulana kadar* Pera Palas'ta ikamet edecektir.²⁵⁶

Mustafa Kemal imparatorluğun batılılaşmış entelijensiyasının saf bir ürünüdür. Meslektaşları ve gelecekteki mücadele arkadaşları, dört yıllık bir baskı döneminden sonra yeniden canlanan kozmopolit yaşamın bütün işgalcileri çok hoşnut kıldığı bu kente ayak basınca, kentin Müslüman mahallelerine sığınırken, o Galata'dan geçerek, aynı gün İngiliz genelkurmayının mekân olarak seçtiği Pera Palas'a yerleşir.²⁵⁷

²⁵⁰ Kadir Mısıroğlu. (2016). *Kırk Görgü Şahidinden Naklen Benden Tarihe Haberler* içinde (s. 77-78). İstanbul: Sebil Yayınevi.

²⁵¹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 3.

²⁵² Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 55.

²⁵³ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 25.

²⁵⁴ "Yıldırım Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa dün şehrimize avdet etmiştir." Minber, 14 Teşrîn-i sâni 1334-1918, Numero 13, *Mustafa Kemal Paşa*, s. 2.

²⁵⁵ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 74.

²⁵⁶ Charles King. (2016). *Pera Palas'ta Gece Yarısı: Modern İstanbul'un Doğuşu* (A. Anadol, çev.) (2. baskı) içinde (s. 61). İstanbul: Kitap Yayınevi. "Beyoğlu ve Boğaz'ın batı tarafı" ve "Trabzon'dan İnebolu'ya kadar Karadeniz kıyıları" İngilizlerin kontrolündeydi: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 64. Dikkat edilecek olursa, Mustafa Kemal, Kasım 1918- Eylül 1919 devresi siyasî faaliyetlerinin neredeyse tamamını İngiliz nüfuzundaki mıntikalarda icra edecektir. İstanbul'a gelir gelmez Beyoğlu'na yerleşmiş, İngiliz İşgal Kuvvetleriyle temas kurmuştur. Sadarete güvenoyu vermemek girişiminden Padişahı öldürmek planına varıncaya kadarki çeşitli siyasî hamlelerle Bâb-ı Âlî Harbiye Nazırı olmaya çalışacaktır. Hiçbir teşebbüsünde muvaffak olamayınca, bu sefer milliyetçi muhtelif teşkilatları tek çatı altında toplaması için Anadolu'ya gönderilecek, yine İngilizlerin kontrolündeki Samsun'da, Havza'da, Merzifon'da, Sivas'da, Erzurum'da Kemalist hareketin temelini "telgraf telleriyle" atacaktır. Halbuki General Allenby, 11 Şubat 1919 tarihinde Bâb-ı Âlî Harbiye ve Hariciye nâzırlarına verdiği muhtıranın 9'uncu maddesinde "İdarem altındaki mıntikanın umum telgraf ve telefon hatlarını kontrol etmeyeceğim. Türkçe olarak şifre telgrafları asla kabul olunmayacaktır." İngilizler, Mustafa Kemal cuntası Orta ve Doğu Anadolu'da olgunlaştıkça mezkûr mıntikalardan geri çekilmek suretiyle kontrolü cuntaya devredecek, Saray ve Bâb-ı Âlî ile Kemalist askerî cuntayı karşı karşıya bırakacaktır. "...tereddü etmeden söylenebilirdi ki Osmanlı Devletinin idare mekanizması daha çok İngilizlerin elinde idi. Onlara sormadan en küçük askeri birliğin yer değiştirmesi ve büyükçe bir memurun tayin edilmesi bile mümkün değildi. Nitekim İstanbul Polis Müdürünün İngilizlere danışmadan tayin edilmesi büyük bir hâdis olmuş, sonunda hükûmet eski polis müdürünü yeniden o makama getirmek zorunda kalmıştı." (Tansel, 1977, c. 1, s. 64). "İstanbul'da bütün paşalar İngiliz General Allenby'nin emrindeydi. Onun emri ve imzası olmadan hiçbir memur adım atamıyordu. İstanbul Hükûmeti'ni bir taşeron olarak kullanan İngilizler, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya Osmanlı Hükûmeti göndermiş gibi gösterdiler." Cengiz Yazoğlu. (2019, Mayıs). Mustafa Kemal'i Anadolu'ya İngilizler mi gönderdi?. *Derin Tarih*, Sayı 86, s. 64. "İngiliz kuvvetleri [...] Alman yapımı Anadolu demiryolunu boydan boya işgal etmişti. Türkiye'nin kaderi artık İtilaf Güçleri ve müttefiklerinin elindeydi." Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 49.

²⁵⁷ Stefanos Yerasimos. (1996). *İstanbul 1914-1923* (C. Akalın, çev.) içinde (s. 103-104). İstanbul: İletişim Yayınları.

Otel eskiden beri ecnebi müşterilerin uğrağıydı, ama şimdi lobisi ve restoranı Britanyalı ve diğer Müttefik subaylarla tıklım tıklım dolmuştu. (..) Mustafa Kemal temelde bir pragmatistti; elimizdeki bilgilere göre, Pera Palas'a tam da Müttefiklerin merkez üssü olduğu için gitmişti.²⁵⁸

Umumî Harb sırasında Osmanlı Erkân-ı Harbiyesi Yarbayı Rafael de Nogales Méndez, Mustafa Kemal hakkında şu dikkat çekici cümleleri derc etmiştir:

(..) sulh ilân edildiği ve O, İstanbul'daki Pera Palas Otel'de karargâh kurduğu vakit, hem İngiliz hem de Fransız kumandanlar, kendilerini yenmiş cesareti ve becerisinden dolayı O'nu tebrik etmek için merasimler düzenlediler.²⁵⁹

14 Kasım 1918. Sivil kıyafetli Mustafa Kemal, Pera Palas'ta otelin İsviçreli müdürüne müracaat ederek, *Daily Mail* gazetesi muhabiri İngiliz gazeteci-istihbaratçı Ward Price'le temas kurmak istedi. İngiliz istihbaratçı Yarbay Heywood'dan²⁶⁰ müsaadeyi alan Price, Mustafa Kemal'le mülakatı gerçekleştirdi. Mülakatta Refet Bele de hazır bulunmaktaydı.²⁶¹ Mustafa Kemal, *türklerle ingilizlerin eski dostluklarından bahsetti*²⁶² ve Ward Price tavassutuyla Yarbay Heywood'a vali olmak talebini arz etti:

Bu harpte yanlış cephede savaştık, eski dostumuz Britanyalılarla asla kavga etmek istemezdik, bu istenmeyen harp Enver Paşa gibi Almanların dostları tarafından yapılan baskının bir sonucu oldu. Biliyoruz, partiyi kaybettik. Yanlış istikametlere götürülen siyasetimizin bedelini ödemeye hazırlanmalıyız. Anadolu'nun Müttefik Devletler tarafından taksime uğrayacağını tamamen biliyordum. Fransızların Anadolu'nun dışında tutulmasından bilhassa endişedeyiz. Orada bu topraklar üzerindeki bir Britanya idaresinden o kadar hoşnutsuzluk gösterilmemesi gerektir. Eğer İngilizler Anadolu için sorumluluk kabul edecek olurlarsa Britanya idaresinde bulunan tecrübeli Türk valileri ile işbirliği halinde çalışmak ihtiyacını duyacaklardır. Böyle bir salâhiyet dahilinde hizmetlerimi arz edebileceğim münasip bir yerin mevcut olup olmayacağını bilmek isterim....

Lâkin Yarbay Heywood *bu muhavereyi önemsiz görerek* kızığa çekilmiş bir kumandan durumundaki Mustafa Kemal'in vali olmak talebini *dikkate almamıştır*: “Birçok Türk generali kendileri için hemen bir iş arıyorlar.” Daha sonra, İkinci Cihan Harbi nihayetinde bir vesileyle Ward Price ile Refet Bele yeniden karşılaşacak ve muhabbet, 14 Kasım 1918'deki mülakata geldiği vakit Refet Bele, Mustafa Kemal'in *bu*

Fotoğraf 4. Ulus, 23 Senteşrin 1938, s. 7

²⁵⁸ Charles King, *Pera Palas'ta Bir Gece Yarısı*, 2016, s. 61.

²⁵⁹ Rafael de Nogales. (1923, March 4). How Kemal Pasha Shattered England's Rosy Dream of Empire in Near East. *March of Events*, p. 1.

²⁶⁰ Thomas George Gordon Heywood (d.1886 - ö.27 Ağustos 1943): İngiliz asker. Orduya 1886 senesinde dahil oldu. Bilfiil vazifeleri sırasıyla şöyledir: Umumî Harb'in Batı Cephesi (1914-1916); Erkân-ı Harb (1916-1917); Selânik'te istihbarat erkân-ı harbisi (1917-1918); Türkiye'de İngiliz askerî muvazzaf (1920-); Paris'te askerî ataşe (1932-1936); Atina'da İngiliz askerî muvazzaf reisi (1940-1941); Hindistan'da 26'nci piyade tümeni kumandanı. T. G. Otte. (2016). (Eds.). *An Historian in Peace and War: The Diaries of Harold Temperley* (p. 326, footnote 334). USA, New York: Routledge. Hindistan'da geçirdiği bir uçak kazası sebebiyle hayatını kaybetmiştir. Delhi'deki harbiye mezarlığında medfundur. Commonwealth War Graves Commission, *Major General Thomas George Gordon Heywood*, 20 Eylül 2022 tarihinde cwgc.org adresinden edinilmiştir.

²⁶¹ Cemal Güven. (2012). *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri (Asker, Siyasi Temsilci ve Gazeteciler)* içinde (s. 15-17). Konya: Eğitim Kitabevi.

²⁶² Ulus, 23 Senteşrin 1938, s. 7.

*hizmet teklifinde samimi olduğunu, o zaman bu teklif kabul edilmiş olsaydı Yakın Doğu tarihinin değişik bir mecraya dönecek olduğunu Price'ye ifade edecektir.*²⁶³

Beyoğlu aynı zamanda işgal kuvvetlerine hoş görünmek isteyen bir takım kimselerin de toplandığı yerd. İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Kürt Teali Cemiyeti, Amerikan Mandasını isteyenler cemiyeti gibi birtakım köksüz, ne olduğu belli olmayan insanların kurduğu teşkilâtlar sık sık Tokatlıyan'da, Pera Palas'ta toplantılar yapıyorlardı. İstanbullu Türk, haysiyetini korumak ve işgal kuvvetlerinin hakaretine maruz kalmak istemeyen Türk gitmiyordu Beyoğlu'na.²⁶⁴

Mustafa Kemal, Cihan Harbi'nin Filistin Cephesi'nde 7'nci Ordu Kumandanı olduğu sırada düşman İngilizlerle birçok defa gizli surette görüşmüştür. İngiliz yanlısı tavır sergilemiştir. Fakat İngilizler Mustafa Kemal'den istifade edip Payitahtı bile işgal etmişlerdir. Münferid sulha şiddetle taraftar olub Yıldırım Ordular Grubu kalıntısına kumandan tayin edilen Mustafa Kemal'in, Kasım 1918'de, Müttefik kuvvetlere karşı Mondros Mütarekenamesi hilafında ateş emri vermesi, kullanılmışlık hissinin müfrit bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. İngiliz askeriyesinin ve istihbaratının Kahire şubesi ile Selânik şubesi arasındaki müktesebat farkı da, Selânik'ten gelerek İstanbul'a karargâh kuran İngiliz işgal kuvvetleri kumandanlığının Mustafa Kemal'e evvela itibar etmemesine (valilik talebinin reddine) zemin teşkil etmiştir denilebilir. Fakat Mısır Seferî Kuvvetleri Başkumandanı General Allenby, Şubat 1919'da İstanbul'a gelecek ve Mustafa Kemal'in İngiliz askeriyesi nezdinde emniyetbahş bir kumandan olduğunu tescil edecektir. Kahire'ye dönerken de, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği, istihbaratçı Tuğgeneral Wyndham Deedes'e emanet edecektir.

Celâl Nuri (İleri) Bey'in Âtî gazetesi, İngiliz General Gori ile Pera Palas'ta gerçekleştirilen bir mülâkatı neşretti:

Dün muharrirlerimizden mütekâ'id Binbaşı Osman Sâdık Beğ gazetemiz nâmına bir mülâkat icrâ etmişdir.

Saat dokuzda muharririmiz Pera Palasa azimetle kartını cenerale göndermiş, ceneral kendisini bir müddet sonra beşâşetle kabul etmişdir. Ceneral otuz, otuz beş yaşlarında, berrak çehrelî, kara gözlü, sevimli bir zâtdır. Harekât u etvârî İngiliz kibarlığını ızhâr etmektedir.

Sâdık Beğ - Efendim İstanbulu ilk def'a mı ziyâret ediyorsunuz?

Ceneral Gori - Evet, şimdiye kadar hiç gelmemişdim.

- Şehri nasıl buluyorsunuz?

- Şehir gâyet güzeldir. Benim üzerimde gâyet iyi te'sir icrâ etmişdir.

- Bir asker olmak itibariyle, Türk ordusu hakkındaki ihtisâsâtınızdan pek müstefid olacağım.

- Türk ordusunun asırlardan beri meşhûr büyük cesâreti vardır. Son harb esnâsında bu şöretin ne kadar haklı olduğunu isbât etmişlerdir. Türk ordusu dünyânın en iyi harb eden askeri olarak kalacaktır.

²⁶³ Gotthard Jaeschke. (1971). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri* (C. Köprülü, çev.) içinde (s. 98). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. "Mustafa Kemal, *Daily Mail*'in İstanbul'daki muhabiri G. Ward Price'la yaptığı bir söyleşide şu ifadeyi kullanıyordu: *Eğer İngilizler Anadolu'nun sorumluluğunu üstleneceklerse, emirlerinde çalışacak deneyimli Türk idarecilerinin işbirliğine ihtiyaç duyacaklar. Öğrenmek istediğim...bu kapsamda hizmet etmeyi teklif edebileceğim uygun makamdır.* Price bu görüşmeyi Selanik Ordusu İstihbarat Bölümü'nün kıdemli genelkurmay subayı Albay Heywood'a aktardığını söylüyor. Heywood bunu önemsiz görerek ciddiye almamış, *Bu Türk generallerinin birçoğu çok sürmez iş aramaya başlarlar* demişti. Mustafa Kemal, anılarının çok ayrıntılı bir şekilde yer aldığı, liderliği altındaki ulusal mücadelenin kronolojik bir anlatımı olan *Nutuk*'ta, açık nedenlerle, Ward Price'la yaptığı bu görüşmeden söz etmez." Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 60.

²⁶⁴ Fuat Andıç. (2004). *Selanik Kahpe Selanik* içinde (s. 36). İstanbul: Eren Yayıncılık.

- Başka bir İngiliz cenerali geleceği söyleniyordu, acabâ ne zaman teşrîf edecekler?
- Bu sabah geldi, ismi Sir (Hanri Vilson)dur. Burada Umûm-ı Kuvva-yı İ'tilâfiye Kumandanı olarak bulunacaktır.
- Fransız cenerali (Fıranşe Disper) de bekleniyor mu?
- Bu hususda ma'lûmâtım yokdur. Belki gelebilir, fakat henüz resmî ma'lûmât vurûd etmemiştir. (Dö Bono) İngiliz ve Fransız karargâhları arasında irtibat zâbiti vazîfesini îfâ edecektir.
- Türkiye ile mütâreke şerâitinin mevki'-i tatbîka vaz'ında İttifâk bir müşkilâta tesâdüf etdi mi?
- Kat'ıyyen, fakat bunu temasda bulunduğum Türk ricâlinin hüsn-i niyetlerine medyûnum.
- İzzet Paşa kabînesinin sukûtu sizinle münâsebâtımıza bir sû-i te'sîr icrâ etmişmidir?
- Hâyır, münâsebâtımız tamâmiyle iyi bir sûretde devâm ediyor. Husûsiyle kabîne sukûtunun bize bir te'sîrâtı olamaz. Çünkü bu tamamiyle dâhilî politikaya âiddir.
- Filonun buradan i'âşesi husûsunda bir müşkilâta tesâdüf etdiniz mi ve askerinizin i'âşesini buradan te'min etmek fikrindemisiniz?
- Filomuz ve askerimizin i'âşesini beraber getirdiğimiz erzak yüklü gemiler ile (مع فضله) te'mîn edilmiştir. İstanbul'da fi'atler bu kadar bahalı bulunduğu müddetce hiçbir şey almak kâbil değildir.
- Siz de biliyorsunuz ki Londra her cins erzâkın merkezidir. Dünyânın her cihetinden Hind, Avustralya, Amerikadan gelen erzak ve malzeme burada toplanır. Bunun için bize lâzım olacak havâyic doğrudan doğruya İngiltereden celb edilecektir.
- Fakat tâze sebze, yumurta ve meyveyı ne sûretle tedârik edeceksiniz?
- Hiçbir şey almayacağız. Fi'atler böyle kaldıkca buradan mübâyâ'a imkân hâricindedir.
- Türk evrâk-ı nakdiyesinin fi'atini takyid düşünülüyor mu?
- Bu gibi su'allerin cevâbı benim vazîfem hâricindedir. Yalnız mâlî bir komisyonun buraya gelmek üzere olduğunu biliyorum. Tabi'î o komisyon bu su'ale cevap verecektir. Bu münâsebetle bir su'al sorayım, (tebessümle) Almanyadan kaç milyon istikraz etdiniz?
- Kat'ıyyetle bilmiyorsa da tahmînen (160-170) milyondur.
- Türkiye için istiksâr edilemez. Husûsiyle -ki öyle gözüktür- gâ'ib edilen vilâyâtın hassası tefrîk edilirse geriye kalan mikdar cüz'î bir şeydir. Fakat bu büsbütün benim şahsî fikrimdir. Evvelce söylediğim üzere bunlar vazîfem hâricindedir.
- Türkiye ile Avrupa beyrinde muhâberât yakında te'sîs edecek mi?
- Muhâberât te'sîs etmiştir. Fakat tabi'î hâlihazırda yalnız resmî raporlar ile askerî muhâberât icrâ olunuyor. Husûsî muhâberâtın te'mîni için de çalışıyoruz. Bir vakit sonra buna da muvaffakiyet hâsıl olacaktır.
- Bu günlerde en ziyâde ne ile meşgulsünüz?
- Şimdi en müsta'cel meşgûliyetimiz bizim ve diğer i'tilâf Devletlerinin esirlerini iksâ ve sevkden ibârettdir.
- Bu mülâkatı müvekkilim olan (Âtî)ye derce müsâ'ade edermisiniz?
- Elbette fakat neşr edilmeden evvel bir def'a görmeliyim.

Âtî - İngiliz ceneralin bâlâda munderic beyânâtı – (Vakit) Gazetemizin evvelki günkü yazdığının külliyyen hilâfına olarak - zümre-i i'tilâfiyenin bizdeki kabîne tebdîlini umûr-ı dâhiliyemize âid bir keyfiyet diye telakki

etmekte ve hakkımızdaki İngiliz nokta-ı nazarının kat'iyen değişmediğini ve değişmeyeceğini anlatmaktadır.²⁶⁵

İtilâf Devletlerinin Arabistan'ı işgâl etmesi ve Sykes-Picot Antlaşması'nın ifşa edilmesi üzerine aldatıldıklarını anlayan Şerif Hüseyin ve oğlu Emir Faysal, Devlet-i Âliyye (Osmanlı Devleti) ile temas kurdu. Kendilerine muhtariyet verildiği takdirde *Hükümet-i Osmaniye ile müştereken* İngiliz aleyhine çalışmayı teklif ettiler.²⁶⁶

Kâzım Karabekir:

Tokatlayan da, İngiliz erkan-ı harbiyesi, M. Kemal'i davetle, Çanakkale hareketi hakkında malumat alıyorlar. Paşa diyor ki:

- Ne fayda ki bugün mahvolduk.

Bir İngiliz generali kendisine diyor:

- Yine kurtarabilirsiniz. Mühim bir zabitan kadrosuyla Anadolu'ya geç ve bolşevikliği ilan et. Memleketinizde ne İngiliz kalır, ne Fransız, ne de başkası...²⁶⁷

15 Kasım 1918. Vahideddin Hân, Fahrî Yaveri Mirliya Mustafa Kemal'i huzûruna kabul etti.²⁶⁸ Padişah, İttihadçı kadroların ekseriyette olduğu Osmanlı Genelkurmayının irade-yi seniyesine bağlı kalıp kalmayacağını, askerî bir darbe yapıp yapmayacağını Mustafa Kemal'den sordu. Mustafa Kemal, Padişah'ı yatıştırıcı sözler söyledi.²⁶⁹ Ne kadar ilginçtir ki Mustafa Kemal, Padişah'la gizli mutabakata vardikten sonra Anadolu'ya 9'uncu Ordu Kitaatı Müfettişi mütevazı unvanıyla hakikatte ise Şark Orduları Başkumandanı salahiyetiyle nasbedilecek fakat orduların komutasını deruhte ettikten sonra Padişah'ı bizzat kendisi devirecektir.

16 Kasım 1918. *Vatan*, *Zaman* ve *Minber* gazetelerinin muhabirlerine İngiltere yanlısı mülakat verdi. İsmet İnönü, Mustafa Kemal'in bu temasları hakkında şöyle diyecektir: *Türkiye'yi siyasî yoldan siyasî tedbirlerle kurtarmak esasına dayanıyordu.*²⁷⁰ Hatta öyle ki Mustafa Kemal, İttihadçı Karakol Cemiyeti'nin Mayıs 1919 tarihli bir içtimaina katılacak ve "kurtuluş çaresi"nin komünist *Mesai ve Çiftçi Cemiyetlerine girmek suretiyle siyasî faaliyete girişmek* olduğunu izhar edecektir.²⁷¹

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağıtılmasının ardından; *Almanya ve Avusturya'dan sonra Macaristan'da da cumhuriyet ilan edildi. Savaştan yenilmiş olarak çıkan devletler içindeki Türkiye'de ise Padişahlığa 4 yıl sonra son verilecek, cumhuriyet 5 yıl sonra 29 Ekim 1923'te ilan edilecek.*²⁷²

²⁶⁵ Âtî, 14 Teşrîn-i sâni 1334-1918, Numero 306, *İngiliz Ceneral (Gori) ile Mülâkât*, s. 1.

²⁶⁶ Ömer Osman Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, 2003, s. 43.

²⁶⁷ Kâzım Karabekir. (1995). *Bir Düello ve Bir Suikast* (F. Özerengin, haz.) içinde (s. 50). İstanbul: Emre Yayınları.

²⁶⁸ "Dün selâmlık resm-i âlîsi Dolmabağçede kâin 'Vâlîde' câmi-i şerîfinde icrâ kılınmıştır. Kabul - Bahriye Nâzırı Ali Rızâ Paşa, Yâver-i Fahri-yi Hazret-i Şehriyârî Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Re'is-i sâni Kâzım Paşa ve İstanbul Muhâfızı Ahmed Fevzi Paşa mehâfil-i hümayunda ayrı ayrı huzûr-ı şâhâneye kabul olunmak şerefini ihrâz etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa uzun müddet huzûr-ı hümayunda kalarak iltifât-ı şâhâneye mazhâr olmuştur. Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî salât-ı cum'ayı ba'de'l-edâ şehrimizde bulunan İngiliz miralay (Mörfi) huzuru şâhâneye kabul buyrulmuştur." *Minber*, 16 Teşrîn-i sâni 1334-1918, Numero 15, *Dâhilî Havâdis*, s. 2.

²⁶⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 88.

²⁷⁰ Ulus, 1 Nisan 1968; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 76.

²⁷¹ Halit Eken, *Kapancızâde Hamit Bey*, 2008, s. 517. Karakol Cemiyeti mensubları ise "Her ne şekilde olursa olsun İstanbul'da verimli bir faaliyet gösterilmesi mümkün olamayacağını beyanla Anadolu'ya nakil zaruretinin" kurtuluş çaresi için ileri sürmüşlerdir.

²⁷² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 29.

Mustafa Kemal'in ortağı olduğu ve idarehanesi *Beğöğlü Caddesinde* bulunan *Minber* gazetesinde ilginç iki haber:

Âtî gazetesi ser muharriri Celâl Nûri Beğ Mabeyn Başkitâbetine ta'yinini takarrür ettiğini "İnkılâb" refikimiz yazıyor.²⁷³

Beğöğlunda bonmarşe karşısında İngiliz Mektebinde küşâd edilecek istihbârât odası te'sîsâtın bitmemesi münâsebetiyle henüz açılmamıştır. Dün yalnız telgraf te'sîsâtı ikmâl edilmiştir. Telgraf makineleri de yerleştirilmek üzeredir.²⁷⁴

17 Kasım 1918. Meclîs-i Âyan reisi Ahmet Rıza'nın İngiliz istihbaratçı-gazeteci Ward Price'ye vermiş olduğu mülakat *Daily Mailde* neşredildi: *İngiltere ile samimi bir ittifakı arzu ederiz.*²⁷⁵

"Zaman" gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz yanlısı mülakatı neşredildi. Muhabirin *Bugün için ne düşünüyorsunuz?* sualine *Bugün için bütün düşündüğüm harpten yaralı çıkan vatanımın cerihalarını tedaviye ve Osmanlı mevcudiyetini idameye masrif-i himemata hizmet ve yardım etmektir* cevabını; *İngiliz dostluğu hakkındaki mütalaanız nedir?* sualine ise *Gençliğimde mektepteyken kitaplarda okuduğum şayan-ı dikkat vakayî ve hadisat arasında İngilizlerin Osmanlı toprağını Rus taarruzuna karşı müdafaaya iştirak etmiş olmaları vakası da vardı. Hayatımı sırf askerlikle geçirdiğim cihetle siyasetle bugüne kadar bi'l-fiil hemen hiç iştigal etmedim, desem mübalağa etmiş olmam. Benim için yegâne siyaset memleketimin muhtaç olduğu huzur ve sükûnu temin edici dostluklara hürmet ve sergüzeşt-cûluktan ...tir. Binaenaleyh Osmanlı istiklaline hürmet ve Osmanlı milletine muhabbet ve insaniyet ibraz eden devlete karşı müteakıl hürmet ve muhabbet beslemekliğim tabîdir* cevabını verdi.²⁷⁶

Mütareke kabinesinin (14 Ekim-8 Kasım 1918) Dahiliye Nâzırı Ali Fethi (Okyar) ile Mirliva Mustafa Kemal'in gazeteleri *Minber*, hükümet-i hazıra Ahmed Tefik (Okday) kabinesini tenkid ettikten sonra İngiltere'yle dostluk kurulması gerektiğini yazıyor:

İngiltere hükümet-i fahimesi Osmanlı izzet-i nefsinin vikaye etmeğe âmâde iken hükümet-i hazıranın vaziyeti karşısında an'ane-yi siyasiyeyi muhafaza kaydından müstağnî kalıyor. Bu gibi ahvalde lâkaydî göstermek dost tutulmasını bütün kalbimizle arzu ettiğimiz İngilizleri de menafi-yi Osmaniye'nin müdafaası hususundan aciz bırakabilir. Emsal-i tarihiye bir İngilizin de Türkden ziyade Türk dostu olamayacağını da göstermiştir.²⁷⁷

Minber gazetesinde Mustafa Kemal'in İngiliz yanlısı mülakatı yayınlandı. Muhabirin *İngilizlere perverde eylediğiniz hissiyat hakkında bazı ma'lumat verir misiniz?* sualine *Bu harpte İngilizlerle Arıburnu, Anafarta ve Filistin cebhelerinde karşı karşıya pek çok muharebeler verdim. Ben bu muharebelerde ve sûret-i umumiyede bu saydığım cebhelerde başka mıntikalarda diğer milletlerle dahi verdiğim muharebelerde daima vatanın müdafaasından ibaret olan bir vazife-i asliye îfâ ettim ve bunun için askerlik hizmetimi tahattur etmiyorum. Binaenaleyh kalbimde buğz ve adâvet hissi yer bulmamıştır. İngilizlerin Osmanlı milletinin hürriyetine riayette gösterdikleri hürmet ve insâniyet karşısında yalnız benim değil, bütün Osmanlı milletinin İngilizlerden daha hayırhah bir dost olamayacağı kanaatiyle müteahsis olmaları pek tabîdir* cevabını verdi.²⁷⁸

²⁷³ *Minber*, 16 Teşrîn-i sâni 1334-1918, Numero 15, *Celâl Nûri Beğ*, s. 2.

²⁷⁴ *Minber*, 16 Teşrîn-i sâni 1334-1918, Numero 15, *İngiliz İstihbârât Odası*, s. 2.

²⁷⁵ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 5.

²⁷⁶ Tayfun Haykır. (2010). *Mütareke Dönemi Yayın Organlarından "Zaman" Gazetesi* [Yüksek Lisans Tezi] içinde (s. 580). Niğde Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Niğde.

²⁷⁷ *Minber*, 17 Teşrîn-i sâni 1334-1918, Numero 16, *Bu Da Büyük Kabine*, s. 1. İttihadçıların Türkçü kanadına mensub Ali Fethi (Okyar) ve Mustafa Kemal'in gazetesi *Minber*, Sadrazam Tefik (Okday) *aleyhine, siyasi tarihimize az rastlanabilecek bir muhalefet* yürütmektedirler: Zeki Sarıhan. (2000). *Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar* içinde (s. 78). İstanbul: Kaynak Yayınları.

²⁷⁸ *Minber*, 17 Teşrîn-i sâni 1334-1918, Numero 16, *Mustafa Kemal Paşa ile Mülâkât*, s. 1.

Görülüyor ki, Tefvik Paşa yıpratılırken, Mustafa Kemal, devlet adamı niteliklerine sahip bir insan olarak tanıtılmakta, üstelik bağımsızlığa uymak şartıyla, İngiltere ile işbirliği yapabileceği de hatırlatılmaktaydı.²⁷⁹

Mustafa Kemal, Sultan Vahideddin'den sitayişle bahsetti:

(..) hükümdar-ı zî-şânımız veliahtlığı zamanında bir seyahatlerinde maiyet-i mülûkânelerine memur olduğum gibi makâm-ı saltanâtı teşriflerinden sonra da mükerreren mazhâr-ı iltifât-ı hümâyunları oldum. Efkâr-ı şahanelerine yakından vâkıfım. Usûl ve kavânin-i Meşrutiyet'e en meşrutiyetperver olarak taraftardır. Hatta Berlin'de tahsilde bulunan şehzadeler hazeratına bazı münasebetlerle itâ buyurdıkları bizzat şahidi olduğum nasâyhte daima fikr-i Meşrutiyet mütebârizdi.

Mustafa Kemal, 10 gün evvel istifa etmiş olan eski Sadrâzam Ahmed İzzet Paşa'yı övdü:

İzzet Paşa Hazretleri'nin refakatinde ve refikasından bazılarıyla birlikte uzun zamanlar çalıştım. Endişe-i vatanla çarpan kalplerinin şahidiyim müşarün-ileyh de kıymetli bir rical-i devlet olarak hürmet ederim. Herhâlde böyle müşkil avânede müşarün-ileyh gibi rical-i devletin kıymetli hizmetlerinden vatanın mahrum bırakılmayacağı ümid-i kuvvisindeyim.²⁸⁰

15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) kongresinde okuyacağı "Nutuk"un "Manda meselesinin Kongrede müzakeresi" bahsinde ise tenkid etmek üzere Ahmed İzzet (Furğaç) Paşa'yı Amerikan mandasına taraftar zikredecektir.²⁸¹ Ahmed İzzet Paşa:

"Manda" kelimesi yeni icat edilmiş bir diplomasi kavramıydı. Bunun gerçek tarifi, yapılacak antlaşmanın şartlarıyla belirlenecekti. Dolayısıyla faydalı esaslara bağlanmak şartıyla asıl fikir bana da az çok yumuşak geldi. Bu şekil, Avrupalıların görünmeye başlayan ihtiraslarına, düşmanlıklarına ve sözleşmeyi bozucu uygulamalarına karşı, devletin birliğinin korunması için bir çare gibi göründü.²⁸²

Minber gazetesinde "Mustafa Kemal Paşa ile Mülâkât" yazısının hemen altında iki mühim habere yer verildi. Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarında meydana gelen ihtilâller müstakil devletlere bölünmek ve cumhuriyet idarelerinin kurulmasıyla neticelenmekteydi:

Prusyada Cumhûriyet İ'lanı

En son vârid olan haberlere nazaran Alman İhtilâli mütemâdiyen tevsî' eylemektedir. O derecede ki bu ihtilâle bir inhilâl nâmı da verilebilir.

Henüz vüsûkunu te'mîne imkân olmayan haberlere nazaran Müttehid Alman İmparatorluğunu teşkil eden hükûmetlerden bazıları ve ezcümle krallık hâlinde idâre edilen kısımlar ittihaddan ayrılmaktadır. Alman kuvvet ve haşmetinin en yüksek vâsıtası olan ittihadın bozulması imparatorluğun tamâmiyle inhilâli demek olacağı müstağni-i izahdır.

Diğer taraftan alınan haberlere göre Prusyada cumhûriyet i'ân edilmiştir. Her tarafa sirâyet eden heyecanlara nazaran diğer Alman hükûmetlerinde de cumhûriyet i'lanı pek melhuzdur.²⁸³

Kral Şarlin Terk-i Saltanatı

Macaristanın Avusturyadan infikâkı ile tamâmiyle müstakil bir hükûmet hâline girmek için sarf-ı mesâiyi eylemekde olduğu ma'lûmdur. Macaristanda Hırvat hükûmetinin teşkili ve istiklâl tarafdârı fırkanın re'is-i hükûmete geçmesi bu mesâinin ilk neticeleri olmuştur.

²⁷⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 90.

²⁸⁰ Zaman, 17 Teşrîn-i sâni 1334-1918, Numero 222, s. 2; Aktaran: Tayfun Haykır, *Mütareke Dönemi Yayın Organlarından "Zaman" Gazetesi*, 2010, s. 581.

²⁸¹ Gazi Mustafa Kemal. (1934). *Nutuk* içinde (c. 1, s. 78). İstanbul: Devlet Matbaası.

²⁸² Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 64.

²⁸³ Minber, 17 Teşrîn-i sâni 1334-1918, Numero 16, *Alman İhtilâli*, s. 1, sütun 5.

Dümkü Hironos gazetesi son dakikada aldığı bir haber olarak Avusturya-Macar İmparator ve Kralı Şarlin Macar taht-ı krâliyesinden isti'fâ eylediği yazıyor. Bu haber te'yîd edecek olursa Macaristanın da yeni bir müstakil hükûmet şeklinde ve ihtimal ki cumhûriyet tarzında inzâr-ı âleme arz u vücûd eylemesi pek kuvvetli bir ihtimal ad olunabilir.²⁸⁴

Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lord Granville, İngiliz Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtırada, *Batı Trakya'dan başka, bütün Yunan taleplerinin reddini tavsiye etti*²⁸⁵:

[Yunanlılar] Oniki Ada, Kıbrıs, Trakya, Batı Anadolu kıyılarını, hattâ bir çokları İstanbul'u ve Anadolu'nun kuzey kıyılarını istiyorlar. . . Mesele halkın menfaati bakımından ele alınacak olduğu takdirde, ellerindeki toprakları şimdiye kadar idarede pek öyle olağanüstü bir kabiliyet gösterememiş olan Yunanlıların, bu kadar milyon halkı akıllıca ve şefkatle idare edebileceklerinden doğrusu şüphe edilebilir. . . Hiç değilse İzmir'in ticaretle uğraşan zengin Rumlarının memleketlerinin Anavatan tarafından teslim alınmasını istemediklerini öğrendim.²⁸⁶

General Allenby'in istihbarat zabiti Deedes, İstanbul'a geldi.²⁸⁷ *İngilizler İzmit, Eskişehir, Afyon, Samsun ve Merzifon'a kontrol birlikleri gönderdi.*²⁸⁸

Fransız Şark Ordusu Başkumandanı Mareşal Franchet d'Esperey, "Kıtaların Selânik bölgesinde fazla toplanmasının önüne geçilmesi maksadıyla" bir Yunan Tümenin'in Midilli, Sisam ve Sakız adalarına dağıtılmasını teklif etti. İngiltere Harbiye Nezareti bu teklife mutabakatini bildirdi. Diğer taraftan da İngiliz Hariciye Nezâreti, Paris'teki İngiliz Büyükelçi Lord Derby Edward Stanley'e *İtalyan alinganlığı tehlikesine karşı Fransa hükûmetini uyarmak için talimat* gönderdi: *Anadolu karasına asker çıkarmadan önce İngiltere Kırallık Hükûmeti ile istişarede bulunulması ve bu gibi gösterilerde, İtalyan kıtalarının Oniki Adalarda ve Rodos'ta bulunması bakımından İtalya Hükûmetine müracaat edilmesi gerektir.*²⁸⁹

18 Kasım 1918. Memleketi cumhuriyet idareleri olmak üzere muhtelif devletlere parçalanan Avusturya İmparatoru Kral, *tahtsız kaldı ve devlet işlerinden çekildiğini açıkladı.*²⁹⁰

Mustafa Kemal'in İngilizlere ılımlı ve sulh imza edilmesi gerektiğini belirten mülâkatı *Vakit* gazetesinde neşredildi. Mustafa Kemal, tatbikatında anlaşmazlık çıksa bile uzlaşılabilineceğini belirterek Mondros Mütarekenamesini umumî anlamda müsbet değerlendirmişti. Sulhun takarrürü, sadece kabine meselesidir:

Hükûmetimizle mütâreke akd eden devletlerin ve bu devletler nâmına mütâreke şartnâmesini yapan Britanya Hükûmetinin Osmanlılara karşı olan hüsn-i niyetlerine şübhe etmek istemem. Eğer mezkûr şartnâme ahkâmının tatbikâtında su-i tefehhümü mûcib olacak cihet görülebilirse bunun sebebini derhal anlamak ve muhâtablarımızla anlaşmak lazım. Bittabî bu vazîfe hükûmetlere terettüb eder. Benim bildiğime göre hükûmetimiz bu babda îcâb eden teşebbüsatda bulunmuş ve bulunmaktadır.

Yalnız benim anlayamadığım bir cihet varsa bu teşebbüsat neden milleti tatmin edici netayic vermemektedir. Buna sebeb olarak şimdi hatırıma gelebilen nokta şudur: İki hükûmet ricâli beyinde bilmüzâkere takarrür

²⁸⁴ Minber, 17 Teşrîn-i sâni 1334-1918, Numero 16, *Avusturya İnhilâli*, s. 1, sütun 6.

²⁸⁵ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 5.

²⁸⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 50.

²⁸⁷ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 5.

²⁸⁸ Zeki Sarihan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 31. Örneğin, İngilizler, Mustafa Kemal'in memnun olacağını öğrendikten sonra işgâl etmiş bulundukları Merzifon'u 20 Eylül 1919'da boşaltacaktır: "İngilizler, Merzifonda bulunan kuvvetlerinin geriye alınması halinde memnun olup olmayacağımızı istimzaç eylemişlerdi. Bittabi pek memnun olacağımızı bildirmiştik. Filhakika oradaki kuvvetlerini bütün ağırlıklarla beraber evvelâ, Samsuna çektiler. Badehu oradan da İstanbul'a naklettiler." Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 122. Bu tahliye, Mustafa Kemal'in elini güçlendirecektir: Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 169, 171.

²⁸⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 64.

²⁹⁰ Ali Satan, *100 Soruda Millî Mücadele*, 2018, s. 20.

etdirildikten sonra emr-i icrâsı lazım gelen hususat, askerî kumandanlara terk olunuyor. Halbuki bu hususda askerler değil, diplomatlar hal-i faaliyetde bulunmak lazımdır. Mâlum-ı âlîniz millet doğrudan doğruya umûr-ı devlete karışamaz. Vekilleri olan Heyet-i Mebusânın itimadına müzahir bir hükûmetin netice-yi icraatına intizar eder. O halde bu hususda milletin en büyük vazifesi mebusları vasıtasıyla, her suretle şayan-ı emniyet ve itimad bir hükûmetin mesned-i kuvvasını teşkil etmektir.

Bence bilhassa içinde bulunduğumuz bu müşkil ve pek nazik zamanda bu gibi kıl u kâller katiyyen tecviz edilemez. Bu kıl u kâller hayat-ı meşrutiyet için pek muzırdır. Bundan her meşrutiyetperver Osmanlının suret-i katiyede münasebet etmesi en büyük vazife-yi vataniyemizdir. Bugünkü mebusânın birtakım tesirat altında intihab edilmiş olduğu hakkında kıl u kâl edenlere şu noktaları hatırlatmak lazımdır: Evveleminde yapılan dedikodular için zemin ve zaman hiçbir suretle müsaide değildir. Sonra alelittlak her memleketde bu gibi intihabat icra edilirken araya birtakım tesiratın karıştığı da inkâr edilemez. Bunlardan sarf-ı nazar Osmanlı milletinın temasil-i meşrutiyetini bugünkü Meclis-i Mebusânımızdır. Bu heyeti vücuda getiren âzânın intihad olundukları devaîrden bir kısmı elyevm yeni bir intihab icrasına müsaide olmayan bir vaziyet-i fevkalâde içinde bulunmaktadırlar. Binaenaleyh sadece bu noktayı düşünmek bu meseleyi daha ziyade ta'mikden dolayı tehaddüs edebilecek fenalıkları gösterir. Her hâlde millet ve memleketin pek ziyâde muhtâc olduğu sulhu takarrür edebilecek hükûmetin hâl-i hazırda Meclîs-i Meb'ûsânımıza istinâd etmesi bir zarûret teşkil etmektedir.²⁹¹

19 Kasım 1918. Mustafa Kemal'in ortak olduğu *Minber* gazetesi, Mustafa Kemal'i oldukça abartılı biçimde metheden bir makale neşretti:

İ'tirâf edelim, emsâlini yetiştirmekde semahat göstermediği birkaç zekâ-yı müstesnâdan bir ve hattâ birincisi "Minber" ve "Zaman" ve "Vakit" gazetelerinde beyânâtı neşr edilen Mustafa Kemal Paşadır. Milletin ve memleketin en ziyâde hayırkâr evlâdından olduğu hâlde en az müzâhir-i takdîri olan yine müşârileyhdir.

Fakat kime isnâd-ı kabahat edelim? Kendisi o kadar (شهر تکرین), o derece mahviyetkârdır ki Anafartaların yegâne müdâfî'i ve İstanbulun halaskârı münhasıran kendi olmasına rağmen bu hakîkati pek çok zaman ifşâ etmedi, ve bu sûretle muvaffakiyâtının şân ve şöhretleri çapulcuların hassa-i inhisârına kaydedildi. (..) ²⁹²

Bir önceki Ahmed İzzet Paşa kabinesi Dahiliye Nâzırı Ali Fethi (Okyar) Bey'in liderliğindeki *Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası* şemsiyesinde Mustafa Kemal, Tevfik Paşa kabinesinin güvenoyu almaması için Meclîs-i Meb'ûsân'da lobi faaliyeti yürüttü ancak muvaffakiyet sağlayamadılar.²⁹³ 231 mebusun 124'ü reye iştirak etti: 91 kabul, 26 red ve 7 müstenkif (çekimser).²⁹⁴ Böylece Ali Fethi Bey'in ve Mustafa Kemal'in *Ahmet İzzet Paşayı ikinci defa sadaret makamına getirmek maksadile sarfettiği gayretler boşa çıkmıştır.*²⁹⁵

*Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası*nın iki kurucusundan ikincisi Karesi mebusu Hüseyin Kadri Bey 18 Teşrîn-i evvel (Ekim) 1918'de İttihad ve Terakki Fırkası'ndan ayrıldığını mecliste beyan etti.²⁹⁶ Fırkanın kuruluş yeri ve merkez binası *Minber* gazetesinin *Beğoğlu Caddesindeki* idarehanesiydi. Mensubları: İstanbul mebusu Ali Fethi (Okyar) Bey ve Karesi mebusu Hüseyin Kadri Bey müessis ve idareci; Tokat mebusu Tahsin Bey, Divaniye mebusu Dr. Sami Bey, Erzincan mebusu Halet Bey, Yozgat mebusu Şakir Bey ve Antalya mebusu Fuat Hulusi (Demirelli) Bey idare heyeti. *Dikkat çeken nokta, Fırka programının*

²⁹¹ Vakit, 18 Teşrîn-i sâni 1334-1918, Numero 385, *Mustafa Kemal Paşa ile Mülâkât*, s. 1.

²⁹² Minber, 19 Teşrîn-i sâni 1334-1918, Numero 18, *Nühüfte Bir Simâ*, s. 1.

²⁹³ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c.1, s. 76. Mustafa Kemal "Siyasal ve kişisel dostları Ali Fethi (Okyar), Hüseyin Rauf (Orbay) ve İsmail Canbulat ile bir lobi kurmak için biraraya geldi ve hatta İTC'nin iki ardılından biri olan Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın üyesi oldu. Hatta parti gazetesi Minber'e imzasız yazılar yazdı. Gazete de, buna karşılık, Mustafa Kemal'le mülâkâtlar yayınlarak onu siyasal bir şahsiyet haline getirmeye çalıştı" Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 194.

²⁹⁴ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, İçtima 5, Cilt 1, s. 170.

²⁹⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hâtıraları*, 1953, s. 36.

²⁹⁶ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre 3, İçtima 5, Cilt 1, s. 29.

*hiçbir olağanüstü durumu olmayan bir ortamda kaleme alınmış gibi olmasıdır. Türklerin ve Türkiye'nin, tehlikelerle çevrili değil de, gayet normal, savaşız bunalımsız bir dönemde sorunlarının ele alındığı görüntüsü şaşırtıcıdır.*²⁹⁷

Bu tarihlerde Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a dönmüş ve kabineye güvenoyu verilmemesi için epeyce çalışmıştı. Eğer kabine değişirse, yine benim başkanlığında bir vükelâ heyeti kurulmasına çalışılacak ve bunda kendisi de Harbiye Nazırı olacaktı. Fakat mebusların çoğu kabineye güvensizlik beyanına cesaret edemediler. Bununla birlikte bu çekingenlik de korktuklarına uğramalarına engel olamadı.²⁹⁸

Bahriye eski nâzırı Hüseyin Rauf (Orbay):

Bu sırada, Mustafa Kemal Paşa da Yıldırım Orduları Gurubu Kumandanlığından ayrılarak İstanbul'a gelmişti. Perapalas'ta ilk buluşuşumuzda uzun uzadıya dertleşirken, o bana orduların durumunu, ben de ona İstanbul'daki vaziyeti ve bu arada mütareke tatbikatının arz ettiği safhaları izah ettim. (..) hülâsa bizim mütareke ahkâmını harfiyyen tatbik ettirmek ve böylece itilâf donanmasını İstanbul'a sokmamak hususundaki bütün gayretlerimize rağmen, yerimize gelen hükümetin za'fı, meskeneti yüzünden İngilizlerin bugünkü vaziyeti ihdas ettiklerini anlattım.

Mustafa Kemal Paşa, bütün bunları dikkatle dinleyerek: "Keşke istifa etmeseydiniz" diyerek, buna rağmen yine İstanbul'da bir şeyler yapılabileceğini ve hattâ kendisi ile benim ve İsmail Canbulat ve Ali Fethi Beylerin iştirakiyle yeni bir Ahmet İzzet Paşa kabinesi kurmak suretiyle vaziyete bir dereceye kadar hâkim olabileceğimizi ileri sürerek, Ahmet İzzet Paşayı bu yola sevk için, ziyaretine gitmemizi istedi. Birlikte gittik, görüştük. İzzet Paşa; artık iş işten geçtiğini, bugünkü şartlar altında böyle bir teşebbüse geçmenin faydasız olacağını uzun uzadıya izahla, mazur görülmesini rica etti.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi Beyin "Minber" gazetesine ortak olarak, propaganda yolu ile hiç değilse politikacılar, mebuslar ve âyan âzaları üzerinde müessir olarak bir şeyler yapmak ve iş başındaki Tefvik Paşa kabinesini, mebusan meclisinde edineceğimiz bazı taraftar mebuslara, itimatsızlık reyi verdirek düşürmek teşebbüsünü ileri sürdü. Ve filhakika "Minber" Tefvik Paşa aleyhinde şiddetli neşriyat yapmağa başladı. Mustafa Kemal Paşa ile biz de bizzat meclise giderek mebuslar arasında taraftar edinmeğe büyük bir gayretle çalıştık. Fakat bu da bir netice vermedi. Tefvik Paşaya itimatsızlık reyi vermeyi vad eden mebusların çoğu, vaatlerini tutmadılar. Bu teşebbüs de suya düşünce, Mustafa Kemal Paşa, Kara Kemal Beyle, sadrazam Tefvik Paşayı şoförünü elde ederek İstanbul'dan uzaklaştırmak suretiyle, kabineyi düşürmek teşebbüsüne girişti isede, bu da İsmail Canbulat beyin itirazıyla akım kaldı.²⁹⁹

Kara Kemal, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul şubesi reisi ve Karakol Cemiyeti idarecisidir. İttihadçı İsmail Canbolad, Sadrazam Tefvik'in kaçırılması planını, kendi tarzına gayr-ı muvafık bir *komitacılık* addetmiştir.³⁰⁰

²⁹⁷ Tarık Zafer Tunaya. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler* (2. baskı) içinde (c. 2, s. 71-74). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

²⁹⁸ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 51, dipnot 18.

²⁹⁹ Feridun Kandemir. (1965). (Haz.). *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay* içinde (s. 29-31). İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları, Sinan Matbaası. İttihadçı Kara Kemal, İzmir Suikastı davasına haksızca dahil edilip 1926'da Halk Fırkası Tek-Parti yönetimi polisi tarafından vurularak öldürülecek ve netice itibarıyla Mustafa Kemal'in geçmişinin temizlenmesine katkı sağlanacaktır: Rahmi Apak. (1988). *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları* içinde (s. 183). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; Savaş Sertel & Şahin Yedek. (2015). İttihat ve Terakki'nin Küçük Efendisi: İaşe Nazırı Kara Kemal Bey'in Hayatı ve Faaliyetleri. *Tarih Okulu Dergisi*, 8(XXIV), s. 397; Arif Oruç. (2021). "Kara Kemal'in Son Günleri" (T. Yıldırım, ed.) içinde (s. 64, 75-77). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

³⁰⁰ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 203. Balkan Harbi sulh şartlarını beğenmeyen İTC, 1913'de Bâb-ı Âlîyi basarak askerî bir darbe tatbik ve hükümeti taklib etmişti. Ancak şimdi ise Payitaht İstanbul işgal altındaydı, hükümeti silâhla deruhte etmek müsmir değildi. Fakat Anadolu dahilinde İttihadçı paralel yeni hükümet kurulabilirdi. Nitekim "siyasal bir mücadele için taşradan harekete geçmek, İttihat ve Terakki'nin, iktidar mücadelesinde daha önce de ilk kez başvurduğu bir yol olmuştur." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 27, 305-306. Örneğin 1908 askerî isyanı, Rumeli taşralarında cereyan etmişti.

Halide Edib (Adivar), 1928'de Londra'da neşredeceği *The Turkish Ordeal* nam hatıratında, Kasım 1918 devresiyle alakalı şu mühim rivayeti nakletmektedir: *Bizzat kendisinin Harbiye Nâzırı olacağı bir kabineyle mutlakîyetçilik rejimini resmen başlatması üzere; Mustafa Kemal Paşa'nın, Meclis-i Mebusan'ı kapatmak için Padişah'ı ikna etmeye çalışanlardan biri olduğu söyleniyordu.*³⁰¹ Mustafa Kemal'in 14-18 Kasım 1918 tarihleri arasında, İstanbul matbuatına İngiliz yanlısı beyanat vermesi şu anlama gelmekteydi denilebilir: Filistin Cephesindeki gizli görüşmeler ile varılmış mutabakat esasında sulhu tesis edecek yeni kabinenin Harbiye Nâzırı olmak.

Muhtelit Mütareke Komisyonu ilk içtimasını gerçekleştirdi. General Allenby'in istihbarat zabiti Deedes katılımcılar arasında idi.³⁰²

Müttehid Almanya İmparatorluğundan ayrılarak muvakkat bir hükûmet teşkil eden Letonya, cumhuriyet idaresini ilân etti.³⁰³

21 Kasım 1918. Ali Fethi (Okyar) ve Mustafa Kemal, gazeteleri *Minberin* iflâs etmemesi için Karakaşî Sabataycı Cavid Bey ve *Macedonia Risorta* mason locası büyük üstadı Selânik Yahudisi Emmanuel Carasso'dan borç talep etmişlerdir:

Fethi ile gazetesi hakkında görüştük. Satış az olduğundan hâsılât-ı yevmiye masârifine kifâyet edemiyor. Münir sermayesinin bir mühim kısmı Mustafa Kemal Paşa tarafından konulmuş ve bununla tesisat-ı iptidaiye yapılmış olduğunu hikâye ediyordu. Gazetenin resmen fırka gazetesi olmamasına Fethi Bey'ce muvâfakat oldu. Karasu'dan ihtiyaç hissedilen meblâğın bir kısmının tedârik olunmasını talep etmiştik. Bir kısmını da ben tedârik eylemeyi vâdettim. Bir kısmını da daha Fethi Bey bulmaya çalışacak. Bu sûretle sekiz bin lira kadar bulunabilecek. Şimdilik başmakaleleri yazmasını da Müştak'a söyleyeceğim.

Benim bulmayı vâdettiğim parayı bazı tacirlerden şirkete iştirâk sûretiyle tedârik eylemesi için Kemal'e söyledim.³⁰⁴

22 Kasım 1918. Sultan Vahideddin, Mustafa Kemal'i huzûruna kabul etti. Padişah, Mustafa Kemal'den teminat istedi: *Bilirim ki ordunun subayları ve komutanları sizi severler. Bana te'minat verebilir misiniz ki, onlardan bana bir fenalık gelmeyecektir.* Mustafa Kemal: *Orduya ait bazı ma'lûmat mı var efendim?* Padişah, سوالini tekrarladi. Mustafa Kemal: *Ben İstanbul'a geleli bir kaç gün var, burada durumu tamamiyle bilmiyorum. Yalnız ordu komutan ve subaylarında zât-ı Şâhânenize karşı bir cereyan olması için bir sebep görmüyorum.* Padişah: *Yalnız bugünden bahsetmiyorum, bugünden ve yarından.*³⁰⁵

Sadrazam Ahmed Tevfik'in (Okday) G. Ward Price'ye beyanatı İngiliz gazeteleri *The Times* ve *The Morning Post*ta neşredildi: *[M]aksadımız İngiltere ile eski dostluğumuzun yeniden kurulmasıdır.*³⁰⁶

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb ile Siyasî Başmemur Thomas Hohler, Bâb-ı Âlî Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa'yı ziyaret ettiler. Hariciye Nâzırı, "Memleketinin büyük ızdırıp içinde olduğu, bir volkan üzerinde oturduğu için, ümitlerini sırf yardımlarına bağladığı İngiltereye olan büyük dostluğunu" ifade ettiği zaman Amiral Webb "Türkiye'ye Büyük Britanya'nın sempatisini sağlamanın tamamiyle vazifelerinin gayesi dışında bulunduğu" cevabını verdi.³⁰⁷

³⁰¹ Halidé Edib. (1928). *The Turkish Ordeal* (p. 12). Great Britain, London: John Murray. Bu hatıratın esasını *Ateşten Gömlek* tefrikası teşkil etmektedir. *The Turkish Ordeal*, 1962'de, *Türkün Ateşle İmtihanı* namıyla fakat Mustafa Kemal'i tenkid eden kısımları sansürlenerek Türkçeye çevrilecektir.

³⁰² Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 6.

³⁰³ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 33.

³⁰⁴ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 3, s. 626-627.

³⁰⁵ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 77.

³⁰⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 8.

³⁰⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 23.

23 Kasım 1918. Sultan Vahideddin, saat 14.30 civarında iken Dolmabahçe Sarayı'ndan Yıldız Sarayı'na taşındı.³⁰⁸

*Korgeneral Sir Wilson, Babiâli'ye yazdığı bir mektupla, daha önce gönderdiği bir mektupta "Avrupa Türkiye Müttefik Kuvvetleri Komutanı" yerine, yanlışlıkla "İstanbul Müttefik İşgal Kuvvetleri Komutanı" yazılmış olduğunu teessüfleriyle bildirdi.*³⁰⁹

24 Kasım 1918. Sultan Vahideddin, İngiliz istihbaratçı-gazeteci Ward Price'yi huzuruna kabul etti. Mülakat, 6 Aralık'ta *Daily Mail*de neşredilecektir:

Türkiye'nin harbe katılması bir türlü kaza eserinden ibarettir. Siyasî durumumuzu, coğrafi mevkiimizi ve millî menfaatlerimizi ciddî olarak mülâhaza etmiş olsaydık, bunun tamamıyla akılsızca yapılmış bir hareket olduğu apaçık anlaşılırdı. Ne yazık ki, hükümetin basiretsizliği bizi felâkete sürüklemiştir. Eğer ben tahtta olsaydım, bu esef verici hâdise olmazdı. İngiltere'de öteden beri Türklere karşı mevcut dostluk duyguları harp başladığı zaman hem yok olmuş değildi. Fakat Ermenilerin öldürülmeleri İngilizlerin Türkiye'ye karşı duygularında derin bir değişiklik hasıl etmiştir. Bu kötülükler. . . kalbimi yaralamıştır. . . Adalet çok geçmeden yerini bulacaktır. İngiliz milletine kuvvetli sevgi ve hayranlık duygularımı Kırım harbinde İngilizlerin müttefiki olan babam Sultan Abdülmecid'den miras aldım. Şimdi. . . bu sebepten memleketim ile Büyük Britanya arasında ötedenberi mevcut dostane münasebetleri yenileyip kuvvetlendirmek için elimden geleni yapacağım. Unutmayınız ki olup bitenlerde milletimin hiçbir günahı yoktur. Büyük çoğunluğa karşı asîl milletinizin, bu duygulara aynıyla mukabelede bulunacağı ümidini ortaya koymaya cür'et ediyorum. Deyebilirim ki, Türk milleti İngiltere'ye karşı aynı duygularla, hem de umumiyetle çok daha kuvvetle duygulanmaktadır. . .³¹⁰

İzmir'deki Kıdemli Bahriye Kaimmakamı A. Dixon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'ye muhtıra gönderdi: *Türk memurları yavaş hareket ediyorlar, ama doğruyu söylemek lâzımgelirse disipline de uysaldırlar.*³¹¹

27 Kasım 1918. İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı tayin edilen General Milne, İstanbul'a muvasalat etti.³¹² Pera Palas Otel'e yerleşti.³¹³

28 Kasım 1918. İngiliz Erkân-ı Harbiye (Genelkurmay) istihbaratının muhtırasına göre Türk milleti üç sınıfa tasnif edilmiştir:

1- İttihat ve Terakki; 2- Memleketin refahını isteyen ve 3- Esas gayesini sulh ve sükûn içinde yaşamak prensibine bağlayan siyasî kanaatten yoksun halk.. Bunlardan 2 No. olanları Türkiye'nin bağımsızlığı babında çok isteklidirler, ama kendi hallerine terkedildikleri takdirde Türklerin sevk ve idarede tamamen kabiliyetsiz olduklarını müdriktiler. Memuriyetlerin çoğu hâlâ eski İttihat ve Terakki Fırkası'nın üyeleri tarafından tutulmuş bulunduğundan "Edirne'de askerî kontrol subayı" Yarbay L. L. R. Samson genel hizmetin bozulmasını önlemek için memurların ancak tedricen değiştirilmelerini teklif etti.³¹⁴

Veliâhd Abdülmecid'in ABD'li *Associated Press* haber ajansına beyanatı, Fransız *Le Figaro* gazetesinde neşredildi: *Türkiye yabancıların yardımına muhtaçtır, Halifenin egemenliğini tehdit etmeyen herhangi bir kontrolü memnuniyetle kabul edecektir.*³¹⁵

³⁰⁸ "Zât-ı Hazret-i Şehriyârî dün saat iki buçukda Yıldız Saray-ı Hümayununa nakl buyurmuşlardır." Minber, 24 Teşrîn-i sâni 1334-1918, Numero 23, *Dâhilî Haberler*, s. 2.

³⁰⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 108.

³¹⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 3-4.

³¹¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 48.

³¹² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 43.

³¹³ Charles King, *Pera Palas'ta Gece Yarısı*, 2016, s. 51.

³¹⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 167-168.

³¹⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 12.

Mustafa Kemal, Pera Palas Otel’de on beş günlük ikametinin ardından Şişli’deki daireye taşındı.³¹⁶

29 Kasım 1918. İstanbul’daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tümamiral Richard Webb, İngiliz Hariciye Nâzırı Balfour’a muhtıra gönderdi:

İttihat ve Terakki Partisi varlığına son vermiş değil, ancak örgüt şimdi tamamiyle değişik insanların elinin altında ve sadece, etrafında oldukça makul bir Türk ulusal duyarlılığının toplandığı bir çekirdek haline gelme sürecinde.... Rum basını Müslüman nüfusa silah dağıtıldığı iddiasını sürdürüyor ve birçokları, özellikle Rumlar buna bütün ciddiyetiyle inanmaya başlıyorlar ve buna karşı alarma geçme gereğini duyuyorlar. Şehrin içindeki ve çevresindeki Müttefik kuvvetleri ise, Türkler’in, silahlı başkaldırı niteliğinde bir girişimde bulunacak kadar düşüncesizlik etmelerinin çok zayıf bir ihtimal olduğu görüşündeler.³¹⁷

İngiltere Hariciye Nazırı Balfour’dan Roma’daki Büyükelçi Rodd’a telgraf: *Küçükasya’ya yapılacak bir İtalyan çıkarması, arkadan bir Yunan çıkarmasını kaçınılmaz kılar. Majesteleri Hükümeti, bir Yunan isteğini, İtalyan örneğine uyarak reddetmeyebilir.*³¹⁸

*Bahriye Nâzırı Ali Rızâ Paşa ile Mustafa Kemal Paşa mahfel-i hümayunda Huzûr-ı Şâhâneye kabûl buyurulmuştur.*³¹⁹

Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti tarafından Miralay Mustafa İsmet (İnönü) riyasetinde *sulh müzakeratına hazırlık komisyonu* ihdas edildi.³²⁰

Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti Müsteşarı İttihadçı Mustafa İsmet (İnönü), Kâzım Karabekir’e mektub gönderdi: *Ben kararımı sana söyleyeyim mi Kâzım. Köylü olalım. Askerlikten istifa edelim. Senin kaç liran var. Birleşelim Kâzım ağa İsmet ağa olalım. Çiftçilikle hayatımızı sürükleyelim.*³²¹ Zira Mondros Mütarekenamesinin imzalanıp tatbik edilmesinden itibaren *ordular dağılmış, kadrolar daralmış, subaylar ve memurların birçoğu görevlerini terk ederek ticarete ve ziraata atılmış, herkes büyük bir ümitsizlikle hayat ve gelecek kaygısına düşmüştü.*³²² Örneğin Mustafa Kemal de incir ticaretine teşebbüs edecek fakat dolandırılacaktır.³²³ Bu günlerde Binbaşı rütbesinde bulunan Mehmed Ârif, Anadolu’nun tükenik ahvali hakkında şهادetini şöyle ifade etmiştir:

Enkazdan ibaret olan birkaç fırkamız, Anadolu’ya serpilmiş olduğu halde ecnebî zabitlerinin kontrolleri altında bulunan silahlar ve cephane depolarında bekçilik vazifesini ifâ ediyorlardı. Mütareke hükümlerinin gereği olarak Anadolu’da bulunan tüfeklerin mekanizmaları, topların kamaları İstanbul’a taşınıyordu. Bu esnada uzun süren savaşların baskısı altında bıkan halk askerlikten nefret edecek duruma gelmişti.

Kita’âtda her gün müsellehan -hatta nöbetçileriyle birlikte- firâr vukû’âtı eksik değil idi. Asker kışlaları, efrâd koşulları etrâf-ı erba’asına süngülü nöbetçiler dikilmiş birer tevkîfhâne zannolunurdu. Zabıt u rabt-ı askerîden eser kalmamış idi; (esasen kırmızı fesli ve pejmürde kıyafetli bu insanlara asker nâmi verilemezdi.) (...) Memleketin her tarafı asker firârleri, hapishâne kaçkınları ile dolmuş, Anadolu eşkiya yatağı olmuştu.³²⁴

30 Kasım 1918. Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa, 10.601 Ermeninin ve Rumun “*eski yurtlarına yerleştirilmiş*” ve bunun da “*yiyecek ve ev buhranı ile nakil vasıtalarının eksikliği dikkate alındığı*

³¹⁶ Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, 2017, s. 255.

³¹⁷ FO 406/40, p. 82; Aktaran: Nur Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul*, 2008, s. 157.

³¹⁸ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 45.

³¹⁹ Minber, 30 Teşrîn-i sâni 1334-1918, Numero 29, *Dâhilî Havâdis: Huzûra Kabûl*, s. 2. Ali Rıza Paşa, 2 Ekim 1919-4 Nisan 1920 tarihleri arasında sadrâzamlık yapacak ve Mustafa Kemal İstanbul Hükûmetinde nüfûz elde edecektir.

³²⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 197.

³²¹ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 7.

³²² Nazmi Eroğlu, *Ayıcı Ârif*, 2014, s. 73.

³²³ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, 1980, s. 153-156.

³²⁴ Nazmi Eroğlu, *Ayıcı Ârif*, 2014, s. 74-75.

takdirde. . . son derece tatmin edici bir sonuç. . .” olduğunu, 18 Kasım tarihli istizaha cevaben İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe’ye bildirdi.³²⁵

İngiliz Fevkalâde Komiserliğine İzmir mahreçli bir rapor gönderildi:

İzmir’de Rumlarla Türklerin arası çok gergindir. . . Rumlar. . . İtilâf Devletlerini; bu vilâyeti Türklerin ellerinden alıp kendilerine teslim etmeye hissen hazır olmadıkları için muahazede bulunuyorlar. . . Onlar Türkleri. . . İtilâf Devletlerinin gözünden düşürmek için. . . bir komite teşkil ettiler. Herhangi bir Yunan gemisi bu limana girecek olursa. . . netice bütün ihtimalleriyle bir felâket olacaktır. . . Rum komiteleri şimdi bütün milliyetlere karşı aynı şekilde eşit ve dürüst davranan Yarbay Dixon’u lekelemek için uğraşmaktadırlar.³²⁶

1 Aralık 1918. Veliahd Abdülmecid, Müttefik matbuatına beyanat verdi: *Biz Türkler bütün kültürümüzü Fransa ile İngiltere’den aldık. . . İttihat ve Terakki hâlâ mevcuttur. . . Tekrar iktidara gelmek için hep fırsat kollamaktadır. Yalnız başımıza bunu önleyemeyiz, yardıma ihtiyacımız vardır. Metin olan kardeşim bugünkü Padişah ve ben sizin yardımı[nı]zı hararetle istemekteyiz.*³²⁷

Minber gazetesi Ward Price’ye ilişkin bir haber neşretti:

İngiliz hey’et-i askeriyesiyle birlikte şehrimize gelmiş ve birkaç gün evvel Londraya azimet etmiş olan Mistir (Prays) azimet günü erkân-ı askeriyemizden birine gönderdiği mektubda şehrimizde ikâmeti esnâsında müzâhir olduğu hüsn-i kabulden dolayı teşekkür etmiş ve Türkler hakkında âtîdeki beyânatta bulunmuştur:

“Türklerle ben şimdi hakîkî bir fikir peydâ edebilirim. İngiltereye gider gitmez yapacağım ilk iş Türklerin bu büyüklüğünü tanıtmak olacaktır. Bu mesâimin iyi te’sirler husûle getireceğine kâni’im.”³²⁸

Mezkûr “askerî erkandan biri” Mustafa Kemal olsa gerektir.

2 Aralık 1918. İngiltere Harb Kabinesi içtimaı. İngiltere Askerî İstihbarat Teşkilâtı Müdürü Korgeneral MacDonough, *ordunun Birleşik Krallık, Hindistan ve yurtdışındaki diğer garnizonlarda ihtiyaç duyulan birlikler hariç, yedeklerle birlikte 21 tümene kadar terhis edilmesini önerdi. Öneri kabul edildi.*³²⁹

Karadeniz’de İngiliz himayesiyle Pontus Cumhuriyeti kurulmasını talep eden *Pont-Euxin asıllı kongre başkanı C. G. Constantinides imzalı* bir muhtıra İngiliz Hariciye Nezâretine gönderildi:

Bu “Kongre” Kasım ayının sonunda Marsilya’da toplandı ve 1 500 000 Ortodoks Pontoslu Rumun himayesinin İtilâf Devletlerinden istirham edilmesi kararına vardı: “. . . Vaktiyle Komnen İmparatorluğunun olan bu memlekette halkın çoğunluğu hâlâ Rumca konuşmakta olup Rum âdet ve geleneklerini muhafaza etmektedir. . . Nihayet Türk zulmünün artık sonu gelmiş olduğunu görüyoruz.” Arnold J. Toynbee buna şu derkenarı eklemişti: “Bu muhtırada ileri sürülen istatistik ve hudutlar ha yal mahsulüdür. . . Pontos Rumlarının çoğunluğu: halkı apaçık karışık olup, barışı korumak için mandater bir devletin idaresinde bulunacak olan yeni Ermeni Devleti’nin teklif edilen sınırları içine düşecektir. . . ve bu da Pontos Rumlarını tatmin edici bir *Millî Yurd* sağlamış olacak!”³³⁰

3 Aralık 1918. İngiliz ajanı *Traian Satvet Lütü* (Tozan) ve arkadaşları, İstanbul’da, *Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyetini* tesis ettiler. Satvet Lütü ile Said Molla’nın teşrik-i mesaisi görülüyor. Satvet Lütü’nin İngilizlerle münferid sulh akdetmek saikası gizli cemiyetini 1917 senesi başlangıcında Ankara Keçiören’de kurmuş olması dikkat çekicidir:

³²⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 37.

³²⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 64.

³²⁷ The Morning Post, 7 December 1918; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 12.

³²⁸ Minber, 1 Kânûn-ı evvel 1334-1918, Numero 30, *Müstahberât-ı Mahsûsa*, s. 1, sütun 3.

³²⁹ İmparatorluk Savaş Kabinesi Tutanakları; Londra, PRO; Cab. 23/42; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 54, dipnot 38.

³³⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 56-57.

Kurucular reisi, topçu feriki Ferid Paşa, şürefadan Yahya Adnan Paşa, Mustafa Arif Paşa, Ali Kemal, sabık Mamuratüiaziz valisi Cemal, dâvavekili Fuad Şükrü, dâvavekili Said Molla ve saireden ibarettir. Bu cemiyetin yedi maddelik bir nizamnamesi vardır.

Sulh ve Selâmet Cemiyeti hakkında Avukat Kemal Olgun'un verdiği aşağıdaki malûmatı da tarihî olayları tevsik maksadiyle bu satırlara ilâve ediyorum:

“Yakub Cemil vakasında Ankara'ya nefyedilmiş olan Satvet Lûtfü akim kalan münferit sulh teşebbüsünü, düşüncelerini müsait bulduğu bazı arkadaşlarıyla devam ettirmeğe çalışmıştı. 1917 iptidalarında Ankara'da Keçiören bağlarında vilâyet daimî encümeni âzasından Hoca Müfit efendi, Râdi Azmi, Nemlizade Naşit, Satvet Lûtfü, Nemlizade Besim beylerle lir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda münferit bir sulh teminine çalışmak üzere (Sulh ve selâmet) adıyla gizli bir cemiyet tesis edilmiştir.

İttihad ve Terakki hükûmeti, bu haber üzerine şiddetli takibata girişmişti. İstanbul'a celbedilen Satvet Lûtfü bey muhafızların elinden kaçmıştı. Diğer mevkûflar divanharbe verilmişlerdi.

Ancak İttihad ve Terakki hükûmeti bu işte en ufak bir serrişte elde edememişti. Divanı harbde mevkûfların hepsi beraat ettiler.

Mondros mütarekesinden sonra Sulh ve selâmet cemiyetinin asıl müessisleri cemiyetin resmî bir fırka haline getirilmesi işini esbak Amasya mebusu İsmail Hakkı ve topçu ferîği Ferit paşalara devrederek kendileri çekilmişlerdi.”³³¹

4 Aralık 1918. Fransız Şark Ordusu Başkumandanı Mareşal Franchet d'Esperey ile İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General George Milne, Yunan işgal kuvvetlerinin Şarkî Trakya'daki Uzunköprü'ye ve Doğu Demiryolu boyuna konuşlandırılması hususunda mutabakata vardılar. Bu mıntikalarda çarpışmalar meydana gelecektir.³³²

4'üncü Ordu Kumandanı yaveri Yüzbaşı Cevat Rifat (Atılhan) Bey'in “Sûriye Hezîmet-i Fecîası ve Sebepleri” nam makale serisi *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde neşredilmektedir. Bugün 8 numaralı kısmı yayınlanan tefrikayı, Mustafa Kemal'in tenkid ettiği anlaşılmaktadır:

Tasvir-i Efkâr gazetesinin 4 Kanun-u Evvel 1334 (4 Aralık 1918) tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa'nın Yüzbaşı Cevat Rifat Beyin yayımladığı tefrikaya tepki gösterdiği anlaşılmaktadır. Mersinli Cemal Paşa'nın 5 Kanun-u Evvel 1334'te (5 Aralık 1918) *Zaman* gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği cevaptan bu tepkinin, *Zaman*'da yayımlandığı anlaşılmaktadır. Fakat, gazetenin hangi tarihli nüshası olduğu belli değildir. Yayının, 1-5 Aralık 1918 aralığında olması gerekir. Yaptığımız gazete taramasında 2 Kanun-u Evvel 1334 (2Aralık 1918) tarihi nüsha hariç diğer nüshalarda bu bağlamda bir habere rastlanmamıştır. Bu hususta *Zaman* koleksiyonunun bulunduğu Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Taksim Atatürk Kitaplığı, TBMM Kütüphanesi, Ankara Milli Kütüphane ve İzmir Milli Kütüphane'ye başvurulmuştur. Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın beyanatına rastlanılmamıştır. Burada dikkati çeken şey, *Zaman* gazetesinin 2 Kanun-u Evvel 1334 (2 Aralık 1918) tarihli ve 237 No'lu nüshasının adı geçen kütüphanelerin tümünde senkronize bir şekilde kayıp olmasıdır. Bu gizemli durum şimdilik izaha muhtaçtır. Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın beyanatının *Zaman*'ın 2 Kanun-u Evvel 1334 tarih ve 237 No'lu nüshasında olma olasılığı kesin gibidir.³³³

Tasvîr-i Efkâr, Mustafa Kemal'in tepkisini hayretle karşıladığını ve “gazetecilerle biraz fazla mülakat” etmesi suretiyle “siyasi maksadlar”ına binaen “şahsi propaganda” faaliyeti yürütmesini doğru bulmadığını belirtti:

İşte bu hezimetin sıhhatini göstermek ve esbabını izah eyleyerek memleketin dört sene zarfında ne müdhîş idaresizliklere maruz kaldığı hakkında bir fikir vermek içündür ki (Filistin Hezimet-i Esbabı) unvanıyla silsile-i makalatı neşir etmekte idik. Bu makalatda doğrudan doğruya hiçbir şahsı itham ve bahusus vuku bulan

³³¹ Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, 2012 s. 747.

³³² Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 55.

³³³ Celil Bozkurt, *Filistin-Suriye Cephesinin Çöküşü*, 2019, s. 21-22.

hataıyyatı haksız yere kabahatli olmayanlara yükletmek gibi bir maksad takibi hatırımızdan geçmemektedir. Öyle olduğu halde mezhur cephedeki Yıldırım Ordusu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın, daha neşriyatımız hitame girmeden bu mesele hakkında bazı beyanatta bulunduğunu hayretle gördük. Biz Kemal Paşa'yı takdir edenlerdeniz. Hatta Çanakkale muharebatında evvela Arıburnu'nda, saniyen Anafartalar'da gösterdiği yararlılıklara herkesden evvel biz tercüman olmuş ve kendisini memlekete, Seyfi Beyin mahud sansürünün ika eylediği fevkalade sansüre rağmen bir tanıtdırmış idik. Fakat şurasını da Mustafa Kemal Paşa'ya söyleyelim ki, kendisi gazetecilerle biraz fazla mülakat ediyor. Suriye'den geldi geleli bununla üç dört defadır bir takım gazetelere beyanatta bulundu. Öyle zan ediyoruz ki şahsi propaganda yapılacak, siyasi maksadlar takip edilecek zamanda hiç değiliz. Biz memleketin felaket-i hazırası karşısında bi-sud [faydasız] münakaşalara kat'a tarafdar değiliz. Şimdiye kadar olan neşriyatımızda da pek çok şedid müahazat ve tenkidatda bulunmakla beraber, bu münakaşalarımızda yalnız memlekete hidmed gayesini takip eyledik. Mustafa Kemal Paşa gibi Çanakkale'de hayatını tehlikeye koyarak hizmet gösterebilmiş olanlardan da şu gaili zamanlarda mütebassirane hareket hususunda umuma pişvalık [liderlik] bekleriz. Böyle yapulmayub da bir takım fırkalara istinaden yükselmek gayesi takip olunursa zan ederiz ki eski hizmetlerin kıymeti de erbab-ı hulus nazarında derhal hiçe iner.³³⁴

Filistin Cephesi'nde iken Mustafa Kemal'e bağlı 3'üncü Kolordu'ya kumandanlık yapmış bulunan Miralay İsmet (İnönü) Bey, *İstihzârât-ı Sulhiyye* (Sulh Hazırlıkları) *Komisyonu* reisi olarak vazife görmektedir.³³⁵

Pâyitaht'ta *Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfa'a-yı Hukuk Cemiyeti* tesis edildi. Cemiyetin maksadı, Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a ve Gürcistan'a toprak verilmesini engellemektir. 10 Mart 1919 tarihinde Erzurum şubesi küşad edilecek, *Trabzon Müdâfa'a-yı Hukuk Cemiyetinin* de iştirakiyle Erzurum Kongresi tertiplenecektir.³³⁶

6 Aralık 1918. Esbak 4'üncü Ordu Kumandanı yaveri Yüzbaşı Cevad Rifat (Atılhan): *Son zamanlarda kendileriyle mülakatlar icra edilen meşhur bir kumandanımız ordu Suriye'de mağlup olmamışdır diyor.*³³⁷

7 Aralık 1918. Mustafa Kemal, Meclîs-i Meb'ûsân reisi Ahmed Rıza Bey'in sadrâzamlığında yeni bir kabine teşkili için çalışmaktaydı:

(..) Ahmed Rıza kabîne işini ciddi surette ta'kîb etmekte imiş. Levazımda İsmail Hakkı Paşa'nın adamlarından Rıza Bey ile 31 Mart'ta evine sığındıkları Ali Bey'le birlikte bunu müzâkere ediyormuş. Mustafa Kemal'i de çağırılmışlar. Birlikte görüşmüşler. Sonra Mustafa Kemal ortaya konan isimlerle kabîne yapılamayacağını, eğer Ahmed Rıza birlikte çalışmak istiyorsa, kendisinin bir kabîne hazırlıyacağını söylemiş. Ahmed Rıza da buna muvâfakat etmiş.³³⁸

9 Aralık 1918. Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşar Yardımcısı Sör Eyre Crowe tarafından kaleme alınmış olabileceği belirtilen mütalaa: *Padişahın İstanbul'dan vazgeçip Bursa'ya gitmesi halinde, önce bütün dünyada ve özellikle Hindistan'da İslamcı propagandanın başı olmaktan ileri gelen nüfuzunu ve*

³³⁴ Tasvîr-i Efkâr, 4 Kânûn-ı evvel 1334-1918, Numero 2580, s. 1; Aktaran: Celil Bozkurt, *Filistin-Suriye Cephesinin Çöküşü*, 2019, s. 23.

³³⁵ "Menâfi-i askeriyenin te'mîn ve vikâyesi ve askerî mesâilin matlûba muvâfık bir sûretde tesviyesi zımında icâb eden vesâiki şimdiden ihzâr eylemek ve Sulh Konferansı için hazırlıklarda bulunmak üzere Harbiye Nezâretinde Miralaya İsmet Beğin riyâseti altında olarak bir (İstihzârât-ı Sulhiyye) Komisyonu teşekkül eylemiş ve uhdesine mevdu'-ı vazîfeye ibtidâr eyleyerek bu hususda cem' ve telfikına lüzûm görülen evrak ve vesîkaları tanzîm ile iştigâl eylemekte bulunmuşdur." Tasvîr-i Efkâr, 4 Kânûn-ı evvel 1334-1918, Numero 2580, *Harbiyede İstihzârât-ı Sulhiyye*, s. 1.

³³⁶ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 51.

³³⁷ Tasvîr-i Efkâr, 8 Kânûn-ı evvel 1334-1918; Aktaran: Celil Bozkurt, *Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesinin Çöküşü*, 2019, s. 21.

³³⁸ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 3, s. 633-634.

*az zaman sonra hilafeti de yitirmesi gibi arzuya değer bir sonuç doğacaktır. Türkiye'nin siyasal gücünü temelli olarak kırmalıyız. Türkiye İstanbul'u elinde tuttuğu sürece de bu mümkün olmayacaktır.*³³⁹

10 Aralık 1918. Barutçuzade Faik Ahmed ve rüfekası, “Pontosculuk” kışkırtmalarına karşı “İstikbâl” gazetesini Trabzon’da tesis etti.³⁴⁰

11 Aralık 1918. İstanbul’daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richar Webb’in muhtırasında belirtildiğine göre Mondros’taki Fransız mümessil Percy Charnaud raporladı: *Yunan gemilerinin İzmir’e girmelerine müsaade edilmemesi gerektiği üzerinde de ciddiyetle duruluyor.*³⁴¹

Maliye eski nâzırı İttihadçı Mehmed Cavid’in günlük kaydına göre Dahiliye eski nâzırı İttihadçı İsmail Canbolad, Mustafa Kemal’in Harbiye Nâzırı olmasına taraftar idi:

[..] Ahmed Rıza mes’elesi. -Canbolad pazartesi günü Sabri Bey’e mürâcaât ederek Ahmed Rıza kabinesinden ve bu kabineye Teceddüd Fırkası’nın i’timâd reyî verip vermeyeceğinden, fırkanın mutâlibi nelerden ibâret olduğundan bahsetmiş. Sabri Bey harbiyeye İzzet Paşa’nın, maliyeye benim, dâhiliyeye Canbolad’ın, bahriyeye Raûf’un gelmesinin fırkaca iltizâm olunacağını, Mustafa Kemal’in harbiyeye gelmesinin fırkaca iltizâm olunacağını söylemiş. Canbolad yalnız İzzet Paşa’yı getirmek müşkil olacağını, Mustafa Kemal’in harbiyeye gelmesi muhtemel olduğunu söylemiş. Sabri Bey de Mustafa Kemal’in belki bir diğer nezârete gelebileceğini, fakat harbiyeye gelmesi fırkaca hoş görülmeceği cevabını vermiş.³⁴²

13 Aralık 1918. Ahmed Rıza, Mustafa Kemal’in ihzar ettiği (hazırladığı) kabine listesini müsbet karşılamamıştır:

Fethi Bey Ahmed Rıza kombinezonunun da fiyasko olduğundan bahsetti. Mustafa Kemal Paşa ihzâr ettiği cetveli Ahmed Rıza’ya göstermiş. Ahmed Rıza bu cetvelde dâhil olanların hiç birini iyice tanımadığı cihetle bunlara teşrîk-i mesâî edemeyeceğini söylemiş. Bunun üzerine Mustafa Kemal o hâlde siz beni de tanıyorsunuz demiş. Evet, sizi de pek az tanıyorum cevabını vermiş. Cetvelde Fethi, Raûf ve Canbolad’la diğer bazılarının isimleri varmış.³⁴³

14 Aralık 1918 evveli. Avustralyalı gazeteci Ernest Richard Peacock’un haberine göre mülakat teklifini derhal kabul etmiş olan Mustafa Kemal; Fransızca lisanıyla *nazik, açık sözlü, kendine has bir şekilde son derece kibar ve Avrupa görünümlü* surette beyanat vermiştir:

Peacock, Mustafa Kemal Paşa’ya Çanakkale Boğazı’na gerçekleştirilen saldırı hakkında ne düşündüğünü sormuştur. Mustafa Kemal Paşa, sadece deniz yoluyla boğazın geçilme düşüncesinin güçlü ve iyi bir temele sahip olduğunu, ancak boğazı geçme denemesinin başarısız olmasından sonra geri çekilip tekrar gelmenin hata olduğunu belirtmiştir. Paşa, İtilaf donanmasının karadan desteklenmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bu sorunun ardından Peacock, Mustafa Kemal Paşa’ya Anzak çıkarması hakkında ne düşündüğünü sormuştur. Mustafa Kemal Paşa, Anzakların çok geniş bir alanı ele geçirmeye çalışarak hata yaptıklarını, kendisinin bu fırsatı değerlendirerek saldırdığını söylemiştir. Peacock, Mustafa Kemal Paşa’nın eline bir kâğıt ve kalem alarak Çanakkale’de uyguladığı taktikleri kendisine bölgeleri çizerek anlattığını belirtmiştir. Peacock yazısında,

³³⁹ BNA, FO, 371/3414, 200096; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 78, dipnot 119.

³⁴⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 57.

³⁴¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 64.

³⁴² Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 3, s. 636. İttihad ve Terakki Cemiyeti, tabelasını değiştirerek Teceddüd Fırkası’na dönüşmüştü: “Fırkanın hayatı pek mehdut bir zaman içindir. İttihad ve Terakkî’nin yeniden vaftiz olunmasından başka bir şey değil. Program aşağı yukarı o. İnsanlar yine o insanlar. Fikirleri hepimizce malum olan adamların teşkil ettikleri Teceddüd Fırkasında en az görülecek olan şey teceddüttür sanırım.” (Cavid Bey, 2015, c. 3, s. 607).

³⁴³ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 3, s. 638.

Mustafa Kemal Paşa'nın yapılan savaşlarda Anzak askerlerini öven, onların ne kadar cesurca savaştığını söyleyen sözleri üzerinde de durmuştur.³⁴⁴

15 Aralık 1918. İngiliz ajans *Reuter*, Atina mahreçli bir haber servis etti: *İstanbul kaynaklı söylentilere göre karadeniz kıyılarında yaşayan Rum halkı, Başşehir Trabzon olmak üzere bir Pontos Hükümeti kurulmasını ileri sürmek için Avrupa Merkezleri'ni ziyaret etmek üzere komiteler teşkil etmektedirler.*³⁴⁵

16 Aralık 1918. İstanbul'daki Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General George Milne, İngiliz Harbiye Nezâretine gönderdiği muhtırasında, *Padişah'ın Sami Bey'i Ordu Genel Karargâhı'na gönderdiğini, Türkiye'nin idaresini mümkün olduğu kadar çabuk ele alması için, Britanya Hükümetinden istirahatda bulunduğunu, barışın beklenilmesi halinde geç kalınmış olacağını söylediğini, Britanya memurlarının kontrol maksadiyle memleket dahiline gönderilmesini ve bu takdirde. . . Britanya subaylarının idareye yardımda bulunmalarını rica ettiğini bildirdi.*³⁴⁶

17 Aralık 1918. Atina'daki İngiliz Büyükelçi Lord Granville'ye talimat gönderildi: *İtalyanlarla Yunanlılar, İzmir dâvasında birbirlerine rakip bulundukları müddetçe bir Yunan gemisinin gönderilmemesinin sebebini tamamiyle anlıyorum.*³⁴⁷

18 Aralık 1918. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, General Allenby'e muhtıra gönderdi. *İskenderun'a asker çıkarıldıktan biraz sonra Türklerle Fransız Albay Romicu idaresindeki "Ermeni Lejyonu" arasında bilhassa Dört Yol'da çarpışmalar başlamıştı. Osmanlı Hükümeti "yapılan kötü mumameleler" hakkında şikâyetçidir. Edmund Allenby ise mütareke hükmüne göre Suriye'de mevkuf tutulan bütün Ermeniler'in kitle halinde memleketlerine iadelerini emretti; sayıları 100.000 idi.*³⁴⁸

Calthorpe, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. *İzmir'e hiçbir Yunan gemisinin gönderilmemiş olduğunu, ancak kendisine güven beslediği deniz yüzbaşısı Mavroudis'in emrinde bir Yunan muhribinin gönderilmesini düşündüğünü bildirdi.*³⁴⁹

Batum'da bulunan Rum Metropolit Chrysanthos, *"bir Rum Pontos Hükümeti" kurdu.*³⁵⁰

19 Aralık 1918. Filistin Hezimetisi sırasında, 8'nci Orduya kumanda etmiş olan Ferik Cevad (Çobanlı), Harbiye Nâzırı tayin edildi.³⁵¹

20 Aralık 1918. Sultan Vahideddin, Bahriye Nâzırı Ali Rıza'yı ve Mustafa Kemal'i huzûruna kabul etti.³⁵² Filistin Hezimetisi hengâmında 7'nci Ordu Kumandanı Mirliya Mustafa Kemal'in emrinde 20'nci Kolorduya komuta eden Miralay Ali Fuad (Cebesoy), Katma'dan trenle İstanbul Kuzguncuk'a muvasalat etti. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın nüfuzlu simâlarından Yeniköy eski belediye reisi Mehmet Ali (Gerede), Kuzguncuk'taki Cebesoyların konağını ziyaret etti:

³⁴⁴ Alper Karaşin. (2020). Mustafa Kemal'in Pera Palas'ta General William Birdwood ve General Charles Harington ile Görüşmesi Üzerine. *Tarih ve Günce*, (7), s. 15.

³⁴⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 57.

³⁴⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 4.

³⁴⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 64.

³⁴⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 45-46.

³⁴⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 64.

³⁵⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 58. "1919 Kasım'da Avrupa'dan dönen Metropolit Chrysanthos'a Barutcu'nun [Barutcuzaade Faik Ahmed'in] tavsiye etmiş olduğu gibi *Türklerle Rumlar Ermenilere karşı birarada hareket etmiş olsalardı, daha akılcı hareket etmiş olurlardı.*"

³⁵¹ Takvîm-i Vekâyî, 22 Kânûn-ı evvel 1334-1918, Numero 3425, s. 1.

³⁵² "Bahriye Nâzırı Ali Rızâ Paşa, Mustafa Kemal Paşa mahfil-i hümayunda huzûr-ı Pâdişâhiye kabul buyrulmuşlardır." Vakıf, 21 Kânûn-ı evvel 1334-1918, Numero 418, *Dâhilî Şu'un: Selâmlık*, s. 2, sütun 1.

Pek iyi hatırlamıyorum, ya bir tesadüf eseri olarak veyahut babamın ricası üzerine Mehmet Ali Bey o gün bize gelmişti. Konuşmalarımız uzun sürmüştü. Babama anlattıklarımı ona da tekrarlamıştım. Muhatabımız İttihatçıları en şiddetli bir lisan ile tenkid etmekle beraber itidali de elden bırakmıyordu. Tevfik Paşa kabinesinden şikâyetçi idi. Amma bitaraf bir kabineden ziyade Hürriyet ve İtilâf Fırkasına dayanan bir hükûmet istiyordu. O zaman işlerin daha iyi idare edileceğine kanidi. Ben dilimin döndüğü kadar birlik ve beraberlikten bahsettim. Ancak bu sayede bir millî mukavemetin yaratılabileceğini, aksi takdirde galip devletlerin biz birbirimizi yerken esasen riayet etmedikleri mütareke hükümlerini büsbütün dinlemeyeceklerini, bizi yere vurmak için akla hayale gelmiyen taleplerin ileri sürüleceğini söyledim. Ordunun terhisi aleyhinde bulundum, sözlerimi makul karşıladı.

-Beraberlik elzemdir.

Dedi. Bir ara söz Mustafa Kemal Paşaya intikal etti. Mehmet Ali Bey, Paşayı şahsan tanımamakla beraber hakkında çok şey işitmişti. İyi bir intibai vardı.

-Genç, zeki ve enerjik bir kumandan olduğunu söylüyorlar, veliahtlığı sırasında zatı şahane ile beraber Almanya'ya seyahat ettiği için ona da yabancı değil, siz ne düşünüyorsunuz?

Tereddütsüz cevap verdim:

-Mustafa Kemal Paşa, benim gerek Mektebi Harbiyede ve gerekse Erkânı Harbiye mektebinde sınıf arkadaşım idi. Harbin en karanlık ve buhranlı günlerini beraber geçirdik. Buyurduğunuz gibi zeki, enerjik ve aynı zamanda memleketini seven vatansever bir zattır. Kendisine faal bir vazife verilmesi memleketin nef'inedir.

Mehmet Ali Bey, ufak bir tereddütten sonra sordu:

-Fakat İttihatçıdır, diyorlar doğru mu?

-Biraz evvel birlik ve beraberlikten bahsetmiştik, bunu makul karşılamıştınız beyefendi.

-Evet amma...

Kat'î teminat vermek lâzımdı.

-Mustafa Kemal Paşa İttihatçı değildir. Harp esnasında ve hattâ daha evvel Enver Paşa ile olan mücadeleleri bunu ispata kâfidir zannederim.

-Evet ben de işitmişim.

Mülâkatımız hep bu mevzu üzerinde dönüp dolaşmıştı. Babam da benim tarafımdan çıkmış, oğlunun müstakbel kayınpederini beraberce iknaa çalışmıştık. İmkân bulursam Kemal Paşayı kendisine takdim edeceğimi söyledim. Nazik bir zattı.

-Bu benim için bir şeref olacaktır, dedi.

Ayrılırken gayet basit bir meseleden bahsediyormuş gibi Meclisi Mebusanın yarın feshedilmesinin muhtemel olduğunu haber verdi. Bu benim için sürprizdi.

Ali Fuad (Cebesoy), Şişli'deki Mustafa Kemal'i ziyaret ederek Mehmet Ali (Gerede) ile muhaveresi hakkında izahat verdi ve ikili görüşme hususunda mutabık kalındı.³⁵³

Doktor Rıza Nur, 1929'da kaleme almış olduğu hatıratında, Mustafa Kemal-Ali Fethi-Hüseyin Rauf-İsmail Canbolad dördümlü ihtilâl komitesinin yukarıda zikredilmiş faaliyetlerine ilişkin olarak mühim kronolojik tafsilat vermiş ve Mustafa Kemal'in İstanbul Merkez Kumandanlığını deruhte etmek için Hürriyet ve İtilaf Fırkası'yla temas kurduğunu belirtmiştir:

³⁵³ Ali Fuat Cebesoy. (1953). *Millî Mücadele Hâtıraları* içinde (s. 31-37). İstanbul: Vatan Neşriyatı.

Sonra Suriye'ye tayin ediliyor. Orada İsmet de bir kolordu kumandanı. Az kalsın esir oluyor. Kolordu kumandanı olan Ali Fuat ve İsmet kurtuluyor. Perişan Anadolu'ya kaçıyorlar. Mustafa Kemal bu mağlubiyetten sonra İstanbul'a geliyor. Hem de izinsiz ve perişan ordu enkazı bırakarak. Bu ordu İngilizlere altmışbeş bin esir vermiştir. Daha evvel Vahidettin'e yâver. Onunla Almanya'ya seyahat yapıyor. Paşa olmuştur. Hasılı mütareke oluyor. Yine kabına sığmıyor, yine kimse ile geçinemiyor. Padişahı da tahakküm ve istibdadı altına almak istiyor. Millet, her yer perişan; Vahidettin'den kızını istiyor. Padişah vermiyor. Uğraşıyor, olmuyor. Sonra Harbiye Nazırlığı istiyor. O da olmuyor. Hani Vahidettin'ler, Ferid'ler fenâ!.. Halbuki bunları o devirde yapıyor. Demek bu hareketi ile onlarla beraber çalışmak fikrindedir. Padişahla hırsını tatmin edemeyince Hürriyet ve İtilâf fırkasına dehâlet ediyor. O vakit eski Konya Mebusu Zeynel Abidin Hoca fırkanın en nüfuzlu adamı. Ondan İstanbul Merkez Kumandanlığını istiyor. Bilmem bunu ne için istiyordu? Ahvale bakılırsa Vahidettin'e fena kızmış, intikam sevdasında. Merkez Kumandanı olup Vahidettin'e bir şey yapmak istemiş olsa gerek; fakat bu olacak iş değil, o fırka Vahidettin'in taraftarı. Böyle mühim bir mevki ona verirler mi? Padişaha söylemeden bir iş yaparlar mı? Kendisi biraz düşünse teşebbüs etmemesi lâzımdı. Tabii vermiyorlar. Hem de İstanbul'da İngiliz kuvvetleri var. Olur mu?... Bu hâlde bile akıl edip Anadolu'ya geçmeyi düşünmüyor. Orada Vahidettin'den pekâla intikam alabilir. Neyse yıllarla Enver'le uğraştı. Birşey yapamadı. O gitti, Bu da uğraşmak için Vahidettin'i buldu. Kendisi, dalkavukları bu esnada İstanbul'da Anadolu kıyımını hazırladığını şimdi söylüyorlar. Hem de bunu oturduğu evde hazırlamış imiş. Bu eve bir hatıra olmak üzere şimdi bir levha koydular! Bu kadar tarih dolandırıcılığı az görül müştür. Aslı faslı yoktur. Sonradan uydurma. Şeyhin kerâmeti kendinden rivâyet... Görüyoruz ki, Millî Kıyam o vakit her yerde çoktan başlamıştı.³⁵⁴

Rıza Tevfik de (Bölükbaşı) Mustafa Kemal'in *merkez kumandanlığını kendisine yakıştırdığı da söyleniyor* yazmaktadır.³⁵⁵

21 Aralık 1918. Padişah'ın *irâde-i seniyyesi* ile Meclîs-i Meb'ûsân feshedildi.³⁵⁶ Yeni intihabat (seçimler), 2 Ekim 1919'da sadârete tayin edilen Ali Rıza Paşa dönemine değin sulhten sonraya tehir edilecektir.

İrâde-i Seniyye

Esbâb-ı zarûre-i siyâsiyeden nâsî Meclîs-i Meb'ûsân'ın feshi iktizâ etmesine ve Kânûn-ı Esâsîmizin mu'addel birinci maddesinin fıkra-ı mahsûsası mûcibince lede'l-iktizâ Hey'et-i Meb'ûsân'ın feshi hukûk-ı şâhânemiz cümlesinden bulunmasına binâen meclis-i mezkûrun bugünden i'tibâren ber-mucîb-i kânun feshini irâde eyledim.

21 Kânûn-ı evvel 1334

Mehmed Vahideddin

Sadrâzam
Tevfik³⁵⁷

Minber gazetesi bir tekzip neşretti. Zira Hüseyin Rauf'un (Orbay) *yeni bir İttihat ve Terakki Fırkası kurup "himaye talebi için" İngilizlere başvurduğu söylentisi vardı.*³⁵⁸ Gazete, bu şayiayı "tezvirat" nitelendiriyor ve tekzip ediyor:

Muteber ve mevsuk bir menbaa müracaatla efkar-ı umumiymizi işgal eden mesail-i mühimme hakkında istizahda bulunduk. Birinci sualimiz, Bahriye Nazırı sabıkı Rauf Bey Efendinin yeni bir İttihad ve Terakki Fırkası teşkil edip himaye talebi için İngilizlere müracaat ettiği hakkındaki tezvirat-ı münteşireye dairdi.

Aldığımız cevabı aynen derc ediyoruz:

³⁵⁴ Dr. Rıza Nur. (1967). *Hayat ve Hatıratım* (H. Schmit, haz.) içinde (c. 3, s. 564). İstanbul: Altındağ Yayınevi.

³⁵⁵ Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Biraz Da Ben Konuşayım*, 2019, s. 54.

³⁵⁶ İngiliz yıllık raporunda belirtildiği üzere, İttihadçılar mecliste nüfuzlu idi: "Ateşkesten kısa bir süre cemiyetin desteği ile seçilen ve Tevfik Paşa tarafından 21 Aralık 1918'de dağıtılmak durumunda kalınan parlamentoda da şiddetli bir muhalefet göze çarpmaktaydı." Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, 2010, s. 29.

³⁵⁷ Takvîm-i Vekâyî, 22 Kânûn-ı evvel 1334-1918, Numero 3425, s. 1.

³⁵⁸ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 129, dipnot 97.

- Rauf Beğ pek münevver, İngilizceye mükemmel surette vakıf, zeki ve gayet ciddi bir zatdır: Öyle çocukluklara tenezzül etmez!
- Amiral Kaltorpun hükümetine bir nota verdiğiinden ve iaşe, su, elektrik gibi birtakım mesail hal edilmeyecek olursa İngilizlerin vaz-ı yede mecbur olacaklarından bahs olunuyor, doğru mu?
- Böyle bir şeyden haberim yok, fakat bazı alaim var! Mesela Kurukavakla Hadımköyü arasında su yolu bozulmuş olduğundan İstanbula su gelmiyor; umumiyetle zan edildiği gibi, bu mesele bir kömür meselesi değildir. Bu hususda İngilizler hükümetine birkaç kere müracaat etmişlerse de, amele fıkdanı cevabını almışlardı. Binaenaleyh bu kış İstanbulun suyunu temin etmek için İngiliz idaresinde Fransız kumpanyası işe başlayacaktır.
- Sulh-ı umumide memleketin alacağı şekil ile Hılâfet meselesi hakkındaki fikrinizi alabilir miyiz?
- Memleketin şekli-i müstakbeli... öyle bir şey ki hepimiz bir an evvel bilmek isteriz. Şimdilik ne söylene tahminden ibaret kalır. Hılâfet meselesine gelince, bu bir mesele-yi diniyedir ve binaenaleyh Avrupa mesailiyle karışdırılmaz. Âlem-i İslâma aid bir işe yalnız Müslümanlar karışabilir. Halife-yi Lahik Hazretlerinden bütün Avrupa devletleri memnundur.³⁵⁹

İlginçtir *Minber* gazetesinin aynı nüshasında İngiliz ve Fransız sömürgeciliği methediliyor:

[..] Biraz medeniyet görgüsü, biraz ecnebî parası gören Sûriye ve Filistin istisnâ edilirse, Anadolu üzerinde yabanî otlar biten bir harâbeye, Arabistan susuz, dikensiz bir çöle benzer. Bizim tarafımızdan dikilmiş ne bir ağac, ne de umran nâmına bu harâbenin üzerine konmuş bir taş... Buna mukâbil Kanalı karşı sâhilinde, o nihâyetsiz çöllerin ortasında, cennetden bir parça gibi, bütün Arabistanı sihirleyen güzel Mısır var. Birisi beri tarafda güneşden kavruluyor susuzluktan dili çıkarak ölüirken, diğeri Halvanın, Kâhirenin muhteşem saraylarında yaşıyor; bir tarafda, bir lokma ekmek için kardeşler birbirlerinin boğazlarına sarılırken, diğeri tarafda Mısır cihânı doyuruyor. Sûriye ve Filistin de dâhil olduğu hâlde, bütün Arabistanın ac ve susuz gözleri, her güneş gurûp ederken, Nilin kumlara dökdüğü altunlarla kamaşıyordu...

İngilizlerin Afrika çöllerine kendi memleketlerinden hayat ve umran taşıdıkları bu son asır zarfında, Fransa da Sûriyeye milyonlarını döküyor; mekteblerini açıyor; lisânıyla, parasiyle fakir ve meshûf-ı te'âlî insanların kalbine nüfûz ediyordu. [..]³⁶⁰

23 Aralık 1918. Beykoz'da ikamet etmekte olan Fevzi Çakmak'ın günlük kaydı: *Mustafa Kemal Paşa'nın Ahmet Rıza Bey'le müştereken hükümete girmeye çalıştığı mervidir.*³⁶¹

İngiliz Harbiye Nezâretinin talimatı: *İstanbul'da girmek için İngiliz vizesi lâzımdır.*³⁶²

24 Aralık 1918. Ferik Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) tayin edildi. Bu vazifesini 14 Mayıs 1919 tarihine değin sürdürecektir ve yerine Cevad (Çobanlı) Paşa tanzif edilecektir.³⁶³

Mehmed Vahideddin

Sâbık Yedinci Ordu Kumandanı Ferik Fevzi Paşa Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâsetine ta'yin kılınmıştır.

Bu irâde-i seniyyenin icrâsına Harbiye Nâzırı me'murdur.

19 Rebi'ü'l-evvel 1337
Harbiye Nâzırı

24 Kânûn-ı evvel 1334
Sadrâzam

³⁵⁹ Minber, 21 Kânûn-ı Evvel 1334-1918, Numero 50, *Mesail-i Cariye Hakkında Mühim Bir Mülakat*, s. 1.

³⁶⁰ Minber, 21 Kânûn-ı evvel 1334-1918, Numero 50, *Sûriye ve Hicaz*, s. 1, sütun 5.

³⁶¹ Nilüfer Hatemi. (2021). (Haz.). *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri* (3. baskı) içinde (c. 2, s. 631). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

³⁶² Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 11.

³⁶³ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 72.

Cevad

Tevfik³⁶⁴

Amiral Calthorpe'nin tensibiyle Yunan Bahriye Yüzbaşı Mavroudis komutasındaki Yunan muhribi İzmir Limanına demirledi ve *beklenildiği gibi Rumların büyük nümayişlerine sebep oldu*.³⁶⁵

26 Aralık 1918. *Sabah* gazetesinin "hususî istihbarat" türü haberine göre Sadrazam Tevfik Paşa hükûmetinin iskat edilmesi için mecliste lobi faaliyeti yürütülüyordu. İş başına gelmesi planlanan müstakbel kabinenin isimler cetvelinde ise Mustafa Kemal Bahriye Nâzırı olarak yer almıştır. *Fakat bir fesih kararı bütün bu dolapları alt üst etmiştir*.³⁶⁶

Sabah gazetesi, Tevfik Paşa kabinesinin düşürülmesi için bazı gizli çalışmalar yapıldığı ve bu çalışmaları yapanların hazırladıkları hükûmet listesinde Mustafa Kemal Paşa'nın 'Bahriye Nâzırlığı' için aday olduğunu yazdı. Her ne kadar Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün, bu haberi yalanladı ise de, meselenin büsbütün yok olduğu da söylenemezdi.³⁶⁷

27 Aralık 1918. Kilikya'da *askerî mukavemeti teşkilâtlandırmakla uğraşan Nihat* [Anılmış] *Paşa'nın 27 Aralık 1918'de Pozantı'dan Adana'ya gitmesi önlendi ve Allenby'nin isteği üzerine İngiliz Harbiye Nezâreti'nin talimatı Calthorpe tarafından Bâb-ı Âlî'ye tebliğ edilecek ve Nihad (Anılmış), 22 Ocak'ta, Yıldırım Ordular Grubu bakiyesi 2'nci Ordu'nun kumandanlığından azledilecektir*.³⁶⁸

Sabah gazetesi dünkü haberine ilişkin olarak Mustafa Kemal'in gönderdiği mektubu "İzâh" başlığıyla "aynen" neşretti:

Gazetenizin bugünkü (dünkü) nüshasında Feshin İç Yüzleri ve Meb'ûsân Kimleri Re'îskâre getirmek istiyordu serlevhâsı altında diğer nezâretler meyânında âcizlerinin dahi Bahriyeye getirilmek istenildiği muharrerdir.

Meb'ûsân tertîbât ve tasavvurâtından haberdar değil isem de müretteb liste mûcibince Bahriye Nezâretine geçmeğe hiç bir sûretle hiç bir kimseye rızâ ve muvâfakat göstermemiş olduğumdan muvâfakatim hâricinde keyfiyetin takarrür etmeyeceği tabî'dir. Bu babdaki istihbârâtınızın şahsıma âid cihetini tashih buyurmanızı ricâ ederim efendim.

Fahrî Yâver-i Hazret-i Şehriyârî Sâbık
Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı
Mirlivâ: Mustafa Kemal

Sabah

Münfesih Meclîs-i Meb'ûsânın Tevfik Paşa kabînesinin istifâsında sonra re'îskâre getirmek istediği zevat hakkında dünkü nüshamızda sûret-i kat'îyyede ısrar ediyoruz. Biz o ma'lûmâtı Meclîs-i Meb'ûsânda kabîne aleyhinde döndürülen entrikalara bütün teferruâtıyla vâkıf en salâhiyetdar bir menba'dan almış idik. Mustafa Kemal Paşa dahi mektubunda bu ma'lûmâtımızı tezkib etmiyor fakat meb'ûsanın tertîbât ve tasavvurâtından haberdar olmamakla berâber Bahriye Nezâretini kabul etmek için hiç kimseye rızâ ve muvâfakat göstermemiş olduğunu tavih ediyor. Binâenaleyh biz dünkü nüshamızda paşanın muvâfakati istihsâl edilmiş olduğunu iddî'â etmemiş olmakla berâber münfesih meb'ûsânın mûmâileyhin Bahriye Nezâreti için muvâkafatini istihsâl etmemiş olduklarını göstermek i'tibâriyle bâlâdaki mektubu neşr ediyoruz.³⁶⁹

28 Aralık 1918. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri vekili Webb'in muhtırası: *Meclisi Mebusanın feshi İttihat ve Terakki'ye karşı Altıncı Mehmed'in hareketi imiş*.³⁷⁰ Meclisin feshinden 21 gün evvel ve

³⁶⁴ Takvîm-i Vekâyî, 26 Kânûn-ı evvel 1334-1918, Numero 3429, *Tevcihât*, s. 1.

³⁶⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 64-65.

³⁶⁶ *Sabah*, 26 Kânûn-ı evvel 1334-1918, Numero 10456, *Feshin İç Yüzleri*, s. 1.

³⁶⁷ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 77.

³⁶⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 46.

³⁶⁹ *Sabah*, 27 Kânûn-ı evvel 1334-1918, Numero 10457, *Bir İzah*, s. 2, sütun 4.

³⁷⁰ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 11.

1 gün evvel olmak üzere Ali Rızâ ve Mustafa Kemal paşaların Padişah'ı iki defa ziyaret etmişlikleri, acaba, söz konusu kararın alınması kapsamında mı gerçekleştirilmiştir?

29 Aralık 1918. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri vekili Amiral Webb'in muhtırası: *Türkiye Hükûmeti müflistir.*³⁷¹ Söz gazetesinin haberi: *Ba'zı menba'dan bize te'min edildiğine göre Mustafa Kemal Paşa (Teceddüd) Fırkasına dâhil olmuştur.*³⁷²

30 Aralık 1918. Yunan Başvekil Eleftherios Venizelos, Paris Sulh Konferansı Yüksek Şûrasına muhtırasını sundu. *Kuzey Epir'i [Güney Arnavudluğu], tüm Trakya'yu, Batı Anadolu'yu, Oniki Ada'yı ve Kıbrıs'ı talep ediyor.*³⁷³

Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Richard Webb'i iade-yi ziyaret etti. Webb'in İngiliz Hariciye Nezâretine bildirdiğine göre *Nazır, muhakkak olan şudur ki, demişti, (halk)ın son derece ehemmiyetsiz bir kısmı Türkiye'de Fransız nüfuzunun hâkim olmasını istemektedir; fakat kendisi ve kabinedeki arkadaşları, Sultan ve geniş bir halk kitlesi adına katiyet ve ciddiyetle temin edebilirim ki, gerçekten umumun arzusu İngiltere tarafından idare edilmekliğimizdir.*³⁷⁴ Webb ise *"Mütarekenin mağlûp Türkiye Hükûmetine cebren kabul ettirildiğinin unutulmamasını" ısrarla söyledi.*³⁷⁵

İttihadçıların çoğunlukta olduğu meclis 9 gün önce feshedilmişti. Bu bağlamda "Fahrî Yâver-i Hazret-i Şehriyârî, Sâbık Yıldırım Grubu Kumandanı Mirliya Mustafa Kemal", İttihad ve Terakki Fırkası'nın isim değiştirmiş şekli Teceddüd Fırkası'na mensub bulunmadığını beyan etti:

Beğefendi

Gazetenizin 29 - Kanûn-ı evvel 1334 Pazar günkü nüshasında bazı menâbi'den size te'min edildiğine göre benim (Teceddüd Fırkasına dâhil olduğum hakkında bir haber neşredilmiştir. Bu haber doğru değildir. Ben askerî saffet ve makâmla nisbet ve alâkamı muhâfaza etmekdeyim. Binâenaleyh hakîkate mukârin olmıyan haberin tekzibini ricâ ederim.³⁷⁶

*Britanya Yüksek Komiserliği Foreign Office'in talimatına uyarak bilhassa "Teceddüt Fırkası"nda yeniden teşkilâtlanan "İttihatçılar"a dikkat nazarını tevcih ettiğinden dolayı; Mustafa Kemal'in "Söz" gazetesine verdiği [...] tekzip mühimdir.*³⁷⁷

Aralık 1918. İngiliz Erkân-ı Harbiyesi, *İtalyanların Antalya'ya çıkmasının, Yunanlıların İzmir'e çıkmasına, bunun ise Türklerin askeri harekâta girişmelerine ve dolayısıyla İngiliz askeri müdahalesine yol açacağını, oysa İngiltere'nin, bırakılmaya Türkler tarafından uyulması konusunda mutlak bir gerek olmadıkça savaşı yeniden başlatacak durumda olmadığını hükûmete bildirdi.*³⁷⁸

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğinin Baştercümanı Andrew Ryan ve olağandışı Türkçe bilgisiyle avantajlı durumda olan Askerî Atâşe Wyndham Deedes, üst düzey Türk çevrelerinde birlikte araştırma yapmışlardır.³⁷⁹

³⁷¹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 11.

³⁷² Söz, 29 Kânûn-ı evvel 1334-1918, Numero 47, (Teceddüd) Fırkasına Duhûl, s. 1, sütun 3.

³⁷³ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 133.

³⁷⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 8.

³⁷⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 23.

³⁷⁶ Söz, 30 Kânûn-ı evvel 1334-1918, Numero 48, Söz Gazetesi Müdiriyyetine, s. 2, sütun 6.

³⁷⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 99-100.

³⁷⁸ BNA, FO, 371/4146, 707, 5037; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 102.

³⁷⁹ Sir Andrew Ryan, *Sonuncu Dragoman*, 2015, s. 108.

*Ali Fuat'ın son ziyaretinde orada bulunan Rauf'a (Orbay) göre Mustafa Kemal o zaman [Aralık 1918-Ocak 1919] daha kendini Anadolu'da bir göreve tayin ettirmeye çalışmaya karar vermemiştir.*³⁸⁰

1919

1 Ocak 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Richard Webb, Londra'ya Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi: Türkiye'nin bağımsızlığı tanınabilir ancak bu, İslam dünyasındaki dinî haklarına ve vakıflar üzerindeki halifenin ve şeyhülislamın etkisinin ortadan kaldırılmasına karşılık olacaktır.³⁸¹

İngiliz Fevkalâde Komiserliği, *Türkiye'ye malî yardımın Müttefik Büyük Devletlerin malûmat ve rızaları olmadan yapılamayacağı hususunda* talimat aldı. *İngiliz Hükümeti bu durumunu 1921 yılına kadar muhafaza edecek ve Osmanlı idaresi âdeta meflûç bir hal alacaktır.*³⁸²

Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Mustafa Kemal Paşa - Harbiye Nezâretine geçmek suretiyle teşekkül edecek kabinede iş göreceğine kani. Hususi yaver-i Padişahi, her Cuma selamlığında temasta.*³⁸³

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*: Meclis-i Mebusan Enver'in ve Talat'ın *kuklalarından* müteşekkildir. *Liderleri ülkeyi terk etmelerine rağmen İttihat ve Terakki Partisi eskisi kadar güçlüdür. Ülke yönetimi parti ajandasına göre şekillendirilmektedir.*³⁸⁴

Tasvîr-i Efkâr gazetesinin dikkat çekici bir haberi: *Bugün Frenklerin yılbaşısı, bizim de yılbaşımız mı olacak?*³⁸⁵

Hindistan Müslümanları, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bir muhtıra verdiler. Hindistan'daki Müslüman ve Hindular, Kurtuluş Savaşımız boyunca İngiliz egemenliğine karşı mücadele edecekler, Türkiye'nin parçalanmaması ve bağımsızlığının elinden alınmaması için İngiliz Hükümeti'ne, Hindistan'daki İngiliz yönetimine birçok başvuruda bulunacaklar, toplantılar, gösteriler, boykotlar yapacaklardır.³⁸⁶

2 Ocak 1919. İngiltere Hariciye Nâzırı Vekili Lord George Curzon, 2 Ocak 1918 tarihli muhtırasını hükümete tekrar arz etti. Türklerle sulhe varmak hususundaki çözüm reçetesi, başşehri Ankara olan bağımsız bir Türk devletinin kurulmasıdır:

Paris'te toplanan Paris Konferansı, bu imparatorluğun geleceği üzerinde bir karara varmak amacını güdüyordu. Türkler, mütareke isterlerken, Başkan Wilson'a, kendisinin On Dört İlkesi'ne -yani self determination (kendi kaderini tayin) ilkesine- uygun bir barış üzerinde görüşmeye hazır olduklarını bildirmişlerdi. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İngiliz kabinesine şimdi, kendi anlayışına göre bu ilkeye uygun bir çözüm yolu sunmuştu. Böylece, yalnız Osmanlı İmparatorluğundaki Ermeniler ve Araplar gibi Türk uyruklu etnik topluluklara değil, Türklere de kendi kaderini seçme hakkı tanınıyordu. Bağımsız bir Arabistan ve Ermenistan'dan başka, bir de bağımsız Türk devleti kurulmalıydı. Bu devlet geçmişte olduğu gibi, Anadolu yarımadasının sınırları içinde kalmalı ve başkenti de ya Bursa ya da Ankara olmalıydı.³⁸⁷

³⁸⁰ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 199.

³⁸¹ FO 371/4162 No. 1665; Aktaran: Ali Satın, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 82, dipnot 260.

³⁸² Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 23.

³⁸³ Kâzım Karabekir. (2009). *Günlükler* (Y. Demirel, haz. & B. Kayabek, çev.) içinde (c. 1, s. 573). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

³⁸⁴ Tolga Başak, *The Times Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa Hareketi*, 2018, s. 178, dipnot 589.

³⁸⁵ Tasvîr-i Efkâr, 1 Kânûn-ı sâni 1335-1919, Numero 2608, sayfa 1, sütun 4

³⁸⁶ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 80.

³⁸⁷ Lord Kinross. (1994). *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu* (N. Sander, çev.) içinde (s. 175). İstanbul: Altın Kitaplar.

Curzon, Doğu milliyetçiliğini karşılarına almadan kalıcı bir çözümün ancak Türkiye'ye Ankara ve çevresinde tam bağımsız bir devlet kurma hakkının verilmesi ile mümkün olabileceğini, bu yolla da Türk milliyetçiliğinin patlamasının önlenebileceğini ileri sürüyor.³⁸⁸

Curzon'a göre *Doğu Trakya'daki Türkler ile Batı Anadolu'daki Rumlar mübadele edilmelidir*.³⁸⁹ Ayrıca, Curzon'un Ayasofya Camii'ne dair tasarısı fevkalâde dikkat çekicidir:

Jüstinyen'in muhteşem Bizans mabedi olan Ayasofya, bu şeraitte, bazılarının nazarınca imtiyazların son sırasında değil. 900 sene bir Hristiyan kilisesi idi ve bunun nısfından sadece biraz daha fazla müddetle Muhammedî bir câmi olageldi. Aslî vakfına tabii ki döndürülecektir. Diğer taraftan, İstanbul'un muhteşem İslâmî câmilerinin bütünlüğü ve kudsiyeti ihtimamla saygı görecektir ve teminat altına alınacaktır.³⁹⁰

Erkân-ı Harbiye Riyâseti, 9 kolordu ve 20 tümenden müteşekkil mütareke devresi Türk ordusunun tertibat planını İngiliz Bahr-i Siyah Orduları Başkumandanı General Wilson'a nota etti. Mezkûr plan tahakkuk etmiş ve böylece Teşkilât-ı Milliye'nin askerî nüvesi tertiplenmiştir.

Osmanlı Genelkurmay'ının zayıf mevcutlu da olsa çek sayıdaki (kolordu, özellikle tümen, alay ve tabur kadrolarını muhafaza etmesi o vakitki şartlara göre İstiklâl Savaşı'nı kazanan Anadolu ordusunun canlandırılmasında ve kurulmasında çok faydalı olmuştu.³⁹¹

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Calthorpe, Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi:

Türk Hükümeti'ni protesto edip durmak, hem faydasız, hem de şerefimizle bağdaşmıyor. Tefrik Paşa Hükümeti bize her türlü iyi niyeti gösteriyorsa da, emirlerine uyulmuyor. Yeni biçimde eylem gerekiyor. Aleyhlerinde delil bulunduğu sanılan kişilerin tutuklanmasını istemem için yetki istiyorum.³⁹²

4 Ocak 1919. Feshedilmiş Meclîs-i Meb'ûsân'ın yeni seçimi, *sulhun akdiyle imkân hâsıl olduğu andan i'tibâren ber-mûcibi kânun dört ay zarfında* yapılmasına karar verildi.³⁹³

Evinde hasta yatan Harbiye Nezâreti İstihzarat-ı Sulhiye Encümeni Reisi İttihadçı Miralay Mustafa İsmet'in (İnönü) günlük kaydı: *Çıkmadım. Seyfi Bey, Saffet Bey geldiler. Ağabeyim, Doktor Musa Kâzım, Rıza Bey, sonra Lütfi Bey geldiler. Alemdar Gazetesi'nde Nigehbân Cemiyet-i Askeriyyesi var imiş. Tesviye-i rüteb filan istiyormuş*.³⁹⁴

5 Ocak 1919. Mustafa İsmet'in (İnönü) günlük kaydı:

Seyfi Bey – M. Kemal Paşa yaveri Cevat Bey – bizim eski yaver Necmettin Bey geldiler. İyiyim, fakat çıkmadım. Saffet Bey de geldi. M. Kemal Paşa'ya "İstanbul muhafızı zabitan arasında siyasi cereyanlar var" demiş. M. Kemal Paşa de "Nigehbân Cemiyeti'ni takip etmek lazım" demiş. Pahalılık ve açlık çok fena halde.³⁹⁵

³⁸⁸ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 82.

³⁸⁹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 12.

³⁹⁰ India Office Records and Private Papers (IOR), L/PS/18/B310a; Lord Curzon, *The future of Constantinople*, January 1919.

³⁹¹ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 1999, s. 260.

³⁹² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 82.

³⁹³ Takvîm-i Vekâyî, 4 Kânûn-ı sâni 1335-1919, Numero 3436, *Mevadd-ı Umûmiye*, s. 4, sütun 2.

³⁹⁴ İsmet İnönü. (2008). *Defterler 1919-1973* (A. Demirel, haz.) (3. baskı) içinde (s. 6). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. "Önemli olayları defterlerine yazdığı bilinen İsmet [İnönü] Bey 9 Temmuz 1919'dan 6 Nisan 1922'ye kadar nedense günlük tutma" mıdır: Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 119.

³⁹⁵ İsmet İnönü, *Defterler 1919-1973*, 2008, s. 6. Ocak 1919 mütareke İstanbul şartlarında Nigehbân Cemiyetini destekleyen Mustafa Kemal, 15-20 Ekim 1927'de Türkiye'nin diktatörü olduğu sırada ise Nigehbân Cemiyetini ahlâksız nitelemiştir: "Bir de, Efendiler, malumunuzdur ki İstanbul'da *Askerî Nigehban Cemiyeti* diye bir heyeti fesadiye türemişti. [...] seyyiatları yüzünden ordudan tardolunmuş veya tekaüde sevk edilmiş kesen ile, ahlâksızlıklarla tanınmış mahdudülmiktar eşhastan ibaret bulunmakta idi." Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 168.

7 Ocak 1919. Padişah, Ward Price ile mülâkatını tashih etti:

Bazı gazeteler Tayms değil Deyli Meyl gazetesi muhâbiri (Mistir Vord Pirays)a karşı Zât-ı Şevketsimât-ı Hazret-i Pâdişâhî cânibinden vuku' bulan beyânât-ı hümâyunun bir kısmında "Ma'teessüf o zamanki hükûmetin basîretsizliği memleketi bu bâdireye sürükledi ve mahv olmamızı intâc etdi" fıkrasının son cümlesinin taraf-ı eşref-i Hazret-i Mülûkâneden kat'iyen sarf olunmadığı gâyet mevsuk bir menba'dan istihbâr edilmiştir.³⁹⁶

Hindistan'daki Müslümanlar, İngilizlerin Türklere muamelatına yine tesir etti: *İngilizler bağdat'ta Musul'dan gelen eski Türk yönetimi görevlileri olan 12 kişiyi İttihatçı olmakla suçlayarak tutukladı. Tutuklular Hindistan'ın Bombay kentine sürülecek, Hint halkının tepkisi üzerine de Türkiye'ye geri verilecektir.*³⁹⁷

8 Ocak 1919. Padişah Vahideddin, İngiliz casusu Satvet Lütî (Tozan) Bey'i huzûruna kabul etti:

Prens Sabahaddin Beğefendinin kâtib-i husûsilerinden Satvet Lütî Beğefendi evvelki gün huzûr-ı şâhâneye kabul buyrulmuştur.

Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî -karîben şehrimizden hareket edecek olan- Satvet Lütî Beğ Cenevede bulunan Prens Sabahaddin Beğefendiye îsâl edilmek üzere, tastir buyurdıkları nâme-i hümâyunu tevdi' buyurmuşlardır. Hükûmet, Satvet Lütî Beğ esbâb-ı azimet ve Prens Sabahaddin Beğle berâber Şerif Paşa, Reşid Beğ, İsmâil Beğ, Yusuf Rasih Beğ ve rûfekâsının avdetleri husûsunda lâzım gelen vâsita-ı nakliyei ihzâr eylemiştir.

Birkaç güne kadar hareket edecek olan Satvet Lütî Beğ belki on gün kadar kısa bir zaman zarfında Sabahaddin Beğefendi ve rûfekâsiyle berâber avdet edeceklerdir.³⁹⁸

10 Ocak 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Calthorpe'den Hariciye Nâzırı Balfour'a hususî muhtıra:

Sultan *arzu ettiğimiz her bir* [harp suçlusu] *şahsın cezalandırılmalarına hazır olduğunu*; yalnız geniş ölçüde bir harekete geçildiği takdirde bunun bir ihtilâlî kamçılayacağından korktuğunu, kendisinin tahtından atılacağı ve belki de öldürüleceğini. . . Sert hareket etmesi halinde Müttefiklerin şahsı için yardımlarını hesap edebilip edemeyeceğini bilmek istediğini beyan etti.³⁹⁹

(Padişah) uzun zamandan beri, aslında 1908'den beri, İttihat ve Terakki Komitesinin hafiyesiyle sarılmış olduğunu, onlardan çok çektiğini söyledi. Kendisi, her zaman İngiliz taraftarı olmuştur... Şimdi de bütün umudunu İngiltere'ye bağlamaktadır. (Komite üyesi değilse bile onunla yakınlığı olan) İçişleri Bakanı Mustafa Arif Bey'i kastederek, cumartesi gününden önce Kabine'de değişiklik yapacaktır. Komiteye karşı en sert biçimde eyleme geçmek arzusundadır... İngiltere Hükûmetinin İngiliz savaş tutsaklarına karşı barbarca davrananlar ile kırımdan sorumlu olanların cezalandırılmasını istediğini bilmektedir ve İngiltere'nin arzulayacağı her kişiyi, yine İngiltere'nin arzusuna göre, yakalatıp cezalandırmaya hazırdır. Ancak, geniş ölçüde bir eyleme geçince ihtilal olacağından, kendisinin belki de devrilip öldürülebileceğinden korkmaktadır. Sert biçimde eyleme geçince, Müttefiklerin desteğine güvenip güvenemeyeceğini, Müttefiklerin bunu Türkiye'nin bir iç işi olduğunu söyleyip kenarda durup durmayacaklarını öğrenmek istemektedir. Asıl İngiltere'den gerçek destek, ilerde de dostluk beklemektedir. İngiliz Yüksek Komiserliğiyle ilişki kurabileceği bir yol yok mudur? Yüksek Komiserliğin bir işaretine göre harekete hazırdır.⁴⁰⁰

Hariciye Nezâretinde ilgili muhtıraya 25 Ocak tarihinde şu derkenar kaydedildi:

³⁹⁶ Alemdar, 7 Kânûn-ı sâni 1335-1919, Numero 1334, *Şu'un: Beyânât-ı Şâhânenin Tavzihi*, s. 1, sütun 4.

³⁹⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 122.

³⁹⁸ Alemdar, 8 Kânûn-ı sâni 1335-1919, Numero 1335, *Satvet Lütî Beğ Huzûr-ı Şâhânede*, s. 1, sütun 3-4.

³⁹⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 174.

⁴⁰⁰ BNA, FO, 371/4172/13592; Aktaran: Bilâl N. Şimşir. (1985). *Malta Sürgünleri* (2. basım) içinde (s. 33). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Padişah, İttihat ve Terakki Komitesine karşı fazla bir şey yapabilecek güçte değildir. Bu işleri biz elimize alabilirsek kendisi, halkının büyük nefretinden kurtulacaktır; daha sonra da işimize yarayan bir dost olabilir.⁴⁰¹

13 Ocak 1919. İngiliz General Allenby, Musul'da mevzî 6'ncı Ordunun kumandanı Ali İhsan (Sâbis) Paşa'nın vazifeden "derhal" azledilmesini istedi.⁴⁰²

15 Ocak 1919. Seyfullah Paşa, Maliye eski nâzırı Cavid'i ziyaret etti. *Mustafa Kemal grubuna mal edilebilecek bir girişim* mevzubahistir. Şöyle ki; *Seyfullah Paşa Cavit Bey'e gelip, Rüstem Bey'le görüştüktan sonra kendisinin İngiliz yüksek komiserine Türkiye'nin bugünü ve geleceği, eşitlik ilkesine uymak şartıyla İngiliz-Türk ittifakının yararları konusunda bir muhtıra verdiğini, Komiserlik'ten Hohler'in çağırıp ilgilendiğini, bunu isteyen kuvvetin var olup olmadığını sorduğunu anlattı. Paşa, işi İzzet Paşa ve Rauf Bey'le görüşmüş, şimdi Cavit Bey'in de buna katılmasını istiyor.*⁴⁰³

17 Ocak 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, İngiliz Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtırasında, Şarkî Anadolu'ya geri dönen Ermenilere karşı Türkler nezdinde *gittikçe artan mukavemeti ve bunların yerleştirilmelerine karşı Türk dairelerince yapılan engelleri* bildirdi.⁴⁰⁴

Beykoz'da mukim Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *İngilizler Anadolu şimendiferlerine dahi vaz-ı yed ettiler.*⁴⁰⁵

Osmanlı İmparatorluğu yavaş yavaş Müttefiklerin kontrolleri altına girmekte idi. General Wilson'un 17 Ocak 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği bir yazı keyfiyetin böyle olduğunu göstermektedir. Bu yazıda: "Mahallî idare tatmin edici bir şekilde çalışmadığından Osmanlı polisi General Fuller'in idaresindeki İtilâf Devletleri Komisyonu'nun nezareti altına konmuştur".⁴⁰⁶

İttihadçılar tarafından Kars'da içtima eden kongre neticesinde bir Kânun-ı Esâsî hazırlandı ve *Cenubigarbî Kafkas Hükûmeti Muvakkate-i Milliyesi* ihdas edildi. Hükümetin riyasetine İttihadçı Cihangiroğlu İbrahim getirildi.⁴⁰⁷ Kuruluş beyannamesinde "Türkiye Devleti" yazıyor. Bu ifade, TBMM Hükümetinin 20 Ocak 1921'de meriyet kazandıracağı *Teşkilât-ı Esâsiye Kanununda* yer alacaktır.⁴⁰⁸

Seyfullah Paşa, Ahmed İzzet (Furgaç) Paşa, Hüseyin Rauf (Orbay), Rüstem (Alfred Bilinski?) ve Mehmed Cavid içtima ediyorlar. *Cavit Bey, İngiltere'den cevap gelmeden kendilerinin ortaya çıkmasının uygun olmayacağını söyledi. İzzet Paşa da, o sırada dahi hükümet tarafından İngiltere'ye asker yardımı yapılabileceğini ileri sürdü. Cavit Bey, bunun da hemen açıklanmasını doğru bulmadı.*⁴⁰⁹

İttihadçı Sabataycı Mehmed Cavid'in günlük kaydı:

Geçen gün Seyfullah Paşa beni görmeye gelmiş ve bir mes'eleden bahsetmişti. Kendisi Rüstem Bey'le görüşerek İngiliz mümessil-i siyasisine bir muhtıra vermiş olduğunu, bu muhtırada Türkiye'nin hâl ve istikbâlinden, İngiltere ile Türkiye'nin ittifakındaki menâfi' ve feva'iddeden bahseylediğini îzâh etti. Ve bu ittifadın müsâvât esası üzerine vuku' bulacağını da söyledi.

⁴⁰¹ Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 1985, s. 33.

⁴⁰² Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 13.

⁴⁰³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 197.

⁴⁰⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 37.

⁴⁰⁵ Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 635.

⁴⁰⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 30.

⁴⁰⁷ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 226; Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 163.

⁴⁰⁸ Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 330.

⁴⁰⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 197.

Bu muhtıra üzerine Hovler kendisini davet etmiş, bunu isteyen bir kuvvet mevcut olup olmadığını sorduktan sonra kendisinin böyle mühim bir maddeye rey vermeye salâhiyeti olmadığını, maa-mâ-fih muhtırayı pek enteresan bularak Londra'ya gönderdiğini söylemiş.

Seyfullah Paşa, sonra, bu mes'ele hakkında İzzet Paşa ve Raûf Bey'le görüşmüş. Benim de fikrimi sormaya ve İttihat kuvvetinin bu teşebbüse müzahir olup olmayacağını anlamaya gelmiş.

Müsâvât esası üzerine yapılacak bir ittifâka herkesin taraftar olabileceğini, fakat İngilizlerin buna yanaşacaklarını hiç zannetmediğimi söyledim.

Seyfullah Paşa bir gün sonra birleşip bu mes'ele hakkında görüşmekliğimizi rica etmişti. Bu akşam, kendisi İzzet Paşa, Raûf Bey, Rüstem Bey ve ben birleştik. İngiltere'den bir cevap gelmeksizin bizim meydana çıkmaklığımız doğru olmayacağını, böyle bir şeyden haberdar olduğumuzun dahi bilinmemesi muvâfık olacağını, şâyet arzu edilen dâirede bir cevap gelirse o zaman Seyfullah Paşa'nın yerine İngilizlerle başkalarının görüşebileceğini ve bu davayı müdâfaa edebilecek bir kuvvet meydana çıkacağını söyledim. Beyhude ismimizi angaje etmekte bir manâ görmedim. Bu nokta-i nazar kabûl olundu. Ve cevap sormak üzere tekrar Seyfullah Paşa'nın görüşmesi tensip edildi.

İzzet Paşa da İngilizlere askerce dahi şu sırada kuvvetli bir hükûmet tarafından mühim bir müzâheret yapılabileceğini söyledi. Maa-mâ-fih bundan da şimdilik kendilerine bahs olunmasını münâsip görmedim.⁴¹⁰

18 Ocak 1919. Veliahd Abdülmecid, "Şurâ-yı Saltanat"ın toplanması hususunda bir lâyihayı Başmabeyn Kâtibi Ali Fuad'a (Türkgeldi) tevdi etti: *Ahvalin vahametini ve Heyeti Vükelâ'nın ademi kifayetini beyan ile mudilâtı umuru müzakere için sarayı hümayunda bir Heyeti Müşavere teşkili lüzumuna ve sulh için ne gibi istihzarat icrası icap edeceği.*⁴¹¹

19 Ocak 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'nin Hariciye Nezâretine muhtırası: *İçişleri Bakanı Mustafa Arif'in işine son verilmesi en önemli değişikliği oluşturuyor. Onun, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sempatisi olan, Selânik'li gizli bir Musevi olduğu söyleniyor...*⁴¹²

Mehmed Cavid'in günlük kaydı: [Ali] Fethi [Okyar] ile görüştük. Fırkaların daha ziyâde kuvvetlenmesine çalışmak, vilayetlerde teşkilât icrâ etmek ve propaganda yapmak lâzım geleceği fikrindeyiz. Şimdilik ahvâle intizâr eylemek iktizâ ediyor. Hükûmet memlekette her gün mevki'ini kaybediyor. Ecnebiler nazarında da bir mevki'i yoktur. Hürriyet ve İ'tilâfın kuvveti ancak me'mûriyetlere geçireceği adamlarla taayyün edebilecek, buna da bir iki nezâretten mâadâsında imkân bulamıyorlar. Sözleriyle, yazıları ile

Fotoğraf. Hidemat ve muvaffakiyat-ı askeriyesine mebni bu kere uhdesine mirlivalık tevcih buyurulan (saadetlû Seyfullah Paşa) [Servet-i Fünûn, 24 Nisan 1313 / 1897, Aded 321].

⁴¹⁰ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 3, s. 656.

⁴¹¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 12.

⁴¹² Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 7. Mustafa Arif Deymer, hakikaten bir Sabataycı/Selânik Dönmesi idi: Abraham Galante. (2006). *Sabatay Sevi ve Sabataycılarının Gelenekleri* (E. Ağca, çev.) (4. baskı) içinde (s. 106). İstanbul: Zvi-Geyik Yayınları.

*de halk nazarında kendi sükûtlarını kendileri ihzâr ediyorlar. İttihad ve Terakkî her zaman olduğu gibi, bu en müthiş sükûtunda da düşmanlarının belâhatıyla kuvvet kazânıyor.*⁴¹³

20 Ocak 1919. *Amphitriti* nam hastane gemisi, üç gezici ekip tertip etmek üzere İzmir'e geldi. Bu hadise, Venizelos'un Kızılhaç vasıtasıyla Rumları kıskırtma faaliyetidir.⁴¹⁴

İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Thomas Hohler'le yapılan son görüşmenin sonucunu Seyfullah Paşa anlattı. Sonuç bakımından olumsuzdur. Seyfullah Paşa, hükûmetten şikâyet edince, İngiliz, kendilerinin ancak asayişle ilgilendiklerini, gerisine karışmadıklarını söylemiş, üstelik Paşa, yemin karşılığında arkadaşlarının kimliklerini de açıklamış.⁴¹⁵ Mehmed Cavid'in günlük kaydı:

İzzet Paşa, Raûf, Seyfullah ve Rüstem geldiler. Seyfullah Paşa Hovler'le olan mülâkatını hikâye etti. Seyfullah'ın tekliflerinin ve suâllerinin hiç birine cevab-ı müsbet vermemiş. Seyfullah Paşa da Londra'ya gönderilen muhtıranın cevabını aramaya gitmiş iken bir takım lüzûmsuz sözler söylemiş. Hükûmetin değiştirilmesinden vesâireden bahsetmiş. Bunların hepsine karşı da umûr-ı dâhiliyenize aittir; biz memlekette asayişsizlik zuhûr etmemesine bakarız, ötesi sizin işinizdir cevabını almış.

Menfaat-ı müşterekeden, kuvvetli bir hükûmetin askerce de muâvenet edebileceğinden bahsetmiş. Hele bu ikinci hâlin İngilterece kat'iyen arzu edilmeyeceğini, efkâr-ı umûmiyenin pek ziyâde aleyhimizde olduğunu, üserâyâ yapılan sû-i muâmeleyi, mücrimlerin cezası verilmek lâzım geldiğini, verilmezse kendileri müdâhaleye mecbûr kalarak bu cezayı tertîb edeceklerini söylemiş.

Seyfullah Paşa, arkalarında büyük bir kuvvet mevcut olduğunu zamanı gelince hey'etin kimlerden mürekkep olduğunu söyleyeceğini de ilâve etmiş. Hovler heyeti bilmek istemesi üzerine ikisi arasında kalacağına dâir yemin edilerek isimleri vermiş.

Seyfullah Paşa'nın bu izâhâtını, hele isimlerimizin verilmesini hayretle dinledik. Kendisine geçen defa isimlerin kat'iyen ağıza alınmamasını sarâhaten söylemiştik. Ne buna riâyet etti, ne de salâhiyeti dâiresinde kaldı.

Bâ-husus Hovler'in isti'mâl ettiği lisândan maksadı anlayarak sükût etmesi, daha ileriye gitmemesi icâb ederdi.

Hiçbir sun'umuz ve teşebbüsümüz olmadan bu lüzûmsuz işe sokulduk. Üste ismimizi de verdiler. İngilizler de zannedecekler ki, böyle bir teşebbüsümüz yahut iktidara gelmek arzumuz vardır.

İzzet Paşa'yı bugün Hidiv ziyaret ederek bir iki saat kadar görüşmüş. İzzet Paşa'nın zu'munca Hidiv de bu işten haberdar edilmiş de ma'lûmât almaya gelmiştir.⁴¹⁶

21 Ocak 1919. Padişah'ın tensibiyle Damad Ferid Paşa, İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Amiral Richard Webb'i ziyaret etti. *Noktai nazarının Büyük Britanya'ya sonsuz bir dostluk ve bağlılık olduğunu* belirten Ferid Paşa, Webb'den, *Sultan'a yardım teklifi mahiyetinde tefsir edilebilecek herhangi bir vaitle bağlanmamak ihtiyatkârlığında bulunmak zorunda olduğu* cevabını aldı.⁴¹⁷

23 Ocak 1919. İzmir'de intişar eden *Anadolu* gazetesi: İzmir, Yunan tarafından işgal edilecektir.⁴¹⁸

25 Ocak 1919. Samsun'da bulunan Yüzbaşı Harty, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine gönderdiği muhtırasında muhtemel vukuatın projeksiyonunu âdetâ geleceği görürcesine isabetli tasvir etmiştir. Harty, *Türklerin arada bir uğrayan savaş gemilerinden etkilendiklerini, fakat dahildekilerin pek aldırmadıklarını, barış konferansında müttefiklerin birbirlerinden kopacaklarına, Rusya'da İngiliz ve*

⁴¹³ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 3, s. 657.

⁴¹⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 65.

⁴¹⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 197.

⁴¹⁶ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 3, s. 657-658.

⁴¹⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 23.

⁴¹⁸ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 169.

*Fransız askerlerinin Bolşeviklerce elde edileceğine (Samsun'daki "başyargıç" dahi bu kanıdaymış), o zaman Türkiye'nin yeniden seferber olup öç alacağına inandıklarını kaygıyla bildiriyor.*⁴¹⁹

27 Ocak 1919. Sultan Vahideddin, İtilâf Devletleri karşısındaki müşkül vaziyetini Mabeyn Başkâtibine beyan etti:

Ecnebler pek bî-aman! Gece gündüz ne çektiğimi bir Allah bilir, bir ben bilirim. Bizi tazyik ile Meclis-i meb'usani dağıttırdılar. Fikirlerini ihsas değil, âdeta açıktan açığa izhar ediyorlar. Ben meşrûti bir hükümdar olduğum halde gûyâ mutlak bir hükümdar imişim gibi muamelede bulunuyorlar ve doğrudan doğruya bana müracaat ediyorlar. Meşrûtiyetten bahsedince "Hangi meşrûtiyet!" diye mukabele ediyorlar. "Karşımızda müracaat edecek kuvvet olarak yalnız sizi tanırız ve sizi pâk addederiz" diyorlar. Yâni sözlerimizi isga etmezseniz sizi de tanımayız demek istiyorlar. İstiklâlimizi kurtarmak için bizzarûre bu hallere tahammül ediliyor. Diğer taraftan birşey için kendilerine müracaat edilince "Henüz münasebât-ı siyasiyyemiz iade olunmadı; buradaki memurlarımız askerî memurlardır" diye cevap veriyorlar. Ben milletin ateşli külü üzerine oturdum, taht-ı saltanatın kuş tüyünden minderleri üzerine oturup gömülmedim. Bunlardan kimseye bahsedilemiyor; millete de malûmat verilemiyor. Elbette bir gün tarih bu hakayiki yazar. Siz emînim olduğunuz için bu şeyleri mahremâne olarak yalnız size söylüyorum. Vâkıa merhum birader de dahilî bir kuvve-i galibenin taht-ı tazyikinde idi. Lâkin ben onun kat kat fevkinde olarak diritnavtlarıyla mücehhez bir kuvvet karşısında bulunuyorum.⁴²⁰

28 Ocak 1919. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesinin haberine göre İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin *Kilikya'da halkı harekete geçirme çabaları başarısızlıkla sonuçlandı.*⁴²¹

29 Ocak 1919. General Allenby'in Filistin Cephesi'ndeki istihbarat erkânından Mirliva (Tuğgeneral) Deedes, Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtıradan, *Mısır'daki İngiliz yönetiminin, seçimlerde İttihat ve Terakki'ye karşı mücadele edebilmeleri için, orada bulunan muhaliflerin yurtlarına dönmelerine izin verilmesini önerdi ve fakat buna karşılık kendisinin, bu noktada herhangi bir siyasal partiyi desteklemenin uygun olmayacağı, zaten aralarında bir seçme yapılamayacağı, hepsinin aynı derecede kötü olduğu görüşünü ileri sürdü.*⁴²²

Mustafa Kemal, Ali Fethi (Okyar), Hüseyin Rauf (Orbay) grubunun İttihadçı rüfekaı İsmail Canbolad ve Hürriyetperveran Avam Fırkası mebusu Hüseyin Kadri tevkif edildiler.⁴²³

30 Ocak 1919. İngiliz Başvekil Lloyd George, Yakın Şark'taki İngiliz askerlerinin terhis edildiğini Paris Sulh Konferansında beyan etti.⁴²⁴ İttihadçılardan 27 âmil kişi, İstanbul'da tutuklandı.⁴²⁵

Paris Sulh Konferansı İngiliz Heyeti, Astoria Otel'de toplantı yapıyorlar. Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetinden General Thwaites, *İzmir'in Türklerde kalmasını, çünkü buranın Yunanlılara verilmesinin Anadolu halkında haklı bir kızgınlığa yol açabileceğini ve ancak kaçınılmaz siyasal bir çare ise bu yola gidilmesini* tavsiye etti.⁴²⁶

31 Ocak 1919. Suriye ve Ermenistan muhtemel mandater devletlerin muhafazası için askerî uzmanlar, yaklaşık 1.084.000 askere ihtiyaç olacağını bildirdi.⁴²⁷ *Kasım sonunda başlamış olan Ermeni intikam*

⁴¹⁹ FO, 371/4157, 49181; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 250.

⁴²⁰ Ali Fuat Türkogeldi, *Görüp İşittiklerim*, 2010, s. 182-183.

⁴²¹ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 178, dipnot 140.

⁴²² BNA, FO, 371/4164/35391; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 190.

⁴²³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 306.

⁴²⁴ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 15.

⁴²⁵ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 112-113.

⁴²⁶ FO, 371/4156, 33952; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 169.

⁴²⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 114.

*hareketleri Şubat 1919'da o derecede korkunç bir ölçüde çoğaldı ki, Kilikya'daki (Çukurova'daki) Fransız askerî komutası bile bu gönüllülere karşı müdahaleye kendini mecbur gördü.*⁴²⁸

İngiliz Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye generali Thwaites, Paris Sulh Konferansı murahhas heyetinin toplantısında iken, *İzmir'in Türklerde kalmasını, çünkü buranın Yunanlılara verilmesinin Anadolu hakkında haklı bir kızgınlığa yol açabileceğini ve ancak kaçınılmaz siyasal bir çare ise bu yola gidilmesini, Kıbrıs'ın İngiltere'de kalmasını ileri sürdü.*⁴²⁹

Ocak 1919 nihayeti itibarıyla İngiltere işgal kuvvetlerinde *neredeyse bir milyon asker ve subay terhis edilmiş vaziyettedir.*⁴³⁰

12 Ocak-1 Şubat 1919 arası. Mustafa Kemal, hem Tevfik Paşa Kabinesini iskat etmek hem Sultan Vahideddin'i tahttan indirmek üzere bir hükûmet darbesi tertiplemeye çalışmıştır:

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına göre ya hükûmet düşmeli veya "millî mukavemete taraftar bir Harbiye ve Dâhiliye Nâzırı" bu hükûmette görev almalı; yani Mustafa Kemal Paşa "Harbiye Nâzırı" (Millî Savunma Bakanı) olmalı idi. Fakat bu işlerin ikisinin de güç olduğu anlaşıncı, daha köklü ve daha zorlayıcı hareketlere baş vurulması düşünüldü; "İhtilâlcı bir komite kurmağa" karar verildi. Bu komite, Pâdişah'ı tahtından indirecek, hükûmeti düşürecek; yeni bir hükûmet kuracaktı. Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde verilen bu karardan da bir netice alınmadı.⁴³¹

*Herşey başarısızlığa uğrayınca o ve arkadaşları (muhtemelen Şubat'ta) Padişah'ı devirmeyi bile düşündüler.*⁴³²

Mezkûr ihtilâlcı komite mensubu İsmail Canbolad, 1926'da İzmir Suikastı davasına düzmece olarak dahil edilecek ve salben idam edilecektir. Canbolad, idam edilmeden hemen önce kaleme aldığı el yazmasında, konuyla alakalı şu mühim bilgileri ifade etmektedir:

Mütarekeden sonra, Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey ve Rauf Beyle beraber dördümüz sık sık ictima' ediyor ve memleketi düşdüğü elîm vaz'iyetden kurtarmak için çareler düşünüyorduk. Bu miyânda bir ecnebî dostumun evinde o zamanın en yüksek bir ecnebî siyasî me'muruyla Mustafa Kemal Paşa ve Fethi Beyler beraber görüşmüştük. Diğer ciheti lâzım değil. Bu zât lâkırdı arasında padişâhın hal'inin i'tilâf devletlerini 'alâkadar etmeyeceğini söyledi. Birkaç gün sonra tekrar dördümüz toplandığımız vakit, Mustafa Kemal Paşa halen Büyük Millet Meclisi 'âzâ'ından olan bir zâtın Vahdeddin'in Yıldız Sarayı'nda öldürülmesi hakkında bir teklifde bulunduğunu söyledi. Ben bizim velev Vahdeddin gibi hâ'in-i vatan ve millet birisi hakkında oldun bir su-i kasd teşebbüsüne iştirak edemeyeceğimizi ve şayed böyle bir şey' yaparlar ve müte'akiben bir hükûmete geçer isek fâ'illerini kanunen te'dib edeceğimizi bilmeleri lâzım geldiğini söyledim ve bu sûretle teklif tarafımızdan redd edildi.⁴³³

Ahmed Avni Paşa:

⁴²⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 46.

⁴²⁹ BNA, FO, 371/4156/33952; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 169. Thwaite, miralay rütbesiyle İngiliz Harbiye Nezâretinin Askerî İstihbarat Amiri idi. Stanford J. Shaw, *From Empire to Republic*, 2000, vol. 3, p. 372.

⁴³⁰ Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 54, dipnot 38.

⁴³¹ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 77-78. "Günler geldi, geçti, Mustafa Kemal ve bazı arkadaşları şu kanaate vardılar ki, Vahdetin'i öldürmekten, hükûmeti düşürmekten esaslı bir netice almaya imkan yoktu. Nihayet yeni hükümdar ve yeni hükümet de düşman süngüleri karşısında bulunmak vaziyetinden kurtulmuş olmayacaklardı." Falih Rıfkı Atay. (1998). *Atatürk'ün Bana Anlattıkları* içinde (s. 109). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.

⁴³² Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 197.

⁴³³ TBMM Arşivi, IM T 123 D 239-36 G 403/0009; Aktaran: Şükrü Hanioglu, *Atatürk*, 2023, s. 283.

Mustafa Kemal Paşa dört beş ay kadar İstanbul'da âtil ve görevsiz kalınca, ikamet etmekte olduğu Pera Palas'ta paralarını bitirince, Şişli'de bir haneye nakle ve orada Makedonya mektebinde öğrenim ve talim eylediği eski sıfatı komitacılığa önem verdi.

Savaşmaktan ve hesap vermekten kaçan bazı subaylar ile yedek subaylardan bir kısmını "Ay Yıldız Cemiyeti" namı altındaki teşkilata dahil ediyordu. Gayesi bir suretle mevki ve memuriyete geçmek ve geçinmek idi.

Bu gibi girişimlerinden ve hareketlerinden haberdar olan harici ve dahili güçler hükûmeti bilgilendirmeye ve ikaza başlamışlar idi.⁴³⁴

John Godolphin Bennett:

Mustafa Kemal (..) İstanbul'da iktidar için entrikalar düzenlemeye başlamış ve taraftarları, ılımlı milliyetçi bir programla ve Büyük Britanya ile yakın bir anlayış içinde eski Halaskâr Grubu'nu yeniden örgütlemişlerdir. 1912'deki Halaskâr Grubu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni bir *coup d'état* ile devirmek üzere örgütlenmişti. Mustafa Kemal bu örgüt içinde etkili bir şekilde yer alma konusunda hiçbir zaman kendisini riske sokmamıştı ama şimdi 1919'da, eski İttihatçılar, muhalefet partileri ve Müttefikler arasında arabuluculuk için bunu yeniden canlandırma olanağını görüyordu. 1919'un başlarında İstanbul'daydı ve Harbiye Nazırı olarak atanmak için bütün nüfuzunu kullanıyordu. O zaman kendisiyle ilk kez tanıştım; kurnazlık ve kibir, aşırı ihtiras ve eğlence düşkünlüğünün bir karışımı olan kişiliğini anlamaya başladım. Kişiliği, su götürmez derecede güçlüdür ve komutası altında çalışmış yüzlerce subayın kişisel bağlılıklarına güvenebilmektedir.⁴³⁵

Ali Fuat Cebesoy Mustafa Kemal'in mütarekeden itibaren "millî mukavemete taraftar" olduğunu rivayet etse de, Kâzım Karabekir'in rivayeti tarihî seyre daha uygun görünmektedir. Başka bir deyişle, Mustafa Kemal, İstanbul Hükûmetinde yer alma çabaları tamamen başarısız olduktan sonra "millî mukavemete" katılmıştır:

1-Ben daha mütarekenin başlangıcında millî istiklâlimizin ancak millî bir teşekkül ile mümkün olabileceğini bir çok zatlara ve bu meyanda M.Kemal Paşa Hazretlerine Şişlideki evlerinde bizzat söylemiş ve kendilerini şarka davet etmiştim. Bu davetimin mühim bir sebebi de benim Harbi umumînin son safhasında şarkta muvaffakiyetli hareketler yapmış olmaklığımdan halk ve ordu ile karşılıklı itimat ve rabitamız ve düşmanlarla da gene karşılıklı iyi tanışmaklığımız dolayısıyla millî hükûmetimizin temelini benim Erzurumda kurabileceğime imanım vardı; fakat şark vaziyetinin ve şark hareketinin başka bir elde makûs bir netice vermesini pek muhtemel gördüğümünden millî harekâtı akamete uğratmamak için benim şarkta kalarak kendilerinin garbe teveccühünü düşündüğümündendi. 2- M. Kemal Pş. Hz. henüz İstanbulda iken ben şarkta işe başlamış ve Erzurum kongresile millî nüveyi hazırlamıştım. İki buçuk ay sonra Erzuruma gelen müşarünileyh tekliflerimle tekiden mutabık kalmış ve bu suretle ben şarkta kendileri de garpteki siyaset ve harekâtı idare etmeyi millî plânımız olarak tespit etmiştik. 3-Ankarada Büyük Millet Meclisi açılıncaya kadar bu fikirde bulunan M. Kemal Pş. Hz. bundan sonra nedense bu fikirlerinden sarfınazar ettiler.⁴³⁶

2 Şubat 1919. Cemal (Mersinli) Paşa, İngilizlerin ısrarlı talepleri üzerine kumandanlıktan azledilen Nihad (Anılmış) Paşa'dan münhal Konya'daki Yıldırım Ordular Grubu bakiyesi 2'nci Orduya kumandan tayin edildi.⁴³⁷ Bu hususta, Kâzım Karabekir, 2'nci Orduya Mersinli Cemal'den evvel Mustafa Kemal'in atanmak istendiğini belirtmiştir. Lakin Mustafa Kemal bu vazifeden kendini affettirmiştir. Karabekir'in tahlili de oldukça dikkat çekicidir:

[Mustafa Kemal] Bana Anadolu'ya geleceğini vaat ettiği halde neden önce Konya'daki ordu müfettişliğine (kendi harp ettiği ordu bakiyesi) tayin olduğu halde, hastayım, terfi isterim diyerek kabul etmediğinin hakiki sebebini yazmıyor. Sebep hala İstanbul'da Harbiye Nazırlığını alarak kalmaya çalışması ve padişah Vahdettin'e

⁴³⁴ Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 209.

⁴³⁵ J.G.B. (1922, Kasım). Mustafa Kemal. *The Contemporary Reviews*, Cilt CXXII, ss. 590-594; Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu. (2000). XIX. Yüzyılda İngiliz Gözüyle Türkler. *Kebikeç*, (9), s. 45-46.

⁴³⁶ Milliyet, 5 Mayıs 1933, s. 8.

⁴³⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 105, 116.

damat olmaya uğraşmasıdır... Nitekim Konya'ya gitmeyi kabul etmeyince, oraya yine Filistin'de ordu komutanı bulunan Mersinli Cemal Paşa gönderildi. Bu vaziyette M. Kemal'in de benim mıntıkama gelmesini bazı arkadaşlarımız ısrarla kendilerinden rica ettiler. Hala İstanbul'da Harbiye Nazırlığı ile uğraşmasını artık bütün muhit ayıplıyordu. Eğer dediği gibi Şarka gelmek hususunda hala ısrar ediyor idiye zamanın rical ve padişahı benim ikazıma uymayan M. Kemal'i zorla göndermiş oldukları anlaşılıyor ki kendileri için elim bir vaziyettir... M. Kemal Paşa İtilaf devletleriyle başa çıkamayacağımızdan milli mücadeleye taraftar değildi. Benim (tek dağ başı mezar oluncaya kadar ya istiklal ya ölüm) teklifime delilik, diyordu.⁴³⁸

3 Şubat 1919. İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah İşgal Ordusu Başkumandanı General Milne, İzmir ve yöresinin Yunanlılar'a bırakılacağına dair çıkan haberlere binaen, İngiliz Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi. Milne, İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildiği takdirde Türkler'in ayaklanmasını beklediğini bildirmeğe mecburum dedi.⁴³⁹

6 Şubat 1919. Alemdar gazetesi duyurdu: Yârınki nüshamızda Mustafa Kemal Paşa ile icrâ eylediğimiz mühim bir mülâkâtı neşr edeceğiz.⁴⁴⁰ Lâkin gazete geçici süreyle kapatılacak, 12 Şubat tarihli müteakib numaralı nüshasında ise mülâkata yer verilmeyecektir.⁴⁴¹

Müttefik fevkalâde komiserleri içtima ediyorlar. Fransız Yüksek Komiseri Amiral Amet, Samsun'da Fransızların huzursuz olduklarını, mutasarrıfın azlinin iyi etki yaptığını, fakat Samsun dışında Rum ve Ermenilerin boğazlandıklarını öne sürüyor. Aynı toplantıda İttihat ve Terakkililerin Anadolu'yu karıştırmak için Bolşeviklerle temas aradıkları, 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki'nin tutuklanması gerektiği üzerinde duruluyor.⁴⁴²

İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Orduları Başkumandanı General Milne, İngiliz Harbiye Nezâretine muhtıra göndererek “şimdilik sırf müslümanları temsîl eden idârî meclis'in” (Cenubigarbî Kafkas Hükûmeti Muvakkate-i Milliyesinin) Ermeni mültecilerinin “geri dönmelerine müsaade etmediğini” bildirdi. Bu tutumun değişmesini veya bu işin bir çâresine bakılmasını istedikten sonra Ermenilerin korunmalarının, “Bir kuvvet gösterisi olmadan” mümkün olamayacağını da belirtti.⁴⁴³

7 Şubat 1919. General Allenby Kahire'den kalkıp fırtına gibi İstanbul'a gelerek Harbiye ve Hariciye Nâzırlarına 12 maddelik bir ültimatom verdi. Gelişinin birinci amacı, Ali İhsan Paşa ve Altıncı Ordu sorununu kökünden kesip atmaktır. Verdiği ültimatomda, Ali İhsan Paşa'nın görevine son verilmesini, Altıncı Ordunun, silahları teslim edilerek dağıtılmasını ister. Allenby, gerekli gördüğü her Osmanlı görevlisinin işine son vereceğini, istediği kimseleri tutuklatacağını da ültimatomda belirtmiştir. Tevfik Paşa Hükûmeti, bu aşırı İngiliz baskısına boyun eğdi. 9 Şubat günü, Ali İhsan Paşa'yı İstanbul'a çağırır ve Altıncı Ordunun adını Onüçüncü Orduya çevirir.⁴⁴⁴ General Allenby, Ali İhsan Paşa'nın “suçunun” sadece Mütareke hükümlerine direnmek olduğunu yazar.⁴⁴⁵

Dârübedâyî'in davetinde Hâriciye Nâzırı ile beş on dakika görüştüm. Pek ziyâde nevmîd ve bed-bîn. Bugün Allenby'yi ziyaret etmiş. Aldığı cevap “Münâkaşa etmem, istiyorum, yapacaksınız”dan ibâret olmuş...⁴⁴⁶

⁴³⁸ Uğur Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, s. 161; Aktaran: Cafer Demir. (2017). *1838-1938 Yüzyılın Öyküsü ve Kemalizm* içinde (2. kitap, s. 273-274). İstanbul: Nisan Yayımcılık.

⁴³⁹ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 163.

⁴⁴⁰ Alemdar, 6 Şubat 1335-1919, Numero 54-1364, *Mustafa Kemal Paşa ile Mülâkât*, s. 1.

⁴⁴¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 122.

⁴⁴² FO, 371/4155, 38735; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 250-251.

⁴⁴³ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 227.

⁴⁴⁴ Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 1985, s. 41-42.

⁴⁴⁵ Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 1985, s. 52, dipnot 57.

⁴⁴⁶ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi*, 2015, c. 3, s. 679.

General Allenby [Allenby] nezdine celp ettiği Hariciye ve Harbiye Nazırları'na, mütalaa dikte ettirdi.⁴⁴⁷

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'ye emir: 6'ncı Ordu kumandanı Ali İhsan (Sâbis) Paşa'nın *teslimini isteyiniz*.⁴⁴⁸

General Allenby; 23 Şubat 1919'da henüz Konya'dayken gözaltına alınıp 2 Mart'ta muvasalat ettiği İstanbul'dan da derhal tutuklanarak Malta'ya sürülecek olan Ali İhsan Sâbis Paşa yerine, Mustafa Kemal Paşa'nın 6'ncı Ordu kumandanlığına tayin edilmesini istemiştir.⁴⁴⁹

Mareşal Allenby bir ara Ali İhsan Paşa'nın yerine Mustafa Kemal'in VI ıncı ordu komutanı olmasını istemişti. Bunun sebebini anlamak güçtür. (..) [Mustafa Kemal] sandığına göre bu işi kabul etmemesi üzerine yaveriyle otomobili kendisinden alınır, komutanlık ödeneği kesilir, takibe de uğramaya başlar.⁴⁵⁰

Mustafa Kemal, Celâl Nuri'ye (İleri) aid Âtî gazetesinin mülâkat teklifini reddetti.⁴⁵¹ *Gazete bunun nedenini yazmıyorsa da, Mustafa Kemal'in İttihatçılık suçlamasına uğramamak için böyle davrandığı tahmin edilebilir, çünkü "Ati" İttihatçı olarak biliniyordu ve hükûmete karşı muhalefeti sebebiyle başyazarı Celal Nuri daha sonra yurtdışına da sürülecektir.*⁴⁵²

10 Şubat 1919. 1913'te savaşa destek olmak, askerlerin ailelerine yardımcı olmak amacıyla kurulan Millî Müdafaa Cemiyeti, İngiliz yarı resmî gazete "The Times"ın haberine göre *direnış hareketinde* etkindir.⁴⁵³

12 Şubat 1919. Barutcuzaade Faik Ahmed ve milliyetsever rüfekası, Pontos ayrılıkçılığının mürevviç olduğu Trabzon'da, *Trabzon Muhafaza-i Hukuku Milliye Cemiyetini* tesis ettiler.⁴⁵⁴

13 Şubat 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb, Londra'ya telgraf gönderdi. *Samsun bölgesinde Türk, Ermeni ve Rumlar arasında tam bir silahsızlanma gerçekleştirilmedikçe, bölgenin olağan koşullara dönemeyeceğini, bunun için de güçlü askeri kuvvetlerin gerekli olduğunu bildiriyor.*⁴⁵⁵

14 Şubat 1919. Richard Webb İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi:

Yunan askerleri rezalet çıkarıyorlar. . . Doğu Demiryolu boyunca. . . köylere girerek istediklerini alıyorlar. Kadınlara sataşıyorlar ve fırsatını buldukları bir sırada minaredeki müezzine ateş ederek eğlendikleri de tesbit ve iddia ediliyor. Bizzat İstanbul'da da hareket tarzları hiç de arzu edilir bir şekilde değildir. . . Hali hazırda Türklerle Rumlar arasında karışıklık çıkarmak için yeteri kadar fırsata sahip bulunuyorlar. . . Öyle sanıyorum ki, bunların Trakya'da yerleştirilmeleri hiç değilse bugün için lüzumsuzdur.⁴⁵⁶

İzmir'deki İngiliz Ticaret Odası, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine telgraf gönderdi. İzmir'in Yunan'a verilmemesi talep ediliyor. *Bölge yönetimini Türklere bırakmanın "cinayet" olacağını, kurulacak yönetimin bütün unsurlara güven verecek bir yönetim olması gerektiğini, idarenin İtalyan olamayacağını çünkü Rumların onlardan nefret ettiğini belirtiyor. Bu durumda mandanın İngiliz, Fransız, ya da Amerikan olması gerekiyor. İzmir'de çoğunluk Hristiyanlı ama Rum değil; Rumlar*

⁴⁴⁷ Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 637.

⁴⁴⁸ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 16.

⁴⁴⁹ Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 1985, s. 91; Murat Bardakçı. (2019). *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs* (3. baskı) içinde (s. 45-46). İstanbul: Turkuvaz Kitap.

⁴⁵⁰ Hikmet Bayur. (1963). *Atatürk: Hayatı ve Eseri* içinde (s. 259). Ankara: Güven Basımevi.

⁴⁵¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 123.

⁴⁵² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar*, 2000, s. 79.

⁴⁵³ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 140.

⁴⁵⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 57.

⁴⁵⁵ FO, 371/4157, 25899; Aktaran: Sina Akşın, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 251.

⁴⁵⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 55-56.

*herhalde 1/3'den fazla değildir. Vilayet nüfusu ve arazi çoğunluğu Türklerdedir. Vilayetin Yunanlılar tarafından yönetilmesi büyük bir orduyu gerektirir ve Makedonya, Girit koşullarına yol açar.*⁴⁵⁷

17 Şubat 1919. İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General Milne'nin Hariciye Nezâretine muhtırası: *Dokuzuncu Ordu Komutanı (Yakup) Şevki Paşa'yı attırdım. Yardımcısı Albay Ali Rifat Bey'i yakalattım. Mütarekeyi çiğnemek suçuyla yargılanacağı kesindir. Batum Tümeni Komutanı Mürsel Bey'i de tutuklattım.*⁴⁵⁸

Yunan Başvekil Venizelos'un Osmanlı tebaası Rumları kışkırtmak saikiyle gönderdiği *Kızılhaç heyeti bir müfreze askerle Ayvalık'a muvasalat etti. Bu yüzden hâdiseler çıktı.*⁴⁵⁹

İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Richard Webb, Londra'ya telgraf gönderdi. *İngiliz komutanının Samsun, Trabzon, Şile, Amasya, Sivas, Kayseri, Aydın'a asker gönderilmesini istediğini, çünkü buralarda karışıklık çıkması ihtimalinin bulunduğunu haber veriyor.*⁴⁶⁰

Paris Sulh Konferansında bulunan Britanya Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour, Londra'ya telgraf gönderdi. Balfour, *İtalyan temsilcisinin kendisini sıkıştırdığını, Antalya'yı işgal etmeden parlamento önüne çıkamayacağını söylediğini* bildiriyor. Balfour, *bu isteği karşılama konusunda, Yunanlıların İzmir'de benzer bir hak istemeleri dışında hiçbir itiraz noktası göremiyor. Anadolu'da sırf Türk olan yerlerin işgalinin, İttihat ve Terakki'nin yurtsever Türkler yanındaki nüfuzunu kesinlikle kırmak gibi bir yararı da olabileceğini belirtiyor.*⁴⁶¹

18 Şubat 1919. İttihadçı Celâl Nuri (İleri), *Greyter Briten [Daha Büyük-Britanya]* nam başmakale neşretti:

Şimdiye kadar yeryüzüne gelen akvâm-ı âliyenin kemmiyet ve keyfiyet i'tibâriyle en yamanı, şübhesiz İngilizlerdir. Büyük-Britanya, hâlâ şu iki asır zarfında, kendi ıstıhlariyle -Daha Büyük Britanya- olmuştur.

Büyük-Biritanya, Amerika Hükûmât-ı Müttehidesini doğurduktan sonra dünyânın en muhtelif ve yekdiğerinden uzak aktârında beş muhtar İngiliz milleti daha vücûda getirmiştir ki bunlar İngiliz (dominyon)larını teşkil eder: Kanada, Niüv-Faündland, Niüv-Ziland, Avustralya, Cenûbî Afrika. Bunlardan yalnız Kanadanın mesâhâ-i sathiyesi Avuranınkine müsâvîdir ve zannetmem ki bu kişver-i cesîmin istikbâli Avuranın mâzî ve hâlinde aşağı olsun!..

Muhârebe-i umûmiye bu saltanatın esâsâtını bir kat daha takviye etmiştir: Alman müsta'merâtının işgâliyle Hindistan Bahr-i Muhit-i Hindîdeki komşularından, (Yeni Gine) adasına vazî'ye edilmeyle Avustralya bir kapı ötedeki ecnebîden kurtulmuş oluyor. Filistin, Sûriye ve Irakın işgâli ise Bahr-i Sefîd-i Hindistana vâsıl etmektedir.

Bu muhârebe esnâsında (Kap-Kâhire) şimendüferi yapıldı. Binâenaleyh Ümid Burnundan tâ Hindistana, Hind-i Çîniye, bu yarımada'nın aksâsındaki (Singapur) noktasına, aslâ İngiliz murâkabesinden uzak kalınmamak üzere, gidilebiliyor. Bu kadar büyük bir kişveri târih-i âlem aslâ kayd etmemiştir. Romanın Kalimero hükûmeti bile bu derece geniş değildi. Roma milleti ise zamanında İngiliz milleti pâyesine varamamıştı. Kurûn-ı mütেকaddime ve mutavassıtada teşekkül eden gelici geçici gayr-i muntazam saltanatların isti'âb etdikleri fesih u vâsi' yerler, Britanya İmparatorluğu arâzisine tesbitle devede kulak kalır.

⁴⁵⁷ FO, 371/4157, 41938; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 169, 266. Britanya Hariciye Nâzırı Balfour ise Yunan işgalinin mukavemete değil muhacerete sebebiyet vereceği, İzmir'de herhangi bir Müttefik Devlet idaresinin yürümeyeceği kanaatinde (Akşin, 2004, c. 1, s. 170).

⁴⁵⁸ Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 1985, s. 31. Yakup Şevki (Subaşı) Paşa *mizaç itibarıyla tutucu idi asla içki içmiyor ve günde beş vakit namaz kılıyordu*: George W. Gawrych, *Genç Atatürk*, 2014, s. 239.

⁴⁵⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 65.

⁴⁶⁰ FO, 371/4157, 27993; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 251.

⁴⁶¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 268.

Maddeten ve kıt'a i'tibârıyla bu memleketin ne mertebe büyükse irfânen, sâ mân ve ehemmiyet, nüfûz ve azamet nokta-i nazarından da o kadar büyüktür.

İngilterenin nüfûz ve hulûlü âleme şâmil oldu. Cihan, İngilterenin nüfûz ve şümûlü içinde bulunuyor.

İngiltere, bu muhârebe-i umûmiyenin kendisi için muzafferâne nihâyet bulmasıyla mevcûd-ı hemen umum rakiblerinden kurtuluyor demektir. Binâenaleyh Londra kabînesi sitâre-i arz üzerinde nefis-i mütekellim-i vahdedir. Hangi bir mes'ele-i siyâsiye mutasavverdir ki (Sen Ceymis) kabînesinin marziyesi hilâfına hal edilebilsin? Bu, muhâlât-ı ri'yâziyedir.

Biritanya saltanâtı bir cihangirin, bir (Bonapart)ın mahzâ kudret-i zâtiyesiyle kurduğu imparatorluklara aslâ benzemez. Bu gibilerin mâhiyetlerinde tevkît vardır. O cihangir zâil olduktan sonra saltanâtı da ufûl eder. (Bonapart) daha sağlığında o koca memleket-i meftûhesinin Fransadan ayrıldığını görmüştü. İskender-i Kebîr, Fransız imparatorundan daha bahtiyardır. Çünkü, bu cihangirin kişverleri kendisinin ancak vefâtından sonra ceneralleri arasında taksîm edildi. Hâlbuki umum Büyük-Biritanya milleti bir İskenderdir. Millet, dünyanın tam altı köşesinde yerleşib hiçbir millete nasîb olmayan bir feyz takarrür ve te'sis göstermiştir.

Âlem bir hayli vakit sulh ve müsâlemete nâil olursa Avustralya da belki otuz, Kanadada yetmiş, Cenûbî Afrikada otuz - ya'ni 130 milyon İngiliz daha Anglo-Sakson âilesine iltihâk edecektir. O zaman bir küre-i âlemin ne mertebe İngilizleşeceğini düşününüz!⁴⁶²

Celâl Nuri (İleri), ilerleyen birkaç yılda Mustafa Kemal'e bağlı bir mebus-matbuatçı olacak ve örneğin hilâfeti kaldıran yasanın hazırlayıcıları arasında yer alacaktır.⁴⁶³

19 Şubat 1919. İngiliz Hariciye Nezâreti, Paris Sulh Konferansına başkanlık eden Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour'un 17 Şubat tarihli muhtırasına cevap vermiş ve İtalya'nın Antalya'yı işgal etmesi halinde meydana gelmesi muhtemel vukuatı belirterek mevzubahis işgale katıyetle karşı çıkmıştır:

1) Yunanlılara İzmir'i işgal etmeleri için kapı açılmış olur. 2) Fransızlar Kilikya'yı işgal ederler. 3) Allenby'nin askeri durumunu sarsar ve Küçük Asya'daki tek komuta ilkesini yok eder. 4) Anadolu demiryollarında benzer durumlara yol açar. 5) İstila edilen yerlerde Türk misillemelerine, dolayısıyla muhasamatın başlamasına yol açabilir. 6) Anadolu'nun paylaşılması anlamına gelip, Barış Konferansı'nın kararlarını önyargılar. 7) İtalyan işgali, konferansın ilk başta yayımladığı bu konudaki uyarıyla çatışır.⁴⁶⁴

20 Şubat 1919. İstanbul'daki İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General Milne, Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi. İzmir'deki İngiliz Kontrol Subayı Yarbey Ian Smith'in bildirdiğine göre *Yunan istekleri, Türkler arasında mevcut huzursuzluğu genişletti. Türk köylerine silâh dağıtıldı. Yunan işgali vukubulduğu takdirde Türkler ayaklanacak. Rumlar olsun, Türkler olsun İtalyan işgaline aynı suretle mukavemet edecekler.*⁴⁶⁵

İstanbul'daki Müttefik fevkalâde komiserlerin İzmir mümessilleri, İzmir Vali Vekili Mirliya "Sakallı" Nureddin'i ziyaretle *polis ve jandarmanın takviyesini teklif* ettiler. Mirliya Nureddin şöyle cevap verdi: *Eğer Yunan siyasî mümessili (Mavroudis) ile Kızılhaç'ın ve denizcilerinin ve diğer Yunanlı kışkırtıcıların tahrik ve propagandalarına imkân bırakılmıyacak olursa hiçbir fiilî yardıma ihtiyaç kalmıyacaktır.*⁴⁶⁶

İstanbul'daki İtalyan Fevkalâde Komiserliğinin İzmir mümessili Cavaliero Manfredi, İzmir Vali Vekili Mirliya Nureddin'i ziyaret etti: *Yunanistan, Batı Anadolu'nun Yunan murakabesine verilmesini temine*

⁴⁶² İleri, 18 Şubat 1335-1919, Numero 401, Greyter Briten [Daha Büyük-Britanya], s. 1.

⁴⁶³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 3 Mart 1340-1924, Devre 2, Cilt 7, İçtima senesi 1, s. 27-28.

⁴⁶⁴ BNA, FO, 371/4164, 26328; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 268.

⁴⁶⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 65.

⁴⁶⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 65.

*çalışmaktadır. . . Fransa Yunan lılara yardım etmektedir. Artık Osmanlılar için son sözlerini söylemenin zamanı gelmiştir. İtalyan murakabesine taraftar olduğunuzu gösteriniz.*⁴⁶⁷

24 Şubat 1919. Ahmed Tevfik (Okday) sadaretinde yeni kabine tesis edildi.⁴⁶⁸

25 Şubat 1919. Midilli'deki İngiliz konsolosu "Rum dostu" W. Lewis Baily, Londra'ya Hariciye Nezâretine muhtırasında; *Binbaşı Dixon'un çok zarif bir insan olduğunu, fakat İzmir'in doğma büyüme İngiliz asıllı kişileri tarafından etrafı sarılmış bulunduğunu... bu yerli İngilizlerin ise Türklerle el ele verdiklerini...; bunların Rumlarla devamlı olarak ticarî rekabet halinde bulunduklarını... İtalyanların ise kendi menfaatleri uğruna Türklerle işbirliği ettiklerini, Türklerin bu durumdan hergün biraz daha cesaret kazandıklarını... Bu durumun böylece devamına müsaade edilecek olduğu takdirde İzmir dâvasının çözülmesi güç bir iş haline geleceğini, kan dökülmesi tehlikesinin baş göstereceğini* belirtti ve ilave etti: *dostlarımızı ve ticaretimizi kaybetmek rizikosuna düşeceğiz.*⁴⁶⁹

Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Franchet d'Esperey, *tutuklanmasını istediği kimselerden oluşan 36 kişilik bir listeyi, Bâb-ı Âlî Dahiliye Nâzırı Vekili İzzet'e nota verdi.*⁴⁷⁰

Hüseyin Rauf (Orbay), Eylül 1918 Filistin Cephesindeyken 7'nci Ordu Kumandanı Mustafa Kemal'in emrinde 20'nci Kolorduya komuta etmiş bulunan Miralay Ali Fuad (Cebesoy) ile mülakat etti. Rauf, Ali Fuad'ı Ereğli'ye selamettiyor.⁴⁷¹

27 Şubat 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine bağlı askerî ataşe General Deedes, Hariciye ve Askerî İstihbarat Nezâretlerine muhtıra gönderdi:

İktidara gelememiş olan muhalefet (Hürriyet ve İtilaf Partisi), İngiltere Büyükelçiliğinin desteğini sağlamak için birçok girişimlerde bulundu. Her gelişlerinde hep şu kanıtı kullandılar: İngiltere Hükümetinin, İttihat ve Terakki Komitesini, Ermeni kırımından ve Rum sürgününden sorumlu olanları cezalandırmak istediğini bildirmektedirler. Şimdiki Hükümet (Tevfik Paşa Hükümeti) bunu yapamayacaktır. Kendi partileri ise yapabilecek durumdadır. Bunun için İngiltere'nin desteğini sağlamak istemektedirler. Bu kanıtı her zaman şu karşılık verildi: İngiltere Hükümeti yalnızca cezalandırmayı arzuluyor değildir; suçluların cezalandırılmalarını sağlamak niyetindedir. Bu konuda enerjik davranacak bir hükümeti, enerjik olmayan Hükümete yeğ tutmaktadır...⁴⁷²

Vakit gazetesi Mustafa Kemal'in genelkurmay başkanı tayin edileceği hakkında bir duyum neşretti:

Mülga Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşanın Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâsetine ta'yin edileceği işidilmiştir. Ma'mâfih tebdîl-i nezâret hasebiyle Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Re'is-i Hâzırı Fevzi Paşanın isti'fânâmesi henüz kabul olunmamıştır.⁴⁷³

Sabık Bahriye Nâzırı İttihadçı Miralay Hüseyin Rauf (Orbay), askerlikten istifa etti.⁴⁷⁴

28 Şubat 1919. Dahiliye Nâzırı Reşid Bey ve Şerif Paşa, İngiliz Hariciyeci Lord Hardinge'yi ziyaret ederek *Osmanlı Devleti'nde Mısır'dakine benzer bir görev üstlenmesi için Babîâli bir ricada bulunacak olursa, bunun olumlu karşılanıp karşılanmayacağını sordular. Hardinge, böyle bir görevin manda demek*

⁴⁶⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 65.

⁴⁶⁸ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 306.

⁴⁶⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 48-49.

⁴⁷⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 179.

⁴⁷¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 306.

⁴⁷² BNA, FO, 371/4173/44216; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 1985, s. 59. Deedes, "iç siyasete karışmak düşüncesinde olmadıklarını" bildirmiştir: FO, 371/14173, 44216; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 191.

⁴⁷³ *Vakit*, 27 Şubat 1335-1919, Numero 485, *Mustafa Kemal Paşa*, s. 2, sütun 2.

⁴⁷⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 200.

*olacağını, kimin mandacı olacağını belli olmayacağını, fakat herhalde İngiltere'nin fazla meşgul olduğunu söyledi. Reşit Bey bunun üzerine, hiç değilse, sadrazam İstanbul'da konuyu açtığında, Yüksek Komiserliğin, talimat yok diye bu konuyu kapatmaya kalkışmamasını istedi. Bir İngiliz Hariciye Nezâreti memuru ise bu görüşmenin yer aldığı muhtıraya kaydettiği derkenarında, amacın herhalde Yüksek Komiser'in kati tavrını yumuşatmak ve müttetikler arası kıskançlıkları körüklemek olduğunu belirtecektir.*⁴⁷⁵

Atina'daki İngiliz büyükelçi Granville'nin Hariciye Nezâretine muhtırası: *Yunan basını İzmir'de Dixon'un Türklere sempati göstermesini yermiştir.*⁴⁷⁶

İngiliz istihbarat yüzbaşı Hoyland'ın İngiliz İstihbaratı Umumî Müdüriyetine gönderdiği ve Payitaht'taki tevkif ve tecrit edilmesi gereken kumandanların, erkân-ı harblerin ve zâbitânın belirtildiği telgrafta, Mustafa Kemal'in adı 3'üncü sırada kaydedildi.⁴⁷⁷ İlk sırada Fevzi (Çakmak) Paşa olmak üzere dikkati çeken diğer isimler: Mustafa Kemal'in yaveri Cevad Abbas (Gürer), Kel Ali (Çetinkaya), Kâzım Karabekir Paşa, Halil (Kut) Paşa, İsmet (İnönü) Bey. Örneğin Mustafa Kemal ile irtibatla olan Halil (Kut) Paşa, İngilizler tarafından tutuklanmış ve Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmiştir. Aylar sonra, 8/9 Ağustos gecesi firar ederek Yahya Kaptan vasıtasıyla Anadolu yakasına geçecek ve Sivas'ın yolunu tutacaktır.⁴⁷⁸

İngilizlerin kara listesinde yer almasına ve 6 ay (13 Kasım 1918-16 Mayıs 1919) boyunca İstanbul'da faal bulunmasına rağmen Mustafa Kemal, tutuklanmadı ve Malta'ya sürülmedi: *Atatürk'ün, Anadolu'ya geçmeden aylarca önce İngilizlerin kara listesine geçirildiği halde, nasıl olup da tutuklanmadan, sürülmeden kalabildiği sorulmaya değer.*⁴⁷⁹ Mustafa Kemal'in ikâmet ettiği Şişli'deki apartman dairesi İtalyan İşgâl Kuvvetleri Kumandanlığının tam karşısında idi.⁴⁸⁰ İngiliz İşgâl Kuvvetleri Kumandanlığı, karargâhını Şişli'deki Harbiye Mektebi'ne kurmuştu.⁴⁸¹

Mustafa Kemal, İngiliz istihbaratı mensubu olduğu belirtilen Doktor Robert "Rahib" Frew ile en az iki defa görüşmüştür.⁴⁸² Falih Rıfkı, Frew'in İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği papazı olduğunu ifade etmektedir. Frew, Mustafa Kemal'in Umumî Harb sırasında tanış olduğu otel müdürünü vasıta kılarak Mustafa Kemal'le temas kurmuştur.⁴⁸³ Frew, mezkûr mülakatlarda Samsun'un ve İzmir'in işgal edileceğini ve Şarkî Anadolu'da *Ermeni yurdu* kurulacağını Mustafa Kemal'e bildirdi.⁴⁸⁴

⁴⁷⁵ BNA, FO, 371/4156/36640; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 171.

⁴⁷⁶ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c.1, s. 19.

⁴⁷⁷ Bilâl N. Şimşir. (1973). *İngiliz Belgelerinde Atatürk* içinde (c. 1, s. 3-4). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

⁴⁷⁸ Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 1985, s. 127-128. Bekirağa Bölüğü, İttihadçıların kontrolündeydi. Örneğin Mustafa Kemal'in akrabası ve yaveri Selânikli Salih Bozok şöyle demiştir: "Burası bizim. İstedğimiz zaman kaçarız." Salih Bozok & Cemil Bozok. (1985). *Hep Atatürk'ün Yayında* içinde (s. 60). İstanbul: Çağdaş Yayınları.

⁴⁷⁹ Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 1985, s. 53.

⁴⁸⁰ Ömer Kürkçüoğlu. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)* içinde (s. 120-121, dipnot 3). Ankara: Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

⁴⁸¹ Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1952, Sayı 1, Vesika No. 18.

⁴⁸² "Mister Fru ile İstanbul'da bir iki defa mülâkat ve münakaşatta bulunmuştum." Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 2, s. 216; Cemal Güven, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, 2012, s. 31-34.

⁴⁸³ Falih Rıfkı Atay. (1980). *Çankaya* içinde (s. 159). İstanbul: Bates Yayınları.

⁴⁸⁴ "Atatürk, İstanbul'da bulunduğu ayların sonlarına doğru İtalya mümessili Kont Sforzia ve Papaz Mister Frew'a ile de ayrı ayrı ve fasıllı tarihlerde görüşmüştü. Aldığı kanaat acı idi. Ağırdı. Samsun ve İzmir mıntıklarının bir gün işgal altına alınacağı ve Ermeni yurdu yapılacağı kanaatini bu mülâkatlar vermişti." Turgut Gürer. (2006). (Haz.). *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer: Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl* içinde (s. 214). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Mustafa Kemal Paşa [...] Perapalas otelinde bulunurken de, bu otelin müdürü mösyö Martin delâletiyle, İngilizlerin -sonradan yaman bir Entelicens Servis elemanı olduğu anlaşılan- papas Frow'la iki üç defa görüştü.⁴⁸⁵

M. Kemal İngiliz gazetecisi M. Ward Price'den İngiliz yetkilileriyle ilişkisinin sağlanmasını istedi. Ünlü casus Rahip Frew'le de dostluk kurdu.⁴⁸⁶

Mustafa Kemal'in Ocak-Mart 1919 aylarındaki faaliyetleri hakkında pek az itimada şayan haberler vardır. Kendisinden müteaddit defalar mülakat ricasında bulunmuş olan Rev. Frew'nin: "İttihat ve Terakki'nin cinayetlerini evvelâ tasdik etmelisiniz" şeklindeki isteğine ait olarak 1926 tarihli hatıralarında bizzat şunları yazmış bulunuyor: "İttihat ve Terakki'nin mümessili değilim, fakat... vatansever bir cemiyetti. Başlangıcından sonrasına kadar ben de bu cemiyet içinde bulundum... çok kusurları ve yanlışları olabilir, ama vatanseverliği münakaşaların üstündedir".⁴⁸⁷

Robert Frew, İngiltere'nin işgal yıllarında Osmanlı topraklarındaki örgütlenmesinde başrol oynadı. İngilizlerin Hindistan'daki işbirlikçileri Ağa Han ve Seyyid Emir Ali'nin girişimleriyle İngiltere'de British Red Crescent Society (Britanya Kızılay Derneği) adıyla kurulan derneğin İstanbul temsilciliğini yaptı.

İngilizlere sempati kazandırmak ve İngiltere adına casusluk ağı kurmak için çeşitli çalışmaların içinde girdi. İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin kuruluş mimarlarından. İstanbul'da kurulan İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin başına geçirdiği 'Said Molla' ile yakın ilişkiler kurdu ve örgüte gelen parasal destekleri kanallı etti. İstanbul hükümetiyle Anadolu'daki ulusal direniş hareketini yürütenlerin arasını açmak için bütün komploların organizatörlüğünü yaptı.

Robert Frew, bu çalışmaları yaparken gerçek kimliğini öylesine gizliyordu ki, Mustafa Kemal onun gerçek kimliğini öğrendikten sonra hayretini gizleyemeyecekti. Zira Anadolu'ya çıktıktan sonra 'Rahip Fru'ya yazdığı mektupta şöyle diyordu: "... *tuhaf olması bakımından şunu da bildirmek zorundayım ki siz, bir din adamı olarak siyasa oyunlarına, özellikle öldürüşmeye varacak işlere karışmak hevesine kapılmamalıydınız. Sizinle yaptığım görüşmelerde, sizi bu türden bir siyasa adamı olarak değil, insanlığa hizmet eden, adaleti seven erdemli bir kişi olarak tanımışım. Bunda ne denli aldandığımı son aldığım sağlam bilgilerin doğrulamakta olduğunu size bildirmekte şeref duyarım.*"

Ancak Mustafa Kemal'in bu açıklaması, içerisinde çelişkileri de barındırmıyor değildi. Zira her ne kadar Mustafa Kemal Nutuk'ta Anadolu'ya çıktıktan sonra 'Rahip Fru'nun gerçek kimliğinden haberdar olduğunu belirtse de, bu durum hayatın olağan akışına pek de uygun gözüküyor. Zira bir Osmanlı Paşası işgal günlerinde sıradan bir 'rahip' ile ne görüşebilirdi ki?⁴⁸⁸

Niyazi Berkes'in naklettiğine göre Kadıköy vapurunda münakaşa ederlerken "solcu" ve meşhur bir romancı şöyle demiştir:

⁴⁸⁵ Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, 1965, s. 32.

⁴⁸⁶ Baki Öz. (2000). *Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İç Yüzü* (c. 1, s. 20). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.

⁴⁸⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 100.

⁴⁸⁸ Murat Akan. (2021). *NATO'nun İslam'la Savaşı* (2. baskı) içinde (s. 85-86). İstanbul: Hayat Yayınları. Sadrazam Damad Ferid Paşa ise Rahip Frew'in casus olduğunu biliyordu ve kuvvetle muhtemeldir ki bu suretle İngiliz Hariciyesi ile İngiliz İstihbaratı arasındaki görüş farklılıklarını Türk devleti lehine kullanmaya çalışmıştır. Harold Armstrong. (1925). *Turkey in Travail* (p. 105). Great Britain, London; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 134, dipnot 104. Harold Armstrong, "mütâreke senelerinde İstanbul'da İngiltere Fevkalâde Komiserliği muâvinliğinde ve Atışemillerliğinde, Müttefikîn Başkumandanlığı Erkân-ı Harbiyesinde, Jandarma Müfettişliğinde bulunmuştur." Haron Armstrong. (1928). *Türkiye Nasıl Doğdu* (Ömer Rızâ, trc.) içinde (s. 3). İstanbul: Kanâ'at Kütübhânesi.

Dikkat ettin mi, Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta bazı şeyleri kapalı geçtiğine? Mustafa Kemal Rahip Frew'le temas halindeydi, bu, onun da bir İngiliz ajanı olduğunu gösterir.⁴⁸⁹

Mustafa Kemal'in 10 Ocak 1920'de şahsen kuracağı *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde belirtildiğine göre *Papas Fru*, Saray'ın kararlarına tesir ediyordu.⁴⁹⁰ O halde mütareke devrinde Frew ile sık sık görüşmeler gerçekleştiren Mustafa Kemal'in fevkalade müfettiş tayin edilmesinde, hiç şüphesiz, Frew'in de önemli rolü olmalıdır.

Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Damad Ferid Paşa kabinesinde Harbiye Nâzırı olması için Hürriyet ve İtilâf Fırkasına Mustafa Kemal'i önerdiğini belirtmiştir. Fakat Zeynelabidin Efendi ve sair ulema, Mustafa Kemal'in İttihadçı olduğunu zikrederek bu teklifi reddetmişlerdir: *Ah bizim feylesofumuz pek safderun adamdır. Mustafa Kemal Paşa'nın da İttihadçıların dikâlâsı olduğunu farkedememiş. O da onların yetiştirmesidir. Cemal Paşa'nın en sıkı dostu ve müşaviri değil mi idi? Bize bu mizaçta adam lâzım değil!* Bu reddediştten üç gün sonra Said Molla'ya tesadüf eden Rıza Tevfik, şu çarpıcı bilgiyi öğrenmiştir: *Mevsukan haber aldığıma göre Mustafa Kemal Paşa'yı Damat Ferid Paşa'ya İngilizler tavsiye etmişler ki, kendisi Anadolu müfettişliğinde bulunsun ve İstanbul'dan bir an evvel uzaklaştırılsın diye!*⁴⁹¹

Bahriye eski nâzırı Hüseyin Rauf (Orbay):

O sırada, İstanbuldaki Hürriyet ve İtilâfçıların Enver Paşa ile araları açıktı. "Şu halde bize yarar" mülâhazasıyla Mustafa Kemal Paşayı, önemli vazifeler vermek suretiyle kendilerine çekmek teşebbüsünde bulunduklarını, hatta feylesof Rıza Tevfik Beyin Hürriyet ve İtilâf Fırkası umumî merkezine giderek, bu meseleyi açıkça ortaya atıp: "Bu karma karışık günlerde, Anafartalar kahramanını İstanbul merkez kumandanlığına tayin etmekten başka çare yoktur." diye barbar bağırıldığını işitiyorduk.

Damat Ferit Paşa da, aynı fikirde, Mustafa Kemal Paşayı, ne suretle olursa olsun İstanbulda münasip vazife ile, kendilerine yararlı bir hale getirmeyi istiyordu. Tabî, bunlara acı acı gülümsüyorduk.⁴⁹²

2 Mart 1919. Beykoz'da bulunan Fevzi Çakmak'ın günlük kaydı: *Venizelos İstanbul'u ve Anadolu'dan İzmir'i istiyor. İngilizler, Haydarpaşa'ya gelen 6. Ordu Kumandanı İhsan Paşa'yı tevkif ettiler.*⁴⁹³

4 Mart 1919. Mehmed Vahideddin Han, Hatt-ı Hümayun yayınlarak yeni kabineyi kurma vazifesini Damad Ferid Paşa'ya tevdi etti.⁴⁹⁴

Sadrazam Paşa, *İtilâf Devletlerinin sulh plânları hakkında tedbirli davranarak* İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb'den *malûmat istedi.*⁴⁹⁵

İstanbul'daki Mülga Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı Mirliya Mustafa Kemal, Harbiye Nezâretine teslim ettiği yazısında, General Allenby'in 7 Şubat tarihli emrivakisine karşı; [i] *maddeten rahatsız*

⁴⁸⁹ Niyazi Berkes. (1982). *Atatürk ve Devrimler* içinde (s. 189). İstanbul: Adam Yayıncılık. Örneğin, 1 Kasım 1920'de, Hind Hilâfet Cemiyeti liderlerinden Emir Ali şu beyanatta bulunmuştur: "Hindistan'ın para yardımı Dr. Frew'ya verilmiştir." Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 126. Hind Hilâfet Cemiyeti, Mustafa Kemal'in şahsî hesabına resmî olarak toplam 781.570 lira yatırmıştır: Mustafa Keskin. (1991). *Hindistan Müslümanları'nın Millî Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)* içinde (s. 105). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası. İngiltere, bu para transferine onay vermiştir: "Bombay'dan Mustafa Kemal'e para gönderilmesi engellenmeyecektir." Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. XLVI.

⁴⁹⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 3 Mayıs 1338-1922, Numero 497, *Bâb-ı Âlînin Cevabı*, s. 1.

⁴⁹¹ Rıza Tevfik Bölükbaşı, *Biraz Da Ben Konuşayım*, 2019, s. 55-57.

⁴⁹² Feridun Kandemir, *Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay*, 1965, s. 31.

⁴⁹³ Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 640.

⁴⁹⁴ Alemdar, 5 Mart 1335-1919, Aded 75-1385, *Hatt-ı Hümayun*, s. 1.

⁴⁹⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 197.

bulunuşu ve [ii] yeni kurulacak bir kabinede yer almak arzusunun aykırı olan söz konusu tayinin üstelik de zayıflatılmış 6'ncı Orduya medar olması sebepleriyle “mazeret” bildirmişti:

Fil-hakika Yaver Paşa Hazretleri İstanbul'a gelmiş olan İngiliz kumandan Allenby'nin İhsan Paşayı istemediğini esbâb-ı mûcibe serdine mecburiyeti olmadığı beyaniyle muhakkirâne bir tarzda bildirmiş ve yerine ta'yin olunacak kumandanı ertesi gün beraber alıp götürebileceğini ilâve etmiş olduğunu ve İhsan Paşanın yerine âcizlerini münasip gördüğünü söyledi. Bu yoldaki teklife iki sebepten nâşi beyân-ı ma'zeret eyledim. Birincisi maddeten rahatsız bulunuşum, ikincisi mahiyet-i memuriyettir ki bunun tefsirini zâid görürüm. Birinci sebep olmamış olsaydı dahi ikincisi arz-ı i'tirâza bence kâfi idi. Bundan başka teklif olunan işbu hizmette ciddiyet ve mübremiyet dahi mefkud idi. Bu aynı zamanda altıncı ordunun lağv edilmiş olmasıyla taayyün etti. Böyle bî-ma'na tekliflerden maksat âcizlerini hizmet-i devletten tebâüde mecbur etmek idiyse ta'kid edilmiş olan tarzın sekameti bedihîdir.⁴⁹⁶

Mustafa Kemal'in Harbiye Nâzırı ya da Anadolu'ya vali olmak arzusu göz önüne alınırsa; General Allenby'in, Mustafa Kemal'i, adı “13'üncü Ordu” olarak değiştirilen ve zayıflatılan 6'ncı Orduya lâıyk görmesi, Mustafa Kemal'in beklentilerinin hiç şüphesiz ki çok çok altındadır. Binaenaleyh bu gelişmenin bir kırılma meydana getirmesi, kanaatimizce, kaçınılmazdı. Söz konusu kırılma, Mustafa Kemal'in İstanbul'daki İtalyan Fevkalâde Komiseri Carlo Sforza'yla samimîyet kurarak *İtalyan tebaası mı oluyordum* dediği kadar; müstakbel Yunan işgâline karşı İtalyan müzaheretiyile silâhlı direniş teşkili ve bu direnişe lider olarak Mustafa Kemal'in seçildiği kadar esaslı, belirleyici bir kırılmadır.

Sforza, Mütareke döneminde İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa ile de görüşmüştür. Bu görüşmeden önce Mustafa Kemal Paşa ile İtalyanlar arasında şöyle bir olay yaşanmıştı: Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evi bir İtalyan birliği tarafından aranmak istenmiş ve Paşa'nın karşı çıkması üzerine İtalyan komutan komiserlikle konuşmasını tavsiye etmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın komiserlikle yaptığı telefon konuşmasından sonra birlik arama yapmadan evi terk etmiş ve ertesi gün de İtalyan komutanlığının, “Eve kimsenin tecavüz edemeyeceği” ibaresini taşıyan bir kartı getirilmişti.

Mustafa Kemal Paşa, Sforza ile görüşmesini isim vermeden, “Bir İtalyan şahsiyeti” olarak doğrulamıştır. Fakat bu “İtalyan şahsiyetinin” Sforza olduğu kesindir. Görüşmeyi önce Mustafa Kemal Paşa'dan aktarıyoruz: “Bir gün A...Bey bir İtalyan şahsiyetinin Fethi Bey ve benimle görüşmek arzusunda bulunduğundan bahsetti. Teklifi kabul ettik, çaydayız. Bahsedilen zât hemen söze başladı: ‘Ben Türkiye'nin hakiki dostuyum. Hükümetin âcizliği yüzünden bu memleketin nasıl fena âkıbetlere sürüklendiğini de görüyorum. Sizin bunları düşünecek ve yeni bir hükümet kurabilecek teşkilat ve adamlarınız var mıdır?’ İttihat ve Terakki Fırkası'ndan bahsettiğine ve bizi de fırkanın reisleri arasında saydığına şüphe yoktu. Ben ilk defa tanıdığım bu zâtla konuşur olmaktan çekindim. Arkadaşım, belki de bizde tasavvur olunan ehemmiyeti yanlış çıkarmamak için, kuvvetli olduğumuzu ve kuvvetli arkadaşlarımız da bulunduğunu söyledi. ‘O halde kendinizi göstermelisiniz’ dedi. O günkü hükümeti biraz daha tenkit ettikten sonra bize veda ve gitti...İtalyan şahsiyeti bizden, fakat Arnavut aslından bâzı kimselerle de temas ediyormuş. Onlara şöyle bir sır da emanet etmiş. ‘İzmir ve havalisini Yunanlılara işgal ettireceklerdir. Türkiye şüphesiz bundan memnun olmaz. İtalya da aynı endişededir. Onun için İzmir ve havalisinde Yunan istilasına karşı silahlı teşkilat yapmalısınız. Eğer bunda muvaffak olamazsanız, hiç olmazsa dostunuz İtalya'yı tercih etmelisiniz.’ Bu iş için İtalya'nın istenildiği kadar silah ve malzeme vereceğini de temin ediyormuş. Gene onlar böyle bir mukavemet teşkilatının başına geçebilecek bir kumandan bile bulmuşlar: Ben! ‘Bunu yapar mı?’ diye sormuş, ‘emin olunuz’ cevabını vermişler. Mülakat saatinde İtalyan şahsiyetinin evinde bulunuyordum. Çok terbiyeli ve nâzikti. Evimi basan İtalyan müfrezesini geri çağırmak için mümessilin nasıl yardım ettiğini anlattım. ‘Ekselans’ dedi, ‘herhangi bir tehlike karşısında sefarethanenin emrinize hazır olduğunu ben de söyleyebilirim.’ Yıldırımla vurulmuşa döndüm, teessürümü saklamak için nefesimi güç tuttum. İtalyan tebaası mı oluyordum? Dedim ki: ‘Beni buraya mühim bir şeyden bahsetmek için siz dâvet etmişsiniz. Bu mühim şeyi dinlemek istiyorum.’ Bir an durdu, ‘ha!’ dedi, ‘bu mülakatı sizin de tanıdığınız

⁴⁹⁶ Bekir Sıtkı Baykal. (1973). Mütareke Devrinde Mustafa Kemal Paşaya Ait İki Belge. *Belleten*, 37(148), s. 455.

arkadaşlarınız istediler. Öyle pek mühim bir mesele bahis mevzuu değildi.' 'O halde fazla rahatsız etmeyeyim' dedim ve kalktım."⁴⁹⁷

Zira İngiliz Hariciye Nezâretinin 18 Ağustos 1920 tarihli bir belgesine göre *Mustafa Kemal, Mütarekenin neticelenmesi üzerine, İstanbul'da, birkaç kez İngiliz generallerle görüşmeye çalıştı lâkin başarısız oldu. İngiliz yetkililerle temasa geçemediğini anlayınca Kont Sforza ile çok yakınlaştı ve ondan İtalya'nın İzmir'i işgal etmeyeceğine dair teminat almıştı.*⁴⁹⁸

Aralık 1918 ile Mayıs 1919 arasında İstanbul'da kalan Mustafa Kemal'e, İngilizler kendisini yakalamaya kalktığı takdirde İtalyanlar tarafından korunacağı sözü verildi. Aracılık eden Madame Corinne Lütfi, bir Osmanlı bahriye subayının dul eşiymi ve genç Mustafa Kemal'in hem yakın dostu hem de Batılı davranış biçimlerinde akıl hocası oldu.⁴⁹⁹

Carlo Sforza'nın belirttiğine göre *1919 başlarında İstanbul'daki İngiliz ajanları Mustafa Kemal'i, Malta'ya veya başka bir yere hapsetmeyi planlıyorlardı. O bundan haberdar oldu ve desteğine güvenip güvenemeyeceğini sordu. Ben de ona cevaben, "İtalyan elçiliğinde bir dairenin hizmetinde olduğunu" bildirdim. Bu da öğrenildi ve İngiliz istihbarat servisinin diplomatik karışıklıklara sebep olacak adımlar atmasını önlemeye yetti.*⁵⁰⁰ Roma'daki İtalyan Hariciye Nezâreti müsteşarı Kont Sforza'dan İstanbul'daki İtalyan Fevkalâde Komiseri Massa'ya 31 Ağustos 1919 tarihli telgraf:

Nezâretin 12301 numaralı telgrafında bahsi geçen Mustafa Kemal ile temaslar için belki de benim Paşa ile yaptığım gizli görüşmelere müracaat etmeniz faydalı olacaktır ki mezkûr görüşmelerde Mustafa Kemal İtalya'ya sempati duyduğunu söylerken, İtalyan menafiinin Osmanlılarla kat'iyen çatışmayacağına dair güvence verdimi.⁵⁰¹

Kinross'un anlatımında, Mustafa Kemal'in 13 Kasım 1918'de müracaat ederek İngiliz askerî istihbaratına hizmetini sunması ile Kahire'den 7 Şubat 1919'da İstanbul'a gelen General Allenby'in Mustafa Kemal'i 6'ncı Ordu'ya kumandan tayin etmesi arasında anlamlı ilişki vardır:

Ancak, şimdi karşı tarafla ilişki kurmanın kendi amaçlarına yarayabileceğini düşünmeye başlıyordu. Ne de olsa, ülkenin kaderini ellerinde tutan onlardı. Fransızlar, İskenderun'a çıkmış, Kilikya'ya doğru ilerliyorlardı. Antalya'ya çıkmak üzere olan İtalyanların daha da içeriye sokulmaları mümkündü. İngilizler, Trakya'dan Kafkasya'ya kadar İmparatorluğun her yerinde, ordunun terhisini ve silahtan arınmasını denetim altında bulundurmak için kontrol subayları yerleştirmişlerdi.* İktidarı elinde tutan Padişahın, Mustafa Kemal'i,

⁴⁹⁷ Mevlüt Çelebi. (2002). *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri* içinde (s. 35-37). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi. "İtalyanlar, Akaretler'deki evini bir çeşit himaye altına almışlar, hatta Ege bölgesinin Yunanlılara verilmesi gerçekleşecek olursa, İtalyan desteğiyle yürütülecek silahlı direnme harekâtının başına Mustafa Kemal'i düşünmüşler." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 135. Öyle ki İtalyanların, Mustafa Kemal'in 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi tayin edilmesine de tesir ettiği belirtilmiştir: "Ayrıca Kont Sforza'nın, Mustafa Kemal'in Anadolu'da bir isyan başlatma planlarını ta başından bilmekle kalmayıp, kendisini desteklediğine, İtalyan yardımı ve sempatisini taahhüt ettiğine dair yeteri kadar delil de vardır. Mustafa Kemal'in 3. Ordu Müfettişi olarak tayin edilip 1919 Mayıs'ında Erzurum'a yollanması hareketinde de şüphesiz parmağı vardı." Alexander Anastasius Pallis. (1997). *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)* (O. Azizoğlu, çev.) (2. baskı) içinde (s. 86). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

⁴⁹⁸ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1975, c. 2, s. LXXVII, s. 275.

⁴⁹⁹ T.G. Fraser, A. Mango & R. McNamara. (2011). *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu* (F. Doruker, çev.) içinde (s. 184). İstanbul: Remzi Kitabevi.

⁵⁰⁰ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 38-39.

⁵⁰¹ Ministero Degli Affari Esteri e Della Cooperazione Internazionale. (2017). *I Documenti Diplomatici Italiani* [Sesta Serie: 1918-1922, Volume IV (23 giugno – 25 novembre 1919)] (p. 265). Italia, Roma: Istituto Poligrafico e Zecca Dello Stato. <https://www.farnesina.it> adresinden edinilmiştir.

* Mustafa Kemal, muhaberat/telgraf hatları İngiliz irtibat zabitlerinin kontrolündeki mahallerde Kemalist-milliyetçi hareketini teşkil edecek, yaklaşık 3 senelik mücadeleden sonra muzaffer başkumandan sıfatıyla

kadrosu gitgide daralmakta olan Türk ordusunda önemli bir göreve ataması sözkonusu değildi. Oysa, onun yetkisiz olmaksızın herhangi bir yetkili görevde bulunması, isteklerini, yani Lord Curzon'un çekildiği milli ayaklanmayı gerçekleştirebilmesi için şarttı. Acaba İtilâf Devletlerinden, hele Osmanlı İmparatorluğundan toprak isteğinde bulunmamış olan İngilizlerden bir mevki koparamaz mıydı? Onlar buradayken elde edilecek bir yetkinin, çekilip gitmelerinden sonra memlekete daha yararlı başka yollarda kullanılabilmesi pekâlâ mümkündü.

Mustafa Kemal, İngilizlerin ağzını dolaylı yoldan aratmaya karar verdi ve aracılığa, tanınmış bir gazeteci olan Daily Mail gazetesinin muhabiri G. Ward Price'ı seçti. Pera Palas otelinin müdürüyle haber göndererek gazeteciye kahve içmeye çağırdı. Ward Price de Genelkurmayın istihbarat servisindeki albaya danıştıktan sonra çağrıyı kabul etti. Mustafa Kemal onu üniformasıyla değil de, sırtında jaketatay ve başında fesle karşıladı. Ward Price, Mustafa Kemal'i yakışıklı ve erkek tipli buldu. Elini kolunu oynatmadan, sâkin ve ölçülü bir sesle konuşuyordu. Yanında arkadaşı Refet Bey vardı.

Mustafa Kemal, gazeteciye, ülkesinin savaşa yanlış safta katılmış olduğunu ifade etti. Türklerin İngilizlerle hiç çatışmamaları gerekirdi. Bunu sırf Enver'in baskısıyla yapmışlardı. Savaşı kaybetmişlerdi. Şimdi bunu çok pahalı ödeyeceklerdi. Anadolu bölünecekti. Mustafa Kemal, Fransızların ülke içine sokulmalarına karşıydı. Halk, belki bir İngiliz yönetimini daha az güçlkle hazmedebilirdi.

"Eğer İngilizler Anadolu'da sorumluluğu üzerlerine almak niyetindeyse iseler tecrübeli valilere ihtiyaçları olacaktır," dedi. "Bu sıfatla yardımı arzedebileceğim bir makamla temasa geçmek isterdim."

Ward Price, gizli servisteki albaya bu konuşmayı anlattı. Albay bunun üzerinde durmayarak, "Yakında iş isteyen daha bir sürü Türk generali çıkacak," dedi.

İtalyanlar kendileri girişime geçerek Mustafa Kemal'e doğrudan doğruya öneride bulundular. İtalyan Yüksek Komiseri Kont Sforza, Lloyd George'un Yunanlıları desteklemesine şiddetle karşıydı. Her ne kadar Türkiye'nin bölünmesi konusunda müttefikleriyle işbirliğini kabul etmişse de, herhangi bir başarısızlık olasılığına karşılık milliyetçilik hareketinin liderleriyle bir bağ kuracak kadar kurnazdı. Bu liderlerin "kendi kuvvetlerine gerçekten güvendiklerini" görüyordu.

Kont Sforza'nın aracılardan biri, milliyetçi bir hükümet kurmak konusunda Mustafa Kemal'le Fethi'nin ağzını aradı. Ayrıca iki aracı da -İtalyanları tutmakta olan iki Türk gazetecisi- İzmir gerisinde Yunanlılara karşı Mustafa Kemal'in komutasında girilecek bir askeri direnmeyi İtalyanların silahla destekleyeceğine söz verdiler. Gerekli ortam hazırlandıktan sonra, Mustafa Kemal, Sforza'yla tanıştırıldı. Kont ona, bütün girişeceği işlerde İtalya'nın desteğine güvenebileceğini açıkça belirtti. "Eğer başınız sıkışacak olursa, bu elçiliğin her zaman emrinize âmade olduğuna güvenebilirsiniz" dedi. Mustafa Kemal verdiği cevaplarda fazla açılmadı. Ama tasarıları daha geliştiği takdirde, İtalyanların desteğinden yararlanabileceğini anlamıştı.

Bu arada Allenby, Filistin'den gelerek İstanbul'a kısa ama fırtına gibi bir ziyarette bulunmuştu. Bazı Türk generalleri onun mütareke koşulları üzerindeki görüşüne aykırı olarak, askerlerini terhis etmekte zorluk çıkarıyorlardı. Allenby, Harbiye ve Hariciye Nazırlarını çağırarak ağızlarını açmaya bile fırsat vermeden onlara isteklerinin listesini okudu. Bunların arasında, ön planda suçlu gördüğü Musul cephesindeki Altıncı Ordu komutanının geri alınması da vardı. İstediklerini beş dakika içinde elde eden Allenby, vakit kaybetmeden Filistin'e döndü. Suçlu görülen Altıncı Ordu komutanıysa, İstanbul'a gelir gelmez İngiliz makamları tarafından tutuklandı.

Allenby'nin ziyaretinden az sonra -ve ona kalırsa bu ziyaretin bir sonucu olarak- Harbiye Nezareti, Mustafa Kemal'e ordu komutanı rütbesinin indirildiğini bildirdi. Hünkâr Yaveri olarak sahip bulunduğu imtiyazlar kaldırılmış, emrindeki makam otomobili geri alınmış ve maaşı azaltılmıştı. Kendisine yine de, komutanının geri

İzmir'e girdiği vakit de bir muhabirin "Paşa hazretleri, bu zaferi ne ile kazandınız?" sualine şu cevabı verecektir: "Telgraf telleriyle." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 118.

çağrılmasından sonra terhis edilecek olan Altıncı Ordunun komutanlığı teklif edildi. Mustafa Kemal bunu derhal reddetti. Böylece, büsbütün açıkta kalmış oluyordu.⁵⁰²

Arabistan, Suriye ve Irak mıntıklarında istediğini alan İngiliz istihbaratının mütarekeden itibaren Mustafa Kemal'e artık ihtiyaç duymaması veya en azından serinleşen tavrı, Mustafa Kemal'in İtalyanlarla kurduğu samimiyet sonrası yeni bir döneme girmiştir denilebilir. Zira, Mustafa Kemal'in âdetâ bir "Doğu Vilâyetleri Umumî Valisi" yetkileriyle donatılarak Anadolu'ya müfettiş gönderilmesi sürecinde, İngiliz istihbaratı ile Mustafa Kemal, Şişli'de tekrar temasa geçecektir.

İstanbul'da *Pontos Gazetesi* tesis edildi. Gazetenin yayın politikası *Trabzon'da Rum Cumhuriyeti'nin kurulması için çalışmaktır*.⁵⁰³

5 Mart 1919. İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Lord George Curzon'dan Paris'deki Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour'a telgraf: *Konya. . . Ankara ile birlikte İç Anadolu'nun kontrol kilit noktasını teşkil ettiği vechile İzmir-Aydın demiryoluna ait (Britanya) menfaatlerine zarar verebileceği*.⁵⁰⁴

Beykoz'da mukim Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: İngiliz *Royter [Reuter] Ajansı İstanbul ve Boğazlar'ın beynelmilel bir hale vazı ve Anadolu dahilinde bir Türkiye Hükümeti teşkiline karar verildiğini bildirdi*.⁵⁰⁵

6 Mart 1919. Muhtemelen Paris'de, sabık Beyrut Valisi ve Arnavudluk Murahhas Heyeti Reisi Halil Paşa ile Britanya'nın sabık İstanbul Büyükelçisi Mallet, mülakat ediyorlar. Halil'in belirttiğine göre Padişah ve Sadrazam Ahmed Tevfik (Okday), *İngiltere'nin nüfuzunu kullanarak Osmanlı Devleti'ni yıkımdan kurtarıp sonra onu himaye ve rehberliği altına almasını istiyorlar. Osmanlılar geleceklerini seve seve "en büyük Müslüman devleti" olan İngiltere'ye emanet edebilirler*. Mallet ise, cevaben, *Türkiye'nin geleceğinin ayrı ayrı devletlerle görüşme konusu olamayacağını, bunun Barış Konferansı'na düşen bir iş olduğunu ve Enver ile Talât paşalar tarafından onulmaz biçimde mahvedilen Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmak için çok geç kalındığını, fakat Türk hükümetinden kopmuş olan sempatilerin, henüz, çok kötü yönetilmiş olan Türk köylüsü için berdevam olduğunu* söyledi.⁵⁰⁶ Britanya Hariciye Nezâreti, Mallet'in bu cevabını emsal kabul edecek ve benzer tekliflere karşı Malletvarî cevap verilmesi talimatını Paris'e, Roma'ya ve Washington'a 14 Mart'ta telleyecektir. Bâb-ı Âlî'nin "Osmanlı Devleti" ıslahatını kullanırken Mallet'in "Türkiye" kavramını kullanması, Britanya'nın niyetini temsil etmektedir.

9 Mart 1919. Samsun, Tümen Komutanı Mustafa Asım'ın idaresizliği ve sıkıyönetim ilan etmesi bahanesiyle İngiliz Yüzbaşı Solter komutasına 200 kişilik bir İngiliz askeri müfrezesi ve Fransız Jandarma Üsteğmeni Mösyö Favron komutasındaki birlik tarafından işgâl edildi.⁵⁰⁷ İngiliz bölüğü Hindlilerden müteşekkildi.⁵⁰⁸

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Kontramiral Richard Webb, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi: [Sadrazam Damad Ferid Paşa,] *Her şeye takdimen bana özel olarak ilettiği müteaddit*

⁵⁰² Lord Kinross, *Atatürk*, 1994, s. 178-180.

⁵⁰³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 57.

⁵⁰⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 216.

⁵⁰⁵ Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 640.

⁵⁰⁶ FO, 371/4156, 38021; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 172.

⁵⁰⁷ Baki Sarısakal. (2008). *Belge Tanıklarla Samsun'dan Ankara'ya içinde* (c. 2, s. 229). Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

⁵⁰⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 103.

*teminatında kendisinin ve Padişah efendisinin ümitlerinin Allahtan sonra İngiltere Kırallık Hükümetinde toplandığını beyan ile bu husustaki mesajın size iletilmesi arzusunu izhar etmiştir.*⁵⁰⁹

Richard Webb, Britanya Hariciye Nezâreti Müsteşar Yardımcısı Sör William Tyrell'e mektub gönderdi. Webb, *Çatalca hatlarına değin Trakya'yı Yunanlılara vererek onları Anadolu'nun dışında tutmayı salık veriyor. Böylece hem Türkler Avrupa'dan çıkarılmış, hem de Anadolu bütün kalmış olur ki, bu da denetimi kolaylaştırır.*⁵¹⁰

10 Mart 1919. İngiliz Fevkalâde Komiserliği, savaş suçlularının cezalandırılması hususunda Ferid Paşa Kabinesini tazyik etmiş ve nihayet tutuklu listesi tanzim edilmiştir. Bu kapsamda Mustafa Kemal'in en mühim komite arkadaşı İttihadçı Ali Fethi (Okyar) tutuklanarak Bekirağa Bölüğüne hapsedildi.⁵¹¹

Muhtemelen Ali Fethi'nin tevkif edildiği günlerde, Sadrazam Damad Ferid Paşa Kabinesi Bahriye Nâzırı Şakir Paşa, *ehliyet ve değerinden ötürü istifasını kabul etmediğini söyleyerek kendisiyle görüşmek istediğini*, Hüseyin Rauf'a (Orbay) bildirmiş; akabinde Sadrazam Ferid Paşa, Hüseyin Rauf'u sadarete davet etmiştir. Mülakat sırasında Sadrazam, *Âyan'dan babasıyla dost olduklarını, Padişah'ın, istifasından dolayı çok üzüldüğünü ve bir-iki ay için bir vilayette ya da arzu ettiği herhangi bir makamda bulunduktan sonra yine "beraber" çalışacaklarını müjdelediğini* Rauf'a ifade etmiştir. Rauf ise cevaben, *hükümetin yanlış yolda olduğunu, bu gidişle orduyu isyan ettireceğini*; Mirliva "Sakallı" Nureddin yerine Mirliva Ali Nadir Paşa'nın İzmir'e vali-kumandan tayin edilmesinin huzursuzluk meydana getirdiğini; *terhis olunan askerin memleketlerine sevk edilecek yerde, terk edilip dilenmek zorunda bırakıldığını; meşrutiyetten önce ve sonra çıkmış olan ihtilallerin "ya içinde, ya kenarında" bulunduğunu ve "mutlaka" bir ayaklanma olacağını, asker olarak buna karışmak istemediğini ve her davranışının sorumluluğunu yüklenmekte serbest kalmak istediği için istifada kararlı olduğunu* Sadrazam'a beyan etmiştir.⁵¹²

Fransız Hariciye Nezâreti, Ermeni ayrılıkçı Boghos Nubar Paşa'ya nota verdi:

"Vukua gelen karışıklıklar (28 Şubat'ta İskenderun'da) esasen Ermeni taburunun disiplinsizliğinden ileri gelmiştir. . . Halbuki gönüllülerden bazıları, Lejyon'a mensup Fransızlar'ın ferden veya toplu olarak yapılan intikam hareketlerine muhalefet vazifesiyle mükellef olduklarını anlamak istememektedirler. . . Fransız Kumandanlığı hemen hergün Britanya askerî ve İdarî makamları yolu ile hırsızlık, adam öldürme gibi şikâyetler almaktadır." Kumandanlık Boghos Nubar Paşa'ya "memleketlerine iade edilen bazı Ermeni grupları tarafından yapılan şiddetli tahriklerin yatıştırılmasını" rica etti. "Ermenistan İdarî Şefi" unvanını taşıyan General Bremond 9 Ocak'ta Kilikya'nın idaresini eline almasıyla beraber göçmenlerin memleketlerine iadeleri o derece genişledi ki, miktarları yalnız Adana ilinde bir sene içinde 120 000'e yükseldi.⁵¹³

11 Mart 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, Sör R. Graham'a telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid Paşa, 9 Mart'ta, fevkalâde İngilizperver tekliflerde bulunmuş olsa (örneğin *her bir valiye bir İngiliz danışman atamak* maddesi vardı) ve Webb'e,

⁵⁰⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 8-9.

⁵¹⁰ FO, 371/4164, 27877; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 268.

⁵¹¹ İhsan Sabri Balkaya. (2005). Ali Fethi Okyar'ın Bekirağa'dan Malta'ya Uzanan Hapis Hayatına Kendi Kaleminden ve Hatıralarından Bir Bakış. *Atatürk Dergisi*, 4(3), s. 44.

⁵¹² Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 307. "Rauf Orbay, istifasına rağmen, Mustafa Kemal ayrılıncaya dek İstanbul'da kaldı. İstifa etmiş olmasına rağmen, Rauf Bey'in, bir aydan daha uzun bir süre İstanbul'da kalmış olmasında, Vahdettin'in yapmış olduğu teklifin bir etkisi olup olmadığı tahminlere açık bir konudur (Akşin, 2004, c. 1, s. 308, dipnot 264).

⁵¹³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 46.

*düşünülmesi mümkün olan en İngiliz yanlısı kabine dedirtmiş olsa da, reddedilmiştir.*⁵¹⁴ Çünkü Britanya Hariciye Nezâreti, bu tavrı, Müttefikleri birbirine düşürmek manevrası telakki ediyor.

Şehzade Abdurrahim, Erzurum'u teftiş etmekte.⁵¹⁵

İzmir Vali Vekili Mirliva "Sakallı" Nureddin, Müttefik fevkalâde komiserlerin baskısıyla vazifeden azledildi. Esbak Evkaf Nâzırı ve Dahiliye Nâzırı Vekili (13 Ocak-4 Mart 1919) "Kambur" İzzet, İzmir Valisi tayin edildi.⁵¹⁶

12 Mart 1919. Sadrazam Damad-ı Şehriyârî Ferid Paşa, Richard Webb'i ziyaret etti. Sadrazam Babîlî'nin Paris Konferansı'na temsilci göndermek isteğini mevzubahis ediyor. Almanlara bu konuda müsaade edilmesi düşünüldüğü halde, Osmanlılara karşı böyle davranılmasından yakınıyor.⁵¹⁷

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi İtalya Hariciye Nâzırı Tittoni'nin beyanatını neşretti. Tittoni, *şimdi İtalya'ya ancak verimsiz Toros Dağları'yla "Konya'nın tuz çölünün" verilmek istenmesinden, Aydın vilayeti, Adana, Mersin'in, yanı vaat edilen yerlerin verimli olanlarının dışta tutulmasından yakınıyor. Afrika konusunda İtalya'ya verilen sözler de, manda sisteminin ortaya çıkarılmasıyla hükümsüzleşmiş bulunuyor.*⁵¹⁸

12-13 Mart 1919. Mustafa Kemal, Posta ve Telgraf Nâzırı Mehmet Ali (Gerede) Bey'le görüştü.⁵¹⁹ Gazi M. Kemal, CHF kongresi kürsüsünden fasılalarla okuyacağı 15-20 Ekim 1927 tarihli *Nutukunda* ise 150'likler arasına dahil edilip vatandaşlıktan çıkartılarak yurtdışına sürülen Mehmet Ali'yi İngiliz Muhipleri Cemiyeti (İMC) üyesi olmakla, ihanetle itham edecektir.⁵²⁰ Mehmet Ali, üstelik, Kemalist hareketin kilit kumandanlarından Ali Fuad Cebesoy'un ağabeyisinin dünürü idi:

Ali Fuat'ın ağabeyi bu günlerde Hürriyet-İtilaf Fırkası mensuplarından Mehmet Ali Bey'in (Gerede) kızıyla evlenecektir. Yani İsmail Fazıl Paşa'ya akraba olacaktır. Fazıl Paşa Kuzguncuk'taki köşkünde verdiği yemeğe oğlu kadar sevdiği Mustafa Kemal'i de davet ederek dünürü Mehmet Ali Bey'le tanıştırdı. Mehmet Ali Bey bundan sonra birkaç kez Mustafa Kemal'i Şişli'deki evinde ziyarete gidecek, hatta bir defasında Bahriye Nazırı Avni Paşa'yı da beraberinde götürecektir. Çok geçmeden Tefik Paşa'nın istifası üzerine ilk Damat Ferit kabinesi kurulur (4 Mart 1919) ve kabinede Mehmet Ali Bey Posta Telgraf Nazırı olur. Biraz sonra görevi Dahiliye Nazırlığına tebdil edilir (7 Nisan 1919). Aynı günlerde Samsun civarında asayişsizlik çıktığı için İngilizler hükümetten bunun önlenmesini isteyecek, Damat Ferit Paşa da Dahiliye Nazırını çağırarak bu konuyu görüşecektir. Mehmet Ali Bey bu göreve, güvenilir ve dirayetli bir adam olarak Mustafa Kemal'i tavsiye edecektir. Kısaca, Mustafa Kemal'in adını ortaya atan ve Damat Ferit'i iknâ eden Mehmet Ali Bey'dir. Harbiye Nezaretindeki temaslarıyla işin askeri yönünü ise Mustafa Kemal kendisi hazırlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın

⁵¹⁴ FO, 371/4165, 47752; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 237.

⁵¹⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 259.

⁵¹⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 65.

⁵¹⁷ FO, 371/3131, 41866; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 237.

⁵¹⁸ The Times, 12 March 1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 269.

⁵¹⁹ Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, t.y., s. 77. Mehmet Ali Bey, Dahiliye Nâzırı olarak 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal Paşa'ya örtülü ödenekten 1.000 lira tahsis edecektir: Sadi Borak, *Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk*, 1966, s. 47-50.

⁵²⁰ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 5. İşin ilginç tarafı, 4 Eylül 1919'da Mustafa Kemal riyasetinde küşad edilen Sivas Kongresi Amerikan mandaterliğini müzakere edecekken, İngiliz Muhibleri Cemiyeti aynı gün şunu ilân edecektir: "Cemiyetimiz her şeyden evvel vatanını sever ve bu muhabbetin lâzıme-i mühimmesi kanâ'atiyle de İngiliz muhibidir. Fakat İngiltere veyâ herhangi bir devletin mandasına değil, istiklâlimize dokunacak mahiyetde bir müdahalesine bile tarafdâr olmamışdır ve olamaz." İleri, 4 Eylül 1335-1919, Numero 596, *İngiliz Muhibleri Cemiyeti (Manda) İstemiyor*, s. 1. Mandater yönetim aleyhtarı olduğunu resmen beyan eden İngiliz Muhibleri Cemiyeti, Wilson Prensipleri Cemiyetine karşıt işlev görüyordu: Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920*, 1972, s. 48-49. Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın dikkat çektiği üzere, Wilson Prensipleri, Devlet-i Osmaniye'yi milliyet esasına göre taksim ediyordu.

Damat Ferit'le tanıştırılması ve tayin kararnamesinin hazırlanarak Saray'a gönderilmesi bu ilk temas ve telkinler sonunda ortaya çıkmıştır. Nutuk'ta da epey yer ayrılan bu tayin meselesinde İsmail Fazıl Paşa vasıtasıyla hazırlanan ortam ve kulisin etkisini kabul etmek gerekir. Ali Fuat Paşa Mart 1919'da kolordusu başına dönerek, karargahını Konya'dan Ankara'ya nakleder (13 Mayıs 1919). Şişli'de verilen karar gereği Rauf Orbay'da İstanbul'dan ayrılarak Balıkesir-Aydın bölgelerini dolaştıktan sonra Ankara'ya Ali Fuat Paşa'nın yanına gelmiştir. Dolaştığı yerlerde Çerkez Ethem ve Teşkilât-ı Mahsusacılarla temas edip mücadeleye başlama telkininde bulunmuştur. Mustafa Kemal Samsun'a çıktığında ilk haberleştiği kişi arkadaşı Ali Fuat'tır ve görüşmek üzere Amasya'ya davet eder. Ali Fuat Paşa Rauf Orbay'la birlikte Ankara'dan hareket ederek Amasya'da Mustafa Kemal Paşa ile buluşacaklardır (19 Haziran 1919). Millî Mücadeleyi başlatan ilk kararlar burada alınacak ve Ali Fuat Paşa Amasya Kararlarına hiç tereddüt etmeden imzasını atacaktır. Mustafa Kemal, Rauf Bey'le tehlike ve umut dolu Sivas yollarına düşerken, Ali Fuat'da kolordusu başına Ankara'ya dönecektir.⁵²¹

Mustafa Kemal, İngiliz Muhibleri Cemiyeti'ne (İMC) üye olmakla itham ettiği "İngiliz himayesini arıyan" zevat arasında Sultan Vahideddin'i ve Damad Ferid Paşa'yı da zikretmektedir. Belirtilmesi gerekir ki Mustafa Kemal, mütareke döneminde Sultan Vahideddin'le ve Damad Ferid Paşa'yla birçok defa görüşmüştür. Mustafa Kemal, ayrıca, mütareke devresindeyken iki defa mülakat ettiği "Rahip Fru"ya da değinir ve O'nu İMC'nin "reisi" olarak vasıflandırır.⁵²²

Yine İstanbul'da İngiliz Muhibleri Cemiyeti isminde bir cemiyet daha türemiştir. Bunların görünen maksatları İngiltere'nin yakınlığını kazanarak mümkün olduğu kadar parçalanmanın önüne geçmek ve felâketleri hafifletmekmiş. Üyeleri arasında bu düşünceye samimiyetle inanan kimseler bulunması uzak bir ihtimal değildir. Fakat Sait Molla ve benzerleri gibi, başkan ve etkin üyelerinin gizli niyetleri Damat Ferit'in yanında mevki sahibi olmak, casusluk ve benzeri aşağılık hizmetlerle külâh kapıp para kazanmak yahut göze batan rakip ve hasımlarını iftiralarla yok etmekten başka bir şey değildir. Bu kişilerin kara sevdalı tutkunluklarına karşılık İngiliz yüksek ve resmî mahfilleri, yakınlık göstermeleri şöyle dursun, âşıklarının varlıklarını bile bilmezlikten geliyor, bütün dostluk Rahip Frew ve küçük istihbarat memurlarıyla buluşmak ve görüşmekten ibaret kalıyordu.⁵²³

Rıza Tevfik Bölükbaşı, Said Paşa'dan işittiklerini şöyle kaleme almıştır:

...Mustafa Kemal Paşa'yı Damad Ferid Paşa'ya İngilizler tavsiye etmişler ki kendisi Anadolu müfettişliğinde bulunsun ve İstanbul'dan biran evvel uzaklaştırılsın diye! Halbuki bu Mustafa Kemal Paşa'yı topçu ferîği Rıza Paşa ve kabinede makamsız nazır olarak bulunan diğer birkaç zat Damad Ferid Paşa'ya götürüp takdim etmişler, sadrazam da onların teşvikiyle Mustafa Kemal Paşa'yı padişahın huzuruna çıkararak: – Sâye-i şâhânelerinde yetişen en muktedir ve genç kumandanlarımızdan Mustafa Kemal Paşa kulunuz Yunanlılar'ı memâlik-i muhrusa-i şâhânenen çıkarabilecek kabiliyettedir. İnşallah, sâye-i seniyyenizde buna muvaffak olacaktır' diye teminat vermiş, hünkâr da: – Efendim zaten kendilerini pek iyi bilirim, kapı yoldaşınız! Diyerek vaktiyle Mustafa Kemal Paşa'nın kendi yaverliğinde bulunduğunu ve birlikte Avrupa'da seyahat ettiklerini ima suretiyle yabancı olmadığını anlatmak istemiş ve Paşa huzurdan ayrılırken de padişah eliyle arkasını sıvazlayarak Allah muvaffaketsin! Duasıyla kendisini selâmetlemiştir.⁵²⁴

13 Mart 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Belirtildiğine göre ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Mark Bristol, Paris Sulh Konferansına rapor vermek üzere İzmir'e gitmiş, teftişini tamamlamış ve raporunu göndermiştir. Amiral Bristol raporunda, *Rumların Türk yönetiminden kurtulmayı istemekte haklı, fakat*

⁵²¹ Ali Fuat Cebesoy. (2001). *Bilinmeyen Hatıralar* (O. S. Kocahanoğlu, haz.) içinde (s. XIX). İstanbul: Temel Yayınları.

⁵²² Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1934, c. 1, s. 5.

⁵²³ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Cilt II, s. 210.

⁵²⁴ Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 128-129.

*kendilerinin hükümet kurmak için yetersiz ve pek küçük bir azınlık olduklarını, tek çıkar çözümün Anglosakson deneti olduğunu bildirmiştir.*⁵²⁵

*Kâzım Karabekir Aralık ayının sonundan beri ülkenin batısındaydı, ama 13 Mart'ta Erzurum'daki 15. Kolordunun komutanlığına tayin olmayı başardı.*⁵²⁶

14 Mart 1919. İstanbul matbuatından *Yeni Gazete* ilginç bir haber neşretti: *Sâbık Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa Vehib Paşa ile birlikde Muhâfazalıkda mevkûf bulunmaktadır.*⁵²⁷

15 Mart 1919. İttihadçı Celâl Nuri'nin (İleri) gazetesi İstanbul matbuatından *İleri*, Mustafa Kemal'in tutuklandığına ilişkin haberi tekzib etti: *Dünkü rüfekâmızdan biri sâbık Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşanın Vehib Paşa ile birlikde Muhâfazalıkda mevkûf bulunduğunu yazmış ise de tahkîkât-ı mevsûkemize binâen diyebiliriz ki Mustafa Kemal Paşa tevkif edilmemiş ve ordumuzun pek değerli ricâlinden olan müşârileyhin mevkûfiyeti ihtimâli de müsteb'id bulunmuştur.*⁵²⁸

*Hürriyet ve İtilaf cephesinde Mustafa Kemal'i destekleyenlerden ilginç bir örnek de "Alemdar" başyazarı Refi Cevat'tır. "Yeni Gazete", Mustafa Kemal'in tutuklandığını yazdığıında, "Alemdar", "dün bizzat görüştük" diye yalanladı.*⁵²⁹

Devrin "bazı gazeteleri" *İttihat ve Terakkililer* tutuklu iken, Mustafa Kemal ve Rauf Bey ortada *dolaşıyorlar* demek suretiyle dikkati çekiyordu.⁵³⁰ Bu bağlamda, İngiltere Hariciye Nezâreti Şark Dairesi şefi G. Kidston'un 24 Haziran 1919 tarihli muhtırası, meseleyi bir miktar tavzih etmektedir: *Rauf Bey (..) hürriyetini, muhtemeldir ki, mütarekeyi imza etmiş olmasına borçludur.*⁵³¹

16 Mart 1919. İstanbul Rum kiliselerinde ayrılıkçı nümayişler yapıldı çünkü *Barış Konferansının Türkiye Rumlarının Türklerden ayrılmaları hususundaki separatizm politikasını destekler görüldüğü Mart 1919 tarihinde bir söylenti olarak dillerde dolaşıyordu.*⁵³² Damad Ferid Paşa Kabinesi, *Batı Anadolu ve Trakya'nın Yunanistan'a ilhakı için güçlü bir kampanya ile baş etmek zorunda.*⁵³³

17 Mart 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, Paris'deki sulh müzakeratına ilişkin bilgi talep etmişti. Bu talep cevaben Londra'daki İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Lord George Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'ye muhtıra gönderdi: *Konferansın vereceği muhtemel karar hakkında bir fikir verebilecek bir durumda olmadığımı müteessirim, fakat isteğinizi Paris'e [Hariciye Nâzırı Balfour'a] bildirdim.*⁵³⁴

⁵²⁵ FO, 371/4156, 42039; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 270.

⁵²⁶ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 199.

⁵²⁷ *Yeni Gazete*, 14 Mart 1335-1919, Numero 1668-104, *Mustafa Kemal Paşa*, s. 1, sütun 4.

⁵²⁸ *İleri*, 15 Mart 1335-1919, Numero 426-44, *Mustafa Kemal Paşa*, s. 2, sütun 1.

⁵²⁹ *Alemdar*, 15 Mart 1335-1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 297, dipnot 247.

⁵³⁰ Yakın Tarihimiz. (t.y.). *Rauf Orbay'ın Hatıraları* c. 3, s. 16; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 299, dipnot 253.

⁵³¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 129.

⁵³² Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 49.

⁵³³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 252.

⁵³⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 197. Curzon'dan Balfour'a, 18 Mart 1919: "Bana vermeniz mümkün olan herhangi bilgiden dolayı ziyadesiyle müteşekkir kalacağım."

İstanbul matbuatından *Alemdar* gazetesinin bir Rum gazetesinden iktibas ettiğine göre Ferid Paşa Kabinesi, *Patrikhane'ye gönderdiği bir tezkere ile ayrılıkçı davranışların sıkıyönetime aykırı olduğunu ve Patrikhane'nin sorumlu olduğunu bildirmiştir*.⁵³⁵

17/18 Mart 1919. Samsun'da Teğmen Hamdi ve makinalı tüfek bölüğü, gayr-ı nizamî harb düzenine geçtiler, geceleyin kışladan ayrılıp dağa çıktılar:

Teğmen Hamdi olayı, gerçekten son derece önemli idi. Bu olay, milliyetçi, memleketçi Türk subay kadrosunun hazır olduğu bir davranışı ifade ediyordu. İttihatçı bir hareketin başlamasından zaten kuşkulu bulunan İngilizler, bu küçük olaydan dolayı daha çok endişeye kapıldılar. Zamanın Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşanın aşağıdaki sözleri bu endişeyi belirtmektedir:

"Samsun'daki birliklerden bir makinalı tüfek bölümüne mensup teğmen Hamdi Beyin bir makinalı tüfek ve bir miktar askerle dağa çıkarak Türk çetelere yardımcı olması işgal kuvvetleri kumandanını büsbütün şüpheye düşürmüştür. Erkânı Harbiye-i Umumiyeye memur olan İtilâf kuvvetlerinin irtibat subayları sık sık yanıma gelerek benden bu hususta ayrıntılı bilgi istiyorlardı."⁵³⁶

18 Mart 1919. Emniyet-i Umûmiye'den Canik Mutasarrıfına gönderilen muhtıraya göre *İttihad ve Terakki Cemiyetine mensub şahıslar* Samsun'da, Amasya'da, Havza'da ve Merzifon'da Müslüman ahaliye silâh dağıtmış ve gayr-i müslimlerin katledilmeleri için tahrikat yapmışlardır.⁵³⁷

Sadrazam Damad Ferid Paşa, Rum nümayiş hareketi hakkında vilâyetlere tamim keşide etti: *Kanuna isyan edenlere karşı tereddüt gösterilmeyecektir. Hükümetin bütün emirlerine riayet ediniz. Şeriatı islâmiyenin dahi bize emri budur*.⁵³⁸ Sadrazam Paşa;

Rumların bir süredir devlete düşmanlık göstermekte olduklarını ve amacın asayiş bozarak devleti yeni zorluklar karşısında bırakmak olduğunu belirttikten sonra, aynı amaçla çetecilik yapıldığını (örneğin Şile'de) ve kiliselerde Pazar günü ibadet etmek yerine siyaset yapıldığını açıkladı. Fakat bu "âmal-i mecnunane" Allah'ın "inayetiyle" gerçekleşmeyecekti. Rumlar "daire-i kanuna" dönmeye çağrılıyor ve bütün uygar ulusların uluslararası sevgiyi geri getirmek için çalıştıkları bir sırada, bu derecede düşmanlık yaratmaya "müsaade edilmeyecektir" deniyordu.⁵³⁹

Sadrazam Paşa, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'yi ziyaret etti ve *Aydın, Edirne ve İstanbul'daki Rum davranışları ve yapmakta oldukları propagandalar karşısında* endişesini dile getirdi.⁵⁴⁰

19 Mart 1919. İngiliz Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson'dan Yunan Başvekil Venizelos'a muhtıra: *İngiliz kıtalarının yardımını hiç beklemeyiniz*.⁵⁴¹

Sultan Vahideddin İzmir heyetini kabul ve temin etti: *İzmir'in vatani Osmaniden infikâki kat'iyen hatır ve hayale gelemiz. İlk fırsatta İzmir'e giderek milletle temas edeceğim*.⁵⁴²

⁵³⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 252-253.

⁵³⁶ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, 1987, c. 1, s. 210.

⁵³⁷ Emniyet-i Umumiye to District Governor of Canik, 15 Cemazi II 1337 / 18 March 1919, BBA DH/ŞFR, dosya 97, doc. 182; Aktaran: Stanford J. Shaw, *From Empire to Republic*, 2000, vol. 2, p. 663.

⁵³⁸ İstikbal, 18 Mart 1919; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 114.

⁵³⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 253.

⁵⁴⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 253.

⁵⁴¹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 22.

⁵⁴² Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 22. Mezkûr heyet Sukerizade Tevfik Paşa ile İzmir Mevlevî Dergâhı Postnişini Nureddin Efendi'den müteşekkildi: *Alemdar*, 20 Mart 1335-1919; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 254.

Calthorpe, Sadrazam Paşa'yı iade-yi ziyaret etti.⁵⁴³

20 Mart 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, ayrılıkçı nümayişler yapan Rumları ihtar edici beyanname tamim etti.⁵⁴⁴

Suffolk alayından Teğmen J. S. Perring'den İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine rapor: *Ayın 13 ünde Samsun'a vardık. 200 Hindli Britanya askeri sayesinde asayiş iyi bulduk. . . Merzifon'u ve 15inde de Amasya'yı ziyaret ettim.*⁵⁴⁵

İttihadçı Kapanî Sabataycı Sabiha Derviş'in kocası İttihadçı Mehmed Zekeriya (Sertel), müdür ve imtiyaz sahibi olduğu *Büyük Mecmuada*, Mustafa Kemal'i ilahlaştırarak methetti:

Fransız gazetelerini karıştırdığımız zaman Ceneral Foş için kalbinizde bir hürmet ve muhabbet doğduğunu his edersiniz. Milletinize, âtînz ve mukadderâtınızla hiç alâkası olmayan bu adam sizin nazarınızda başka bir şahsiyet olarak görünür, ve siz bilâtereddüd büyük bir adam karşısında bulunduğunuzu his edersiniz.

Dört sene Hindenburg içinde, bütün millet aynı hissi taşımadı mı? Büyüklere hürmet ve muhabbet insanların ezeli bir ihtiyâcudur. Her millet kendisine tapacak bir tib, hürmet edilecek bir şahsiyet yaratır. Ve ona öyle meziyetler, öyle faziletler atfeder ki, gençlik önünde imtisâl edilecek, ta'abbüd derecesinde sevicecek bir şahsiyet bulmakda güçlük çekmez. İşte gerek Foş [*sansürlenmiş kısım*] bütün Fransızlık, bugün Foşa ta'abbüd ediyor dense câizdir.

Her millet gibi biz de, şübhesiz büyük ve yüksek şahsiyetlerin doğması ihtiyâcını his ediyoruz. Fakat ferdce olduğumuz gibi cem'iyetce de mütevâz'ıyız ki içimizden lâıyk olanları dahi olduğundan fazla değil, olduğu kadar bile göstermekden ihtirâz ederiz. Gazeteci olmak, i'tibâriyle biliyorum ki bir gazeteci ecnebî bir adamı yükseltmekde hiçbir mahzur görmez de, kendi büyük adamlarımızı lâıyk oldukları hürmet ve muhabbetle takdimde, tefâhura hamledilir endişesiyle, muhteriz görünür. Onun içindir ki biz, yaşayan adamlarımız içinde hiç kimseye lâıyk oldukları hürmet ve muhabbeti gösteremedik, medyûn olduğumuz minnet ve şükrân vazîfesini yapamadık. Onları medh eder, gençliğin ve milletin nazarında büyütürken, âdetâ kendimizi medh ediyormuş gibi ihtirâzla hareket ediyorduk. İşte bizim tanınmış büyük adamlarımızın nedreti kısmen bundandır.

Bütün milletler harbde yükselen simâları birer dâhî mertebesine çıkardıkları hâlde, biz çok büyüklük gösteren nâdir kumandanlarımızı bile tanımıyoruz. Hatta resmî tebliğlerimiz bile, bize bunların isimlerini vermekten ihtirâz etdiler. Hâlbuki bizim de [*sansürlenmiş kısım*] ve Foş derecesinde değilse bile, bize göre çok yüksek simâlarımız zuhûr etmemiş değildir. Ezcümle Mustafa Kemal Paşa, mevcûd paşalarla [*sansürlenmiş kısım*]

Bu hafta üçüncü devr-i senevîsine musâdif olan ve fakat bulunduğumuz elyevm-i vaz'iyet sâikasıyla tes'id-i müyesser olamayan Çanakkale Muhârebesi bize birçok muvaffakiyetlerden mâ'adâ, bir de (Mustafa Kemal) kazandırmışdı. Osmanlı târihinin en şerefli bir sayfasını işgâl edeceğine şübhe olmayan Çanakkale muvaffakiyeti orada çarpışan Türklerin rûhunu Türklük fedâkârlığını isbât ettiği gibi, bir de Mustafa Kemal gibi büyük bir kahramâna mâlik olduğumuzu gösterdi.

Fotoğraf 5. Mustafa Kemal Paşa (Büyük Mecmua, 20 Mart 1919, Numero 3, s. 44).

⁵⁴³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 253.

⁵⁴⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 49.

⁵⁴⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 103.

Târih Çanakkale vâk'asını kayd ederken hiç şübhesiz Mustafa Kemal ve Cevad Paşaların isimlerini de altun harflerle yazacaktır.

Mustafa Kemal, genc, azimkâr, metin bir kumandandır. Çanakkalede ordu nevmid bir vaz'iyete düştüğü zaman ümîdini bozmamış ve îmânından aldığı kuvvetle, ordunun da ma'neviyâtını yükseltmişti. Büyüklerini tanımak mecbûriyetinde olan gençlik (Mustafa Kemal) nâmını da hâfızalarına ilâve etmeli ve halaskârlarımızdan birinin de o olduğunu unutmamalıdır.⁵⁴⁶

Mehmed Zekeriya (Sertel) 30 Ekim 1918'i müteakiben Bekirağa Bölüğü'nde mahpus olduğu sırada O'nun Kapanî Sabataycı zevcesi Sabiha Derviş, Yakubî Sabataycı Halide Edib (Adivar) ile temâs kurmuş ve gizli mukâvemet hareketleri hesâbına hafiyelelik yapmıştır. Söz konusu hafî faaliyetler muvaffakiyetle neticelenecek, Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurucu yöneticisi ve ayrıca Karakaşî Sabataycılara aid Feyziye Mektebi'nin Beyazid şu'besi müdiresi Halide Edib, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesini 16 Mayıs'ta tebşir ve tebrik edecektir:

Bugün Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçmek üzere Samsun'a hareket etti. Artık milli mukavemet hareketi önderini buldu. Bundan sona ümit verici haberler bekleyebiliriz.⁵⁴⁷

21 Mart 1919. İtalyan Başvekil Orlando ve Hariciye Nâzırı Sonnino, *"İtalyan kuvvetlerine Antalya'yı işgal etmek üzere müsaade bulunulması"* hususunu Lloyd George ile Balfour'dan rica ettiler. Lloyd George; *daha bir gün önce gizli harp mukavelelerine karşı en sert şekilde muhalefette bulunan ve "Türlere ait manda işi için bir arada soruşturma açılmasını"* teklif eden Wilson'a riayeten bundan kaçındı. Fransız Başvekil Clemenceau hiç ses çıkarmadı! Bunun üzerine İtalyanlar kendi mesuliyetleri altında hareket ettiler.⁵⁴⁸

Paris Sulh Konferansında bulunan İngiliz Başvekil Lloyd George ve Hariciye Nâzırı Arthur Balfour, Konya'ya bir İtalyan garnizonunun konması için General Allenby'ye salâhiyet verdiler.⁵⁴⁹

22 Mart 1919. "Regia Elena" nam İtalyan savaş gemisi, Antalya limanına demirledi.⁵⁵⁰

23 Mart 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Thomas Hohler'i ziyaret etti. Fransız İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Franchet d'Esperey'in notasının bir suretini Hohler'e verdi. Fransız notasında, *Aydın vilayetinde ya da başka yerlerdeki karışıklık ya da kırımlara karşı Osmanlı hükümeti uyarılıyor ve bu tür olaylardan Babiâli'nin sorumlu tutulacağı bildiriliyordu.* Sadrazam, notadaki mütalaanın haksızlık olduğunu belirtti. *Hükümet, elinden gelen her şeyi yapıyor; fakat Rumlar dayanılmaz kışkırtmalarda bulunuyorlar.* Bu noktada Sadrazam Paşa bir teklifte bulunuyor: *Bir olay çıkmasını önlemenin tek geçerli yolu İngiliz hükümetinin bırakışmasının 7. maddesi uyarınca gereken noktalara karakollar yerleştirmesidir. Bu karakollar, birkaç subay ve jandarma görevi yapacak 30-40 askerle, yardımcı olarak gerekli görülen sayıda Türk jandarmasından oluşacaktır. Son olarak Sadrazam, ülkesinin iyiliği için uluslararası eylem (yani birden çok devletin katılması) görüşünü önlemek gerektiğine inandığını, fakat bu konudaki kararı da majesteleri hükümetine bırakmaya hazır olduğunu ilave ediyor.*⁵⁵¹

⁵⁴⁶ Büyük Mecmua, 20 Mart 1919, Numero 3, *Büyüklerimiz: Mustafa Kemal Paşa*, s. 44. "[sansürlenmiş kısım]" ifadesi bize aittir.

⁵⁴⁷ Zekeriya Sertel. (2001). *Hatırladıklarım* (5. basım) içinde (s. 69-70). İstanbul: Remzi Kitabevi. İngiliz Fevkalâde Komiser vekili Amiral Webb'in 9 Eylül 1919 tarihli muhtırası: "ABD mandası isteyenler İttihatçı, Yahudi, Selâniklidir." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 94.

⁵⁴⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 217.

⁵⁴⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 216. "Böylece 1500 kişi Haydarpaşa ve Derince'den 24 - 26 Nisan'da Konya'ya gelmişlerdir."

⁵⁵⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 269.

⁵⁵¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 263.

Kâzım Karabekir'in günlük kaydı:

Mustafa Kemal Paşa'nın Ayan Reisi Ahmet Rıza bey kabinesinde Harbiye Nâzırlığını kabul edecek veçhile bir kabine, İsmet'e bile vazife var. Bana iâşe nâzırlığını münasip görmüşler. Bunu İsmet söyledi. İctimadan bana haber vermemişlerdi. İctimada bulunan Topçu Tahir Bey haber verdi. İsmet'e ziyaretimde kendisine sordum. Evvelce bana da ani haber verdiler. Mesele kabine meselesidir. Sen iâşe nâzırlığını kabul edersen muvaffak oluruz dedi! Bu fikre hayret ettim. Kabine yapmakla görülecek bir iş yoktur. Hususiyetle bana iâşe nâzırlığını nasıl münasip gördünüz. Açlıktan ölenlerin miktarını biliyor musun dedim. Cevaben, açlık diyoruz ama ben aç görmedim dedi. Fakir ailelerden kimin kapısını çalsan açtır, Edirnekapı'ya doğru bir dolaş bunu görürsün dedim.⁵⁵²

24 Mart 1919. Fransız *Le Temps* gazetesi, Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın beyanatını neşretti: *Padişahımız tahta çıkar çıkmaz münferit bir barış kurmak teşebbüsünde bulunduk. Haşmetmeab beni ve Fransa'nın büyük dostu General İzzet Paşa'yı çağırarak Fransız askerî makamlarıyla temasa geçmek görevini bize verdi. Fransız cephesine Hollanda üzerinden, sonra Makedonya ve nihayet Çanakkale cephesine varmaya çalışsak da, her defasında Almanlar tarafından menedildik.*⁵⁵³ Vahideddin Hân'ın münferid sulh teşebbüsleri, Mustafa Kemal'in niçin Padişah'ın huzuruna sık sık çıkışını izah etmektedir.

Ali Sacit Bey'in sahipliğindeki *Hukuk-u Beşer* gazetesi "Esbâb-ı Mucîbeli Sualler" başlıklı yazıyla birtakım ordu kumandanını hortumculukla itham etti. Bu ithama, bir gün sonra, ilk ve sadece Mustafa Kemal Paşa tekzip yayınlıyacaktı.⁵⁵⁴ Meseleyi mahkemeye taşıyan Mustafa Kemal Paşa avukat Saadettin Ferit Bey'den ilginç bir biçimde "davayı kazanmasını değil, kendisine vakit kazandırmasını" isteyecek ve 1925'te ise mahkumiyet almadığını öğrenecektir.⁵⁵⁵

Mustafa Kemal'in casus temsilcisi Suphi Nuri (İleri), *Birinci Dünya Savaşında subay olarak Cemal Paşa'nın Şam'daki karargahına katılmış, savaş sonrası Ordu Hazinesini kaçırap Halep'te Mustafa Kemal'e teslim etmiştir.*⁵⁵⁶

Cevat Rifat Ali Fuat Cebesoy'un yeğenidir. Tanınmış bir ailenin çocuğu olduğu için harbiyeden çıkınca generallerin yanında karargâh subaylığı yapmıştır. I. Dünya Savaşında Mersinli Cemal Paşa'nın emir subayı idi. Cemil Paşa'dan aldığı emir üzerine mütarekenin başlangıcında bir vagon ordu parasını emrine alarak Zonguldak ve Bartın cephesinde, Karadeniz hattında Bolşeviklerin veya itilaf kuvvetlerinin karaya asker çıkarmasını önlemekle görevlendirilmişti. Cevat Rifat 1919'da Zonguldak, Bartın havalisi halk hükümetini kurmuş ve onun devlet başkanlığını ve Silahlı Kuvvetler Komutanlığını almıştır. Çaycuma'da bu hükümetin organı olmak üzere bir de inkılâp adlı bir gazete çıkarmıştı. Bu hükümetin Millî Eğitim Bakanlığını Hakkı bey (Millî Eğitim Müdürlerinden) Dışişleri Bakanlığını Murat Kaptan (Selânikli ilk sosyalistlerden ve Atatürk'ün yakın arkadaşlarından), yapmıştı. İçişleri Bakanı da o bölgenin tanınmış ailelerinden İncelemdaroğulları'ndan adını hatırlayamadığım biri idi.⁵⁵⁷

⁵⁵² Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 584.

⁵⁵³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 1-2.

⁵⁵⁴ Mehmet Emin Elmacı. (2021). Yeni Bulgular Işığında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı Öncesi Kamuoyunda Tanınması Konusu (1918-1919). 9. *Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiri Metni*, s. 456.

⁵⁵⁵ Mustafa Şahin. (2015). Cumhuriyet'in Temelinin Atılması Yolunda Atatürk'ün Mondros Mütarekesi Sonrası Şişli Günleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (55), s. 224, dipnot 65.

⁵⁵⁶ Mahmut Çetin. (1998). *Boğaz'daki Aşiret* (3. baskı) içinde (s. 113). İstanbul: Edille Yayınları. "Cumhuriyetin ilanından sonra, Çankaya'daki bir yemekte, *Suphi Nuri İtalyan casusudur* denilince Mustafa Kemal'in: *O ne yaptıysa benim emrimle yaptı. O casussa ben de bas casusum* (Rasih Nuri İleri, a.g.m., s.13.) dediği de bilinmekteydi." Mehmet Emin Elmacı. (2019). Kamuoyuna Yansıması Çerçevesinde Mustafa Kemal'in Adının Tanınması ve 1919'a Gelişte Mustafa Kemal. *Belgi*, 2(18), s. 1242.

⁵⁵⁷ Abidin Nesimi. (1977). *Yılların İçinden* içinde (s. 127). İstanbul: Gözlem Yayınları.

Yunan Kızılhaç heyeti, bir Yunan torpidobotuyla Gelibolu'ya huruc etti. Yunanistan bayrakları açılarak 200 kişilik bir alay tertib edildi. Bu kalabalık Türk polisi ile çatıştı. Diğer bir deyişle 1919 Mart sonunda, Yunan Kızılhaç'ı faaliyet sahasını genişlettikçe İzmir'de de huzursuzluk gittikçe çoğaldı ve çoğalıyor.⁵⁵⁸

25 Mart 1919. Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon -ki Yunanlıların daha İzmir'e çıkmalarından ve Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesinden önce bir tarihtir- İngiliz Başvekil Lloyd George'ye mektub yazdı: *Hâlâ önceki rejimin yeniden kurulmasını ümit eden eski Türklerle, muktedir oldukları takdirde bizi aldatarak zaferi bozacaklarını sanan Jön Türkler İstanbul'un harap nöbetçi kulelerinden bakmaktadırlar.*⁵⁵⁹

*İtalyanlar, müttefiklerinden habersiz olarak 300 kişilik bir kuvvetle Antalya'yı, Kaş'ı, Silifke'yi işgal etti.*⁵⁶⁰

Mustafa Kemal'in hortumculuk ithamına tekzibi *Vakit*, *Alemdar*, *İleri* ve *Yeni Gün* gazetelerinde neşredildi:

Hukûk-ı Beşer gazetesi 24 Mart târihli nüshasında ordu kumandanları hakkında tahkirâmiz ba'zı neşriyâtta bulunduğundan Mülga Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Fahrî Yâver-i Hazret-i Şehriyârî Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezâretine âtîdeki arıza ile mürâca'at etmiştir:

"Hukûk-ı Beşer" gazetesinin 14 Mart 335 târihli nüshasında Dâmad Ferid Paşa kabînesine hitâben tevcih edilen "Esbâb-ı Mucîbeli Suallerden" 3 numerolusunda "evrâk-ı nakdiyenin güyâ revac bulmadığı mahallerde ordu, hatta cihet-i mülkiye ihtiyâcâtının tesviyesi bahânesiyle meskûkât müdürüyeti tarafından milyonlarca altın ve gümüş akçe darb edilerek ba'zen vagon vagon ordu kumandanı denilen âlî sefillere, daha doğrusu haydud başılara teslim edildi..." denilmektedir.

Bu igâre ile ordu kumandanlığının sefil ve haydud başı dolayısıyla orduların haydud oldukları i'ân edilmiş olunur. Müdâfa'alarına hiçbir vakit lüzum görmeyeceğim ba'zı eşhâs hakkında ta'rizâtta bulunmak isterken, vatan ve millet için kemâl-i safvet ve ma'sûmiyetle ve her dürlü mahrûmiyet ve müşkilât içinde vazîfe-i nâmusunu bihakkin ifâ eden Osmanlı ordularını haydud ve aynı mahrûmiyet ve müşkilâta ma'rûz ve yegâne müttekâsı nâmus ve haysiyetinden ibâret olan mezkûr ordular kumandanlarını sefil ve haydud başılıkla tavsif ve teşhir etmek ne büyük ahlâksızlık ve ne sefil vicdansızlıktır.

Osmanlı ordularını, bu sûretle teşhîr edebilmek kâbiliyeti ancak vatan ve milletin mahv u izmihlâlini arzu eden bir alçakda bulunabilir, ben Fevzi Paşa, Nihad Paşa, Ya'kûb Şevki Paşa, İhsan Paşa, Cevad Paşa, ilh gibi nâmus u istikâmetlerinden aslâ şübhe edilemeyecek olan ordu kumandanı arkadaşlarımla bu rezilâne teşhîre karşı ne diyeceklerini bilemem. Yalnız kendi nam ve hesâbıma beyân ederim ki benim Anafartalarda, Kürdistanda Sûriyede başlarında bulunmakla müftehir olduğum kahraman ordular haydudlardan değil necib Osmanlı milletinin nâmuskâr evlâdından müteşekkil idi. O sefil müfterî şunu da kat'î olarak bilmelidir ki ben de hiçbir vakitte vagon vagon altın teslim eden sefil ve haydud başılardan değilim. Binâenaleyh Harb-i Umûmî içinde kumanda ettiğim Anafartalar Grubu, İkinci Ordu, Yedinci Ordu ve en nihâyet Yıldırım Orduları Grubu ve şahsım nâmına bu nâmusuzca iftirâyı red ve sâhibini tel'in ederim. Müfteri-i merkûm hakkında icâb eden mu'âmele-i kânûniyenin Nezâret-i Celîlelerince tatbîk ve ifâsının te'min buyrulması müsterhamdır.⁵⁶¹

Kendisi iyi bir asker olduğu cihetle fırka efkârı ile hareket etmediğini kaviyen zan eylediğimiz ordu kumandanı Mustafa Kemal Paşaya da şâmil olan bu yanlışlığı Hukûk-ı Beşer refikimizin tashih etmelerine intizâr ederiz.⁵⁶²

⁵⁵⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 67.

⁵⁵⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 53.

⁵⁶⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 187.

⁵⁶¹ Vakıf, 25 Mart 1335-1919, Numero 511, *Mustafa Kemal Paşanın Harbiye Nezâretine Bir Mürâca'atı*, s. 1, sütun 3-4.

⁵⁶² Alemdar, 25 Mart 1335-1919, Numero 1404, *Herkesi Kırmayalım!*, s. 2, sütun 3. *İleri* ve *Yeni Gün* sadece tekzip metnini neşretmekle iktifâ etmişlerdir: *İleri*, 25 Mart 1335-1919, Numero 436, *Harbiye Nezâreti Celîlesine*, s. 2, sütun 1; *Yeni Gün*, 25 Mart 1335-1919, Numero 201, *Harbiye Nezâreti Celîlesine*, s. 2, sütun 5.

Mustafa Kemal'i müdafaa eden Hürriyet ve İtilafçı Refi Cevad'ın gazetesi *Alemdar*, Mustafa Kemal'in *Minber* matbaasında tab ediliyor.⁵⁶³

İzmir Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, kongre içtima etti. Kongrede, Müttefik Devletlere bir muhtıra; Padişah'a ise heyet gönderilmesi kararlaştırıldı.⁵⁶⁴

26 Mart 1919. İzmir'deki Yunan Bahriye Yüzbaşı Mavroudis, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine müracaat ederek *İzmir, Urla, Manisa ve Makri'de Kızılhaç İstasyonları kurulmasına müsaade edilmesi isteğinde bulundu*.⁵⁶⁵

İngiliz Harbiye Nezâreti, İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne'ye, 9'uncu Ordu Kumandanı Yakub Şevki'nin (Subaşı) *derhal İstanbul'a çağırılması ve emirlerimizi daha ziyade itimatla yapacak bir subayla değiştirilmesi* talimatını verdi.⁵⁶⁶

İngilizler, Ali İhsan Paşa ve Yakup Şevki Paşa gibi bazı Ordu Kumandanlarını işbaşından uzaklaştırdıkları, hattâ tevkif ettikleri halde Mustafa Kemal Paşaya dokunmamışlardı.⁵⁶⁷

27 Mart 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a telgraf gönderdi. Vahideddin Hân, Müttefikleri birbiriyle rekabet ettirmeye çalışıyor fakat İngilizler tedbirli davranıyor:

Osmanlı hükûmetine karşı diğer bir ters davranışın örneği Vahdettin'e gösterildi. Mart sonunda Calthorpe, Lord Curzon'a çektiği özel bir telle (telin Londra'da kaydı 27 Mart) Vahdettin'in, Damat Ferit aracılığıyla Hohler'i özel bir mülakat için çağırdığını, kendisinin, Curzon'un izni olmadan buna müsaade edemeyeceğini söylediğini, bunun üzerine bu görüşme isteğinin [Ahmet] Reşit [Rey] Bey'in Hardinge ile olan görüşmesi ile ilgili olduğunu öğrendiğini bildirdi. Sadrazama göre, Reşit Bey'in böyle bir görüşme için hiçbir yetkisi yoktu. Fakat padişahın Hohler'le görüşme isteğinin asıl amacının, Osmanlı temsilcilerinin Paris'e gitmesine müsaade edilmemesi üzerine, Osmanlı görüşünü en yetkili kişiden İngiliz Dışişleri'ne sunmak olduğunu anlaşıyordu. Londra'da W.S. Edmonds, işin olumsuz yönüne değinmekle birlikte, İngilizlerin Türkiye'deki başlıca hedefinin herhalde İttihat ve Terakki'yi söndürmek olduğunu, bunun için de başlıca umudun padişah olduğu, öyle ise onunla kişisel temas kurarak bunda daha pek çok başarı gösterilebileceği, bunun için Hohler'in Fransızları haberi kılıp saraya gitmesinin uygun olacağı mütalaasında bulundu. Doğu dairesinin başı olan G.J. Kidston ise, bunun Fransızları pek öfkeli edeceğini, Türklerin ise bunu istediğini yazdı. Curzon da, Paris'teki İngiliz murahhas heyeti de, bu son görüşe katıldılar.⁵⁶⁸

İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, "Bir İzmir Sakini" imzalı mektub neşretti. Mektubda, *Yunanistan'ın Küçük Asya'nın gelişmesini sağlayamayacağı, üstelik bölgede Rum çoğunluğunun var olduğunun kesinlikle söylenemeyeceği, fakat Türk egemenliğinin de mutlaka büyük devletlerden birinin korumasıyla sınırlandırılması gerektiği savunuluyor*.⁵⁶⁹

İngiliz Dışişleri arşivlerinde, İzmir'deki İngiliz iş çevrelerinin ve özellikle İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi'nin İzmir ve dolaylarının Yunanistan'a verilmemesi için sundukları birçok muhtıra vardır. Bunların başlıca derdi, İzmir'in geniş bir Batı Anadolu bölgesinin ihracat limanı olmasından ileri geliyordu. İzmir ve dolaylarının Yunanistan'a verilmesi, demiryolunu da, pazarı da ikiye bölecek, İzmir'i, onu besleyen büyük bir bölgeden koparacaktı.⁵⁷⁰

⁵⁶³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 298, dipnot 248.

⁵⁶⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 65-66.

⁵⁶⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 67.

⁵⁶⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 102.

⁵⁶⁷ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, 1987, c. 1, s. 212-213.

⁵⁶⁸ FO, 371/4156, 48129; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 238.

⁵⁶⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 265-266.

⁵⁷⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 266.

Fransız yarı resmî gazete *Le Temps*, İzmir'deki muharriri René Pauaux'un "İzmir görüşmeleri" nam makale dizisini neşretmeye başladı. İzmir, patlamaya hazırlanan bir volkan gibidir:

İzmir'in gelecekteki kaderi. . . Büyük Devletleri ilgilendiriyorsa, Yunanlıları da coşkun heyecanlara götürmekte ve Türkiye'yi üzüntü ve ızdıraba sürüklemektedir; pek tabîi olarak da bizzat İzmirli şiddetle müteessir etmektedir. . . Türk (Hürriyet ve İtilâf) Partisi (Progrés Libéral) şunları söylüyor: "Her istediğinizi yapacağız, yeter ki, sahil vilâyetlerini Yunanistan'a vermeyesiniz. . ." İzmirli Rumlar da şöyle diyorlar: "Yunanistan'a katılmayı kat'î olarak bittabi istiyoruz. Bu bizim üzerinde yüzyıllarca durduğumuz arzumdur, hem de kesin bir arzumdur." Ermeni Cemaati Rum unsur ile bu hususta tam bir mutabakat halindedir. . . Küçük İtalyan Kolonisi Roma'dan gönderilen filimlerle propaganda yapıyor... Neticede vakalar çıkıyor.⁵⁷¹

28 Mart 1919. Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb'in 9 Mart tarihli muhtırasına derkenar kaydetti. Curzon; *Webb'in görüşlerini doğru bulduğunu, bunların kendisinin Paris'e ve başka yerlere yazılı olarak anlattıklarının aynısı olduğunu, zaten bunların bu konuda bilgisi olan herkesin görüşleri olduğunu* yazıyor.⁵⁷²

29 Mart 1919. Fransız yarı resmî gazete *Le Temps*, İzmir'deki muharriri René Pauaux'un "İzmir görüşmeleri" nam makalesinin ikinci kısmını neşretti: *Binlerce [Rum] mültecinin memlekete dönüşlerinden dolayı mahallî sefalet çoğalmıştır. . . Pek tabîi olarak millî duygularla duygulanmakta olan yeni vali Nurettin Paşa. . . müttefik makamlarıyla. . . Kumandan Docteur ile, Yarbay Dixon, yüzbaşı Grenet ve yüzbaşı Mavroudis ile dürüst münasebetler kurmuş bulunmaktadır. . . Türkler hâlâ yenilmiş oldukları duygusunu taşıyorlar.*⁵⁷³

30 Mart 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, Müttefikleri bilhassa İngilizler ile Fransızları karşı karşıya getirmek maksadıyla, İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'ye İngiliz himâyesini teklif etti. Sadrazam, teklifi mündemiç muhtırayı, kasten tahrik edici ifadelerle "*Babası Abdülmecid'in onu [Vahideddin Hân'ı] İngiliz Devleti'ne ve İngilizlere dostluk duygularıyla yetiştirdiğini, bugün takip ettiği gayenin Osmanlı Hükümetini İngiltere Devleti fahimesine mutlak bir teslimiyetle bağlamak olduğunu*" söyleyerek takdim etti.⁵⁷⁴ Ancak mevzubahis hâmilik müttefiklerle büyük ikiliklere yol açacağı ve hiç değilse Osmanlı hükümetinin ikincil amacının bu olduğu fakat bu öneriden Fransızları haberli kılmanın gerekli olmadığı mülâhazasıyla İngiliz Hükümeti tarafından kabul edilmedi:

[Sadrazam] Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye tamamen boyun eğdiğini bildirmeye gelmişti. Gerçi İngiltere müttefikleriyle birlikte savaşmıştı; ama, Osmanlı Devleti yalnız İngiltere'yle karşılaşmış ve onun tarafından yenilmişti. Kendisini yenen devlet dışındaki devletlere bağımlı olmak dayanılmaz bir şeydi. Zaten devletin tek kurtuluşu İngiltere'ydi. Bu, hem duygu, hem de menfaat açısından böyleydi. Sadrazam, bunları belirttiikten sonra, Osmanlı Devleti'nin dağılmasının bir Avusturya İmparatorluğu'nun dağılmasına benzemeyeceğini, çünkü ortada bir de dinsel sorun olduğunu, hatta bunun dindışı sorundan daha da önemli olduğunu söyledi. Bu girişten sonra, Osmanlı Devleti'nin nasıl bir çözüme bağlanması gerektiğini açıklayan yazılı ve gizli bir tasarı sundu Paşa. Bunda, Türkler ve Anadolu ile Arabistan arasındaki değişik soydan insanların oturduğu bölgeler, padişahın doğrudan egemenliğine veriliyordu. Osmanlı Devleti'nin Arap bölgelerine geniş bir özerklik tanınıyordu; fakat dince buralar Halife'ye bağlı kalacak, para basma hakkı padişahın olacak, hutbe padişah adına okunacak, Osmanlı bayrağı dalgalanacaktı. Hicaz Aun ailesinde kalacak, ama yanında bulunacak 100 askerli bir Osmanlı siyasal temsilcisi sayesinde, dış ilişkilerde Osmanlı hükümetiyle uyum sağlayacaktı. Dinsel birliğin simgesi olarak, Medine'de, bir Türk generali komutasında bir garnizon bulunacaktı. Yemen'de, savaş öncesi düzeni devam edecekti. Ermenistan, İngiltere'nin öbür devletlerle birlikteki kararına göre, bağımsız ya da özerk bir Ermeni cumhuriyeti haline getirilecekti. Buna karşılık, 15 yıl boyunca İngiltere, iç asayışı sağlamak

⁵⁷¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 66.

⁵⁷² FO, 371/4165, Curzon'un 28 Mart mütalaası; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 268-269.

⁵⁷³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 66-67.

⁵⁷⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 4-5.

ve dışa karşı Osmanlı bağımsızlığını korumak üzere, devletin gerekli gördüğü noktalarını (özerk bölgeler dahil) işgal edecekti.

Avrupa'da sınırlar, Burgaz yakınlarındaki Emine Balkanları'ndan başlayıp, Samakof'a değin devam edecek, oradan Enez'in batısında Ege Denizi'ne ulaşacaktı. Karadeniz ve Çanakkale boğazlarında bütün istihkâmlar yıkılacak ve buraları İngilizler işgal edecekti. İç yönetimde, İngiltere, padişahın gerekli görülen nezaretlere İngiliz müsteşarları atamasını "dostluk" icabı kabul edecekti (Mısır'da olduğu üzere). Bundan başka, her vilayete, 15 yıl süreyle valilerin yanında müsteşarlık da edecek olan İngiliz başkonsolosları atanacaktı. Yerel seçimlerle Mebusan seçimleri İngiliz konsoloslarının denetimi altında yapılacaktı. Başkentte olsun, taşrada olsun, İngiltere, maliye üzerinde denetim kurmak hakkına sahip olacaktı. Doğu halklarının yeteneklerine uygun olarak Kanun-u Esasi yalınlaştırılacaktı. Damat Ferit, bu konuda, 15 Şubat 1910'da Âyan Meclisi'ne bir rapor sunduğunu hatırlatıyordu. Meclisler, bütçeyi oylayıp merkezi hükümete yerel ihtiyaçları duyuracaklardı. Dış siyaseti yönetme bakımından padişah "mutlak" serbesti sahibi olacaktı. Calthorpe, bu öneriye karşılık herhangi bir umut vermekten kaçınıyordu. Bununla birlikte, Türklerin ulus olarak ve sorumluların kişi olarak cezalandırılmasından sonra, Osmanlı Devleti'ne karşı dostluk gösterilmesini, çünkü buraların Hindistan İmparatorluğu'nun batı sınırı sayılabileceğini ve padişahın her şeyden önce Halife ve Hâdım ül Haremeyn ül Şerife'nin unvanına önem verdiğini ve bunun küçümsenmemesi gerektiğini merkeze karşı savundu. Amiral'e göre dostluk Türkiye'yi İngiliz yönetiminden "yararlandırmak" ve Ermeni devleti kurmakla birlikte, Yunan devletinin Ege'nin doğu kıyılarına el koymasını önlemek demekti. İngiliz Dışişleri'nin bu yazıya mütalaalarında, önerilen biçimde bir davranışın, müttefiklerle büyük ikiliklere yol açacağı ve hiç değilse Osmanlı hükümetinin ikincil amacının bu olduğu söyleniyordu. Fakat bu öneriden Fransızları haberli kılmanın gerekli olmadığı söyleniyordu. Ama Doğu Dairesi'nin başı G.J. Kidston, bu haber verme işinin Babiâli tarafından yapılabileceği tehlikesine işaret ediyordu.⁵⁷⁵

Paris Sulh Konferansı Onlar Konseyi'nin teşkil ettiği encümen raporunu takdim etti. İzmir'i Yunan'a vaad ediyor.⁵⁷⁶

Mustafa Kemal, kulağından ameliyat oldu:

Bir haftadanberi hasta olduğu haber alınan mülga Yıldırım Ordular Kumandanı Fahrî Yâver-i Hazret-i Şehriyârî Mustafa Kemal Paşanın iki gün evvel kulağına icrâ edilen ameliyatın muvaffakiyetle neticelendiği me'almesâr haber alınmıştır. Müşârileyhin on onbeş güne kadar tamâmen îade-i âfiyet eyleyeceği etibbâsı tarafından beyân edilmiştir.⁵⁷⁷

31 Mart 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa Kabinesi, Polis Umum Müdürü Halil'in yerine Nureddin'i tayin etti fakat İngilizlerin şiddetli engeliyle karşılaştı:

[..] başta Damat Ferit hükümeti olmak üzere, Osmanlı Devleti'ne İngilizlerin ağır bir tokadı olan polis müdürlüğüne yapılan atama işi çıktı. Kabine, Polis Umum Müdürlüğü'ne daha önce *İkdam*'ın idare memuru olan Hürriyet ve İtilaf'ın adamı Nurettin Bey'i atadı (31 Mart 1919). Daha önceki Polis Umum Müdürü Halil Bey ise, görülen "idari lüzum" üzerine azledilen Çatalca mutasarrıfının yerine atandı. Fakat birden, İngilizler, Halil Bey'in görevinden ayrılmasını kabul etmeyeceklerini bildirdiler. Karay'ın anlattığına göre, kendisi, Dahiliye Nazırı Cemal Bey'e İngilizlerin onayını almak gerektiğini bildirmiş, fakat o, buna gereken önemi vermediğinde, sohbet sırasında komiserlikten bir memura sorup sözlü onayını almakla yetinmişti. İngiliz askeri makamlarına sorulmamış, "...Nurettin Bey'in (Tomson) ve (Lafonten)lerle olan münasebeti" bunun için yeterli sayılmıştı. İngilizler itirazlarını Damat Ferit'e yapınca, o da işi Vükela Meclisi'ne getirmişti. Vükela, durumu

⁵⁷⁵ BNA, FO, 371/4156/60152; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 241. Örneğin İstanbul'daki Amerikan Fevkalâde Komiserliği, Hariciye Nezâretine gönderdiği 8 Mayıs 1919 tarihli muhtırasında "İngiltere ve Fransa kavgalı, geçinemez durumdaydılar. Şimdiki halde Türkiye'yi ele geçirmiş olan İngiltere'ydi. (..) Öte yandan Fransızlar, Türkiye Mandasını alabilme umudundaydılar." diyecektir. Laurence Evans. (1972). *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)* (T. Alanay, çev.) içinde (s. 169-170). İstanbul: Milliyet Yayınları.

⁵⁷⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 50.

⁵⁷⁷ İleri, 1 Nisan 1335-1919, Numero 443-61, *Mustafa Kemal Paşa*, s. 1, sütun 3.

onur kırıcı bulduğundan, istifa kararı almış, buna rağmen, “İngiliz memuru” ısrarından vazgeçmemişti. Fakat Damat Ferit istifasını saraya götürdüğünde, Vahdettin, kabinenin görevden ayrılmasını istemiş “cümlesine selamlarını” göndermişti. Bunun üzerine nazırlar yumuşamışlardı. “Kabine artık polis müdüründen, bundan sonra emre itaat ve hükümete hürmet hislerini bekliyordu; bu ciheti İngilizlere anlattı; onlar da nezaket göstermeye başladılar: Halil Bey’e kati emir verecekler, hükümete hürmetle mükellef bulunduğunu söyleyeceklerdi; bu hususta; şayet, bir kusuru görülürse azline muvafakat edeceklerdi!” “Bir nokta daha kararlaştırıldı: Karargâh, bilahara, hükümetin arzusunu yerine getirmeye, yani polis idaresinin başında bir değişiklik yapmaya razı oluyordu. Yani Halil Bey’in azliyle Nurettin Bey’in iadesi bir kısa zaman meselesi idi.”

Webb’in merkeze gönderdiği raporda, biraz farklı bir hikâye anlatılıyor. Buna göre Webb, önceden, tasarlanan atamadan haberi vardı ve Halil Bey’i beğendiklerinden, bu tasarıya karşı durmuştu. Buna rağmen atama yapılmıştı. Webb itiraz edince, Damat Ferit İngilizlerin Halil Bey’i tuttuklarından haberi olmadığını söyledi. Webb’in gösterdiği gerekçe, bir polisin o sırada bir Ermeni öldürmüş olmasıydı. Bu yüzden Webb, Ermeni patriğini yatıştırmak durumunda kalmış, ayrıca istifaya kalkışan nazırları da bundan vazgeçirmişti.⁵⁷⁸

Mart-Nisan 1919. İstanbul’daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan:

Bahar başında Türk Hükümeti, Anadolu’da merkezî kontrol altında düzeni daha iyi sağlayabilmek amacıyla, birkaç tane genel-müfettişlik oluşturmaya karar vermişti. Belirlenen ilk ve belki de tek müfettiş General Mustafa Kemal Paşa’ydı. Mustafa Kemal Paşa zaten tanınmış bir askerdi, fakat o zamana kadar önemli bir politik rol oynamamıştı. Daha sonra büyük bir insan haline gelmesini takiben, devrim döneminin ilk yıllarında, perde arkasında yaptığı faaliyetler ve Sultan Vahidettin’in tahta çıkmasından önce ve sonra onunla ilişkileri hakkında yayınlanan bilgilerin değerini takdir edebilecek durumda değilim. Genel anlamda kuşkusuz doğrular ancak, savaş sırasında Türkiye’deki olayları detaylı olarak takip etmemiştim ve itiraf etmeliyim, Damat Ferit Paşa 1919 Nisan’ında benimle müfettişlik planı hakkında konuştuğu zaman, Mustafa Kemal’in adı bana hiçbir şey ifade etmemişti. İçgüdüsel olarak plana güvenmemiştim ve erdemleri hakkındaki kuşkularımı Ferit’e iletmiştim. Damat Ferit, Mustafa Kemal’i akşam yemeğine davet ettiğini, bağlılığı konusunda yeterli güvence aldığını ve bunları bir subayın ve centilmenin güvencesi olarak kabul ettiğini söyleyerek beni ikna etmişti. Ferit’in tavrında oldukça samimi olduğuna inanıyorum. O dönemde Mustafa Kemal’in Nisan ayında tayini kabul ederken gerçek niyetini değerlendirmek çok daha zordu. O zaman niyeti ne idiyse, olaylar öyle gelişti ki, kazara veya planlı olarak, 15 Mayıs’ta, İzmir’in işgal edildiği gün, hareket tarzını etkileyecek olan olayın tüm detaylarını öğrendikten sonra yola çıkmıştı. 19 Mayıs’ta Samsun’a çıktıktan hemen sonra, Müttefiklere ve Merkezî hükümete karşı milliyetçi direniş hareketinin başına geçti. Mustafa Kemal harekete geçtikten sonra, ne Müttefikler ne Hükümet onu durduramadı, çünkü Müttefiklerin iç kısımlarda sadece küçük ve dağınık karakolları vardı; Hükümet ise, Sultan’ın desteği ile bile, Mustafa Kemal gibi halkın duygularına bu kadar hitap eden büyüleyici bir liderin cazibesine karşı fazla etkili olamıyordu. Mustafa Kemal, güneyde, Balkan Savaşı sırasında *Hamidiye* kruvazörünün komutanı olarak saygınlık ve ün kazanan donanma subayı Rauf Bey tarafından desteklendi. Başlangıcında son derece küçük, ancak sonuçları açısından son derece ürkütücü olan bu hareketin nasıl geliştiğini anlatmadan önce, 1919 baharından sonra içinde bulunduğum ortamın diğer yönlerinden bahsedeceğim.⁵⁷⁹

Ahmed Avni Paşa’nın Bahriye Nâzırı tayin edilmesine karar verildiği günlerde, Said Molla, Rıza Tevfik’e (Bölükbaşı) şu mühim bilgiyi zikretmiştir:

Mevsûkan haber aldığımı göre Mustafa Kemal Paşa’yı Damat Ferid Paşa’ya İngilizler tavsiye etmişler ki, kendisi Anadolu müfettişliğinde bulunsun ve İstanbul’dan bir an evvel uzaklaştırılsın diye!⁵⁸⁰

⁵⁷⁸ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 239-240.

⁵⁷⁹ Sir Andrew Ryan. (2015). *Sonuncu Dragoman* (D. Berilgen-Cenkçiler, çev.) içinde (s. 116-117). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

⁵⁸⁰ Rıza Tevfik Bölükbaşı. (2019). *Biraz Da Ben Konuşayım* (A. Uçman, haz.) (4. baskı) içinde (54). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kâzım Karabekir, *İleri* gazetesinin 4 Aralık 1923 tarihli nüshasından şu dikkat çekici cümleleri iktibas etmiştir:

[Mustafa Kemal] İstanbul'da mütehayyiz bir ecnebi Paşa ile olan müsahabelerinde, Rumların yakında İzmir'i işgal edecekleri havadisini veriyor ve kendisine mühim bir zabitan kadrosu ile birlikte Anadolu'ya geçmesini teklif ediyor. (...)

Not: Tokatlayan da, İngiliz erkan-ı harbiyesi, M. Kemal'i davetle, Çanakkale hareketi hakkında malumat alıyorlar. Paşa diyor ki:

- Ne fayda ki bugün mahvolduk.

Bir İngiliz generali kendisine diyor:

- Yine kurtarabilirsiniz. Mühim bir zabitan kadrosuyla Anadolu'ya geç ve bolşevikliği ilan et. Memleketinizde ne İngiliz kalır, ne Fransız, ne de başkası...⁵⁸¹

Nisan 1919. İngiltere Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill'e göre Yunan'ın İzmir'e ihracı, *ölüme götüren bir adım veya öldürücü olay* şeklinde nitelendirilmekte.⁵⁸² Churchill, Anadolu'nun ve Doğu Akdeniz'in kontrol edilmesi için başşehri İstanbul olan "dost bir Türkiye" kurulmasına taraftardı.⁵⁸³ *Yunanlıların İzmir'e asker çıkarmalarına ait günden güne sıklaşan dedikodu gerçekleşirken bu teşebbüsler nasıl başarılı olabilecekti? Askerî Ataşe Wyndham Deedes ile Yarbay Ian Smith ve Philip P. Graves'ten kurulmuş olup "İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali olayının nereye varacağı hakkında bir tahmin yazması"* İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Calthorpe tarafından rica edilen komisyon, *şu neticeye varmıştı: "Eğer yeni bir harp isteniyorsa gidilen yol tamamiyle oraya çıkar"*.⁵⁸⁴

1 Nisan 1919. Kars'taki İngiliz General Thompson, İstanbul'daki Bahr-i Siyah Orduları Başkumandanı General Milne'ye muhtıra göndererek Cenubigarbî Kafkas Hükûmeti Muvakkate-i Milliyesinin *pek acâyip ve şüpheli* olduğunu bildirdi. Milne, cevaben, *zora başvurulması* emrini verdi.⁵⁸⁵

General Milne, İngiliz Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi. General Thwaites, Yunan Kızılhaç heyetlerinin İzmir'de ve Gelibolu'da vukuat çıkarmaları hususunda *şu tavsiyede* bulunuyor: *Yunanlılarla*

⁵⁸¹ Kâzım Karabekir. (1995). *Bir Duello ve Bir Suikast* (F. Özerengin, haz.) içinde (s. 50). İstanbul: Emre Yayınları. John Godolphin Bennett de Mustafa Kemal grubunun İzmir'in işgal edilince yola çıktığını vurgular: "Mustafa Kemal ve arkadaşlarının da pek acelesi yoktu. Harbiye Nezaretindeki hazırlıklar tamam değildi. Ama Yunanlılar'ın İzmir'i işgal ettiği haberi gelince hemen gitmeye karar verdiler." Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 529.

⁵⁸² Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 38. Yunan hariciyecisi Pallis, ikiyüzlü tavrı şöyle tenkid ediyor: "Aradan dört yıl geçtikten sonra ve 1919'da Venizelos, ödenmek üzere faturasını yolladığında, İngiliz ve Fransız resmi çevrelerinin takındıkları şiddetli muhalefet, aynı çevrelerin 1915'te İzmir'i Yunanlılar'a teklif ederken gösterdikleri rahatlıkla büyük bir çelişki göstermekteydi."

⁵⁸³ Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 52.

⁵⁸⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 69. "Nisan ayında üç İngiliz subayına, Tuğgeneral Deedes'e Yarbay Ian Smith ve bana, kendi amirlerimiz tarafından İzmir'in Yunan işgalinin sonuçları hakkında bir *değerlendirme* yazmamız görevi verilmişti. Benim görüşlerim şu cümle ile özetlenebilirdi: *Eğer yeni bir harp çıksın istiyorsanız, bundan daha iyi bir sebep bulamazsınız*. Kıdemli meslektaşlarımdan daha ötesini söylediklerini sonradan öğrendim. Bizler, Türkiye hakkında birşeyler biliyorduk, *değerlendirmemize* ne olduğunu bilmiyorum." Philip Perceval Graves. (1999). *İngilizler ve Türkler: Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1790-1939)* (Y. Tezkan, çev.) içinde (s. 135). İstanbul: 21. Yüzyıl Yayınları.

⁵⁸⁵ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 228.

*Türkler arasındaki ihtilâfları körükleyecek. . . tertipli hareketlerden kaçınması hususunda Yunan Hükümeti katında tesir yapmak çok iyi olabilir.*⁵⁸⁶

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Richard Webb, İzmir'deki Yunan Bahriye Yüzbaşı Mavroudis'e, Kızılhaç istasyonlarının kurulmasına ilişkin 26 Mart tarihli talebine cevabî telgraf gönderdi:

Teklif edilen bu yeni tesislerle Türk Hükümetini şaşırtmaklığımız bir tarafa, Aydın Vilâyetindeki çok perişan duruma ve halkın hiddet ve heyecanının her an tutuşabilir halde bulunduğuna ekselansınızın ciddî surette dikkatlerini çekmek ve ayrıca başka tahriklere sebep olacağı düşünülebilen herhangi bir hareketten sakınılması için son derece dikkatli olmaları hususunda bu misyonlara bağlı bulunan bütün memur ve subaylara talimat vermeyi de zatiâlinize tavsiye etmek isterim; aynı zamanda da haksız yere propaganda telâkki edilebilecek hususlardan sakınılması üzerinde de şiddetle ısrarda bulunmaktan kendimi alamam.⁵⁸⁷

2 Nisan 1919. İngilizlerin tazyikiyle Erzurum'da konuşlu 9'uncu Ordu karargâhı lağvedildi ve 15'inci Kolordu Kumandanlığına tebdil edildi.⁵⁸⁸

*Mahmut Muhtar Paşa, İsviçre'deki dostları adına da olmak üzere İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir mektup yazarak, son savaşın Türkiye'nin küçümsenecek bir güç olmadığını gösterdiğini, bu bakımdan İngiltere'nin çıkarının Türkiye'yi, her türlü yıkıcı akımlara ve özellikle dinsel geleneği ve toplumsal-iktisadi durumu dolayısıyla kendisine bulaşamayacak olan Bolşevikliğe karşı bir kale haline getirmek olduğunu söylüyor. Paşa, padişahın İngiliz siyaseti konusunda kararlı olduğunu söyledikten sonra, bu konularda görüşmeler yapmaya hazır olduğunu bildiriyor.*⁵⁸⁹

3 Nisan 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi: *Helen İmparatorluğu'nun Ege Denizi'nin doğu sahiline kadar uzamayacağını ciddî bir şekilde ümid ediyorum. Zira böyle bir hareket, taraftarlarına saadet ve refah değil tam tersini getirir.*⁵⁹⁰

İngiliz Hariciye Nezâreti, Harbiye Nezâretinin tavsiye muhtırasını Paris Sulh Konferansı İngiliz murahhas heyetine telgraf suretinde gönderdi. *Buna göre, genel karargâh ve alay karargâhlarında tam yürütme yetkilerine sahip İngiliz subayları bulunan bir Türk tümeni, asayişini korumak üzere Aydın vilayetine gönderilecek, bu konuda Yunan hükümetine bilgi verilecek ve yerli Rumların karışıklığa yol açmamaları öğütlenecektir. Savaş Bakanlığı, alması bir tedbir olarak, Paris Konferansı kararına dek ABD'nin İzmir'in yönetimini üstüne almasını tavsiye ediyor.*⁵⁹¹ Sadrazam Ferid Paşa'nın 23 Mart tarihli siyasî teşebbüsü semere vermiş görünüyor.

Harbiye Nâzırı Şakir Paşa'nın emri: 9'uncu Ordu mülğadır. Bakiyesi 15'inci Kolordu'ya tebdil edildi ve Mirliya Kâzım Karabekir'in kumandasına verildi.⁵⁹²

4 Nisan 1919. İngiliz Erkân-ı Harbiye-yi Umûmiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson'un İngiliz Harbiye Nezâretine muhtırası: *İngiliz askerlerinin terhisî yüzünden, Yunan kuvvetlerinin Anadolu ve Trakya'da daha ileri gitmesine müsaade edilmesi tehlikelidir. Sulh Konferansı, kararlarında zor kullanmaya muktedir değildir ve gün geçtikçe daha az muktedir olacaktır.*⁵⁹³

⁵⁸⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 67.

⁵⁸⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 67-68.

⁵⁸⁸ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 191.

⁵⁸⁹ FO, 371/4215, s. 308-309; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 245.

⁵⁹⁰ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1970, s. 24; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 164.

⁵⁹¹ FO, 371/4166, 50869; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 263-264.

⁵⁹² Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 102.

⁵⁹³ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 24.

Feldmareşal Henry Hughes Wilson'un Britanya Başvekili Lloyd George'ye mektubu:

Yunan kuvvetlerinin Anadolu ve Trakya'da daha ileri gitmesine izin vermeyelim. Barış Konferansı, kararlarını zorla uygulama gücüne sahip değil. Bu, ileride daha da zorlaşacak. Ateşkes anlaşmasının Türkiye'ye uygulanmasında aşırı gidilmiştir.⁵⁹⁴ Bu sahnelerden bütün kuvvetlerimizi çekelim, Merkezî Avrupa'da, Balkanlarda ve Türkiye'de vukuu yakın olan keşmekeş ve kargaşalıklara askerî mahiyette hiçbir müdahalede bulunmıyalım.⁵⁹⁵

İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon, İtalyan Maslahatgüzâr Preziozi'ye nota verdi: *İtalyanların Antalya'ya. . . verdikleri teminatın zıddına, çıkmaları Yunanlıların da başka bir yerde mümasil bir harekete meylettirmeye elverişli bir teşebbüstü.*⁵⁹⁶

Fransız yarı resmî gazete *Le Temps*, İzmir'deki muharriri René Pauaux'un "İzmir görüşmeleri" nam makalesinin üçüncü kısmını neşretti: İzmir Valisi Mirliva "Sakallı" Nureddin Yunan torpido muhribinin çekilmesini. . . ve Yunan Kızılhaç'ının geriye çağırılmasını istemek cüretinde bulunuyor. Bu haddini bilmez isteklere bir cevap alamıyor.⁵⁹⁷

5 Nisan 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, taşradaki karışıklık ve huzursuzluğa son vermek üzere, kuvvetli bir merkezi hükümet komitesi kurulacağını, sonra da söz konusu heyetlerden iki tane gönderileceğini ve bunların hükümet adına tam yürütme yetkilerine sahip bulunacaklarını; Şehzadeler Abdülhalim ve Cemaleddin Efendilerin riyasetlerinde İstanbul'dan Anadolu'ya ve Trakya'ya gönderilmesi ihzar edilen mezkûr *Nasihât Heyetlerine* İngiliz erkân-ı harblerin (subayların) de refakat edebileceğini İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Amiral Webb'e bildirdi lâkin Webb, *buna imkân olmadığı, bununla birlikte İngiliz denetim subaylarının komisyonlara, yerel koşullar ve şikâyetler konusunda bilgi vererek yardımcı olmalarının buyrulmasını rica edeceğini söyledi.*⁵⁹⁸

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'nin Hariciye Nezâretine muhtırası: *Altıncı Mehmed ile Damat Ferid'in hiçkimseye emniyeti yoktur.*⁵⁹⁹ Calthorpe'nin muhtırasından, Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın dost bildiği kişinin köstebek olduğu anlaşıyor:

Sadriâzam'ın ümitsizliği durmadan artmakta idi. Kendi nazırları arasında bile şahsî gaye ve ihtiraslarını göz önünde tutmayan bir tek kişinin dahi mevcut olmadığını ve binaenaleyh ne kendisinin ve ne de Padişah'ın tamamen veya dolaylı bir kesinlikle kimseye güvenemeyeceklerini geçenlerde bir dostuna mahrem olarak söylemişti. . . Böyle bilhassa müşkül ve buhranlı bir devrede vazife deruhte etmek gibi büyük bir talihsizliğe uğramış bulunuyordu. . . ; mamafih şahsına iyice güvenebileceğimiz bir kimse ile ilişkide bulunmamız bizce memnuniyet vericidir.⁶⁰⁰

7 Nisan 1919. İstanbul'da ve Samsun'da Yunan bağımsızlık gününün sene-yi devriyesi Rum ayrılıkçılar tarafından kutlanıyor.⁶⁰¹

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, Londra'ya telgraf gönderdi. *Türkiye dahilinde asayişsizliğin durmadan arttığını, karışıklıkların yaygın olduğunu, İttihat ve Terakki ve diğer uzlaşmazların yeniden örgütlenmek için vakit bulmuş olduklarını ve dahilde birçok yerin İtilaf Devletleri'nin zaferinden habersiz olduğunu, bunun da sözle değil, ancak kuvvet gösterisiyle*

⁵⁹⁴ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 193.

⁵⁹⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 61-62.

⁵⁹⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 68.

⁵⁹⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 67. Pauaux'un makalesi gazetede neşredildiği tarihte Mirliva Nureddin İzmir Vali vekilliğinden azledilmiş idi.

⁵⁹⁸ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 258.

⁵⁹⁹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 24.

⁶⁰⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 9.

⁶⁰¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 251.

anlatılabileceğini yazıyor. Gerçi sansür, Odessa, Mısır ve başka yerlerde olan bitenlerin haberlerini şiddetle yasaklıyor; ama, bu haberlerin yayılmasını önlemek imkânsız ve bu da, İttihat ve Terakki'nin gizli propagandasını pekiştiriyor.⁶⁰² Türkiye'nin alın yazısı henüz kararlaştırılmamış durumdayken ve bundan ötürü henüz Türk hükümetiyle işbirliği yapılabilirken, durum kötü sayılabilirse, Paris'te Türkiye'nin aleyhinde bir karar verildiğinde, durum, ansızın sonsuz ölçüde daha kötüleşecektir. Sonra, eğer o sırada asayiş sağlaması için gereken kuvvetleri ortaya koymazlarsa, müttefiklerin korumak niyet ve çabasında bulundukları Hristiyan unsurlar bir daha ve daha geniş ölçüde kırıma uğrayacaklardır.⁶⁰³

Bâb-ı Âlî Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Sadarete muhtıra gönderdi: *İtalyanların Antalya işgaline bir karşılık olarak Yunanlıların da Anadolu kıyılarına asker çıkararak bir emri vaki ihdas etmeleri pek muhtemel mütalâa kılınmakta; bu bapta İrade-i Fahimaneleri temenni olunur.*⁶⁰⁴

İstifa eden Cemal yerine Posta ve Telgraf Nâzırı Mehmet Ali (Gerede), Dahiliye Nâzırı Vekili tayin edildi.⁶⁰⁵ Dahiliye Nâzırı Vekili Mehmet Ali, Samsun'daki Rum çeteciliği meselesi hakkında Harbiye Nezâretine tezkere gönderdi.⁶⁰⁶

Kontramiral Webb'in Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtıraya göre *Paris'te Türkiye'nin aleyhinde bir karar verildiğinde, durum, ansızın sonsuz ölçüde kötüleşecektir.* Hariciye Nâzırı Vekili Curzon da, *mütalaasında, Türkiye'ye yapılan muamelenin kendisine esasında yanlış görüldüğünü* kaydetmiştir.⁶⁰⁷

İzmir'deki İngiliz Kontrol Subayı Yarbay Ian Smith'den İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine muhtıra: *Yeni vali İzzet Bey, milliyet farkı gözetmeksizin iyi huylu gönüllülerin (Jandarma kütüğüne) kaydını ve harp esnasında vazgeçilmiş olan köylü karakol (silâhlı köylüler) sisteminin yeniden tesisini teklif etmektedir. Vali "İzmir Müdafaa-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti"nin feshine taraftar olmakla beraber Rum isteklerinin tesiri altında Türklerde mevcut duygululuk yüzünden buna cesaret edememektedir.*⁶⁰⁸

Fotoğraf 6. Dahiliye Nâzır Vekili Mehmed Ali Kâmil Beğ (solda) [Tasvîr-i Efkâr, 8 Nisan 1919].

8 Nisan 1919. Paris Sulh Konferansında bulunan İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour, Amiral Calthorpe'ye ulaştırılması üzere, Londra'daki İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a telgraf gönderdi:

Aziz Amiralim! Bilgi isteğinizi. . . sempati ile karşıladım, ancak bu resmî mahiyette olamayacaktır; doğrusu resmî olmayan haberleşmeler ise. . . Konferansın tartışma ve kararlarını tehdit eden vuzuhsuzluklar faydalı beyanları ziyadesiyle müşkile uğratacaktır. Şahsî fikrim (ne derece değerlidir?), İstanbul'un Türklere geri dönmeyip, belki herhangi bir mandaterlik altında - Amerikan mandası ihtimal dışı değildir- tarafsızlaştırarak Milletler Cemiyeti emrine verilmesidir. Anadolu'nun Türk olan kısımları, mümkün olduğu kadar, ümid ederim

⁶⁰² FO, 371/4157, 56556; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 251-252.

⁶⁰³ FO, 371/4157, 56556; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 271.

⁶⁰⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 68.

⁶⁰⁵ Tasvîr-i Efkâr, 8 Nisan 1335-1919, Numero , *Dahiliye Nezâreti*, s. 1.

⁶⁰⁶ 7 Nisan 1335 tarihli ve 44147/459 numaralı tezkere-i âcizî; Aktaran: Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1963, Sayı 45, Vesika No. 1049.

⁶⁰⁷ BNA, FO, 371/4157/56556; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 271.

⁶⁰⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 66.

ki, Türk idaresi altında kalacak. Türklerin asırlarca kötü muamele ettikleri Rum sahil halkı için hangi surette karar verilirse verilsin, Türklere denize ticarî bir mahreç temininde bir müşk[ilata] maruz kalınacağını düşünmemekteyim. Bütün bu hususlar çok müphem şeyler olduğu gibi hiçbirisinin en sonunda doğru çıkması sabit olmayabilir. . . Hiçkimse kendini kehanete kapıp koy veremez.⁶⁰⁹

Yunan Başvekil Eleftherios Venizelos, Britanya Hariciye Nezâreti yetkilisi Sör L. Mallet'le (ki Mallet, sabık İstanbul Büyükelçisidir) mülakat ediyor. *Venizelos, İngiliz subaylarının komutasında Yunan askeri birliklerini derhal İzmir ve Bandırma'ya göndermeyi öneriyor. Venizelos'a göre, İngilizlerin siyaseti Türkiye'yi parçalamaktır ve bunu zorla yapmaya hazır olmalıdır. İngiliz ya da Amerikan askerlerinin kullanılabileceğini kabul etmiyor. Venizelos, altı-sekiz tümene değin Yunan askerini müttefiklerin buyruğuna vermeye hazır olduğunu, teçhizatlarının herhalde müttefikler tarafından sağlanacağını* Britanya Hariciye Nâzırı Lord Balfour'a bildirmesini Mallet'ten istiyor. *Arada önemsiz miktarda İngiliz askerinin de, bütüne bir renk vermek üzere bulunmasını, kuvvetin İngiliz komutasında olmasını istiyor. Venizelos, görüşmenin sonunda, Yunan çıkarlarının hiç değilse Bulgar silahsızlanması sağlanıncaya dek ertelenmesini kabul ediyor.*⁶¹⁰ Venizelos'un İngiliz refakatinde Yunan işgali tasarısı ile Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın 23 Mart tarihli İngiliz refakatinde Rumların teskini tasarısı birbiriyle tearuz etmektedir.

9 Nisan 1919. İzmirli bir Osmanlı tebaası İngilizin *The Times* gazetesine göndermiş olduğu mektub, neşredildi:

İzmir'de yaşayan Britanya, Fransız ve İtalyan çoğunluğu. . . ve Ortodoks reaya cemaatinin küçümsenmeyecek bir kısmı (bir Helen idaresine güvenmemektedirler). . . ; İzmir'de yaşayan bu halkın büyük bir kısmı Avrupa'nın vasiliği altında Osmanlı kalmak istemektedirler. . . Türkleri müdafaa etmemekteyim; fakat bir Yunan himayesinin memleketi barışa kavuşturması şöyle dursun, düşmanlığı yeniden alevleyeceğini, söndürülmesi yıllar sürebilecek bir galeyanı mucip olarak ihtilâf meşalesini tutuşturacağını görmezden gelemeyiz.⁶¹¹

10 Nisan 1919. Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa: Şarka gitme tasfiye yapacaklar. Beyhude zahmet ediyorsun dedi.*⁶¹²

İttihadçı Dahiliye eski nâzırı Ali Fethi (Okyar), *Divân-ı Harb Müdde-yi Umumîliğince evrak-ı badeltedkik hakkında mucib-i töhmet bir şey bulunmadığını ve şikâyet vâki olmadığı cihetle tahliyesine karar verildiği üzere tahliye edildi.*⁶¹³

11 Nisan 1919. Bâb-ı Âlî Hariciye Nezâreti, İngiliz Fevkalâde Komiser Amiral Calthorpe'ye muhtıra verdi. 7 Nisan'da, *İngiliz işgali altındaki Kürt bölgelerinde büyük bir huzursuzluk patlak vermiş ve Zaho'da Yüzbaşı Pearson'un öldürülmesi ile sonuçlanmıştı. Bu babda, Bâb-ı Âlî, Calthorpe'nin bir başvurusundan (11 Nisan) yararlanarak, Malatya, Diyarbakır, Siirt'te bulunan 13. Kolordu'nun 18 taburundan 8'ini Musul-Nusaybin-Şırnak bölgesinde Kürt aşiretlerini "yatıştırma ve cezalandırma" işine vermeyi önerdi. Bu kuvvete İngiliz temsilcileri katılacak ve ayrıntılar 13. Kolordu ile kararlaştırılacaktı. Fakat gerek Calthorpe, gerekse İngiliz Askeri İstihbarat Müdürlüğü bu öneriye karşı çıktılar; çünkü Türklerin yardımını kabul etmek, İngilizlerin zaafını simgeleyecek ve bu bölgelerde Türk egemenliğinin öne sürülmesini sağlayacaktı.*⁶¹⁴

15'inci Kolordu Kumandanı tayin edilen Kâzım Karabekir, Cuma selâmlığına gitti ve Padişah huzûruna kabul edildi. Yeni vazifesine lâayık görüldüğü için teşekkür eden Kâzım Karabekir, Vahideddin Hân'ın

⁶⁰⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 197-198.

⁶¹⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 271-272.

⁶¹¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 67.

⁶¹² Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 587.

⁶¹³ Tasvîr-i Efkâr, 11 Nisan 1335-1919, Numero 2701, *Fethi Beğin Tahliyesi*, s. 1.

⁶¹⁴ FO, 371/4191, 58996, 62841, 68028; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 245-246.

takdirini ve duasını aldı. Müteakiben Ahmet İzzet'e (Furğaç), Harbiye eski nâzırı Cevad'a (Çobanlı) ve Nafia Nâzırı Şevket Turgut'a da *arz-ı teşekkür* ve *vedâ* etmiştir. Yine aynı gün, Şişli'deki evinde hasta hâlde yatıyor olan Mustafa Kemal'i ziyaret ettiği sırada aralarında şu muhavere cereyan eder. Kâzım Karabekir: *Zat-ı sâmilerinden ricam da bir an evvel sizin de Anadolu'ya geçmekliğinizdir. Her makamın namuslu siması genç kumandanların Anadolu'ya atılmasına taraftardır. Bunun için derhal sizin de bir vazife ile gelmeniz mümkündür. Eğer mümkün olmazsa hususi bir tarzda da gelebilirsiniz. Evvelâ Erzurum'da toplanalım ve milli hükümet esasını kuralım. Ben Trabzon ve Erzurum'da, siz gelinceye kadar bu esası hazırlarım.* Mustafa Kemal: *Bu da bir fikirdir. Kâzım Karabekir: Paşam fikir değil karardır. [...] Paşam İstanbul'da çok kalmayınız ve buradaki diğer kumandanlar üzerinde de müessir olarak bir an evvel Anadolu'ya kuvvetlendirelim.* Mustafa Kemal: *Vaziyet size hak verdiriyor. İyi olayım gelmeğe çalışırım.*⁶¹⁵

Selamlığa gittim. Huzurda kabul buyurdum. Genç kumandanların bir an evvel Anadolu'ya tayinini tekrar rica ettim. Silahlar toplanıyor, felâket dedim. İltifat ve dua ettiler. Cuma selamlığı olduğu için daha fazla görüşmek münasip olmadığını ilave buyurdular. (Yani nezaketten anlattılar ki hususi ziyaret lâzım.)

İzzet Paşa, Cevat Paşa, Şevket Turgut Paşa (Şevket Turgut Paşa'ya: Şarkta milli mukavemet esaslarını kuracağımı söyledim), M. Kemal Paşa'yı ziyaret ettim. Rauf Bey'i bulamadım. Kemal Paşa hasta yatıyordu. Ameliyat yaptırmış. Anadolu'ya geçip fiili uğraşmaktan başka çare kalmadığını söyledim. Behemehâl gelmelerini anlattım. Münakaşa ettik, neticede "Bakalım, iyi olayım da ben de öyle zannediyorum" dedi.⁶¹⁶

12 Nisan 1919. Venizelos, Fransız Başvekil Clemenceau'ya mektub gönderdi. *İzmir civarında kırım olduğunu iddia ediyor. Aynı gün Averof zırhlısı İzmir'e demirledi.*⁶¹⁷ Averoff zırhlısındaki Yunan askerler, kimseye danışmadan ve hiç bir makamdan müsaade almadan gezinti yapmak üzere İzmir'in Kordon mıntikasına çıktılar ve yerli Rumlar tarafından büyük gösterilerle karşılandılar.⁶¹⁸

Kars'ta bulunan General Thompson kumandasındaki İngiliz birlikleri, emniyet ve asayişin bozulduğu gerekçesine istinaden *Cenubigarbî Kafkas Hükûmeti Muvakkate-i Milliyesini* dağıttı, Cihangiroğlu İbrahim ve rüfekasını Malta'ya sürdü.⁶¹⁹

Bahriye Nâzırı Ahmed Avni, Polis Müdür-i Umumîsi Halil, Miralay Şimit (Smith?) ve Fransız Sefarethanesi Baştercümanı Ledoux; Dahiliye Nâzırı Mehmed Ali'yi (Gerede) ziyaretle *bir müddet mülakat* ettiler.⁶²⁰

Dahiliye Nâzırı Mehmed Ali ve sabık Dahiliye Nâzırı Cemal, *Saray-ı Hümayuna azimetle Huzûr-ı Padişâhiye kabul* buyruldular.⁶²¹

13 Nisan 1919. Mustafa Kemal, Adliye Nâzırı Sıdkı ile birlikte Dahiliye Nâzırı Mehmet Ali'yi ziyaret etti: *Mülâkât - Adliye Nâzırı Sıdkı Beğ ve Mustafa Kemal Paşa dün Dâhiliye Nâzırı Mehmed Ali Beği ziyâretle bir müddet mülâkât eylemişlerdir. Ayrıca Hahambaşı Naum Efendi dün Dâhiliye Nâzırı Mehmed Ali Beği ziyâret eylemiştir.*⁶²²

⁶¹⁵ Kâzım Karabekir. (1951). *İstiklâl Harbimizin Esasları* içinde (s. 41-44). İstanbul: Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi.

⁶¹⁶ Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 587.

⁶¹⁷ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 272.

⁶¹⁸ Ahmet Midillili, *Millî Mücadele*, 1928, s. 3; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 175.

⁶¹⁹ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 228.

⁶²⁰ Hâdisât, 13 Nisan 1335-1919, Numero 103, *Dahilî Haberler*, s. 1.

⁶²¹ İkdâm, 13 Nisan 1335-1919, Numero 7965, *Dahilî Şu'ûn: Huzûra Kabul*, s. 1.

⁶²² İleri, 14 Nisan 1335-1919, Numero 456-74, *Şehir ve Taşra*, s. 2, sütun 2. Hahambaşı Hayim Nahum, 1919'daki Paris Konferansına katılacak ve Mustafa Kemal'in millîci hareketini olumlayarak Wilson Prensiplerinin 12'inci maddesine ilişkin bir uygulamadır diyecektir: Edwin L. James, "Nationalist Move In Turkey Is Not Against

Erik Jan Zürcher:

Kâzım Karabekir'in tanıklığını kabul edersek, Mustafa Kemal 11 Nisan'da hâlâ tereddüt ediyordu. Öte yandan 5 Mayıs'ta Dokuzuncu Ordu (Doğu Anadolu) müfettişliğine atandığını biliyoruz. Bu müfettişlik bir süre sonra Üçüncü Ordu müfettişliği adını alacaktır. Hazırlıklara ve kulis faaliyetlerine iki hafta ayırırsak (ki böyle önemli bir tayin için çok değildir), Mustafa Kemal'in kararını 15 Nisan 1919 civarında verdiği ortaya çıkar.

Kararını İTC eylemcilerinin etkilediğine ilişkin kanıt var mı?

Meslektaşlarının hareketleri ve sözleri nihayet kendisini inandırmış ya da siyaset yoluyla birşey elde etmekten umudunu kesmiş olabilir. Kararının nedeni eski İttihatçılar'ın tutuklanma sı da olabilir. Tutuklamalar Ocak'ta başlamış, gittikçe daha çok kişiyi kapsamış (7 Nisan'da 107 kişi tutuklanmış bulunuyordu) ve artık savaş dönemi siyasetleriyle yakından ilişkili kişilerle sınırlı olmaktan çıkmıştı. Mustafa Kemal'in yakın dostu ve siyasal çalışma arkadaşı Ali Fethi (Okyar) 17 Nisan'da ikinci kez tutuklandı.⁶²³

14 Nisan 1919. Paris Sulh Konferansı'ndaki İngiliz murahhas heyetinin kâtibi Harold Nicholson, *İngiltere'nin Yunanistan'ı desteklemesindeki sakıncayı* günlüğüne yazdı:

...Terhislerimizi bu kadar çabuk tamamladığımız ve halk da barış düzenlemesi konusuna karşı bıkkınlık duyduğu için, Yunanlıları İzmir'e yerleştiremeyeceğiz. Yani onları orada tutamayacağız demek istiyorum. Müttefiklerin desteği olmazsa veya Türkiye'nin geriye kalan kısımları Müttefik Devletler tarafından ufalanmazsa, Yunanlılar İzmir'i ellerinde tutamazlar. Fakat İzmir'i alamazlarsa, o zaman da Venizelos iktidardan düşer.⁶²⁴

Hazine'nin baş mümessili Arnold Toynbee ve ben, İstanbul ve Boğazlar hakkında planlar yapıyoruz. Hiçbir mandacı gücün, arkasında fevkalâde geniş bir menatik olmaksızın İstanbul'u idare edemeyeceği hususunda hemfikiriz. Diğer taraftan, müstakbel Türkiye'nin Marmara'yla tüm irtibatını kat' edecek büyük bir menatik Rum nüfusunu da kapsayacak. Süratle terhis olduğumuzdan ve hanesindeki insanların müstakbel iskâna cansıkkınlıklarından sebeble Yunanlıları İzmir'e yerleştiremeyeceğiz. Onları orada tut derim. Yunanlılar, Müttefiklerin desteği olmaksızın ve ardındaki tüm Türkiye Müttefik Güçler arasında taksim edilmedikçe bunu sürdüremezler. Fakat İzmir'i almazlarsa Venizelos iktidardan düşecek. Binaenaleyh Gordiyon düğümünün kesilmesini önermeyi kabul ediyoruz. Bırak, Türklerin Anadolu'su olsun. Yunanlılara yalnızca Türkiye Avrupasını [Trakya'yı] verin. Ve Boğazlar'ın, Tuna Encümeni'nkine benzer salâhiyetlere sahip bir Fluviale [Boğazlar] Encümeni vesayetinde açık tutulmasına müsaade edin. Bunu kağıda döktük; isimlerimizle imzalıyoruz; mazruf gönderiyoruz. Nazar-ı dikkate alınmayacaktır.⁶²⁵

*İngiliz askeri uzmanları ve Dışişleri Bakanlığı Yunanistan'ın Anadolu'ya sokulmaması gerektiği görüşündeler idi.*⁶²⁶

Entente", *The Gazette*, 11 November 1919, p. 13. "Hayim Nahum Efendi, Kasım 1919'da Paris'teyken *Le Matin* Gazetesi'ne verdiği bir demeçte Anadolu ve Türk halkının Mustafa Kemal'le beraber olduğunu belirtmiştir. Hayim Nahum Efendi Temmuz 1922'de Ankara'ya gitti ve törenle karşılandı. Kendisi Avrupa'da Ankara Hükümeti için kamuoyu oluşturmak ve siyasal ilişkilerde bulunmak görevini üstlenerek; Paris'te Mustafa Kemal'in büyük bir siyasal kişilik olduğunu ve hiçbir hatada bulunmayacağını açıkladı." Yusuf Besalel. (2004). *Osmanlı ve Türk Yahudileri* (2. baskı) içinde (s. 61). İstanbul: Gözlem Yayıncılık. Hayim Nahum'un Fransız gazetesi *Monitor D'Orient*e verdiği "Mustafa Kemal ihtilalci değildir, hükümetle işbirliği yapmaktadır." beyanatını Celâl Nuri (İleri) takdir etmiştir: "Aferin Hayim Nahum Efendi'ye." Vedat Tüfekçi. (2016). *Milli Mücadele'de Türkiye Yahudileri* içinde (s. 112-113). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

⁶²³ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 201.

⁶²⁴ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 73.

⁶²⁵ Harold Nicholson. (2004). *Diaries and Letters* (E. Nicolson, eds.) (p. 20-21). Great Britain, London: Weidenfeld & Nicolson. Jaeschke şu cümleye dikkat çekiyor: "İzmir'i alamazlarsa Venizelos iktidardan düşecektir." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 70.

⁶²⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 232.

İzmir'deki İngiliz askerî mümessil Dixon geri çağrıldı yerine Morgan tayin edildi.⁶²⁷

İngiliz yarı resmî gazete *The Times*; 28 Ocak'ta, 1 Şubat'ta, 10 Şubat'ta ve 11 Mart'ta devam eden İttihatçı direnişi üzerine haber vermişti. Bugünkü yazısı: *İç Anadolu'da da kargaşa hüküm sürüyor. Hâlâ İTC partizanları olan memurları görevinden uzaklaştıramayan hükümet, gösterileri önlemekten aciz. İTC katliam bölgelerinde fanatizmi en üst noktasında tutmak için elinden geleni yapıyor.*⁶²⁸

15 Nisan 1919. İngiliz devletinin yarı resmî gazetesi *The Times*in haberi: *Bazı vilâyetlerde çok ağır olan sulh şartlarına karşı mukavemet hazırlıkları.*⁶²⁹ *Bazı yörelerde "çok sert" barış koşullarına karşı direnmek amacıyla Türk partilerinin bir araya geldiğine ilişkin göstergeler var.*⁶³⁰

16 Nisan 1919. İstanbul matbuatından *Hâdisât* gazetesi *Anadolunun Tarz-ı İdâresi* nam haber neşretti: *Anadolu Vilâyâtı üç kısma taksim olunarak Şarkî, Garbî, Merkezî unvânı verilecek ve her mıntıkaya ayrı ayrı bir komisyon gönderilecektir. Bu komisyonlar mahallî tedkikâtda bulunarak tatbîk edilecek esasları ihzâr eyleyecektir.*⁶³¹

17 Nisan 1919. Britanya Maliye Nezâreti mümessili Armitage Smith, Paris'de Fransa Maliye Nezâretini ziyaret etti. *Fransız Maliye Bakanlığı çevreleri, Türkiye'nin, bilinçli ve kolayca ayrılabilir bölgelere sahip ulusların bağımsız kılınmaları dışında parçalanmasının, Türkiye'yi de, yatırım yapmış sermayeleri de batıracağını ve Türkiye'de müttetiklerin ortaklaşa bir egemenlik uygulamaları gerektiğini savunuyor. İngiltere'nin resmi görüşü de bu yöndedir.*⁶³²

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Arthur Calthorpe, harb suçu işlemekten 8 Nisan'da mahkûm Boğazlıyan Kaymakamı Kemâl'in 10 Nisan'da idam ve defnedilmesi hakkında, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. İttihatçılar propaganda istimal ediyor:

Şimdi bize, Hükümetin aynı şiddeti geniş mikyasta ve hem de yüksek mevkilerde bulunmuş olan suçlulara tatbik etmek cesaretini gösterebilip gösteremeyeceğini anlamak kalıyor. Kemal'in toprağa verilmesi sempati tezahürlerine sebep olmuştu. Onun şerefli dâva uğruna ilk şehit kurban olarak görülmesi temayülünün geniş mikyasta yayılışında İttihat ve Terakki Komitesi'nin hâlâ devam eden nüfuzunun âmil olduğu görülmektedir. Sadriâzam nümayişlerin dehşetini ifade etmektedir. . . Hattâ onun taraftarlarından birçokları bu idam hükmünü, suçlulara uygulanan âdil bir ceza olmaktan ziyade İtilâf Devletlerine zarurî bir taviz gibi görmektedirler.⁶³³

Ali Fethi (Okyar) gözaltına alındı.

⁶²⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 69.

⁶²⁸ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 159.

⁶²⁹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 26.

⁶³⁰ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, 1987, s. 160, dipnot 103. "Siyasal düzeyde, İTC; Yunanlılar, Ermeniler, Fransızlar, İngilizler ya da İtalyanlar tarafından işgal edilme tehlikesi bulunan bölgelerdeki Türk-Müslüman halkın haklarını savunma örgütleri olan yerel Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri'nin kuruluşuna öncülük etti. Bu çok erken bir tarihte başlamıştı (Kasım 1918-Mart 1919). Ama İngiliz muhabirleri ilk defa bunu 12 Nisan tarihli bir habere konu ettiler."

⁶³¹ *Hâdisât*, 16 Nisan 1335-1919, Numero 106, *Anadolunun Tarz-ı İdâresi*, s. 2. *Hâdisât*, Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-yı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti tarafından neşredilmektedir: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 142.

⁶³² FO, 371/4170, 65132; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 267.

⁶³³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 178. "Bir göz şahidi (Yüzbaşı E. La Fontaine, Kontrol subayı, Kadıköy) 12. tarihinde *masum İslâm şehidine ithaf* ifadesini taşıyan çelenkler konduğunu bildiriyordu."

Mustafa Kemal, Bahriye eski nâzırı Hüseyin Rauf (Orbay) ile mülâkat etti.⁶³⁴

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesi, “Yıldız Sarayından Yağmalanan Mücevherât ve Müfredâtı” nam haberinde “ordu kumandanlarından Mustafa Kemal’in “yâdigâr” namıyla Yıldız Sarayı’ndan “elmaslı ve incili gerdanlık” aldığını nakletti:

Otuzbir Mart hâdise-i meş’ûmesinde Yıldız Sarayındaki zîkıymet eşyâyı yağma eden eşhâs hakkında mehâfil-i âidesince tahkîkât icrâ edilmekte olduğunu bir bertafsil yazmış ve bu meyanda Hâkân-ı Mağfûr Hazretlerinin Selânike i’zâm olunduğu sırada şahs-ı hümayunlarına âid dokuz yüz bin liralık nakid ve kıymetdar mücevherâtın cebren alındığını da ilâve eylemiş idik. Dün de yazdığımız vechile haklarında teşebbüsât-ı lâzimeye tevessül edilmiş olan zevatdan şehir emîn-i esbak Tevfik Beğ ile İstanbul Reji Müdürü Hasan İzzet Beğ’e dün yazılan resmî tezkereler ile Yıldız Tahliye Hey’etine teslim edildikleri mezkûr çanta muhteviyâtına mukâbil almış oldukları müfredatlı makbuzun teslimi sûret-i kat’iyede tebliğ olunmuştur.

Mes’eleyi gâyet ciddî ve fevkalâde mektum tutulmakda ve bunun etrâfında cereyân eden ma’lûmât ve tahkîkâtın şâyî’ olmasını te’mîn içün şifâhen ta’kîb ve icrâ edilmektedir. İstihsâl eylediğimiz ma’lûmât-ı mütemmeye göre, mezkûr çantanın küşâd ve muhteviyâtının tevzi’ edildiği Bayezid civârında şimdilik mevki’ ismini zikr etmek istemediğimiz hâne dahi tahkîk edilmiş ve alâkadarân hakkında lâzım gelen mu’âmeleye tevessül olunmuştur.

Yıldız Sarayındaki zîkıymet eşyâ ve mücevherâtın kimler tarafından ahz ve gasb olunduğu hakkındaki tahkîkât da ilerlemektedir. Bu taksîmâtdan en ziyâde ma’hûd Hareket Ordusu erkânı müstefid olmuştur. Bu taksîmâtın sûret-i icrâsında ma’lûmatdâr olan bir zât “yâdigâr” nâmiyle alınan kıymetdâr eşyanın âhizleri ile nev’i ve mâhiyeti hakkında bize ma’lûmât-ı âtiyeyi vermiştir:

Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa tarafından: müte’addid pandandif, tâc, yüzük, bir altun (منغال). Hareket Ordusu kumandanlarından Hüsnü Paşa: murassa’ tütün tabakası ve gerdanlık. Hareket Ordusu Erkân-ı Harbiye Re’isi Mirlivâ Ali Paşa: müte’addid küpe, yüzük. Hareket Ordusu kumandanlarından Reji Nâzırı Hasan İzzet Beğ: halılar, seccâdeler, kravat iğneleri, bir de tâc. Firârî Enver, firârî Cemal Efendiler ile Dâmâd İsmâ’il Hakkı Beğ: en kıymetdar eşyâ, mobilyalar, vazolar, muhtelif ş-şekl pırlantalar, zümrüd hulliyât. Ahmed Rızâ Bey: kıymetdar yemek takımları, murassa’ saat ve zîkıymet muhtelif eşyâ. Bursa Vâliliğinde vefât etmiş olan İsmâ’il Hakkı Beğ: İki bin lira kıymetinde bir zümrüd yüzük. Emniyet-i Umûmiye Müdürü ve Hicaz Vâli-i sâbıkı Gâlib Paşa: muhtelif l-cins murassa’ kadın müzeyyenâtı. İsmâ’il Hakkı Beğ’in birâderi Câfer Tayyar ve Hamdi Beğler: İnci küpeler, pırlanta yüzük ve kıymetdar revolverler. Ordu kumandanlarından Mustafa Kemal Paşa: Elmaslı ve incili gerdanlık. Miralay Aziz Sâmih Beğ: Üç bin lira kıymetinde bir tâc. Enver tarafından i’dâm olunan Ya’kub Cemil Beğ: mühim mikdarda tahvîlât. Karesi meb’us-ı sâbıkı Hüseyin Kadri Beğ: zümrüd kabızalı hançer. Çerkes Kemal Beğ: Müte’addid ve kıymetdar hulliyât. Hüseyin Câhid Beğ: Murassa’ hokka takımı ve iki murassa’ saat. Câvid Beğ ile Karesso Efendi: Mühim ve muhtelif mikdarda kıymetdar elmas. Bolu meb’us-ı sâbıkı Habib Beğ: Muhtelif tahvîlât. Vehib Paşa: Hassa senedâtı, kravat iğneleri. Bunlardan mâ’adâ Hareket Ordusunun fedâileri de kayd u sebt edilemeyen pek çok kıymetdar eşyâyı gasb eylemişlerdir. Eşyâ-yı mezkûrenin gâsiblerinden istirdad veyâhud bedellerinin tazmin etdirileceği tabî’dir.⁶³⁵

18 Nisan 1919. İngiltere Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon, Yunan’ın İzmir’e çıkartılması aleyhine “Ortadoğu meselesinin şimdiki durumu” nam muhtıra kaleme aldı: *Selânik kapılarının beş mil uzağında nizam temin edemeyen Yunanlılara İzmir gibi büyük bir şehir ve Aydın gibi bir eyaleti işgal ve etmelerine mücadele edilebilir mi?*⁶³⁶ Curzon, 1918 yılının başında Yunanistan’ın İzmir üzerindeki iddialarına karşı cephe alarak Rumların Doğu Trakya’ya göç etmelerini tavsiye etmişti. Yunan’ın ve Türklerin Anadolu’yu

⁶³⁴ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 207. Mehaz belirtilmemiş dolayısıyla bu mülâkatın bilgisinin başka kaynaklardan teyid edilmesi gerektir.

⁶³⁵ *İkdam*, 17 Nisan 1335-1919, Numero 7969, *Yıldız Sarayından Yağmalanan Mücevherât ve Müfredâtı*, s. 1, sütun 4.

⁶³⁶ Gotthard Jaeschke. (1968). İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Yunanlıların İzmir Çıkarması (M. Eren, çev.). *Belleten*, 32(128), s. 568. Muhtıranın zeylinde ise İzmirli Levantenlerin Yunan aleyhtarlığı kaydedildi: “İzmir’in Yunanlılara verileceği düşüncesi Avrupa kolonisinin protesto hücumuna sebebiyet verdi.”

mezbahaneye çevireceklerini belirtti. Böylece, Garbî Trakya'daki Türklerle Garbî Anadolu'daki Rumlar mübadele etmek zorunda kalacaklar, Türkler Avrupa'dan önemli oranda atılacaklardır:

...Anlaşıldı ki, Yunanlıların İzmir'i ve belki de Aydın Vilâyetini istemelerinin -Amerikalıların şiddetle muhalefet edeceklerine inanılmasına rağmen- kabul edilebilmesi Mösyö Venizelos'un diplomatik kabiliyetinin yüksekliği sayesinde olmuştur. Yunanlılar ise; Selânik şehri kapılarının beş mil ötesinde asayiş devâm ettirmekten âcizdirler; bunlara bütün Aydın Vilâyetinde nizam ve asayiş korumak vazifesi emanet edilebilir mi? Türkler Avrupa'dan atılmalarına ilâveten Asya'daki vilâyetlerinin de kendilerinin nefret ettikleri yabancılar tarafından böylece paylaşılacağını, öz malları olduğuna samimiyetle inandıkları topraklarının bir köşesinin dahi kendilerine bırakılmayacağını anladıkları zaman Anadolu'yu geniş bir kasaphaneye çevirerek ırkî ve dinî bir furyanın nihaî ve çılgın seline kapılmıyacaklar mıdır? . .

“Umumî hal suretine varmak için verilen mühletin tehlikesi”: I. . . İzmir şehri ve Aydın Vilâyeti. -Geçen birkaç ay zarfında, ciddî bir isyan tehlikesinin vukuuna dair ikaz edilmiş bulunuyoruz. Tehlike bilhassa burada şiddetlidir; zira Osmanlı Rumları ile Müslümanlar arasındaki normal ihtilâflar İtalyan, Fransız ve Helenler arasındaki sürtünme ve entrikalardan doğan mukabil cereyanlarla karışık bir hal almış bulunmaktadır. . . İtalyan kıtaları Rodos'ta hazır bulunuyorlar, Yunanlılar askerlerini adalarda çoğaltmaya bakıyorlar. . . Türkler, asayiş korumak için Britanya subaylarının bağlı bulundukları bir fırkanın gönderilmesine müsaade istiyorlar. Konferansın bu aralık İzmir'i Yunanlılara vermeyi düşündüğü inancı mahallî Avrupa kolonilerinde ve bilhassa Amerikan Misyonerlerinde protesto tufanı uyandırdığı gibi İngiltere Kırallık Hükümeti İstanbul Yüksek Komiseri tarafından ağır bir ikaz telgrafının da gönderilmesini gerektirdi . . .⁶³⁷

Gotthard Jaeschke, Curzon'un bâlâdaki güçlü ve ikna edici izahatına rağmen Üçler Konseyi'nin Yunan'ı İzmir'e çıkartma kararını *anlaşılması güç bir keyfiyet* nitelendiriyor.

Mustafa Kemal, *İleri* gazetesine verdiği mülâkatında, *İkdam* gazetesinin “Yıldız Sarayından Yağmalanan Mücevherât ve Müfredâtı” başlıklı haberini tekzip etti:

İkdam gazetesinin 17 Nisan târihli nüshasında Yıldızdan gasb olunan mücevherât hakkında yazmış olduğu bir bendde ordu kumandanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin de ismi zikr edilmekte idi. Bu münâsebetle müşârileyhe göndermiş olduğumuz muharrir kendilerine şu su'ali sormuşdur.

- Paşa Hazretleri, İkdamın 17 Nisan nüshası manzûr-ı âlînin oldu mu, zât-ı âlîlerine ta'alluk eden bu noktalar hakkındaki mutâla'alarını öğrenebilir miyim?

- Dün o nüshayı okumamışdım. Ba'zı arkadaşların ihbârı üzerine ancak bugün görebildim. Hayretlerde kaldım. Bu kim bilir hangi hasis ve gizli bir menfa'at uğruna kim bilir hangi zavallı iz'ânsız tarafından tertib edilmiş bir iftirâdır. İkdam gazetesine hitâben bir tezkibnâme gönderdim bu o kadar gülünc facî'a ki söyleyecek söz bulamıyordum. Fakat bugün nâmusa da hürmet kalmadığını görmekle gâyet müteessîrim. İşte o kadar.⁶³⁸

İngiliz kontrol subayı Yüzbaşı Crawford, Trabzon'a muvasalat etti. Fakat müteakib günlerde *salâhiyetini, terhis işlerini kontrolden ibaret olan görevi ile sınırlandırarak iç politika meselelerinden elini çekti. Samsun bölgesinde büyük karışıklıklar çıktı ki, Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Mayıs'ta oraya gönderilmesi sebeplerinden birini teşkil edecektir bu.*⁶³⁹

19 Nisan 1919. Vahideddin Hân, İzmir Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti heyetini huzuruna kabul etti. *İlk fırsatta İzmir'e geleceğini* belirtti.⁶⁴⁰

⁶³⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 62-63.

⁶³⁸ İleri, 19 Nisan 1335-1919, Numero 461-79, *Mustafa Kemal Paşa ile Mülâkât*, s. 4, sütun 3.

⁶³⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 57-58.

⁶⁴⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 66.

Dahiliye Nâzırı Mehmet Ali (Gerede), Fransız Şark Orduları Kumandanı General Franchet d'Esperey'in *İstanbul, İzmir ve Edirne Türklerde kalacaktır* beyanını, Fransızlar ile İngilizleri karşı karşıya getirmek saikiyle, İngiliz Fevkalâde Komiserliğine gizli surette bildirdi.⁶⁴¹

İzmir'deki İngiliz askerî mümessil Dixon, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine muhtıra gönderdi: *Yunanlılar İzmir'e çıkacak olurlarsa katl-i âm çıkar*.⁶⁴²

Harbiye Nâzırı Şakir, İzmir'deki 17'nci Kolordu Kumandanı Vekili Süleyman Fethi'ye talimat gönderdi: *Averoff süvarisine kat'î tebligat yaparak bundan sonra devriye çıkarıldığı takdirde menedileceğinin anlatılması*.⁶⁴³

20 Nisan 1919. *Fahrî Yâver-i Hazret-i Şehriyârî* payesiyle Trabzon'u teftişe gelen Heyet-i Nasiha reisi Şehzade Cemaleddin Efendi, Kâzım Karabekir'i ziyaret etmiş; *siyasetle iştigal etmemek için padişah başkumandan olmalı* demiştir. Karabekir'in belirttiğine göre *İngilizler herşeyi kontrol altına almışlar ve Rawlinson isminde bir miralay Erzurum'a gitmiş* idi.⁶⁴⁴

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'nin İngiliz Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtırasına nazaran *General Milne "Ermenilerin Anadolu'daki yurtlarına iadelerini temin için büyük miktar Britanya Hind askerî kıtalarının Küçük Asya'ya nakledilmelerini" zarurî addetmekle beraber Önasya'da bulunan bütün kıtaların gittikçe hızlanan terhislerinin bu akışı karşısında bunu pek ümit edememekte, böylece Ermeni rüyalarının gerçekleşmesi içinse yüzbinlerce harp kuvvetine ihtiyaç görülmektedir*.⁶⁴⁵

21 Nisan 1919. İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya mektub tevdi etti. *9. Ordu'nun eski komutanı Yakup Şevki Paşa'nın daha önce şikâyet konusu olmuş olan siyasal faaliyetlerine değinildikten sonra, şimdi de Erzurum, Erzincan, Bayburt ve Sivas'ta "baştan başa" kurulan şûralar tarafından sözde ordudan bağımsız, fakat askeri denetim altında asker toplandığı bildiriliyor ve bu duruma son vermek üzere "derhal" talimat verilmesini istiyor*⁶⁴⁶: *9. Ordu'nun terhisi doyurucu değildir. Erzurum ile Sivas arasında şûralar tarafından asker kılıklı kişiler silah altına alınmıştır. İlgilere emir verin, yoksa iş ciddiye kazanır!...*⁶⁴⁷

Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak) Sadarete muhtıra gönderdi. *23. fırkanın İzmir'e naklinin General Milne tarafından reddi üzerine XVII. Kolordunun, Yunanlıların İzmir'e çıkmalarını önleyemeyecek kadar zayıf olduğunu ehemmiyetle kayd ve işaret etti*.⁶⁴⁸

22 Nisan 1919. İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon, Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour'a cevabî muhtıra gönderdi: *Barış Konferansı'nın siyaseti tehlikelidir. Bu konuda görüştüğüm herkes fikir birliği içinde. Susarsam görevimi yapmamış olacağım. Türklerin Anadolu'da bir hükümet kurmalarına izin verelim. Yoksa karışıklıklar artar* dedi.⁶⁴⁹ Curzon, ayrıca, Venizelos'un 8 Nisan tarihli tekliflerini

⁶⁴¹ İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'den Hariciye Nezâretine 20 Nisan tarihli telgraf. BNA, FO, 371/4156/61737; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 247.

⁶⁴² Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 165.

⁶⁴³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 68.

⁶⁴⁴ Kâzım Karabekir, *Günlükler*, 2009, c. 1, s. 589-590. Heyet-i Nasiha, Ermeni ve Rum tebaanın Osmanlı Devletine sadakatlerini temin etmek maksadına matuf idi: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 37.

⁶⁴⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 41.

⁶⁴⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 252.

⁶⁴⁷ "İngilizlerin benzeri şikâyetlerini önlemek üzere Mustafa Kemal, 9. Ordu Birlikleri Müfettişliği göreviyle Anadolu'ya gönderilecektir." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 211.

⁶⁴⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 68.

⁶⁴⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 211.

reddediyor. Yunanlıların Aydın vilayetinin büyük bir bölümünü ele geçirmek niyetinde olduklarının açık olduğunu, fakat bu işin ahlaksızlığını örtmek ve sorumluluğunu başkalarının sırtına yüklemek için, İngiliz subaylarını ve hükümetini işe karıştırmak istediklerini ve Anadolu'nun uzak olmayan bir tarihte sahne olacağı patlamaya İngilizlerin karışmaktan çekineceğini umduğunu ifade etti.⁶⁵⁰

İngiliz İstihbaratçı Yarbey Rawlinson, Erzurum'a muvasalat etti.⁶⁵¹

Şehzade Cemaleddin, teftiş faaliyetlerinin hitama ermesi üzerine Trabzon'dan ayrılıyor. Saray, hanedan mensuplarıyla Anadolu'yu adım adım tarıyor dense yeridir.⁶⁵²

23 Nisan 1919. Köyceğiz, Bodrum, Alanya ve Marmaris İtalyan kuvvetlerince işgal edildiler.⁶⁵³ Britanya Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon, *İtalyanların Marmaris'i bir kömür ikmal üssü yaptıklarını öğrendiği vakit, ilgili vesikaya şu derkenarı yazacaktır: Muhakkak ki bu büyük bir hakaret ve tecavüzdür.*⁶⁵⁴

Sadrazam Damad Ferid Paşa, Müttefik fevkalâde komiserlerine nota verdi. Yunanlıların "İzmir sahiline" yapacakları çıkartma için 25.000 kişiyi hazır bulundurdıkları şayiasını bildirdi.⁶⁵⁵

Ferid Paşa, Mustafa Kemal'i Beyoğlu'ndaki Cercle d'Oriente yemeğe davet etti. Yemekli mülakatta Ferik Cevad (Çobanlı) da hazır bulunuyor. İlginçtir, Mustafa Kemal, hatıralarında bu yemekli davetten hiçbir vakit bahsetmeyecektir, oysa, önemli bir temas olduğu için herhalde anılması gerekirdi.⁶⁵⁶

24 Nisan 1919. 1.300 mevcudlu İtalyan silâhlı kuvvası, Konya'yı işgal etti.⁶⁵⁷

Adriyatik kıyısındaki Fiume mıntikasının hangi devlete aid olduğu meselesinde ABD Başkanı Wilson ve heyetiyle derin ihtilafa düşmüşlük sebebiyle İtalyan Başvekil Orlando ve heyeti, Üçler Şûrasını protesto ederek Paris Sulh Konferansından ve Paris'ten ayrıldı.⁶⁵⁸

25 Nisan 1919. İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, Sadrazam Damad Ferid Paşa'yla mülakat ediyor. Calthorpe, Harbiye Nâzırı Şakir Paşa'nın, komiserlikteki bir görevliyle görüşerek, hükümetin ülke çapında genel bir silahsızlandırmaya gitmek istediğini haber verdiğini ve bunun için müttefiklerin kendilerine askeri yardımda bulunup bulunmayacaklarını öğrenmek arzusunda bulunduğunu Sadrazam'a bildirdi. Ferid Paşa'nın teyidi üzerine İngiliz Fevkalâde Komiser, mütareke gereğince asayişten ilkönce Türk hükümetinin sorumlu olduğunu, bununla birlikte Selanik ordusunun İngiliz başkomutanına [General Milne'ye], taşradaki askeri denetim subaylarının böyle bir işte yardımcı olup olamayacaklarını sormaya hazır olduğunu belirtti.⁶⁵⁹ Sadrazam, İngilizlerin şikâyetçi olduğu çeteler meselesi üzerinde de Harbiye Nezareti'nde durulacağını vadetti.⁶⁶⁰

Kemal Atatürk'ün anne tarafından yakın akrabası, Hariciye Vekâleti levazım eski müdürü Cemal Bolayır'ın anlatımına bakılırsa Mustafa Kemal'in Şark Ordularına fevkalâde salâhiyetli müfettiş olarak tayin edilmesi hâdisesinde iki âmil öne çıkmaktadır denilebilir: [i] Rum ahalinin katliam edildiğini öne sürerek İngilizlerin Doğu vilâyetlerini işgal etmeye mâtuf nota vermişliği; [ii] Mustafa Kemal'in "İttihadçı

⁶⁵⁰ BNA, FO, 371/4166/58016; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 272.

⁶⁵¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 211.

⁶⁵² Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 259-260.

⁶⁵³ Sina Akşin, *İstanbul Hükümeti ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 269.

⁶⁵⁴ FO, 371/4165, 66298; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümeti ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 270.

⁶⁵⁵ Gotthard Jaeschke, *İngiliz Belgelerinin Işığında Yunanlıların İzmir Çıkarması*, 1968, s. 568.

⁶⁵⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükümeti ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 297, dipnot 247.

⁶⁵⁷ Sina Akşin, *İstanbul Hükümeti ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 269.

⁶⁵⁸ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 114-115.

⁶⁵⁹ FO, 371/4225, 72741; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 256.

⁶⁶⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 215.

olmaması". Bolayır, Mustafa Kemal ile arasında cereyan eden tayin sürecindeki muhaveresini şöyle naklediyor:

Bugün Sadrazam Ferit Paşa bana haber göndermiş akşam üzeri saat beşte beni bekliyor, ne dersin gideyim mi? Üç gün önce işgal kuvvetleri İngiliz Kumandanı Ferit Paşa'ya gelerek, Doğu illerimizde bazı kuvvetlerimizin halkla birleşerek hristiyanlara karşı katliam hazırlığında bulunduklarını haber aldıklarını söyleyerek, bunu önlemek için Doğu'ya asker gönderip işgal edeceklerini söylemişler. Sizi bunun için ziyaret ettik, haber veriyoruz, demişler. Ferit Paşa telâş etmiş: -Böyle birşey yoktur ve olamaz. Bana üç gün izin veriniz, ben oraya İttihatçı olmayan bir kumandan göndereceğim, hiçbir mesele kalmaz, demiş. Ferit Paşa bundan sonra teklifi bana yaptı: -Padişah hazretleri, sizi zaten biliyor, sizi münasip görmüşlerdir. Şüphesiz gidersiniz. Şimdi benim, bir yere acele randevum var, oraya gitmeye mecburum. Bu konuda yapacağımız işlerle, durum hakkında etraflı, harita üzerinde incelemeler yapmak üzere iki gün sonra tekrar görüşelim, diyerek ayrıldı. Şimdi buna ne dersin? Aman Paşam, bundan daha iyi fırsat olmaz, derhal kabul etmelisin.⁶⁶¹

Bu bağlamda belirtilmesi gerekir ki mütareke devrinde Bâb-ı Âlî, memalik-i Osmaniye'ye girmeye çalışan Rum çetecileri yakalamak üzere birtakım tertibat almış olsa da İngilizler tarafından engellenmiştir.⁶⁶² Başka bir deyişle İngilizler, milliyetçiliği Anadolu'da terviç etmek ve muhtelif millî hükümetler kurmak suretiyle Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak stratejisini gerçekleştirmek için altyapıyı ihzar ediyordu. Rum ve Ermeni milliyetçi hareketler mecburî olarak Türk milliyetçiliğini tahrik edecektir.

Harbiye Nâzırı Şakir Paşa, fevkalâde salâhiyetle Anadolu'ya gönderilmesi için ihzar edilen (hazırlanan) isim listesinde "Mustafa Kemal Paşa"nın yanına şu şerhi kırmızı mürekkeple kaydetmiştir: *En iyi askerimizdir, ama bazı sebeplerden dolayı bence muvafık değildir. Üstelik, cumhuriyetçi olduğu söylenir.* Vahideddin Hân'ın hemşirezâdesi (yeğeni) Sami Bey de şöyle ikaz etmiştir: *Hanedanınızı düşünün! Cumhuriyet taraftarı olduğundan söz etmişler. Hanedanınızı düşünün!*⁶⁶³ Bununla birlikte Sami Bey de ikna edilmiş olacak ki Mustafa Kemal'in vazifelendirilmesi hakkında şu dikkat çekici cümleyi belirtmiştir: *Gitmeyi değil kalıp Harbiye Nazırı olmayı istiyordu. Ama Anadolu'ya geçtiği takdirde vaziyeti kurtarıp çok daha faydalı işler yapabileceği hususunda ikna ettik.*⁶⁶⁴

Miralay Sadık Sabri Bey:

⁶⁶¹ Kemal Zeki Gencosman & Niyazi Ahmet Banoğlu. (1971). *Atatürk Ansiklopedisi* içinde (c. IV, s. 272). İstanbul: May Yayınları.

⁶⁶² "Çünkü İtilâf Devletleri bu göçmenlere karşı çok toleranslı hareket ediyor, onları merhamete lâyık görüyor, giyridip yediriyorlardı. Bu devletlerden bazıları Karadeniz kıyılarında bir Pontus Devleti'nin kurulmasına göz yumacaklarını, hatta bu husus için yardım edeceklerini bile va'd etmişlerdi. Nitekim, Mondros Mütârekesinin imzasını izleyen günlerde bir Fransız savaş gemisi ile üç İngiliz savaş gemisinin Samsun'a kadar gitmesi, gemi kumandanlarının şehre çıkarak bölgenin asayiş hakkında *Mütesarrıftan* bilgi istemesi çok manalı idi ve bu geliş sadece âsayiş ile ilgili olmasa gerekti. Belki de bu suretle Pontus'cuların cesaret ve cüretleri artırılmak istenmişti. Nitekim onların gösterdiği bu ilgiden sonra Pontoslu tedhişçiler faaliyetlerini daha da artırdılar. Bu durum karşısında müslüman ahali de, hayat ve varlıklarını korumak üzere silâhlanmağa başlayınca o bölgede huzursuzluk çoğaldı. Bundan dolayıdır ki [İngiliz Fevkalâde Komiseri] Amiral Calthorpe ve [Fransız Fevkalâde Komiseri] Amiral Amet 1918 kasımında *hristiyanları toptan öldürmek için, müslüman ahalinin silâhlandırıldığını* iddia ettiler. İşte bu ve buna benzer haberleri, esasen bu toprakların işgalini düşünmekte olan İngilizler, bölgede asayiş kalmadı bahanesiyle, 9 Mart 1919'da 200, 17 Mart'da da 150 kişilik bir kuvveti Samsun'a çıkardılar. Merzifon'u da işgal eden bu kuvvetlerin görevi âsâyiş korumaktı. Halbuki bundan sonra âsâyiş büsbütün bozuldu. Çünkü İngilizler, Rum ve Ermeni eşkiyasıyla dostça görüşüyor, bunları yakalamakla görevli Türk kuvvetlerine engel oluyorlardı. Onların bu tutumu, zaten otoritesini kaybetmiş olan Osmanlı Hükûmetini, bu civardaki Hristiyan halkın gözünde büsbütün küçültmüş ve işlerini sonuçlandırmak üzere artık mahallî hükûmete değil, İngilizler'e başvurmalarına sebep olmuştu." Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 93-94.

⁶⁶³ Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 126.

⁶⁶⁴ Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 127.

Sultan Vahideddin'in veliahdlığı sırasında, bir Avrupa seyahati vardır. Bu yolculuk sırasında, yaver olarak, yanında Mustafa Kemal bulunmuş. Vahdeddin, İttihatçılara muhalif, onları sevmez ve yaptıkları, göttükleri siyaseti tasvip etmez.

Mustafa Kemal, hazırlıklı, bütün seyahat boyunca, İttihatçıları tenkit etmiş, veliahdın nabzına göre şerbet vermeyi bilmiş. Vahdeddin, o böyle konuştuğca:

“Aman Paşa hazretleri, siz şimdiye kadar neredeydiniz? Sizin gibi akli başında, İttihatçılara aldanmamış bir zabiti, ben ilk defa görüyorum...” dermiş.

Paşa'yı, hanedana âşık, büyük dost, büyük kurtarıcı gibi kabul etmiş. Kendisi 1918 yılı Temmuz ayında tahta oturunca, mağlubiyet sonrası, Anadolu'daki kuvvetleri toparlayıp idaresi altına alacak bir paşayı yollamak istemiş ve tabii olarak Mustafa Kemal'i hatırlamış.⁶⁶⁵

Padişahın, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya göndereceği belli olunca, Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi, Paşa'nın, her ne kadar aleyhlerine de konuşsa, eski İttihatçılığı, komiteciliği de bilindiğinden, tanıyanlardan araştırmak istemiş... Şeyhülislâm Efendi ile eskiden tanışmış. Mustafa Kemal için tahkikat yapmamı arzu etti.

Gerekli araştırmayı yaptırdım, soruşturdum. Bunu Şeyhülislâm'a bildirdim. O da, kendi kanaati ile birlikte durumu padişaha arz etmiş, ama dinletememiş. Sonra biliyorsunuz, olanlar oldu.

Mustafa Kemal Paşa'yla ilgili, bir askerî diğeri siyasi iki tahkikatım da onun aleyhine neticelenmişti. Bunları o da çok iyi biliyordu. Eh, artık, onun herşeye hâkim ve sahip olduğu bir devirde, benim Türkiye'de kalmam tabii mümkün olamazdı. İşte ben de kendiliğimden ihtiyar-ı gurbet eyleyip, buralara göç ettim. Ne yapalım, takdir...⁶⁶⁶

Şeyhül-İslâm Mustafa Sabri Efendi:

Padişahın Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya göndereceğini kestirince, bir din borcu olarak, kendisiyle görüşmek ve buna mani olmak istedim. Çünkü endişelerim vardı. O ana kadar elde ettiğim bilgiler de bu endişelerimi kuvvetlendiriyordu. Miralay Sadık Sabri Bey'in ve arkadaşlarının tahkikatı da bu yöneydi. “Padişahım, eğer bu iş için muhakkak bir paşa gönderilecekse, karar verdiyseniz, başka bir paşa bulalım.” demek istedim.

O sırada Ferid Paşa yoktu. Sadaret mührü, sadrazam vekili olarak bende idi. Padişah'tan müsaade alarak ziyaretlerine gittim. Sultanın yanına girince, baktım Veled Çelebi yanındaydı. Beni görünce hemen sözünü kestirdi. Bir daha konuşmadı. Demek benim geleceğimi bilmiyormuş, Padişah da söylememiş. Sözleri yarıda kaldı.

Veled Çelebi'yi birkaç defa görmüştüm, ancak bu kadar yakından temasım olmamıştı. Konyalıdır. Mollaoğlu derler. Dergâhın şeyhidir. Padişahı bir selâmladı! Ben ömrümde ne öyle selâm gördüm ne de verebilirim. Yerlere kadar eğilerek, öyle bir temenna... Ne büyük temrin görmüş! Bizleri uyandıran, mücadele bayrağının altına alan Konya mebusu Zeynelabidin Efendi, Veled Çelebi'den şikâyet ederdi: “Aman dikkatli olun. Allah şerrinden emin eylesin. Rengini belli etmez. Her renge giren bir bukailemudur. Sâlihle sâlih, tâlihle tâlih olur. Belâli bir insandır.” derdi.

Veled Çelebi, İttihatçılarla çalışır, görüşürdü. Şimdi de Mustafa Kemal adına padişaha geldiği anlaşılıyordu. Veled Çelebi beni görünce bozuldu. Fazla kalmadı. İzin istedi. Padişahı öyle acayip bir şekilde selâmladı, gitti. Onun arkasından Padişah: “Çok kibar bir insan; çok nazik, değil mi efendim?” dedi. Ben işi anlasın, mevzu açılıns diye: “Büyük aktör efendim, büyük aktör.” dedim.

Sonra meseleyi padişaha açtım. Bahse girdik. Söz uzadı. Yemek vakti geldi. Saray âdeti üzere yemek yedik. Çay geldi, içtik. Yatsı oldu. Namazı kıldık. Padişah, devamlı şöyle diyordu: “Efendi hazretleri, vaziyet belli; ben

⁶⁶⁵ Ali Ulvi Kurucu. (2015). *Hatıralar* (M. E. Düzdağ, haz.) (14. baskı) içinde (s. 197-198). İzmir: Kaynak Yayınları.

⁶⁶⁶ Ali Ulvi Kurucu, *Hatıralar*, 2015, c. 2, s. 198. Ali Ulvi Kurucu merhûm, yukarıdaki bahsi “İngiliz Casusu Rahip” başlığı altında derc etmiştir ancak başlık altındaki metinde “İngiliz Casusu Rahip”ten söz edilmemektedir.

vatanımı kurtarmak istiyorum; ne pahasına olursa olsun, vatanımın kurtulmasını istiyorum. Efendi hazretleri, anlaşıyor ki siz, saltanatımın tehlikeye düşeceğinden korkuyorsunuz. Onu korumamı istiyorsunuz...” Bunun üzerine: “Efendim, benim endişem, sizin saltanatınız için değildir. Bugün saltanatınızın temsil ettiği dinimiz içindir. Bendeniz, din gider diye korkuyorum. Saltanat giderse, yerine bir saltanat daha bulunur. Fakat din giderse, yerine bir din daha gelemmez. Benim korktuğum budur. Eğer mutlaka, bir zat, bir asker gönderilecekse, başka birini araştırılmalı. Bana da bir söz hakkı tanıyın. Siz bu dinin halifesi, ben de şeyhülislâmiyim. Din cihetinden, sizin kadar ben de mes’ulüm..” filân dedim. Baktım, padişahın Mustafa Kemal’e tam itimadı var. Bana: “Yanlış anlıyorsunuz, suizan ediyorsunuz, benim onunla teşrik-i mesaim oldu. Fikrine, zikrine, zekâsına güveniyorum. Efendim, orduda bizi anlayan, memleketin dertlerini bilen insan... Âteşin bir zekâ, âteşin bir zekâ...”

Baktım, Padişah durmadan böyle diyor, “âteşin bir zekâ...” Anladım ki artık son sözü söyleyip konuşmayı bitirmek lâzım. “Efendim, dedim; malûmunuz, Resul-i Ekrem, sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin...” Ben söze böyle başlayınca, Nebiyy-i Zîşân’ın adı geçer geçmez, adamcağızın gözlerine yaşlar doldu... Devam ettim: “...Aleyhissalâtü vesselâm efendimizin Veda Hutbesi’ndeki son sözleri malûmunuzdur. Ben de onun: Allah’ım tebliğ ediyorum, ruhumun feryadını, imanımın sesini, insanlığa tebliğ ediyorum, dediği gibi, vazifemi yapıyorum. Padişahım, son söyleyeceğim söz budur: İslâmiyet’i müdafaa ve himaye edemeyecek bir iktidar, bir saltanat gitse; yerine yeni bir saltanat, bir iktidar konur. Fakat din giderse, yerine yeni bir din gelmez, padişahım! Benim korktuğum dindir...”

Padişah, sözlerim üzerine, müteessir oldu: “Evet gayemiz bir ama görüş ayrılıklarımız var.” dedi ve Ziya Paşa’nın “Herkesin maksudu bir amma rivayet muhtelif” mısraını okudu... O sırada baktım horozlar ötüyordu. Vakit çok geç olmuştu, ayrıldık...⁶⁶⁷

27 Nisan 1919. Harbiye Nâzırı Şâkir Paşa, *Dâhiliye Nâzırı Mehmed Ali Beği ziyâretle bir müddet mülâkât eylemişlerdir.*⁶⁶⁸ Şehzade Abdurrahim Efendi riyasetindeki *Birinci Heyet-i Nasiha* İzmir’e muvasalat etti.⁶⁶⁹

28 Nisan 1919. Meclis-i Vükelâ “görülecek lüzum üzerine” ülkenin herhangi bir yerine silah toplamak için askeri birlikler gönderildiğinde, İngilizlerden de birkaç subayın bu birliklere katılması için gereken girişim ve işlemlerin yapılmasını kararlaştırdı.⁶⁷⁰

Beykoz’da ikamet eden Kavaklı Mustafa Fevzi’nin (Çakmak) günlük kaydı: *Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi oldu. Entrikalarından dolayı Ferid Paşa tarafından Malta’ya tebidi istenildiğini, Harbiye Nâzırı Şakir Paşa söyledi.*⁶⁷¹

İttihadçı Miralay Mustafa İsmet’in (İnönü) günlük kaydı: *Gece Fuat Beylere Cevat Bey çağırdı. M. Kemal Paşa tarafından yeni teklif ettikleri müfettiş memuriyetini görüştük. Beraber gitmeyi kabul etmem. Ne diye! Mütemayıl olsam Erkân-ı Harbiye Riyasetini teklif edecek!*⁶⁷²

⁶⁶⁷ Ali Ulvi Kurucu. (2015). *Hatıralar* (M. E. Düzdâğ, haz.) içinde (c. 2, s. 57-59). İzmir: Kaynak Yayınları.

⁶⁶⁸ Hâdisât, 28 Nisan 1335-1919, Numero 117, *Dâhilî Haberler: Ziyâret*, s. 2, sütun 1.

⁶⁶⁹ Hâdisât, 29 Nisan 1335-1919, Numero 118, *Heyet-i Nasiha*, s. 2.

⁶⁷⁰ Meclis-i Vükela Mazbataları, 27 Nisan 1335-1919, 215/204; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 256-257.

⁶⁷¹ Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 648. Fevzi Çakmak, Hüsamettin Ertürk’ün daktilo metin *Milli Mücadele Senelerinde Teşkilatı Mahsusa* nam hatıratına şu şerhi düşmüştür: “Mustafa Kemâl Paşa, Ahmet Rıza ile beraber hükümeti ele almak ve Ferit Paşayı başkanlıktan-Sadarettten-uzaklaştırmak istediklerinden, Ferit Paşa tarafından İstanbuldan uzaklaştırılmak iste[n]diğini, o zaman harbiye nazırı Şakir paşa, genel Kur. Bşk. olduğum için bana bildirmişti.” Şükrü Hanioğlu, *Atatürk*, 2023, s. 287, dipnot 80.

⁶⁷² İsmet İnönü, *Defterler 1919-1973*, 2008, s. 11.

Şehzade Cemaleddin Efendi ve maiyetindeki Harbiye eski nâzırı Cevad (Çobanlı), Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) paşalardan müteşekkil *İkinci Heyet-i Nasiha*, İstanbul'dan Edirne'ye doğru *akşam saat yedi buçukda* hususî trenle yola çıktılar.⁶⁷³

İngiliz askerî istihbaratının raporlarına göre Vahideddin Hân, Cemaleddin ve Abdurrahim şehzadeler riyasetinde izam ettiği nasihat heyetleriyle esasen halk desteğine istinad etmeyi amaçlamaktadır:

Isparta ve Burdur'daki İngiliz denetim subayı da, Abdurrahim ve çevresindekilerin, halkın heyete yaptığı sevgi gösterilerine kendisinin dikkatini çekmekteki gayretlerine bakarak, heyeti göndermekteki başlıca amacın, unsurlar arasında barışı sağlamaktan çok hükümet ya da Saray'ın taşradan bekleyebileceği desteği saptamak olduğunu raporunda belirtiyordu. İzmir'deki bir İngiliz görevlisi de, Şehzade'nin hükümet adına değil de Padişah adına konuştuğuna dikkat çekiyordu.⁶⁷⁴

Sadrazam Damad Ferid Paşa *manda altına girmeyi istemiyordu. Bunun için Türk efkâr-ı umumiyesini mandalardan birine temayülden men etmek maksadıyla Anadolu'ya ve Rumeli'ye Şehzade Abdurrahim ve Cemaleddin Efendilerin maiyetinde birer heyet-i mahsusa göndermişti. İşte o sıralardaydı ki Mustafa Kemal Paşa, IX. Ordu kıtası müfettişliği ile Anadolu'ya gönderilmişti.*⁶⁷⁵

Ahmed İzzet (Furğaç) Paşa:

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu memuriyeti, sarayla Bâbîlî'de, yani Ferit Paşa nezdinde meydana gelen telaş ve uyanışın sonucudur. Mustafa Kemal Paşa, cüretli ve laubali tavır ve hareketleriyle ve genç İngiliz subaylarıyla ilişki kurmak sûretiyle bazı devlet adamı ve makamlarının, bu cümleden olarak sadrazamın zihnine dokunacak tehditkâr bir durum almıştır.⁶⁷⁶

Bahriye Nâzırı Ahmed Avni Paşa:

[Harbiye Nazırı Şakir Paşa Meclis-i Vükelâya] gelip işsiz güçsüz kalan subayların, yine boş kalan bir kumandanı bulduklarından bazı teşkilat ve örgütlenmeye teşebbüs ettiklerini, burada bir sorun çıkartılmasına neden olurlar da kendilerine zarar verip ve hem de hükûmeti dış devletler karşısında müşkil vaziyete sokacaklarından bu kumandana bir görev bulunacağını söyledi.

Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa, Cevad Paşa vasıtasıyla Damad Ferid Paşa'ya çatmış ve hatta bir gün hariciye konağında düzenlenen özel bir ziyafet sırasında yer almıştır.

İsrarla iddia olunduğuna nazaran, İzzet Paşa, Cevad Paşa ve diğer İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kalburüstü üyeleri ve yöneticileri arasında bazı özel meclislerde yapılan görüşmelere göre, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi de konuşulmakta idi. Güzel bir rastlantı sonucu olarak, Harbiye Nezaretince de Anadolu'da Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne tayin edilmesi uygun bulunmuş ve atamasına ait tüm talimatı mülki işleri ilgilendirdiği için Dahiliye Nezareti'nden Meclis-i Vükelâ'ya verilmiştir.

Fotoğraf 7. İkinci Heyet-i Nasihari Şehzade Cemaleddin Efendi, Ferik Cevad ve Ferik Fevzi (Tasvîr-i Efkar, 30 Nisan 1335-1919).

⁶⁷³ Hâdisât, 29 Nisan 1335-1919, Numero 118, *İkinci Heyet-i Nasihanın Hareketi*, s. 2.

⁶⁷⁴ FO, 371/4218, 92732, 84425; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 259, dipnot 160.

⁶⁷⁵ Süleyman Tevfik Özzorluoğlu. (2011). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Elli Yıllık Hatıralarım* (T. Yıldırım & Ş. Özdemir, haz.) içinde (s. 521). İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.

⁶⁷⁶ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, 2017, c. 2, s. 61-62.

Sureti yukarıda derc edilmiş talimata nazaran Mustafa Kemal Paşa'nın asayişle ilgili konularda ve sorunlarda da yerel mülkiye makamlara karşı da nüfuz ve yetki sahibi olduğu anlaşıyor.

Mustafa Kemal Paşa bu görevi üstlenirken, görünüşte hayli ağırdan almış ve itizarlarda dahi bulunmuş ve adeta kendisinin böyle bir görev vesilesiyle İstanbul'dan uzaklaştırmak istenildiğini ima etmiştir.

Hâl böyle iken, Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey'le buluşarak ve benimle de Bahriye Nezareti'nde görüşmeyi de ihmal etmemiştir.

Bahriye Nezareti'nde dört saat kadar devam eden ve Cemal Paşa zamanının tamamen hilafına olarak ancak sefertası ile pek yavan bir surette yenilen ve ikram edilen yemekte, eski silah arkadaşım Mustafa Kemal Paşa bu defa benimle pek ihtiyatlı konuşmuş ve güçlkle meramını ifade etmiştir.

İçinde sakladığı şeyi bana açıklamaktan ziyade bazı özel ve resmi istekler de bulundu. İttihadçı olmadığına dair belgeler ve deliller gösterdi. Filhakika Enver Paşa'ya Haleb'den yazdığı bazı layihaların suretlerini özel tezkereler halinde evime gönderdi. Okuduk, okuttuk; Mustafa Kemal Paşa'nın istekleri tamamen değerlendirildi.

Harbiye'den ve Dahiliye özel bütçesinden de biner lira ve birkaç otomobil verildiği gibi bahriyeden de bir özel vapur tahsis olundu.

Fakat Paşa yine ayak sürüyor idi. Daha isteğinin yerine gelmesinden başka hiçbir gerekçesi de kalmamıştı. Ferid Paşa Anadolu'da ayaklanan Ermenilerin, hem de Trabzon'u bile ihtiva eden eşkıyalığın önlenmesi ve şûralar namıyla teşekkül edilen heyetleri başarılı bir noktaya getirmesi ve amaca uygun olması maksadıyla bir taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya bir an önce hareketini isterken, Mehmed Ali Bey'le beni Şişli'deki evine göndermişti. Bu halden hem biz, hem de Müfettiş Paşa sıkılmaya başlamıştık.⁶⁷⁷

29 Nisan 1919. İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, İngiliz Hariciye Nezâretine muhtıra gönderdi. Calthorpe, İzmir'deki İngiliz askerî mümessil Dixon'un *"Nefsi İzmir ve vilâyeti Yunanlılara geçerse. . . Türklerin Yunanlıları toptan katle teşebbüs edecekleri"*ne dair malûmat verdikten sonra teyid etti: *Görüşünün lâyük olduğu önem ve değerle karşılanması gerekir, çünkü mahallî cemaatin her bölümünün duyuları hakkındaki bilgisi sağlam ve güvene şayandır.*⁶⁷⁸

Askerî Tashîh-i Rütbe Kânunnâmesi nazarınca *Yıldırım Orduları Kumandanı Mustafa Kemal Paşanın* rütbesi *miralaylığa* düşürülecektir. *Fahrî rütbe-i askeriye tamamen mülgadır.* Rütbe tashihatındaki saik ise şöyle izah edilmiştir:

Tashîh-i rütbeyle dâhil olan bilumum erkân ve ümerâ ve zâbitânın mecmu'u ancak yüz kişi kadardır ordunun mikdârına nazaran tashîh-i rütbeyle tâbî olacakların azlığına sebep nâzır-ı esbak Enver Efendinin terfi'-i rütbe ve kadem-i zamâimini sırf kendi tevâbi'i ve kurenâsı nâmına hasr etmiş olmasından ileri gelmekdedir.⁶⁷⁹

⁶⁷⁷ Osman Öndeş, *Avni Paşa Anlatıyor*, 2012, s. 210-211.

⁶⁷⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 68-69.

⁶⁷⁹ "Tanzim olunan Askerî Tashih-i Rütbe Kânununa nazaran irâde-i seniyesi şeref-i müte'allik buyrulduktan sonra, bervech-i âtî zevâtın rütbe-i askeriyelerinde tebdîlât vücûda gelecektir: Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Re'isi Ferik Fevzi Paşa livâlîğe, Beşinci Ordu Kumandan-ı sâbıkı Ferik Mahmud Kâmil Paşa livâlîğe, Üçüncü Ordu Kumandanı Ferik Vehib Paşa miralaylığa, ordu kumandanlarından Mersinli Cemal Paşa miralaylığa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Re'isi-i Sâni Kâzım Paşa kâimmakamlığa, grup kumandanlarından Kâzım Karabekir Paşa kâimmakamlığa, Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuad Paşa kâimmakamlığa, grup kumandanlarından Nihad Paşa miralaylığa, Ondördüncü Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa miralaylığa, Yıldırım Orduları Kumandanı Mustafa Kemal Paşa miralaylığa, Altıncı Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa kâimmakamlığa tenzîl-i rütbeleri icâb eylemekde olub bundan mâ'adâ ba'zı miralay ve kâimmakamlar da birer veyâ ikişer rütbe tenzil edileceklerdir." İkdâm, 29 Nisan 1335-1919, Numero 7981, *Askerî: Tashîh-i Rütbe*, s. 1, sütun 5.

İngiliz ajanı A.H.206 Doktor Nihad Reşad'ın (Belger) dahil olduğu zevat, Paris Sulh Konferansına muhtıra gönderdi.⁶⁸⁰

Harbiye Nâzırı Şakir Paşa, Mustafa Kemal'i nezârete çağırarak vazifesini ona tebliğ etti ve Sadrazam Damad Ferid Paşa ile görüştü.⁶⁸¹

İtalyan dretnotu *Caio Duilio*, İzmir limanına demirledi.⁶⁸²

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Kontramiral Richard Webb, Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a telgraf gönderdi. *Türk hükümetinin, 1.200 tam teçhizatlı İtalyan askerinin Konya'ya gelişi üzerine endişe içinde olduğunu bildiriyor.*⁶⁸³

30 Nisan 1919. Mustafa Kemal, 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi resmen nasbedildi.

Mehmed Vahideddin

Mülga Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu Ordu Kıta'âtı Müfettişliğine ta'yin edilmiştir.

İşbu irâde-i seniyyenin icrâsına Harbiye Nâzırı me'murdur.

29 Receb 1337

Harbiye Nâzırı

Şâkir

30 Nisan 1335

Sadrâzam

Dâmad Ferid⁶⁸⁴

Tensibin kulisindeki İngiliz faktörü belirleyicidir: Sadrazam Damad Ferid Paşa İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan'a *Mustafa Kemal Paşanın "dürüstlüğü", Fevzi Paşa (Çakmak) da, bir İngiliz subayına, "Mustafa Kemal'in Alman ve Enver düşmanlığı hakkında teminat vermişlerdir."*⁶⁸⁵ Andrew Ryan, *hatıralarında müfettişlik görevine Mustafa Kemal'in tercih edilmesini akıllıca bir seçim olarak yorumlamaktadır.*⁶⁸⁶ Enver ve Alman aleyhtarı olmaklık Mustafa Kemal'in Anadolu'ya tayini "kilit"ine "anahtar" olmuş gibidir. Örneğin, belirtildiğine göre Vahideddin Hân, veliahd iken Almanya'ya seyahat ettiği vakit maiyetinde bulunan Mustafa Kemal'i kısmen tanıma fırsatı bulmuştur. Mustafa Kemal; Hilâfet-Saltanata merbut, Enver'e ve Almanlara aleyhtar profil sergilemiştir. Vahideddin Hân, Mustafa Kemal'in esas düşüncelerini öğrenmek üzere yeğeni Şehzade Ömer Faruk Efendi'yi özel olarak vazifelendirmiştir. Bu meseleyi Şehzade Mahmud Şevket Efendi şöyle zikretmektedir:

[..] veliahd Vahideddin Efendi, Almanya seyahatine çıktı. M. Kemal Paşa'yla birlikte Ömer Fâruk Efendi'yi de yanına almıştı. Trende Ömer Fâruk Efendi'yle başbaşa kaldıkları bir sırada demiş ki:

"- Bu Kemal Paşa; Enver'e, İttihad Terakki'ye ve onların takip ettiği Alman siyâsetine muhâlif konuşuyor. Hilâfet ve saltanata bağlı gözüküyor. Bunları acaba benim gözüme girmek için mi yapıyor?! Ben işitiyorum ki; bu çok içki içmiş. Sarhoşlar sır saklayamaz. Sen bunu zaman zaman içkiliyken konuşturarak gerçek niyetini anlamaya çalış."

⁶⁸⁰ Türkçe İstanbul, 29 Nisan 1335-1919, Numero 150, *Sulh Konferansına Takdim Olunan Bir Türk Muhtırası*, s. 1; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 219.

⁶⁸¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 219.

⁶⁸² Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 69.

⁶⁸³ FO, 371/4165, 66554; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 270.

⁶⁸⁴ Takvîm-i Vekâyî', 5 Mayıs 1335-1919, Numero 3540, *Tevcihât*, s. 1. Mustafa Kemal, "Nutuk"unda, 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi tayin edildiği 30 Nisan 1919 tarihli "Hatt-ı Humayun"u bahis mevzu etmeyecektir: Ayşe Hür, *Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 77.

⁶⁸⁵ Tevfik Bıyıklıoğlu. (2000). *Atatürk Anadolu'da* içinde (s. 32). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.

⁶⁸⁶ *Dünya*, 19 Mayıs 1957, Tefrika numarası 26, "Bâbiâlî'deki Son Tercüman Sir Andrews Ryan'ın Hatıraları: Abdülhamit Devrinden Mustafa Kemal'e Kadar"; Aktaran: Zekeriya Türkmen. (2010). *Mütarekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa (1918-1919)* içinde (s. 133). İstanbul: Bengi Yayınları.

Ömer Fâruk bu denileni yapmış. Fakat M. Kemal ser verip sır vermeyen cinsindenmiş. Sultan Vahideddin'e konuştuğu gibi defaatle aynı beyanda bulunması üzerine Ömer Fâruk, Sultan Vahideddin'e bunun İttihad Terakki, Enver ve Alman siyâseti aleyhinde olduğunu hilâfet ve saltanata bağlı bulunduğunu söylemiş.⁶⁸⁷

Damad Ferid Paşa ile General Milne, Mustafa Kemal'in müfettişliği meselesinde uzlaşmış lâkin Çerkes Edhem'in 1947'de neşrettiği risalesindeki fevkalâde mühim ve çarpıcı ifadelerle bakılırsa; Vahideddin Hân reddetmiş; Robert "Rahib" Frew devreye girerek Padişah'ı ikna etmiştir:

Mustafa Kemal'in İstanbul'dan doğu illerine ordu müfettişi olarak gönderilmesi meselesi Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Bab-ı Ali kabinesiyle işgal kumandanı Harrington arasında görüşüldüğü zaman, buna Sultan Vahiddettin'in itiraz etmesi üzerine şimdi ismi aklımda kalmayan, Sultan Vahiddettin'e çok yakın bir İngiliz protestan görevlinin bu konuyu özellikle Sultan Vahiddettin'le görüşerek onun onayını sağladığını, ben daha sonra yurt dışında iken görüştüğüm Damat Ferit kabinesinden iki Bakanın ayrı ayrı ama birbirine uyan ifadelerinden öğrenmiştim. Evet Anadolu'da millici hareketin gittikçe geliştiğini gören işgalci yabancılar, öncesinde, yenilmiş, bozguna uğramış, çıldırmış haldeki Mustafa Kemal'in ihtiraslı kişiliğinden, Ankara'ya gelip Kuvvayı Milliye'ye katılmasından sonra da harekete bozgunculuk sokmak için yararlanmış olmayı düşünmeleri kurnaz Avrupa diplomatlarının tarihte de her zaman görülen örnekleriyle bilinebilir.⁶⁸⁸

*Hans Kohn, İstanbul Hükümeti'nin, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya, Britiş Hükümeti'nin onayını alarak göndermesini kaderin cilvesi olarak görüyor.*⁶⁸⁹ "Kaderin cilvesi", tarih bilimi nazariyesine göre fevkalâde metafizik bir açıklama biçimi; diğer bir deyişle açıklamama biçimi. Daha doğru bir tabir olarak *planlama* kavramını terviç ediyoruz.

Mustafa Kemal, İngiliz Bahr-i Siyah Orduları Başkumandanı General George Milne'ye bağlı istihbarat yüzbaşısı ve Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti irtibat zâbiti John Godolphin Bennett'le Şişli'deki dairesinde 30 Nisan 1919'dan evvel sık sık görüştü ve *Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmak için İngiliz subayları emrinde bir Türk ordusu teşekkülü fikrini önerdi* idi.⁶⁹⁰

İngiliz İstihbarat servislerinde çalışan J. G. Bennett, Mustafa Kemal'i Şişli'deki evinde ziyaret eder. Türkiye'ye, İstanbul ve Trakya'nın bırakılması şartıyla Denikin'le birlikte Bolşeviklere karşı çarpışacak bir Türk ordusunun gönderilmesinden söz edilir.⁶⁹¹

John Godolphin Bennett, Kasım 1922 tarihli yazısında, meseleye ilişkin çarpıcı bilgiler neşredecektir:

1919 yılının Nisan'ıyla Haziran'ı arasında Ferit Paşa ile pek çok görüşmesi olmuştur. Ben kendisini, bu görüşmelerden sonra Şişli'deki evinde sık sık ziyaret eder ve Türkiye'nin geleceği için umutlarını arkadaşlarına anlatışını dinlerdim. O sıralar, Ferit Paşa'ya ve İstanbul'daki Britanya yetkililerine, uzlaşıcı bir politikanın erdemlerini ısrarla anlatıyordu. Barış Antlaşması'nda Türkiye'nin Trakya ve İstanbul'u elinde bulundurması koşuluyla, General Denikin'le uyum içinde Bolşeviklere karşı bir Türk ordusunu yönetmeyi öneriyordu. Türkiye'nin Arap topraklarının sıkıntısından kurtulduğuna sevindiğini söylüyordu. Sonuçta Ferit Paşa'nın kendisi, 15 Mayıs'ta Yunanlılar'ın İzmir'i işgal etmesi sonucu başgösteren heyecanı yatıştırmak için Mustafa Kemal'in olağanüstü yetkilerle Anadolu'ya gönderilmesinin arzu edilir bir şey olduğu konusunda Müttefik'lere ısrarlarda bulundu.

General Milne'nin uyarılarına ve kendisinin İstanbul'dan ayrılacağı gün 42 subaydan az olmayan bir karargaha izin verilmesi talebiyle gelmesi üzerine bizim dehşete düşmemize rağmen Anadolu'ya gönderildi. O sıralar İstanbul'daki Britanya Yüksek Komiserliği, asıl olarak, Anadolu'daki Türk ordusunun terhis edilmesi ve

⁶⁸⁷ Kadir Mısıroğlu, *Benden Tarihe Haberler*, 2016, s. 76-77.

⁶⁸⁸ Emrah Cilasun. (2004). *"Bâki İlk Selam": Çerkes Ethem* içinde (s. 150). İstanbul: Belge Yayınları.

⁶⁸⁹ Hans Kohn, *A History of Nationalism in the East, 1929-1969*, s. 240; Aktaran: Yalçın Küçük. (2006). *Türkiye Üzerine Tezler* içinde (s. 1029). İstanbul: Salyangoz Yayınları.

⁶⁹⁰ Stanford J. Shaw, *From Empire to Republic*, 2000, v. 1, p. 358-359.

⁶⁹¹ Stefanos Yerasimos. (2000). *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923* (2. baskı) içinde (s. 102). İstanbul: Boyut Yayınları.

silahsızlandırılmasının sağlanması sorunuyla meşguldü. Haberleşmenin yetersizliği ve Türk subaylarının kayıtsızlığını cezalandırmak için İngiliz birliklerinin yokluğu nedeniyle bu son derece zor bir iş olarak görünüyordu. Bununla birlikte, Ocak'la Mayıs 1919 arasında silahların dörtte üçü İstanbul'a gönderilmişti ve geriye kalanlar ise yola çıkarılmıştı. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya ayak basmasıyla silahların gönderilmesi işi durdu ve Türk ordusunun yeniden örgütlendiği yolunda haberler gelmeye başladı. Karargahındaki çok sayıda subayın ve Erzurum'la Sivas'ta etrafında toplanan yüzlerce kişinin yardımıyla Anadolu'yu Yunanlılara karşı askeri savunma için hızla örgütledi.⁶⁹²

Dikkat edilirse, Mustafa Kemal 17 Kasım 1918 tarihli mülâkatında *Gençliğimde mektepteyken kitaplarda okuduğum şayan-ı dikkat vakayî ve hadisat arasında İngilizlerin Osmanlı toprağını Rus taarruzuna karşı müdafaaya iştirak etmiş olmaları vakası da vardı* ifadelerini dermeyeran etmişti. Mustafa Kemal'in söz konusu ifadeleri ile Bolşevik Ruslara karşı İngilizlerle beraber bir ordu teşkil etmek teklifi, birbiriyle örtüşmektedir.

Eldeki bazı veriler, İngiliz Kuvâ-yı İşgaliye Karargâh-ı Umumiye ile Osmanlı Genelkurmayındaki Harekat-ı Milliyeci kumandanların misakına delâlet etmektedir. Rıza Tevfik'in (Bölükbaşı) Damad Ferid Paşa'dan aktardığına göre *Mustafa Kemal'i Anadolu'ya gönderen istek, İngiliz İşgal Kuvvetlerinden gelmiş* idi.⁶⁹³ Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak), *İngiliz İşgal Orduları Komutanlığı'na bağlı İstihbarat şubesinde görevli üst düzey bir İngiliz subayına, Mustafa Kemal Paşa'nın kesinlikle İttihatçı olmadığını söyleyerek güven telkin etmiştir*. Sabık Harbiye Nâzırı Cevad (Çobanlı) ise Mustafa Kemal'in tayininde *Damat Ferid Paşa'nın bizzatihi İngilizlere danışıp bu konuda görüşme yaptığını anlatır*.⁶⁹⁴

Vahideddin Hân'ın, San Remo'da sürgünde yaşayacağı sırada (1926?) yeğeni Fethi Sami Bey'e şöyle dediği belirtilmektedir: *[...] ben O'nun [Mustafa Kemal'in] Alman siyâsetine muhâlif olmasından dolayı İngilizlerce beğenildiğini düşünerek Anadolu'ya gönderilmek hususunda O'nu tercih ettim. Zira İstanbul işgal altındaydı. İşgalcilerin başı da İngilizler'di. Sevr'e karşı Anadolu'da yapılacak protesto hareketine karşı İngilizlerce O'nun muhâlefetinin kendilerine ehven geleceğini düşünüyordum. Bir diğer sebep de O'nun bekâr olmasıydı. Evli insanlar mâcera gibi görünen bu harekete katılmakta tereddüt gösterebilirdi*.⁶⁹⁵

Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reis-i Sâni'si Diyarbakirli Kâzım (İnanç), Bahriye Nezâretine muhtıra göndererek *iki gambotla üç motörbot'un M. Kemal'in emrine verilmesini* rica etti.⁶⁹⁶

İngiliz General Thompson, Kars'ı, Ermenilere teslim etti. *Bundan sonra, Kağızman ve Oltu hariç öteki Şûrâ'lar, Ermeniler tarafından kaldırıldı*.⁶⁹⁷

1 Mayıs 1919. Müttefik fevkalâde komiserleri toplantı yaptılar. Mühim bir karar alındı:

Bâbiâlî'nin Selâmlık resmine ait kartların dağıtılmasına delâlet için vaki ricasını reddetmeye karar verdiler, çünkü muteber ecnebilerin bu törende (yani Selâmlık!) sadece seyirci olarak dahi hazır bulunmaları -bu tören daima hükümdara karşı resmî bir saygı hareketi telâkki edildiğinden- mevcut mütareke hükümleriyle

⁶⁹² J.G.B. (1922, Kasım). Mustafa Kemal. *The Contemporary Reviews*, Cilt CXXII, ss. 590-594; Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu. (2000). XIX. Yüzyılda İngiliz Gözüyle Türkler. *Kebikeç*, (9), s. 46.

⁶⁹³ Cumhuriyet, 1 Ağustos 1995, s. 2.

⁶⁹⁴ ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 76, 76-1; Aktaran: Zekeriya Türkmen, *Mütarekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa (1918-1919)*, 2010, s. 133.

⁶⁹⁵ Kadir Mısıroğlu, *Benden Tarihe Haberler*, 2016, s. 78. Müttefiklerin "Sevr" namıyla sulh teklifi Bâb-ı Âlî'ye resmen 11 Mayıs 1920'de tebliğ edilmiştir. Nisan 1919 zaman zarfına matuf bu rivayette hususen "Sevr" ifadesinin geçmesi anakroniktir. Bu vechile, "Sevr" ibaresini "teklifi beklenen ağır şeraitli sulh projesi" olarak tevil etmek makuldür.

⁶⁹⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 115.

⁶⁹⁷ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1978, c. 2, s. 228.

uzlaşmamakta idi. Yüksek Komiserlerin selâmlık kartları dağıtmamalarına karar verildiği gibi Başkumandanlıklar subayları da selâmlık resmine katılmaktan menedilmişlerdir.⁶⁹⁸

Said Molla, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Ataşemiliteri Wyndham Deedes'le mülakat etti. Said Molla *Britanya Yüksek Komiseri'nin Türkiye'ye karşı neden dolayı dikkati çekecek kadar soğuk davrandığını* sual edince, Deedes şöyle cevap verdi:

1. Mütareke devresinin mütareke şartları, 2. Müttefiklere karşı durumumuzun bunu gerektirmesi; 3. Bir tek Türkün kafasında dahi, cezanın. . . Türkiye'ye karşı. . . çok ağır olacağı hususunda bir şüphe uyanmasının önlenmek istenmesi; 4. Memleket içinde bize karşı geniş bir kitlenin bilfiil düşmanlık etmesi. . .⁶⁹⁹

Wyndham Deedes, İngiliz Muhibleri Cemiyeti reisi Sait Molla'nın "İngiliz dostluğu çabasını" kat'î surette açıkça reddetti ve *Herhangi bir Türkün kafasında Türkiye'nin sert cezaya çarptırılmasının hasıl edeceği izden başka bir şeyin bulunmasını istemiyoruz* dedi.⁷⁰⁰ Fransız İstihbaratının kaleme aldığı 5 Şubat 1919 tarihli gizli belgede kaydedildiğine göre *Sait Molla, İngilizler Türkçe gazetelere yardım ederlerse bunun memleketin hayrına olacağını, fakat kendisine hiçbir yardım yapılmadığını belirtmişti.*⁷⁰¹ Said Molla'nın müzaheret taleb eden taraf olması ve fakat İngiliz mümessilliğinin Said Molla'ya mesafeli durduğu ortadadır.

İstanbul matbuatından *İkdam* gazetesinin haberi: *Sâbık Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Umûmî Şark Orduları Müfettişliğine ta'yin edilmiştir.*⁷⁰²

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, Londra'ya telgraf gönderdi. Sadrazam Damad Ferid Paşa, İtalyanların Konya'yı işgali meselesini soruşturmak için İngiliz Fevkalâde Komiserliği Siyasî Müsteşarı Thomas Hohler'le bilvasita görüşmüş, Hohler ise *bu işten haberi bulunmadığını söylemişti.* 30 Nisan'da *Webb'e danıştıktan sonra Hohler, Damat Ferit'in gönderdiği memura, bunun müttefik hükümetlerin emriyle sırf askeri bir hareket olduğunu belirtmiş, Sadrazam'ın mümessili memur ise bunun İtalyanların kendi başlarına bir davranışı olmasından korktuklarını, majesteleri hükümetinin bu işten haberli olmasının kendilerini çok rahatlattığını söylemiştir.*⁷⁰³

Sadrâzam Damad Ferid Paşa, yaveri Bahriye Yüzbaşı Zeki Bey şoförlüğünde hususî otomobilini göndererek 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mirliya Mustafa Kemal'i İstanbul Nişantaşı'daki Hariciye konağına getirtmiş ve çay ziyafetinde müfettişlik vazifesine dair toplantı yapılmıştır.⁷⁰⁴

2 Mayıs 1919. Sadrazam Ferid Paşa'nın Mekteb-i Sultanî'deki beyanatı, *Alemdar* gazetesi tarafından neşredildi. Sadrazam Paşa Heyet-i Nasiha meselesine ilişkin olarak *yönetim, güvenlik iktisadın düzenlenmesi, orman ve madenlerin geliştirilmesi için, altı-yedi heyetin daha Trakya'ya ve Anadolu'ya gönderileceklerini* ifade ediyor.⁷⁰⁵

Harbiye Nâzırı Şakir Paşa, 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ile görüştü.⁷⁰⁶

⁶⁹⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 23-24.

⁶⁹⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 24.

⁷⁰⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 3, 253.

⁷⁰¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 1988, c. 2, s. 476.

⁷⁰² İkdam, 1 Mayıs 1335-1919, Numero 7983, *Dâhilî Şu'ûn: Mustafa Kemal Paşa*, s. 2, sütun 1.

⁷⁰³ FO, 371/4165, 67679; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 270.

⁷⁰⁴ Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, 2017, s. 258-259.

⁷⁰⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 260.

⁷⁰⁶ Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, 2017, s. 260.

*24 Nisan'dan beri Paris Barış Konferansı'na katılmayan İtalyanlar, Fyume'ye bir savaş gemisi ve İzmir'e küçük bir filo gönderdiler.*⁷⁰⁷

Yüksek Konsey'in 2 Mayıs 1919, saat 11:00'daki toplantısında Lloyd George, Atina'daki Kurtarılmamış Helenler Merkez Komitesi'nden aldığı bir mesajı iletmıştır. Mesajda, Türklerin özellikle İzmir bölgesinde bir dış güç, yani İtalya tarafından tahrik edilerek, zulüm ve katliam siyasetini sürdürdükleri söyleniyor ve askeri kuvvet gönderilmesi isteniyordu. Lloyd George Venizelos'la diyalog kurduğunda, Yunan Başbakanı İtalyanların Türkleri tahrik etmekte olduklarını ve aralarında anlaşmalarının şüphesiz olduğunu söylemişti.⁷⁰⁸

Paris Sulh Konferansı Üçler Şûrası içtimainda öfkeli ve gergin hava içinde Başkan Wilson, 2 Mayıs günü, İtalya'nın İzmir'e iki kruvazör gönderdiği konusunda bir rapor alınca şöyle konuştu:

Fiume'ye ve İzmir'e gemi gönderdiklerini görüyorum. Ben en büyük kruvazörümüz olan George Washingfon'u Fiume'ye ya da İzmir'e gönderebilirim... Böyle yaparsam kötü bir sonuç verebilir ve bu sonucun savaş olmasını hiç istemem. Ama İtalya'nın tutumu kuşkusuz saldırgan bir tutumdu ve İtalya barışı tehdit etmektedir.

Lloyd George: Bay Venizelos'tan aldığım bir haber, İtalyanlarla Yunanlılara karşı yıldırma politikasına yeniden başlayan Türkler arasında Anadolu konusunda bir anlaşma olduğunu göstermektedir. Bay Venizelos, İzmir'e bir savaş gemisi göndermemizi istiyor ve kendisi de bir Yunan gemisi göndermeyi öneriyor... Benim görüşüm üçümüzün de İzmir'e gemi göndermemiz gerektiği yönündedir.

Clemenceau: Milletler Cemiyeti için iyi bir başlangıç doğrusu.⁷⁰⁹

3 Mayıs 1919. İngiliz General Spears, Britanya Harbiye Nezâretine rapor gönderdi. *Yunanlılar Doğu ve Batı Trakya'yı işgal iznini koparmaya çalışıyorlar.*⁷¹⁰

15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum'a muvasalat etti: *Kolordum dört fırka idi, kuvvei umumiyem: 17860 idi. Otuz bin tüfenk nizamiye her zaman seferber edebilirdim. Fakat sunufu muhtelifesi, aşiretleri, milisleri icabında elli bin kişilik bir ordu ile işe başlayabilecektim. Ahali elinde de hayli silâh vardı. Ayrıca köy bekçilerine de silâh verdirdim.*⁷¹¹

İttihadçı Miralay Mustafa İsmet'in (İnönü) günlük kaydı: *Bugün dairede M. Kemal Paşa ile görüştük. Müfettişliği takarrür etmiş. Bir talimat yazıldı. Tekrar yazıldı. Fahrettin Bey tebdîl-i hava istiyormuş. Beni Üçüncü Kolordudan istiyor. Muvafık bulundum. Akşam babam ile görüştüm. Muvafakat fikrindeyiz. İbrahim Tali Bey de gidiyor.*⁷¹²

4 Mayıs 1919. İngiltere Hariciye Nezâreti, hılâfet-saltanat makamlarının birbirinden ayrılması gerektiğini belirten muhtıra kaleme aldı: *ya halife her iki işi birlikte yürütmeli ya da idarî görevlerini bir başkası almalı.* Muhtıradaki *tek çözüm olarak ise Türkiye Sultanı'nı tahttan indirmek ve yeni Türk Cumhuriyetini kurmak* yer aldı.⁷¹³

Şeyhül-İslâm Mustafa Sabri Efendi, Adliye Nâzırı Vasfi Efendi ve iki nâzır, *"Mustafa Kemal paşa İttihatçıların bir kısmına, mesela Enver ve Talat Paşalara muhalefet etmişse bile eline böyle büyük bir fırsat ve salâhiyet verilirse ilk icraatı olarak bizi tanımayacak ve hükümetimizi hiçe sayacaktır."*

⁷⁰⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 222.

⁷⁰⁸ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliği Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 147.

⁷⁰⁹ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 115.

⁷¹⁰ FO, 371/4172, 70124; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 272, dipnot 195.

⁷¹¹ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 25.

⁷¹² İsmet İnönü, *Defterler 1919-1973*, 2008, s. 12.

⁷¹³ BNA, FO, 371/4178, No. 34669; Aktaran: Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 74.

*diyorlardı.*⁷¹⁴ İsmi verilmemiş iki nâzırdan birisinin Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) reisi Rıza Tevfik Bölükbaşı olduğu anlaşılmaktadır:

...Bir gün mecliste hepimiz hazır bulunduğumuz sırada pek hararetli bir münakaşa oldu. Bu münakaşaya da ben sebep oldum. Sadrazama dedim ki:

-Paşa Hazretleri, Mustafa Kemal Paşa'yı buradan uzaklaştırmışsınız ve kendisini müfettişlik hizmetiyle bütün Anadolu'yu dolaşmaya memur etmişsiniz. Hatta İzmir'i haksız olarak istilâ eden Yunan ordusunun tepelenmesi vazifesini de kendisine vermişsiniz. Bu işlevin uhdesinden gelecek bir zat olduğuna benim de kanaatim vardır. Fakat size şimdiden arz ediyorum ki, gider gitmez sizin o emrinizi hafife alarak tenkid ve reddeyleyecek ve kendi başına istediği gibi ve anladığı gibi hareket edecektir.

Ben bu mizaçta azim sahibi adamları pek iyi bilirim. Yunanlılar'ı Anadolu'dan çıkartacağına da inanırım. Fakat zannetmeyin ki bu muvaffakiyeti sizin adınıza kaydedecektir. O bu işleri yaptıktan sonra sizin vücudunuza bu makamda ne lüzum kalır? Bakınız, kendisi ne yapacaktır? Bunu da duvara yazıyorum, dostlarımız şahid olsun. En evvel ufak bir vesile ile gücenecek, istifasını verecek, sivil ve müstakil bir vatandaş olarak kendi hesabına çalışacaktır ve sırası gelince de isyanını ilân edecektir, dedim.

Ferid Paşa buna karşı sapsarı kesildi ve şu cevabı verdi:

-Beyefendi, siz bu adamı partide kabiliyetli, doğru ve azim sahibi iyi bir askerî kumandan olarak tasvir buyurmuşunuz. Hatta kendisine Harbiye Nezareti makamını lâıyk görmüş ve tavsiye etmişsiniz. Şimdi müfettişliğe lâıyk görmeyişiniz gariptir:

-Evet öyle görünür, fakat hakikatte benim istediğim şey, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'u anında İttihadçılardan temizlemesiydi ve eminim ki bunu birkaç haftada yapardı, dedim ve oturdum.⁷¹⁵

15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'yı sırasıyla Erzurum Müdâfaa-i Hukuk Heyeti ve Erzurum'daki İngiliz istihbaratçı Yarbey Rawlinson ziyaret etti:

4 Mayıs'da Erzurum Müdafaai Hukuk Heyetiyle görüştüm. Bunlara da lâzımı gibi kuvvet verdim. Silâhlarımızı vermeyeceğimizi fakat her işin millî bir karar şeklinde tecellisi için Erzurum Kongresinin himmetine ihtiyacımızı izah ettim. Sonra Müdafaai Hukuk Reisi Hoca Raif Efendi ile yalnız görüştüm. Bu muhterem zat İstanbul'dan benden evvel çıkmış. Orada vaziyeti olduğu gibi gördüğünü Kars'da İngiliz kıtaatının dahi bulunmasından İstanbul hükûmetinin ergeç Vilâyatı Şarkiyenin tahliye emrini vereceğini ve felâketin yakın olacağını bana anlattı. Ve dedi ki "Siz de bunu yakın görüyorsanız bari ailelerini herkes şimdiden nereye kadar çekilmeleri münasip ise oraya gönderseler. "Hayır," dedim. "Ben buraya Erzurumun şarkında iş görmeye geldim. Ben Erzurumun şarkında oldukça Erzuruma ecnebi hâkim olamaz. Fakat asıl mesele memleketin istiklâlîni ve elimizden bir karış yer vermemeyi temin etmektir. Bu da olacaktır. Gayet basit. Bu iş şarkın istikbalini de ebedî temin eder. Ermenistanı rehin alacağım. Arzu ettiğimiz bir sulh için bu bir anahtardır." Raif Efendi ayağa kalktı ve bana hayır dualar ederek, "sizinle milletimiz müftehirdir var ol!" dedi.

Bugün İngiliz Miralayı Ravlenson da ziyaretime geldi. Görüştümüz şeylerin mühim hülâsası şöyledir: Vazifesini sordum. Şark mıntıkasında mütareke ahkâmının hüsnü tatbikine nezaret etmek dedi. Ohalde Fırkalara ve Kolorduya emir verir gibi neden yazdığını sordum, "Fransızca görüşüyorduk, bundan sonra bu gibi haller olmaz." dedi. Arada tercümanla anlaşmak daima suitefehhüm yapıyordu. "Bundan sonra arzunuzu bana söylersiniz fakat herhangi icraya ait bir iş mutlaka Harbiye Nezaretinden emir gelmesiyle olur," dedim. "Yalnız nazarı dikkatinizi bir şeye celbedeyim. Erzurum halkı zaten kaç senedir Ermeni mezalimi ile inlemişti. Bakınız her tarafımız harabezardır. Şimdi de buralar Ermenistan olacak diye sözlerden halk müteessirdir. Öte beriye fazla müdahale etmek, Ordunun silâhları ve kumandanları toplanıyor gibi fikirler vermek günün birinde hayatınıza mal olabilir. Bu halk pek asabidir. Ben hayatımı tehlikeye koyamam. Sizin de basiret ve teenni ile hareketinizi muvafık bulurum. Bakınız Üçüncü Fırka Kumandanı Halit Beyin derdesti olmazsa Kolordu Kumandan Vekili Rüşdü Bey gidecek tarzındaki tahriratınız halkta fena galeyan yapmış. Daha dün geldim, bana

⁷¹⁴ Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, 2017, s. 261.

⁷¹⁵ "Biraz da Ben Konuşayım", 57; Aktaran: Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 143.

bir çok halk ve zabıt geldi. İlk günden işi çığıırından çıkarmağa sebep olursak ikimiz de tehlikede kalabiliriz.” Ravlenson biraz düşündü ve sözlerimi makul gördü. Bundan sonra daha nazik hareket edeceğini söyledi. “Miralay bey arzu ederseniz size bir zabıt tefrik edeyim. Daima yorulmazsınız. Ufak tefek işler için bunu nezdime gönderirsiniz. Yalnız İngilizce bilenimiz yoktur. Fransızca bilen birini bulurum.” Ravlenson pek memnun oldu. (Ben de İngilizce dahi bilir bir zabıtı bildiğini bildirmemek üzere talimatla nezdine gönderdim. Ve bundan hayli istifadeler temin ettim. Dairesindeki muhaverat ve muhaberattan daha evvel haberdar olurdum.)⁷¹⁶

5 Mayıs 1919. Paris Sulh Konferansı Üçler Şûrası içtimalı. *İtalyanların Anadolu'daki girişimleri 5 Mayıs günü Yüksek Kurul'da yeniden ele alındı. Başkan Wilson, Rodos adasında İtalyanların vahşetinden ve giriştikleri kıyımdan yakınan Yunan halkından bir dilekçe aldığını açıklamıştı. İtalyanlara ve "Doğu Akdeniz'de giriştikleri geniş çaptaki eylem"e karşı sert bir eleştiri yöneltme sırası Lloyd George gelmişti. Lloyd George, İtalyanları, Bulgarların komşularına saldırıda bulunmalarını körüklemekle iç bölgelerle Marmaris'e asker çıkararak Antalya işgalini genişletmekle suçladı:*

Kendimizi bir oldu bittiyle karşı karşıya bulacağız, İtalyanlar Anadolu'ya yerleşmiş olacaklar. Bunu durdurmanın tek yolu, bir süre manda yönetiminde kalacak yerler sorununu ve kısa zamanda çözümlemek ve Batı Anadolu'nun işgalini de hemen gerçekleştirmektir. Bu bize, Kafkaslar'dan çekilmek ve Bulgaristan'a asker göndermek olanağını sağlayacaktır; Amerikalılar İstanbul'u, Fransızlar da Suriye'yi işgal edeceklerdir. Biz Yunanlıların İzmir'i işgal etmelerine izin vermeliyiz. İzmir'de kıyım başlamakla ve Yunan halkını kimse koruyamamaktadır.

Clemenceau: Şu sıra İzmir yöresinde İtalyanların kaç gemisi olduğunu biliyor musunuz? Yedi tane.*

Lloyd George: En iyi şey, bu işi İtalyanlar dönmeden önce aramızda karara bağlamaktır. Yoksa İtalyanların bize bu işi kabul ettireceklerine inanıyorum.

Clemenceau: Ben dilediğiniz gibi hareket etmeye hazırım.⁷¹⁷

General Wilson 5 Mayıs toplantısında askerî kıtalarla gemilerin hareketlerini işaret eden haritaları ortaya koyduğu zaman Lloyd George “Doğuda İtalyan hareketlerinin son derece şüpheli olduğunu. . . İtalyanların 1911 senesinde askerî kuvvetlerini Trablus’a (1911) fevkalâde gizli sevkettiğini hatırladığını, şimdi de Anadolu’ya buna benzer bir tarzda askerî sevkiyatta bulunacağı hus[us]unda vesveseler beslediğini. . . günün birinde İtalyanların Anadolu’yu zaptetmiş olduklarının görülebileceğini ve bir defa işgal ettikleri yerlerden dışarı atılmalarının güç olacağını söyledi. Türkiye’ye ait mandaterlikler meselesinin, bir komisyon gönderilmesi kararı yüzünden, şimdi halledilmesi mümkün olamayacağı için *işgal kuvvetlerinin yeniden tevziine* ait ilk teklife yeniden dönmeyi düşünmekte idi. Birleşik Amerika Devletleri askerlerini İstanbul’a göndermeli ve Ermenistan için kıtalar hazırlanmalı idi . . . Yurttaşları halihazırda katledilmekte olduklarından dolayı Yunanlıların İzmir'i işgal etmelerine müsaade edilmeliydi. . . orada onlara yardım edecek başka hiç kimse olmayacaktı. . . (o) Türkiye’de işgal kuvvetleri meselesini İtalyanların Paris’e dönmelerinden önce. . . hattâ mümkünse o gün öğleden sonra. . . halledilmesini istiyordu; . . . eğer bu iş (onlarla) görüşülecekse, görüşmelere katılacaktı.”⁷¹⁸

*İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson, bu toplantıya katılmış ve anılarında şöyle bir yorumda bulunmuştu: "Bu şeylerin yansına bile inanmıyorum, ama Lloyd George çok heyecanlanmıştı.”*⁷¹⁹

⁷¹⁶ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 24.

* İzmir limanına yedi adet İtalyan zırhlısının demirlediği uydurma bir rivayet idi: “Harp gemisi Caio Duilio’nun İzmir limanına gelişi (29. 4.) taşı yerinden oynattı. Bu geminin sayısını yediye çıkaran rivayetlere, aslı ve esası araştırılmadan inanıldı.” Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 70.

⁷¹⁷ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 116.

⁷¹⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 70-71.

⁷¹⁹ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 116.

İngiltere Hariciye Nâzırı Arthur J. Balfour, Paris'ten tellediği şifreli telgrafiyla; *Kürt'lere, rahat oturmalarını ve görüşlerini iyi bilen konferansın vereceği karara dek her tür kışkırtmadan kaçınmalarını salık verdi.*⁷²⁰

İttihadçı Dahiliye eski nâzırı Ali Fethi (Okyar) riyasetindeki *Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası*, İttihadçılardan teşekkül ettiği gerekçesiyle kapatıldı ve emlakına el konuldu.⁷²¹

6 Mayıs 1919. Sadrazam Damad Ferid Paşa, halkı silâhsızlandırma tedbirinin Rumlara yönelik tatbikinde İngiliz subayların da refakat edip edemeyeceği hususuna *kesin bir cevap verilip verilemeyeceğini* İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'den *ısrarla sordu. Padişah ve hükümet, birçok zorluklarına çare olarak, İngiliz hükümetinin yardımını görüyorlar* imiş. Calthorpe ise cevaben, *hükümetinin müttefiklerine sıkıca bağlı olduğunu, istediğini bildireceğini, fakat bundan ötürü umutlanmaması gerektiğini söyledi.*⁷²²

Paris Sulh Konferansında, İngiliz Başvekil Lloyd George'nin "Mösyö Venizelos'un Türkiye'deki yurttaşlarını himayesi altına almak için *iki veya üç tümen askerin İzmir'e yollanmasına müsaade* kararı verilmeliydi." teklifi Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Woodrow Wilson ve Fransa Başvekili Georges Clemenceau tarafından tasdik edildi⁷²³ ve Yunan'ın "asayışı" sağlamak üzere İzmir'e ihracı kararlaştırıldı. İngiliz Erkân-ı Harbiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson ise *"bunun gerçekleşmesinin bir diğer harbin başlaması demek olacağını, istizah yolu sorarak"* bu meselede her iki devletin, *hem İtalyanların hem de Türklerin, muhalefetine uğramak tehlikesi mevcut olduğunu, "bu iki hükümetin ikaz edilmeleri lâzım geldiğini"* söylemek suretiyle bizzat uyardı bulundu.⁷²⁴ Günlüğüne ise şu notu düştü: *Bütün bu iş delice ve kötüdür.*⁷²⁵ Çünkü böylece İtilâf Devletleri, *kendi ordularını zamanından önce terhis ettikten sonra tamamlamadıkları* vazifeye Selânik Vilâyetinin birkaç kilometre ötesini bile emniyet altına almakta acizlik gösterebilen Yunan'ı tavzif etmiş oldu.⁷²⁶

Yüksek Konsey 6 Mayıs 1919, saat 11:00'da toplandığındaysa Lloyd George, Türkiye üzerinde durmak gerektiğini, aksi halde İtalyanların oraya yerleşeceklerini söylemiştir. Lloyd George Venizelos'a soydaşlarını korumak üzere İzmir'e iki veya üç tümen çıkarması konusunda izin verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Clemenceau ve Wilson da izin verilmesinden yana tavır almışlardır. Clemenceau, Saint Jean de Maurienne Antlaşması'nı hatırlatmış, Lloyd George bu antlaşmanın geçerliliğinin Rusya'nın onayına bağlı olduğunu ifade etmiştir. Gerektiğinde karaya çıkarmak üzere Venizelos'a İzmir'e gemiyle asker göndermesi için yetki verilmesini önermiştir. Wilson, adamların gemide rahatsız olacaklarını ileri sürerek, neden hemen çıkarılmayacaklarını sormuştur. Lloyd George buna itiraz etmemiştir.⁷²⁷

Üçler Şûrasının "Yunan kıtalarının derhal İzmir'e gönderilerek bu şehrin *sırf Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmeleri*" kararı hakkında Venizelos'la görüşen Müttefik generallerin müşterek kanaati: *Böyle*

⁷²⁰ Salâhi R. Sonyel. (1995). *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri* içinde (s. 11). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

⁷²¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 225.

⁷²² BNA, FO, 371/4155/79397; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 257.

⁷²³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 71.

⁷²⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 71. "General Sir Henry Wilson, Lloyd George'a yaklaştı ve arkasına oturdu, iki adam bir süre konuştular. (Lloyd George'a, bu kararın başka bir savaşı başlatmak olacağını bilip bilmediğini soran general ilk kez ve şiddetle kararı protesto ediyordu. Lloyd George, generalin protestosu üzerinde durmadı)." Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 118.

⁷²⁵ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 29.

⁷²⁶ Ali Satan. (2011). (Haz.). *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1922)* (A. Angı, çev.) içinde (s. 22). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

⁷²⁷ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 147.

*bir hareketin mütareke şartlarıyla karşılanıp karşılanmayacağına emin bulunmadıkları cihetle İtalya ve Türkiye hükümetleri keyfiyetten haberdar edilmeliydi.*⁷²⁸

İzmir'deki İngiliz yereller ve dahi İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Calthorpe Yunan'ın aleyhindeydiler:

Örneğin, İzmir Ticaret Odası Başkanı R. W. Whittall ve sekreteri F. S. Mcvittie, Amerikalı misyonerlerden Alexander MacLachlan ve diğerleri, hattâ İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, yardımcısı Amiral Webb, siyasî yardımcısı Deniz Yarbayı Heathcote-Smith, İzmir'deki siyasî memur Yarbay Ian Smith, Amerika Yüksek Komiseri ve diğer birçok şahsiyetler Hariciyeye yağırdıkları mektup ve telyazılarında, Yunanlıların yerli halkı uyruk olarak yönetemeyeceklerini ısrarla belirtiyor; İzmir ve Aydın ilini Yunanlılara vermemesi için Barış Konferansına resmî kanallar aracılığıyla âdeta yalvarıyorlardı. Bu şahsiyetlerden bazıları, Türkiye'nin tümünün ya da bir kısmının İtalya ve Yunanistan'dan başka bir itilâf devletinin güdümüne verilmesi görüşünü savunuyorlardı.⁷²⁹

İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General George Milne'nin *tertibi üzerine 3. Kolordu'nun 15. Kolordudan ayrılmasına (3 Nisan 1919 tarihli emir ile) mukabil her iki kıta da yeni [9'uncu] Ordu Müfettişliğinin emrine verilmekte, kıtaların sevk ve idaresinden başka sulh ve asayişe taallûk eden hususlarda doğrudan doğruya bu müfettişlik emrine tâbi olmakta, hattâ subayların azil ve nasıpları gibi, Harbiye Nezaretinin personel işlerine de müdahale etmek hakkını elde etmiş bulunmaktadır.*⁷³⁰

Harbiye Nâzırı Şakir Paşa, Müttelik fevkalâde komiserlerine nota tevdi etti. Şu kimselerin memalik-i Osmaniye'ye girişinden men edilmeleri kararını tasdike sunuyor: 1) *Silahlı kişiler*, 2) *geçerli belgelerle kimliğini kanıtlayamayan sivil ecnebiler*, 3) *Türkiye'deki köylerde oturmak için gelen 50'yi aşkın Yunanistan ya da Bulgaristan yerlisi*. Fevkalâde komiserler, 8 Mayıs tarihinde içtima edecekler ve *bu notayı "cevaba değer" bulmayacaklar.*⁷³¹

Harbiye Nâzırı Şakir Paşa'dan Trabzon, Erzurum, Sivas, Van Vilâyetlerine ve Erzincan ve Canik müstakil livâlarına emir vermeye salâhiyetli 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya talimat:

- Mintakada âsâyiş-i dahilînin iade ve istikrarı ve bu âsâyişsizliğin esbâb-ı hudûsunun tesbiti.
- Mintakada ötede-beride müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahsedilen esliha ve cephanenin biran evvel toplattırılarak münasip depolara iddihârı ve muhafaza altına alınması.
- Muhtelif mahallerde birtakım şûrâlar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayriresmî bir surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şûrâlar mevcut olup da asker topluyor, silâh tevzî ediyor ve ordu ile de münasebette bulunuyorlarsa kat'iyen men'i ile bu kabil müteşekkil şûrâların da lağvı.⁷³²

Harbiye Nâzırı Şakir Paşa, 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın *azîmetçe iltizam-ı isti'cal buyurulması mercûdur* demek suretiyle *yola çıkmakta acele etmesinin istendiğini* bildirdi.⁷³³

[Mustafa Kemal'in] Şakir Paşa'nın: "Azîmetçe iltizamı istical buyurulması mercudur" ricasına rağmen daha on gün İstanbul'da kalması, Kurmay Heyeti'ni teşkil etmek, muhtelif mühim mülâkatlar yapmak ve bilhassa Genel

⁷²⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 71. "General Wilson, bunun Yunanlıları ilgilendiren bir iş olduğunu ve Yunanlıların kamutasında yapılacağını, İtalyanların ve Türklerin karşı koyma tehlikesi bulunduğunu ve bu iki hükümete haber verilmesi gerektiğini söyleyerek direnmişti." Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 118-119.

⁷²⁹ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, 1987, c. 1, s. 57.

⁷³⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 110.

⁷³¹ FO, 371/4155, 79397; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 257.

⁷³² Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1952, Sayı 1, Vesika No. 3; Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, 2019, s. 170-171.

⁷³³ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1952, Sayı 1, Vesika No. 4; Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, 2019, s. 166-167.

Kurmay'la 27 Şubat'taki isteği üzerine 8 Mayıs'ta bahriye hizmetinden terhis edilen Rauf Bey'le görüşmek içindi. O [Rauf], hatıratında Damat Ferit'le yaptığı bir mülakatını şöyle anlatmaktadır: "Rauf Beyefendi, ben sizi. . . bir dost olarak görüşmeğe davet ettim. . . istifanameniz Zatı Şahaneye verildi. Pek müteessir oldular. . ." Ben: "Hükümet bugün yanlış bir yoldadır. Bu gidişle orduyu isyan ettirecektir. . . Nurettin Paşa gibi bir İzmir vali ve kumandanı azledip yerine Selânik'i düşmana teslim etmiş olan Nail (Ali Nadir) Paşa'yı oturtuyorsunuz. . . Ordu buna tahammül edemez." Ferit Paşa: "Aman ne diyorsunuz?" Ben: "Mutlaka bir ayaklanma olacaktır." Ferit Paşa, bir şaşkınlık içinde yüzüme bakakaldı. . . ve sadece "pek iyi efendim" diyebilerek ağır ağır yerinden kalktı. . . bir müddet sonra da istifamı kabul ettiler."⁷³⁴

Amiral Calthorpe'nin Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtıraya göre Said Molla, Askerî Ataşe Tuğgeneral Wyndham Deedes ile görüşerek *İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yönetimine el koyarsa, saltanat ve hilafetin İngilizlerin elinde bulunduğunu gören Mısır ve Hindistan Müslümanlarının da İngiltere'ye dost olmanın gereğine inanacaklarını ileri sürdü.*⁷³⁵

İngiliz Kaimmakam Ian Smith'in vekili A. B. Johnston, İtalyanların Antalya'yı işgali üzerine muhtıra gönderdi: *Yunanlıların Anadolu'ya yayılmaları korkusu Türkler arasında yeniden canlanıp da onları İtalyanlarla bir araya getirmedikçe. . . öyle mütalâa ediyorum ki. . . İtalya, Yunan isteklerine muhalefeti dolayısıyla kazandıklarından çok daha fazlasını kaybedecektir.*⁷³⁶

Vakit gazetesinin haberi: *Mülga Yıldırım Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu Ordu Kıt'aatı Müfettişliğine ta'yin edilmiştir.*⁷³⁷

7 Mayıs 1919. Sulh Konferansında Üçler Şûrası içtima ediyor. Yunan Başvekil Venizelos 30 000 İzmirli Rumun (?) İzmir şehrinde Türkler tarafından tehdit edildiklerini iddia etti. ABD Başkanı Wilson, onları himaye için kuvvetli bir sebep teşkil ettiğini belirtti. (Yunan kıtalarının) bir Yunanlı'nın kumandası altında "bir müttefik kuvveti teşkil ettiği" kararı verildi. Venizelos, askerî çıkartma hareketinden çok kısa bir süre önce Türklerle nota verilmesini istedi böylece Türkler lazım gelen mukavemet vaziyetini alamayacaktı. ABD Başkanı Wilson Venizelos'a hak verdi hatta İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Calthorpe'ye gizlilik hakkında talimat verilmesi gerektiğini ifade etti.⁷³⁸

Britanya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye (Genelkurmay) Askerî İstihbarat Dairesi'nin kaleme aldığı "Türkiye'nin Geleceği" nam muhtırada, *İngiltere'nin İslâm ülkelerinde halkın Türkiye'ye beslediği iyi duygulara değiniliyor, bunların, kıskırtıcılar için "verimli bir ortam" hazırladığı, "dünyada en büyük İslam İmparatorluğu" olan İngiltere'nin, "İslâm aleyhtarı bir siyasa uygulamasının ahmaklık değil, çılgınlık olacağı" belirtiliyor, Türkiye'ye tinsel ve yönetim bakımından yardımda bulunulması gereği vurgulanarak şöyle deniyordu: "Gerçek şudur ki, İslam aleyhtarı siyasamız yüzünden, bize dost olması gereken Hindistan, Mısır ve Türkiye'de çok sayıda asker bulundurmak zorunda kalıyoruz".*⁷³⁹ Britanya Genelkurmay Askerî İstihbarat Dairesi, Lozan Andlaşması hududunu şimdiden çizmiş gibidir:

İngiliz Genelkurmay Askeri İstihbaratı'nın (MI2) 7 Mayıs günlü raporu, Hindistan, Mısır, Türkiye'de Müslümanları karşılarına almanın tehlikelerine işaret ediyor (İzmir'e Yunanlıları çıkarma kararını anarak) ve asıl güdülmesi gereken Asya siyaseti yerine, ilginin, Orta Avrupa ve Balkanlar'a kaydırılmasından yakınıyordu. Raporda, Türkiye'nin Arabistan, Ermenistan, Mezopotamya'yı yitirmesi gerektiği kabul edilmekle birlikte,

⁷³⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 114. Selânik'i teslim eden kumandan, Ferik Arnavud Hasan Tahsin'dir. Bu rivayetteki yanlış ya Hüseyin Rauf Orbay'a ya Feridun Kandemir'e raci.

⁷³⁵ BNA, FO, 371/4227/75892; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 246.

⁷³⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 74.

⁷³⁷ Vakit, 6 Mayıs 1335-1919, Numero 547, *Mustafa Kemal Paşa*, s. 2, sütun 3.

⁷³⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 71-72.

⁷³⁹ BNA, FO, 4215/77220; Aktaran: Salâhi R. Sonyel. (1987). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika: Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar* (2. baskı) içinde (c. 1, s. 51). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Meriç ile Toroslar arasındaki ülkede "yapıcı bir siyaset" gütmek için vaktin geç olmadığı öne sürülüyordu. Paris Konferansı'nın Osmanlı Devleti'ne mali yardımda bulunmama kararına değinildikten sonra, hiç değilse bu devlete siyasal destek sağlanması, ayrıca yönetici ve danışmanlar verilmesi öneriliyordu.⁷⁴⁰

Britanya Hariciye Nâzırı Lord Balfour, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'ye göndermiş olduğu telgrafın suretini Hariciye Nezâretine takdim ediyor: *Üçler Meclisi İzmir'e bir Yunan kuvveti göndermeyi kararlaştırdı. İlk kısım bir fırka olacak, onu iki fırka daha takip edecek. Bilhassa şimdi tam bir gizliliğin muhafaza edilmesi hususunda bu Meclis çok endişelidir. Meselenin deniz safhası hakkında Amirallik Dairesi size talimat gönderecektir.*⁷⁴¹

İngiliz Bakanlar Kurulu içtima ediyor: *Bakanlar Kurulu'nun beyni olan ve Yüksek Kurul'un 7 Mayıs toplantısında hazır bulunan Sir Maurice Hankey, uykusuz bir gece geçirmiş ve Yunan serüveni hakkındaki ciddi kuşkularını Lloyd George'a bir mektupla bildirmek için sabah saat beşte yataktan kalkmıştı. Bu mektup Lloyd George tarafından hemen Venizelos'a gönderilmişti ve Venizelos mektupta yazılanlara inanmamıştı. Savaş Bakanı olan Winston Churchill, kararı hayret ve kaygıyla karşılamıştı.*⁷⁴²

8 Mayıs 1919. İngiliz Hariciye Nâzırı Arthur Balfour, Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtıradan, *karaya çıkacak Yunan askerinin tümüyle Yunan komutasında bulunacağı ve olsa olsa ancak deniz üzerinde uluslararası komutanın söz konusu olabileceğini; Türkler ya da İtalyanlar ya da her ikisi çıkartmaya karşı çıkacak olurlarsa, kendilerinin zor bir sorun karşısında kalacaklarını* kaydetti. *Sonra, İtalyan ve Türk hükümetlerinin haberli kılınacaklarını varsaydıklarını, zira tasarlanan harekâtın Bırakışma'nın kapsamı içinde olup olmadığından emin olmadıklarını söylüyor.*⁷⁴³ Hariciye Nâzırı Vekili Curzon ise Balfour'a arz etti ki *Türklerle zorla kabul ettirilecek şartları mevsimsiz ortaya atarak Türkiye'deki İngilizlerin hayatını tehlikeye atmalıyız...*⁷⁴⁴

İngiliz Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Hughes Wilson, Üçler Şûrasında İzmir'i Yunan'a takdim eden "Fraklılar"ın İtalya'ya haber vermemişliklerine atıfla günlüğüne şu notu kaydetti: *Bir dost ve müttefika karşı kötü bir davranış.*⁷⁴⁵

"Mütârekenâme ahkâmının derece-i tatbikini teftişe memuren" İngiliz Yüzbaşı Levien, Samsun'a; İngiliz Yüzbaşı Flectcher ise Trabzon'a tayin edildi.⁷⁴⁶

Harbiye Nâzırı Şakir ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Re'is-i Sâni'si (Genelkurmay İkinci Başkanı) Kâzım (İnanç) imzalı tamimce, 3'üncü ve 15'inci Kolordular, 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal'in

⁷⁴⁰ FO, 371/4215, s. 306-307; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 236, dipnot 99. Alıntıda vurgulu ifade tarafımızca kalın (bold) hale getirilmiştir.

⁷⁴¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 73. Bu telgrafa Hariciye Nezâreti Şark Dairesi Şefi Kidston şerh düştü: "İş açıkça İtalyanların yokluğu sırasında kararlaştırıldı ve başlıca amacı onlara karşı *puan kaydetmek* gibi görün"üyor. "Belki amacı Yunan dikkatini Bulgaristan'dan ayırmak olabilece"ktir. "Fakat daha önceki deneyimler böylesine derin muhakeme edilmiş bir siyasetin amaçlandığını şüpheli kıl"maktadır. Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon da şerh düştü: "Bu herhalde *tehlikeli bir karar*." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 272-273.

⁷⁴² Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 124.

⁷⁴³ BNA, FO, 371/4217/70540; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 273.

⁷⁴⁴ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 229.

⁷⁴⁵ C. E. Callwell, *Feld-Marshal Sir Henry Wilson: His Life and Diaries*, 1927, vol. 2, p. 191; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 72.

⁷⁴⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DOA), Dahiliye (DH), Seyrüsefer Kalemi (EUM.SSM), 37/3. "Osmanlı Devleti ayrıca İngilizlerin şikâyetlerinin tamamen önüne geçebilmek için tek çıkar yol olarak olağanüstü yetkilerle donatılmış güvenilir bir komutanın Samsun'a gönderilmesi kararını aldı." Baki Sarısakal, *Belge ve Tanıklarla Samsun'dan Ankara'ya*, 2008, c. 1, s. 157.

emrine verildi.⁷⁴⁷ Harbiye Nâzırı Şakir, 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e *bütün Anadolu'nun siyasî ve askerî şartlarını gösterir mufassal bir rapor* gönderdi.⁷⁴⁸

İzmir Valisi İzzet, valilik tayinine ilişkin kararnameyi İngiliz Fevkalâde Komiserliği İzmir mümessili James Morgan'a okudu. *Umumî asayiş ve adalet rejimini tesis için çalışacağını, ancak (Türkiye'nin) bazı kısımlarının Yunanlılara verilmesinden endişe etmekte olduğunu. . . böyle bir şey olacak olursa. . . sürekli karışıklıkların ortaya çıkacağını* söyledi.⁷⁴⁹

İsparta'daki İngiliz kontrol subayının raporuna göre *Şehzade Abdurrahim, Isparta'da, 8 Mayıs günü İngiliz denetim subayı ile yaptığı görüşmede, İtalya'dan, Oniki Ada'yı elinde tuttuğu için en büyük düşman diye söz etmiş ve bu adaların Yunanistan'a verilmesinin tercih edileceğini, çünkü Türkiye'nin Yunanistan'ı idare edebileceğini, oysa İtalya'nın Adalar'da oldukça Anadolu'da olacağını* söylemiştir.⁷⁵⁰

9 Mayıs 1919. Hindistan'ın Bombay şehrindeki Müslümanlar, Gandhi'nin de iştirak ettiği bir içtima sonrasında İngiliz merciine bir muhtıra teslim ettiler ve böylece *Türkiye'nin parçalanmasına karşı çıktılar.*⁷⁵¹

İngiliz Hariciye Nâzırı Balfour, *İstanbul'daki İngiliz memurlarının İzmir işini Türklere haber verdiklerinden dolayı Paris Sulh Konferansı celsesinde iken özür diledi.*⁷⁵²

10 Mayıs 1919. Sulh Konferansındaki Üçler Şûrasının son içtimaı. Yüksek Konsey'in 10 Mayıs 1919, saat 15:00'daki toplantısında, *çıkarmanın şekli ve ayrıntıları saptanmıştır. Osmanlı makamlarının son ana kadar Yunan çıkarmasını bilmemeleri, bunu bir müttefik çıkarması sanmaları, yani gafil avlanmaları için tedbirler oluşturulmuştur.*⁷⁵³ Yunan Başvekil Venizelos, *Türklere karaya asker çıkarmadan ancak 12 saat önce haber verilmesine ehemmiyet vermişse öylece Amiral Calthorpe'un da, özellikle Müttefiklerin Ege Orduları Başkumandanı sıfatıyla, İzmir'e gitmesinin önemi üzerinde durmaktadır. . . İstihkâmların müttefik kuvvetlere teslimi mütareke hükümlerince harekâtın icrasından 36 saat önce Türklere istenecekti; müttefik kuvvetlerinin vasıl olmak üzere oldukları da 24 saat sonra bildirilecekti.* Üçler Şûrası şu kararlarda mutabakat sağladı:

1 — 12 Mayıs'ta [İtalya Başvekili] (Orlando) yapılacak harekâttan haberdar edilecek, o da İzmir'de Amiral Calthorpe'un emrine bir İtalyan bahriye subayı tayin edecek. 2 — Deniz yüzbaşısı Fuller Amiral Calthorpe'a talimat verilebilmesi için Britanya Amirallik Dairesi ile irtibat kuracak: a) İtalyan gemilerinin İzmirde bulunuşu bakımından Amiral Calthorpe'un İzmir'de bütün askerî hareketlerde, yani bu hareketlerin başında ve devamı sırasında hazır olması çok arzuya şayandır; ... c) Sforza'ya 12 Mayıs öğleden sonra bilgi verilecek; d) Amiral Calthorpe Türklere yapılacak aşağıdaki tebliğleri Amiral Amet ile birlikte tertip ve tanzim edecek: I) Yunan kıtalarının İzmir'e çıkmaları mukarrer zamandan 36 saat önce İzmir istihkâmlarının müttefik müfrezelerine teslim edilmesi gerektiği İstanbul Türklerine tebliğ edilecek; II) Müttefik kıtalarının; Yunan kıtalarının İzmir'e çıkmaları mukarrer olan zamandan 12 saat önce, mütareke hükümleri ile hemahenk olarak İzmir'e girecekleri

⁷⁴⁷ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1952, Sayı 1, Vesika No. 6. Mezkûr tamim, 1'inci, 14'üncü, 17'inci, 12'inci ve 20'inci Kolordulara bir gün önce, 7 Mayıs'ta tellenmişti.

⁷⁴⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 115.

⁷⁴⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 74-75.

⁷⁵⁰ FO, 371/4218, 92732; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 262, dipnot 172.

⁷⁵¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 230.

⁷⁵² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 233. Buradaki ravi, Hikmet Bayur. Bu ilginç bilgiye çekince ile yaklaşılmalı, Paris Sulh Konferansı zabıtlarına müracaat edilmelidir. Hikmet Bayur'u cerh ettiren husus, İngiliz General Lord Birdwood ile Mustafa Kemal'in Kasım 1918'de Pera Palas'ta görüşmelerini uyurmuş olmasıdır. Bu görüşmenin imkânsızlığının tahlili için lütfen okuyunuz: Alper Karaşin. (2020). Mustafa Kemal'in, Pera Palas'ta General William Birdwood ve General Charles Harington ile Görüşmesi Üzerine. *Tarih ve Günce*, (7), ss. 5-22.

⁷⁵³ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 147.

ve buna, İzmir civarında vukuu bildirilen karışıklıklardan dolayı karar verilmiş olduğu İstanbul Türklerine bildirilecek. İstihkâmları teslim almak üzere karaya çıkacak müfreze tamamıyla Fransızlardan mürekkep olacak ve böylece milliyetler arasındaki anlaşmazlık önlenecektir. . .⁷⁵⁴

İngiliz Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi General Henry Wilson; ABD reisicumhuru Woodrow Wilson, İngiltere Başvekili Lloyd George ve Fransa Başvekili Clemanceau'dan müteşekkil "Üçler Konseyi"nin Yunan'ı İzmir'e ihraç ve Türkiye'yi taksim kararı hakkında günlüğüne not düştü: *Bütün bunlar çılgınca ve kötü şeyler... Venizelos bu üç smokinliyi (yani Devlet adamı) kendi emellerine alet etmektedir. . . Bliss, Le Bon, Fuller ve ben. . . saçma bir iş yapmakta olduğumuzda ittifak etmiş bulunuyoruz.*⁷⁵⁵

İzmir'deki İngiliz mümessil James Morgan, İzmir Valisi İzzet'in beyanatını İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine raporladı. Haricen de şunları bildirdi: *Amerikan Amiral'i Bristol bugün geldi. Rum halkı sakın, fakat Yunan kıtalarının geleceğini sezinlemektedirler.*⁷⁵⁶

İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretine nota vermek suretiyle *her bir fırkada ancak 1500 tüfek kalmasına müsaade edilmesi hakkındaki emrini kat'î bir dille hatırlattı.*⁷⁵⁷

Fransız muharrir Charles Vellay'ın İyonya'nın ihyası hakkındaki makalesi Fransız yarı resmî gazetesi *Le Temps*de neşredildi: *Yunanistan'ın Denizli Sancağı hariç olmak üzere, bütün Aydın Vilâyetinin tümünü ilhak etmek istemekte olduğu bilinmektedir.*⁷⁵⁸

11 Mayıs 1919. Fransa Paris'deki Sulh Konferansı Yüksek Konseyi, İngiliz Hariciye Nezâretini atlayarak İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine, Yunan'ın İzmir'e ihrac planına dair tafsilatlı talimat gönderdi.⁷⁵⁹

Paris Sulh Konferansı İngiliz murahhas heyeti reisi Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour'dan heyetin Kâtibi Evveli Harold Nicolson'a: *Bütün günü ellerinde tutan, tam anlamıyla cahil olan üç adam, oturmuşlar ve sadece bir çocuğun önderliğiyle kıtaları parçalamaktadırlar.*⁷⁶⁰

İstanbul'da bulunan 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal, Sivas vali ve kolordu kumandanından ve Samsun mutasarrıfından *"eşkiya çetelerinin İslâm ve Gürcü, Rum ve Ermeni olduklarına göre miktar ve nüfuzları" hakkında telgrafla malûmat istedi.*⁷⁶¹

12 Mayıs 1919. Yüksek Konsey'in 12 Mayıs 1919, saat 11:00'daki toplantısında, ki İtalyanlar konferansa geri dönmüşlerdi, İtalyanlara İzmir konusu aktarılmıştır. Yüksek Konsey Yunanlılara, katliamları önlemeleri için asker çıkarmalarını teklif etmişti. Bu toplantıda Lloyd George, müttefiklere haber vermeden Fethiye, Marmaris, Bodrum ve Kuşadası olmak üzere İtalyan çıkarmalarının yapıldığını belirttiğinde Clemenceau, Antalya'ya da çıkarma yapıldığını hatırlatmıştır.⁷⁶²

⁷⁵⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 72.

⁷⁵⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 73. Bir başka tercüme: "Venizelos üç siyasiyi (George, Clemenceau, Wilson) kendi amaçları için kullanıyor. Üç siyasi gittikten sonra Bliss, Le Bon, Fuller ve ben görüştük ve aptalca bir iş yapmakta olduğumuz konusunda anlaştık." Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 273, dipnot 198.

⁷⁵⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 75.

⁷⁵⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 115.

⁷⁵⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 75.

⁷⁵⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 73-74. Mezkûr talimatnamenin bir sureti İngiliz Hariciye evrakı arasında yoktur.

⁷⁶⁰ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 120.

⁷⁶¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 115.

⁷⁶² Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 147.

Sulh Konferansı sırasında Fransız Başvekil Clemanceau'dan İtalyan Başvekil Vittorio Emanuele Orlando'ya: *Yunanlılar İzmir'e asker çıkarmaları için bizden müsaade istediler, biz de buna razı olduk. Ortada İzmir'le ilgili bir bölünme yoktur; fakat biz yakın zamanlarda eşine bir hayli raslanan insan kırımından Yunanlıların ırkdaşlarını koruyabilmelerini istiyorduk.* İngiliz Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Feldmareşal Henry Wilson, bu beyanı tashih etti: *asıl telkin Yunanlılardan gelmiş değildi; Yunan kıtalarının karaya çıkarmalarını Yüksek Şûra insan kırımını önlemek için telkin etti.* İtalyan Hariciye Nâzırı Sidney Sonnino ile istişare eden Başvekil Orlando, öğleden sonra, *Büyük Devletlere ait kıtaların İzmir'in akıbetine ait nihaî karara kadar kıyıda tutulmaları* şartıyla konseye muvafakatini bildirdi. Şart, İngiliz-Fransız-İtalyan işgal kuvvetlerinin birbirine muvazenesiz oranı sebebiyle reddedildi. Yine de *bir İtalyan müfrezesinin katılmasında* uzlaşıldı.⁷⁶³ Üçler Konseyi, İzmir'e asker ihracının sulh mukavelenesindeki İzmir maddesini ihlâl etmediği hususunda İtalyan Başvekil Orlando'ya teminat verdi.⁷⁶⁴

[Yunan] Elçi Sakellaropoulos "Batı'nın Gölgesi" adlı eserinde aynı konuyu analiz ederken, Clemenceau'nun İtalyanları İzmir'de tercih etmediği için Yunanistan'ın İzmir'e gönderilmesini kabul ettiğini yazmıştır. Yüksek Konsey'de Clemenceau'nun "üçüncü bir çözüm yoktu" dediğini, ancak her fırsatta Yunanistan'ın Anadolu'daki varlığının geçici bir karakter taşıdığını vurguladığını, bunun bir an önce bitmesini istediğini belirtmiştir.⁷⁶⁵

İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, mevkîdaşları Fransız Defrance'ye ve İtalyan Sforza'ya keyfiyet hakkında haber verdikten sonra İzmir'e muvasalat etmek üzere İstanbul'dan *Iron Duke* zırhlısıyla yola çıktı.⁷⁶⁶

Dahiliye Nâzırı Mehmed Ali (Gerede), *Samsun bölgesindeki Rum çetelerine karşı elverişli tedbirleri Harbiye Nezaretinden rica etti.*⁷⁶⁷

Esbak Evkaf Nâzırı ve Şeyhü'l-İslâm Mustafa Hayri'nin (Ürgüplü) günlük kaydı:

Bugünlerde a'yân a'zâyı kirâmından Müşîr Fu'âd Paşa Hazretleri ziyâret ile 'Abdurrahmân Şeref Efendi Hazretleri Mirlivâ Muştafâ Kemâl Paşa ve Bahriyye Nâzırı Esbak Ra'uf Bey tevkihfânemizi [Bekirağa Bölüğünü] ayrı ayrı ziyâret lutfunda bulunuyorlar idi. Hele Muştafâ Kemâl Paşa ile Ra'uf Bey mükerreren geliyorlar pek şamîmî refiklerî bulunan Fethî Bey'in yanında oturuyorlar bizim de hâşırımızı sormadan gitmiyorlar idi.⁷⁶⁸

Harbiye Nâzırı Şakir'den İzmir'deki 17'nci Kolordu Kumandanı Ali Nadir'e talimat: *Her türlü silâh, cephan ve üniformanın şahıslar veya heyetler tarafından Osmanlı memleketine sokulması yasaktır.*⁷⁶⁹

13 Mayıs 1919. Paris Sulh Konferansı Üçlü Şûra içtima etti. ABD Başkanı Woodrow Wilson *İzmir'le civarı Yunanistan'ın mutlak hâkimiyeti altında birleştirilmesi, ayrıca Mösyö Venizelos'un istediği toprakların da Yunanistan mandasına terkedilmesi. . . dağların batı sathı maili dahil olduğu halde. . . bütün bu havalinin Yunan mandasına bırakılması* gerekiyor dedi. İngiliz Başvekil Lloyd George ise *yalnız*

⁷⁶³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 73. ABD'li gazeteci Ray Stannard Baker, "bütün bu işlerin Konferans'ın en kepazece entrikası olduğunu söyleyerek: *Çok kirli bir iş, fakat İtalyan plânı buna sebep oldu* demektedir." Gotthard Jaeschke: "Acaba doğru mu? İzmir'e bir İtalyan çıkarmasının tasarlanıp tasarlanmadığı Foreign Office'in dosyalarından anlaşılamıyor; acaba Roma'da henüz neşredilmemiş olan dosyalar günün birinde bu noktayı aydınlatacak mıdır?"

⁷⁶⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 82.

⁷⁶⁵ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 148.

⁷⁶⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 74.

⁷⁶⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 115.

⁷⁶⁸ Ali Suat Ürgüplü. (2014). *Der Nachlass Des Muştafâ Hayrî Efendi* (Editionsteil). (p. 417-418). Deutschland, Bamberg: Opus.

⁷⁶⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 76.

*Müslüman halkın vahşice davranmasından korktuğunu ve Yunanlıların bu halkı idare edebileceğinden şüphe ettiğini beyan etti.*⁷⁷⁰

Paris Sulh Konferansı İngiliz murahhas heyeti kâtib-i evveli Harold Nicolson'un *Anadolu'da bir süre manda yönetiminde kalacak yerler ve etki altına alınacak bölgeler* meselesine ilişkin günlük kaydı:

Umduğum gibi, Anadolu'da İtalya'ya verilecek ödünler fikri çok önde geliyordu... Ben büyük haritayı yemek masası üzerine sermişti, herkes de çevresine toplanmıştı. Lloyd George, A.J. Balfour, Milner, Henry Wilson, Mallet ve ben. Lloyd George, Orlando'yla Sonnino'nun birkaç dakika sonra geleceklerini söyledi ve kendilerine ne önerebileceğini bilmek istediğini sordu. Ben de Antalya bölgesinin İtalyanlara, güney Anadolu'nun geri kalan bölümünün de Fransızlara verilmesini önerdim. Milner, Malfet ve Henry Wilson buna karşı çıktılar, A.J. Balfour çekimser kaldı.

Kararsız Orlando'yla inatçı Sonnino yemek salonuna aldıkları sıra biz hala tartışıyorduk. Herkes haritanın başına oturmuştu. Böylece dağıtılmak üzere olan pastanın görünüşü büyütülmüştü. Lloyd George, ne önerdiğini İtalyanlara gösterdi. İtalyanlar, Kuşadası'nı da istediler. "Hayır! Alamazsınız, orası Yunanlılarla doludur!" dedi Lloyd George. "Makri'de de Yunanlılar var, İskenderun'a kadar bütün kıyılarda Yunan toplulukları var" diye konuşmasını sürdürdü. "Yok, hayır! Orada fazla Yunanlı yok" diye kulağına fısıldadım. "Tam tersine, yeşile boyanmış olduğunu görmüyor musun?" diye yanıtladı Lloyd George. O zaman Lloyd George'un, haritamı bir etnoloji haritası sandığını, yeşilleri ovalar yerine Yunanlılar ve kahverengileri de dağlar yerine Türkler kabul ettiğini anladım. Lloyd George kusurlarını büyük bir olgunlukla düzeltmeyi bilir. Şeytan gibi de kurnazdır. Bu düzeltmeyi de büyük bir keyifle yaptı.

Bu arada Orlando'yla Sonnino aralarında İtalyanca konuştular ve Ereğli kömür madenierini istediler. Artık bu konu hakkında gerçekten yeterince bilgi sahibi olan Lloyd George, "Kömür çok kötü, zaten fazla bir şey de kalmamış" dedi. Sonnino bu görüşü Orlando'ya çevirdi. Orlando da "Evet, evet, ama bir moral etkisi olur!" diye yanıtladı.⁷⁷¹

Amiral Calthorpe, saat 13:00 zarfında İzmir'e geldi ve İngiliz Miralay Fitzmaurice, Fransız Visamiral Duvaux, İtalyan Yüzbaşı Magliano, ABD'li Yüzbaşı Dayton ve Yunan Yüzbaşı Mavroudis ile toplantı yaptı. *Fransızların Foça topçu birliğini, İtalyanların Karaburun'u, İngilizlerin Kösten Adası'nı ve Yunanlıların da Sancakkalesi'ni eşit kuvvetlerle (aşağı yukarı 120 şer kişi) işgal etmeleri kararlaştırıldı.* Calthorpe, *"İzmir'in askerî kontrolünü teslim almak üzere" bir Yunan tümeninin 15 Mayıs'ta karaya çıkmasından bahsettiği zaman U.S.S. Arizona zırhlısı komutanı J. H. Dayton bir teklifte bulundu: Amerika, Britanya, Fransa ve İtalya işgal kuvvetlerinin çarşamba [14 Mayıs] günü bu şehri teslim almalarını ve perşembe [15 Mayıs] günü de Yunan kıtalarına devretmeleri.* Teklif kabul görmedi.⁷⁷²

9'uncu Ordu Kitaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezâretine gönderdiği *acele* telgraf ile (i) müfettişlik karargâh mensublarına 3 aylık maaşlarının peşin ödenmesini; (ii) fevkalâde masraflar için nakdî tahsisat verilmesini; (iii) karargâhının seferî karargâh kılınmasını; (iv) en az iki adet binek otomobil tahsis edilmesini istirham etti ve mezkûr talebler karşılandığı andan itibaren üç gün zarfında vazife yerine doğru yola çıkacağını bildirdi.⁷⁷³

Câmi (Baykurt), İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine telgraf göndererek *İzmir Osmanlı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 17 Mart tarihli kararı gereğince İtalyan kuvvetlerinin karaya asker çıkarmasını protesto etti:*

⁷⁷⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 82.

⁷⁷¹ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 121. "Sonunda İtalyanlar, Antalya'da bir süre manda yönetimi kurmayı kabul ettiler."

⁷⁷² Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 74.

⁷⁷³ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1952, Sayı 1, Vesika No. 11.

Cemiyet (vilâyetin) kuzey kısmının başka bir kuvvet tarafından tehdit edildiğini endişe ile görmekte ve bu kuvvetin buralarda benzeri hareketlerde bulunmasından korkmaktadır. Türk milleti burada yoğun halde olup yüzde seksen gibi kahir bir çoğunluk teşkil etmektedir; yabancı tahakkümünü reddetmek ve Wilson prensipine bağlı kalmak hususundaki sarsılmaz kararını muhtelif vesilelerle ifade etmiş bulunmaktadır.⁷⁷⁴

14 Mayıs 1919. Paris Sulh Konferansı Üçlü Şûra, İzmir’de Yunan manda idaresinin teessüsüne çekince koyan İngiliz Başvekil Lloyd George’nin menfî tavrına rağmen, *İzmir ve Ayvalık limanlarının ve haritada kırmızı çizgi ile işaret edildiği veçhile hâkim Rum unsurunu ihtiva eden yerlerin. . . Yunanistan’ın mutlak hâkimiyeti altında tutulmasına karar verdi.*⁷⁷⁵ Bu karar, *İngiliz Savaş Bakanlığı’nın itirazlarına rağmen alınmıştı.*⁷⁷⁶ *Savaş ve Hindistan Bakanlıklarının karşı koymalarına rağmen Mr. Lloyd George, Yunanlılar’ı destekleyerek, hükümetini kendi görüşünde ikna etmişti.*⁷⁷⁷

Amiral Calthorpe’nin talimatı üzere James Morgan, İzmir Valisi İzzet’e; Yarbay Ian Smith, 17’nci Kolordu Kumandanı Ali Nadir’e saat 09:00’da *barut fıçısına atılan kıvılcım* nitelikli birer suret nota verdiler:

Ekselâns!

1 – Müttefik Devletlerin Hükümetleri ile Türkiye arasında akdedilen mütarekenin 7. maddesine dayanılarak İzmir’in Yunan askerleri tarafından işgaline karar verilmiş olduğunu tebliğe memurum.

2 — İşbu karar Osmanlı Hükümetine bildirilmiştir.

3 — Bu askerî kafilenin yarın 15 Mayısta mahallî saat ile 8 de İzmir’e varması beklenmektedir. Karaya çıkarma derhal başlayacaktır. Yunan deniz müfrezesi rıhtım ile rıhtımın yanaşılacak kısımlarını ihraç hazırlığı için saat 7 de işgal edecektir.

4 — Türk kıtalarının; yarın sabah Yunan askerî makamlarının kendilerini ilgilendiren isteklerini bildirinceye kadar kışlalarında kalmalarını, -çıkması muhtemel esef verici bir hâdiseyi önlemek maksadiyle-, dilerim. Gümrük ile Punta yakınlarına yerleştirilmiş olan Türk kıtaları saat 7 de merkezî kışlada toplanmış bulunacaklardır.

5 — Bu yolda çıkacak bir vakanın İzmir’le etraf sancak ve kazalarında heyecan ve asayişsizlik yaratabileceğini ekselânsları pek iyi bilirler; binaenaleyh sükûnu devam ettirmek için idareniz altında bulunan bütün vasıtaları kullanmanız mutlak lüzumu üzerinde kemali ehemmiyet ve ısrar ile durmaktayım. Telgrafhane, memleket içine heyecanı mucip mahiyette haberlerin gönderilmesini önlemek maksadiyle yarın sabah erkenden Britanya askerleri tarafından işgal edilmiş bulunacaktır. Türkçe resmî telgraflar sansür memuruna teslim edildiği takdirde Hükümete gönderilmekten menedilmeyecektir.

6 — Şimdi limanda bulunan kudretli müttefik devletler donanmasının ayak bağına güvenim vardır.⁷⁷⁸

İzmir’deki 17’nci Kolordu Kumandanı Ali Nadir, Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretine muhtıra gönderdi. Deveran eden şayiye göre İzmir ya İtalyanlar ya Yunanlar ya da Salib-i Ahmer mensubu kılığında Yunan militanlar tarafından üç ihtimalden biri suretiyle işgal edilebilecektir: *Son günlerde İzmir’e bir İtalyan ve bir Amerikan dritnotu ile Yunan’ın en büyük iki zırhlısının vürudu ve Amerikalı Amiral Bristol’ün İzmir’e vürudu ve avdet etmesi bunu müteakip Fiç Moris [Fitzmaurice] nezdindeki İngiliz Amiralinin vürudu bugün akşama doğru bir İngiliz dritnotunun gelmesi herhalde şu günlerde İzmir hakkında mühim mukarrerat ve tasavvurat olduğunu işrap ediyor.*⁷⁷⁹

⁷⁷⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 75.

⁷⁷⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 82.

⁷⁷⁶ Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 40.

⁷⁷⁷ Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 42.

⁷⁷⁸ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 77.

⁷⁷⁹ Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1961, Sayı 37, Vesika No: 894.

ABD, Fransa ve İngiltere'den müteşekkil "Üçler Konseyi" Fransa'nın Paris şehrinde içtima etti. İngiliz Başvekil Lloyd George, Yunan-Arnavut Komisyonunun "İzmir ve arka bölgesini" Yunanistan'a veren 30 Mart tarihli mütalaasına muvafakat etmekle birlikte Türklerin bu emrivaki karşısında *çok vahşice* davranabileceğini binaenaleyh İzmir ve havalisinde ihdas edilecek müstakbel Yunan idaresinin Türkleri yönetemeyebileceğini şerh düştü. Fevkalade ilginçtir ABD Başkanı Woodrow Wilson, Lloyd George'den daha şedid surette tavır sergilemek suretiyle ağırlığını koydu ve Yunan'ın İzmir'e ihracı takarrür ettirildi:

12 Mayıs'da "Üç Büyükler" (İzmir'e) karaya asker çıkarmanın barış sözleşmesindeki İzmir'e ait nihaî hükümleri aslâ ihlâl etmediği hususunda [İtalya Başvekili] Orlando'ya teminatta bulunmuştu. Fakat daha ertesi gün Wilson: "İzmir'le civarının; Yunan-Arnavut Komisyonu raporunda teklif edildiği gibi, Yunanistan'ın mutlak hâkimiyeti altında birleştirilmesi, ayrıca Mösyö Venizelos'un istediği toprakların da Yunanistan mandasına terkedilmesi. . . dağların batı sathı maili dahil olduğu halde. . . bütün bu havalinin Yunan mandasına bırakılması" fikrinde olduğunu söyledi. Lloyd George yalnız Müslüman halkın çok vahşice davranmasından korktuğunu ve Yunanlıların bu halkı idare edebileceğinden şüphe ettiğini beyan etti. "Üçler" 14 Mayıs'ta Lloyd George'un sakıncalarına rağmen İzmir ve Ayvalık limanlarının ve haritada kırmızı çizgi ile işaret edildiği veçhile hâkim Rum unsurunu ihtiva eden yerlerin. . . Yunanistan'ın mutlak hâkimiyeti altında tutulmasına karar verdi.⁷⁸⁰

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb, Yunan'ın İzmir'e ihracı hakkındaki notayı Sadrâzam Ferid Paşa'ya saat 11:00'da teslim etti ve bu keyfiyeti İngiliz Hariciye Nezâretine bildirdi:

Meslekdaşım Defrance talimat almadığı için notayı tek başıma verecektim. Bu sebepten meselede Müttetiklerin Yüksek Meclis'in emriyle hareket ettikleri üzerinde dikkatle durmak hususuna itina gösterdim. Bununla beraber Yunan işlerinin tümü ile istilzam ettiği hususlar hakkındaki tenkit ve muahazelerin Kırallık Hükümetinin hissesine düşen miktarını da peşinen benimsedim. Ancak teşebbüsün geniş tutulmuş olmasına bakarak kaderin bu memlekete reva gördüğü en kötü hususları bütün genişliğiyle bildirmek bana münasip görünüyor. Tam darbenin ansızın vurulmasının, birbirini kovalayan ardarda sarsıntılardan muhtemelen daha az karışıklıklara götüreceğini anlamaktayım.⁷⁸¹ Yunan hareketinin yarattığı nefret ve bunun neticelerinin bize zararı dokunacağını şimdiden görmekteyim.⁷⁸²

Gotthard Jaeschke mühim bir farklılığa dikkat çekiyor: *Üçler Meclisinin 10 Mayıs kararından hayret edilecek derecede farklı başka yeni ayrılıkların mevcudiyeti Foreign Office'in dosyalarından meydana çıkmaktadır. Ayın ondördünde Damat Ferid'e sadece "istihkâmların" işgal edileceği bildirilmiş, fakat İzmir şehrini işgalden malûmat verilmemişti.*⁷⁸³

Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Ferik Fevzi (Çakmak), 1'inci Ordu Kıtaatı Müfettişi; Fevzi'den münhal makama ise Harbiye eski nâzırı Ferik Cevad (Çobanlı) tayin edildi.

Mehmed Vahideddin

Birinci Ondördüncü ve Yirmibeşinci Kolordulardan mürekkep Birinci Ordu Kıta'atı müfettişliğine Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Re'isi Ferik Fevzi Paşanın ve inihlâl edecek Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâsetine Harbiye Nâzır-ı esbak Ferik Cevad Paşanın ta'yini tensib edilmiştir.

⁷⁸⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 82. "Paris: Üçlerin kararı: İstanbul, Trakya ve Boğazlar Türk hakimiyetinden alınacak. İzmir ile Ayvalık ve havalisi Yunan hakimiyetine verilecek. Üç manda teklifi: 1) Yunanistan'a İzmir'in hinterlandı, 2) İtalya'ya Güneye uzanan mıntaka, 3) Fransa'ya Ermenistan'dan başka Anadolu'nun bakiyesi verilecek." Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 32.

⁷⁸¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 75-76.

⁷⁸² Gotthard Jaeschke, *İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Yunanlıların İzmir Çıkartması*, 1968, s. 570. Bâb-ı Âlî hariciyecilerinden Galib Kemalî Söylemezoğlu'nun aktardığına göre İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe, *işgalden bir kaç gün önce Sadrazam Ferid Paşa'ya, İzmir'in işgal edilmeyeceğine dair söz vermişti*: Galip Kemalî Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler (1918-1922)*, 1939, s. 94; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 196.

⁷⁸³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 76.

İşbu irâde-i seniye'nin icrâsına Harbiye Nâzırı me'murdur.

13 Şa'ban 1337
Sadrâzam
Dâmad Ferid

14 Mayıs 1335
Harbiye Nâzırı
Şâkir⁷⁸⁴

Mustafa Kemal, lazım gelen İngiliz vizelerinin temin edilmesi için Harbiye Nezâretine müracaat etti. Anlaşıldığına göre Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretinde işgal irtibat zabiti John Godolphin Bennett'in vizeyi tasdik ediş serencamına medhal olarak Mustafa Kemal'in yaveri Cevad Abbas (Gürer), İngiliz askerî işgal heyetinin Türkçe tercümanı Teğmen Sedat Rıza'ya tevessül etmiş ve muameleler hızlandırılmıştır⁷⁸⁵:

Şu bir iki gün zarfında müfettişlik karargâhının hareketi musammemdir. Karadeniz'e bahren gidecek memurîn ve yolcular Rıhtım Han'ında İngiliz memurlarına vize muamelesine mecbur tutuldukları rivayet ve istihbar olunuyor. Devâir-i âidesi kat'î bir mâlûmat vermiyor. Binâenaleyh karargâh-ı acizî erkân, ümera ve zâbitân (25) zâttan ibarettir. Bunların emirberleriyle hizmet neferleri ve bir miktar da binek hayvanatı vardır. Nezâret-i celîlelerince böyle bir usul müttehaz ise münferiden takib-i muameleye imkân vermez. Karargâhın hareketinden müsait olmadığından nâşi irtibat zâbitleri vasıtasıyla İngiliz memurlarının haberdar ederek âhar bir muamele vukuuna meydan verilmemesine müsaade-i devletlerini istirhâm eylerim.⁷⁸⁶

Sadrâzam Damad Ferid Paşa, Nişantaşı'daki Hariciye konağında tertip ettiği yemekte Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevad'ı (Çobanlı) ve 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal'i ağırladı.⁷⁸⁷

İtilâf Devletlerinin Paris Sulh Konferansı'ndaki Türkiye'yi taksimatı karşısında İngiliz diplomat Harold Nicolson, İngiliz Hariciye Nâzırına muhalefetini beyan etti: *Bu bilgisiz ve sorumsuz kişiler, Anadolu'yu bir kek keser gibi kesiyorlar. Milyonların mutluluğuna böyle karar vermek korkunç değil mi? Balfour'la görüşürken Anadolu'nun bölünmesine karşı çıktım. Dediklerimin doğru olduğunu söyledim. Ancak Paris Konferansı'nda olduğumuzu unutuyorsun... dedi.*⁷⁸⁸

14 Mayıs'ta durum şöyleydi: Yunanistan, aşağı Menderes ovasını da içine alan İzmir-Ayvalık bölgesini elde edecekti. Anadolu kısa süre için mandayla yönetilmek üzere üç bölgeye ayrılmıştı: Yunanlılar, Aydın vilayetinin geri kalanında; İtalyanlar güney Anadolu'da; Fransızlar da kuzey ve orta Anadolu bölgelerinde kısa süre manda yönetimini ellerine alacaklardı. Amerikalılar da, Ermenistan'da kısa süreli bir manda yönetimi kuracaklardı. Nicolson, karısına şöyle yazıyordu:

"Son iki aydır kurulun bir plan hazırlamak için bize zaman tanımasma dua ederken ve yalvarırken, milyonlarca insanın esenliği hakkında böylesine karar verilmesi ne korkunç değil mi?

Bunların vermiş oldukları kararlar, ahlaka uygun olmadığı gibi pratik de değil. "Ama delikanlı, ne yapılmasını istiyorsun? Bu işi sonuçlandırmak gerekir!" İşin garip yanı benim Yunanlıları tutmuş olmamdır.

Oysa bunlar, en aşırı olduğum zamanlar önerdiklerimden çok ileri, hem de tehlikeli bir biçimde ileri gittiler.⁷⁸⁹

İngiliz Hariciye vesikasında belirtildiğine göre İzmir Valisi İzzet, Amiral Calthorpe nezdinde *Şehrin Yunan askerleri tarafından değil, tercihan Müttefik müfrezeleri tarafından işgal edilmesini istemiş, bu işgalin ise ilhak mânâsına gelip gelmeyeceğinin cevaben bildirilmesi hususunda ısrarda bulunmuştu. . . Yunan işgali kendileri için hakaret ve zulüm mânâsına gelecekti.*⁷⁹⁰

⁷⁸⁴ Takvîm-i Vekâyi', 15 Mayıs 1335-1919, Numero 3549, Tevcihât, s. 1.

⁷⁸⁵ Turgut Gürer, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer*, 2006, s. 218.

⁷⁸⁶ Kâzım Karabekir Arşivi; Aktaran: Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, 2019, s. 196-197.

⁷⁸⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 239.

⁷⁸⁸ Harold Nicolson. (1933). *Peacemaking 1919*. Great Britain, London: Constable Co. Ltd; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 238.

⁷⁸⁹ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 122.

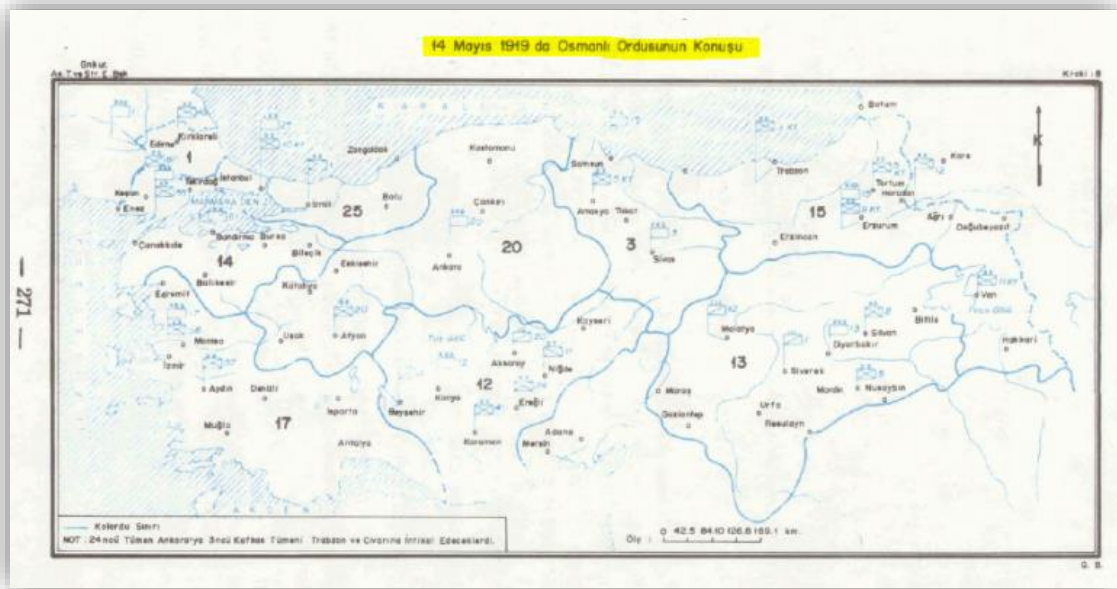
⁷⁹⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 78.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Richard Webb, 14 Mayıs'ı 15 Mayıs'a bağlayan gece kaleme alıp İngiliz Hariciye Nezâretine gönderdiği muhtıradan, Sadrâzam Damad Ferid Paşa ile görüşmesini bildirdi:

Sadırlâzam bugün öğleden sonra İzmir hareketinin kendisine daha bir takım felâketlerin başlangıcı ve İmparatorluğun kat'î parçalanması gibi geldiğini bana bildirdi; o sırf Sultan ile şahsî münasebetleri ve ona karşı duyduğu derin saygı yüzünden ve sevgisinden dolayı istifayı düşünmek istememektedir. Yunan işgalini öğrendiği zaman istifa edip çekilmesinin çok muhtemel olduğu düşüncesini taşıyorum. . . Yunan Yüksek Komiseri nezdinde teşebbüste bulunarak her ne suretle olursa olsun nümayişlere mani olunması lüzumuna dair tenbih ve ihtarlarda bulunacağım.⁷⁹¹

Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi (24 Aralık 1918-14 Mayıs 1919) Ferik Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) ifadesine nazaran; İngiliz derin devletinin Türkiye'deki İttihadçı rüesayı ve teşkilâtını tasfiye işini ihtilâlcı olduğu malum Mustafa Kemal'e vekâlet verdiği söylenebilir:

İşgal kuvvetlerinin irtibat zabitleri sık sık yanıma gelerek benden Samsun meselesi hakkında tafsilât almak istiyorlardı. M. Kemal Paşa'nın Almanlara ve Enver Paşa'ya aleyhtar olduğunu söyleyerek yeni vazifesine gidince bütün bunların (asayişsizlik olayları) bertaraf olacağını anlatıyordum. Bu sebeple M. Kemal'in hareketini tasvip ve hattâ tacil ediyordlardı.⁷⁹²

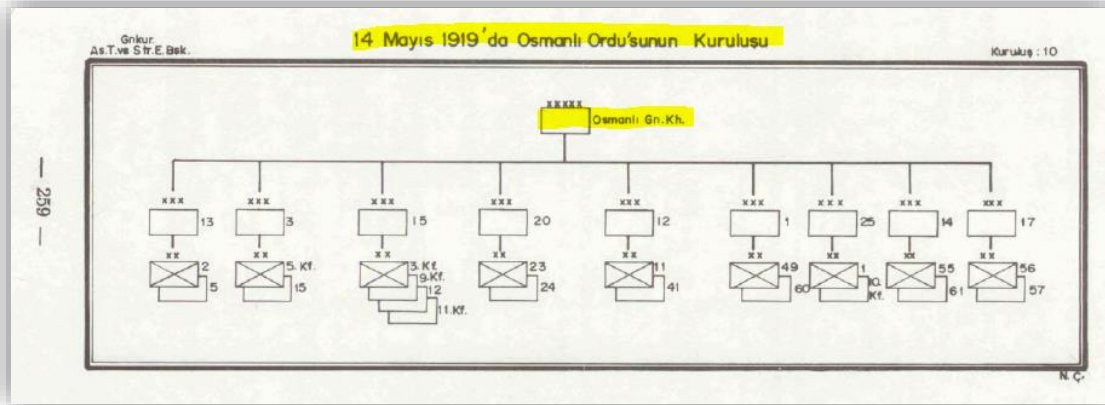

Harita 5. 14 Mayıs 1919'da Türk ordusunun mevzii ve yetki hududu.⁷⁹³

⁷⁹¹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 76.

⁷⁹² Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 109.

⁷⁹³ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi: Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 1999, s. 259.

Harita 6. 14 Mayıs 1919’da Türk ordusunun teşekkülü.

Harita 7. *Türkiye'nin 14 Mayıs 1919'daki hudud durumu* (Gawrych, 2014, s. 101).

14/15 Mayıs 1919. İzmir hapisanelerindeki Türkler serbest bırakıldı. ..Hapishanenin kontrolü İtalyan Binbaşı Carossini'nin üzerindeydi... Hapishanenin karşısında bulunan silah deposunun mahkûmlar tarafından yağma edilmesi için Türk memurları fırsat yarattılar.⁷⁹⁴

Atina'daki İngiliz Büyükelçi Granville'nin İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'ye göndereceği 24 Mayıs tarihli muhtırasında 300 Türk'ün katliam edildiğini, vukuatın zuhurunda *İtalyan parmağının olduğuna dair önemli delillerin* bulunduğunu belirtecektir.⁷⁹⁵ İtalyan Fevkalâde Komiseri Carlo Sforza ise 1930 senesinde neşredeceği kitabında Yunan/Rum bir *ajan provokatörünü* suçlayacaktır.⁷⁹⁶

Yunan kaynaklarına göre dikkat çekici bir ayrıntıya tevafuk ediyoruz. Yunan işgal birlikleri Punta ve Gümrük iskelesinden Konak Meydanına gelinceye kadar sorunsuz bir biçimde ilerlemiş fakat hükümet konağından şehir hapishanesi yoluna saptıktan sonra vukuat çıkmıştır.⁷⁹⁷

⁷⁹⁴ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 240.

⁷⁹⁵ FO 608/104/4, No: 11298, Telgraf No: 281; Aktaran: Eyüp Şahin. (2019). *Hasan Tahsin Gerçeği* içinde (s. 299). İstanbul: Ketebe.

⁷⁹⁶ Count Carlo Sforza. (1930). *Makers of Modern Europe* (p. 352). Great Britain, London: Elkin Mathews & Marrot.

⁷⁹⁷ Eyüp Şahin, *Hasan Tahsin Gerçeği*, 2019, s. 293, 296.

Müttefik Devletler'in niyetleri konusunda Vali İzzet Bey'e haber verildikten sonra, 14 Mayıs günü Müttefik Devletler'e bağlı birlikler, Amirat Calthorpe'un komutasında İzmir kışlasına el koymak için çıkarma yaptılar. Kentin Yunanlılar tarafından işgal edileceği yolunda bir haber ortalığa yayılmıştı. Öğleden sonra *Leon* gemisinin kaptanı ve ateşkesten beri Yunanistan'ın İzmir Temsilcisi Mavroudis, Yunan topluluğunun liderlerini bir araya topladı ve Venizelos'un büyük heyecanla karşılanmış olan bildirisini okuyarak, Yunan ordusunun yola çıktığı haberini verdi. Bu haber birden ortalığa yayıldı. Gece binlerce Türk, Yahudi mezarlığının yanındaki Bahribaba sırtlannda toplanıp büyük bir gösteri yapmak amacıyla ateşler yaktılar ve davullar çaldılar. Aynı gece, çoğunluğu Türk olan yüzlerce mahkumun cezaevlerinden kaçmalarına, Türk yetkilileri ve Müttefik Devletler tarafından cezaevlerinin denetlenmesiyle görevlendirilmiş olanların başındaki İtalyan binbaşının suç ortaklığıyla göz yumuldu. Bunlardan bazıları, kışlanın yanındaki depolardan silah almayı başardılar.⁷⁹⁸

Mr. Adams imzalı ve 8 Ekim 1922 tarihli İngiliz Hariciye Nezâreti vesikası: *Bu görev [Yunanistan'a] o zaman asıl olarak İzmir'e yönelik bir İtalyan işgalini önlemek için verilmişti.*⁷⁹⁹

15 Mayıs 1919. İzmir'deki ABD'li askerî mümessil Miralay Smith'in ABD Hariciye Nezâretine muhtırası: *Sabah saat iki, Mayıs 15'te Yunanlıların karaya asker çıkaracakları haberi Türkler arasında duyuldu. Haber kudurmuş bir alev gibi yayıldı.*⁸⁰⁰

İzmir evvela İngilizler tarafından işgâl edildi ve sonra Yunan kıtaatı saat 08:00 zarfında şehre girdi:

(İzmir) Nasıl İşgâl Edilmiş: (İzmir) vâlisi İzzet Beyden Dâhiliye Nezâretine vârid olan telgrafnâmede (İzmir)in sûret-i işgâli hakkında ber vech-i âtî ma'lûmat mevcuddur: (İzmir) evvelâ İngilizler tarafından işgâl edilmiş, ba'de Yunan kıtaatı şehre girerek emâkîn-i resmiye ve telgrafhâneyi işgâl etmiştir. O aralık Vâli İzzet Bey, İngiliz Konsoloshânesine ilticâ edebilmiş bu gayr-ı kânûnî ahvaldendolayı Amiral "Kaltrop"a protesto vermiştir. Protestoyu alan Amiral Cenabları derhâl Yunanlara emâkîn-i resmiye ile me'murînin tahliyesini emr vermiştir ve tahliyesi icrâ edilen me'murîn ve eşrâfdan bazıları mecruh olmuşlardır. Yunanîler de istihkâmlarına çekilmeğe mecbur olmuşlardır.⁸⁰¹

Yunan'ın İzmir'i işgali meselesinde dikkat çekici bir husus bulunuyor. Bir gün evvel 14 Mayıs'ta, Üçler Konseyi işgalin usûlünü de kararlaştırmıştı. *Yunan birliklerinin karaya derli toplu çıkarılmasını sağlayacak plana göre kentin karşı uçlarına indirilen birlikler dış mahallerin etrafından dolaşarak İzmir merkezine varacak ve kara tarafından birlikte girecekti. Aksine, ertesi gün [15 Mayıs] Yunan gemileri doğrudan İzmir merkezine yanaşıp askerleri rıhtıma indirdi.*⁸⁰² Neden, mezkûr plana sadık kalınmadı?

Sadrazam Damad Ferid Paşa, İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Webb'e nota verdi: *Yunan kıtaları İzmir istihkâmlarını işgal edecekleri yerde (14 tarihli nota) İzmir valisinin. . . müteaddit telgraflarına göre İzmir şehrine girmiş bulunmaktadır. Osmanlı Hükûmeti itilâf ordularının bir işgali için Paris konferansının kararına muhalefette bulunmıyacaktır; ama bir Helen işgaline asla razı olmayacaktır. . . Osmanlı milleti; vaktiyle eski hemşehrilerine göstermiş oldukları alıcenapca hareketlere aynı duygularla mukabele görmemelerinden dolayı ümitsizliğe doğru itilmektedir. Binaenaleyh ne*

⁷⁹⁸ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 131-132.

⁷⁹⁹ PRO, FO 371/E 10728/27/44, 7900; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 57.

⁸⁰⁰ U.S.S. Arizona zırhlısındaki Yüzbaşı Dayton'dan İstanbul'daki ABD Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'a muhtıra, 18 Mayıs 1919; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 80. "Calthorpe'a birkaç gün içinde 675 yerden şahsı adına protesto telgrafları yağdı."

⁸⁰¹ Zaman, 19 Mayıs 1919, Numero 371, s. 1, *(İzmir)in İşgâli ve Millet'in Teessürâtı* içinde *(İzmir) Nasıl İşgâl Edildi*, sütun 2.

⁸⁰² David S. Katz. (2021). *İngilizler Gözünde Türkiye (1776-1923)* (N. Elhüseyni, çev.) içinde (s. 216). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Başvekil Venizelos, Yunan işgal birliği 1'inci Fırkaya 13 Mayıs'ta talimat vermişti: "Ulusal taleplerimizin gerçekleşmesi büyük ölçüde tüm yabancı unsurlara ve özellikle bunların içinde en kalabalık olan Türklere vereceğiniz güvene bağlıdır." Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 160.

Osmanlı Hükümeti, ne de Osmanlı milleti İmparatorluğun en önemli şehirlerinden birinin işgalinin kesin bir mahiyet almasını biran için bile kabul edemez. .⁸⁰³ İzmir Valisi İzzet, işgal haberini duyduğu vakit, henüz silâhlarını teslim etmemiş olan askerî birliklerle direnmek niyyetinde idi, bu kararını İstanbul'a bildirdi. Fakat resmî telgraf hatları İngiliz sansürünün denetiminde olduğu cihetle Bâb-ı Âlî, Vali İzzet'e işgalin mütâreke hükümlerine uygun olduğunu bildirmek zorunda kaldı. Başka bir deyişle İttihadçı Bahriye Nâzırı Hüseyin Rauf'un (Orbay) imzaladığı Mondros Mütarekenamesi, devletin elini kolunu bağlamaktaydı. Şöyle ki mütareke ahkâmınca terhis edilmiş İzmir karargâhlı 17'nci Kolordu Kumandanlığının mevcudu 200 kişiye kadar tenzil edilmişti. Buna karşılık ise Yunan işgal tümeninin mevcudu yaklaşık 12.000 kişiye balığ idi.⁸⁰⁴ Demek oluyor ki Rauf'un 2 Kasım tarihli "akd etdiğimiz mütâreke neticesinde devletin istiklâli saltanâtın hukûku tamamilen kurtarılmıştır" iddiası, bu bağlamda, ihanet değilse fevkalâde bir gaflet olarak telakki edilebilir.

400'den fazla Türk, 100'den fazla Yunanlı öldü ya da ağır yaralandı. Kentteki öldürme ve yağma olayları kısa sürede yakın köylere de sıçradı.⁸⁰⁵ Ancak ilginçtir, İngiliz sansürü altında telgraf yasağı olmasına rağmen Yunan işgali ve iki gün boyunca süren katliam faaliyeti haberi bütün Türkiye'ye bir şimşek hızıyla yayıldı.⁸⁰⁶

ABD Hariciye vesikasında belirtildiğine göre Askerî, sivil ve dinî Yunan makamlarınca kalabalığı teskin etmeye teşebbüs bile edilmedi. Askerlerin geçtiği yerlerde yığılı olan Rum kalabalığı Türk halkının öfkelerini tahrik edecek tavırlar takındılar.⁸⁰⁷ Gayr-ı nizamî meçhul unsur tarafından Yunan işgal birliğine ateş açıldı. Sadece birkaç Yunan askeri öldürüldü fakat bu hadise sivil katliamına, yağmaya, hakarete ve ırzlara tecavüze sebebiyet verdi.⁸⁰⁸ İngiliz mümessil James Morgan, 20 Mayıs'ta tahrir edeceği muhtırasında mühim bir ayrıntıya dikkat çekecektir: *Eğer zayıf müttefik kuvvetleri; askerlik bakımından hiçbir mâna ifade etmeyen istihkâmın bir gün önceki işgali yerine, bu kuvvetler, Vali İzzet'in Calthorpe'a yazdığı ilk mektupta teklif ettiği gibi, polis ve jandarmayı takviyede kullanılmış olsaydı, belki de, bu halin [katliamın, yağmanın] önüne geçmek mümkün olabilirdi.⁸⁰⁹*

İngiliz Harbiye ve Hava Kuvvetleri Nâzırı Winston Churchill: *15 Mayıs 1919 Yunanistan'ın İzmir'i işgali her türlü karşı çıkmamama rağmen gerçekleşti.⁸¹⁰ Yıllar sonra kaleme alacağı ve klasikleşecek eserinde de, Churchill: Akıllı ve ileri görüşlü oldukları, konuşma sanatını da bildikleri için en zor sınavlarda arkadaşlarından üste çıkmış olan Wilson, Lloyd George, Clemenceau ve Venizelos gibi Paris'te ün sahibi devlet adamlarının, böyle telaşlı ve öldürücü bir adım atmaya nasıl kandırılmış olduklarını bugüne kadar anlamış değilim.* diyecektir.⁸¹¹ Bunca meziyet sahibi ve onlarca müşavirin mütalaasına muhatab olan kişilerin müştereken kandırılmaları bizce makul değildir. Üçler Şûrası, Anadolu'da aşırı-milliyetçiliği terviç etmek maksadına binaen bu kararı gayet şuurluca almıştır kanaatindeyiz. Yunan ihrac edilir edilmez (ki aylardır bekleniyordu) silâhlı mukavemetin cereyan edeceğine dair istihbarat raporları

⁸⁰³ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 81.

⁸⁰⁴ Lord Kinross, *Atatürk*, 1966, s. 259; Türk İstiklâl Harbi, 1962, Cilt 2, Kısım 1, s. 46; Aktaran: Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 185, dipnot 142.

⁸⁰⁵ PRO; FO 406/41; Aktaran: Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 57.

⁸⁰⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 81.

⁸⁰⁷ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 80.

⁸⁰⁸ Eyüp Şahin. (2019). *Hasan Tahsin Gerçeği* içinde (s. 282-305). İstanbul: Ketebe. "İzmir limanındaki gemisinden kıyıyı seyreden bir İngiliz deniz subayı, bu sırada rıhtımda su diye inliyen yaralı bir Türk erinin üzerine çömlen Rum kadınının askerin ağzına işediğini görüyordu." Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1977, c. 1, s. 193

⁸⁰⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 80.

⁸¹⁰ Kenan Kırkpınar. (1993). Milli Mücadele Döneminde İngiliz Basını. *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 1(3), s. 169; Aktaran: Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 148.

⁸¹¹ Winston Churchill, *The World Crisis: the Aftermath*, s. 369; Aktaran: Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 129.

gerek İngiliz gerek Fransız resmî mercîlere bildirilmişti. Binaenaleyh diplomatik sahnedeki resmî beyanatlar “gerçek”ten ziyade inanılması istenen “sahte bayrak”lar olabilmektedir.

Bu yürekler acısı olaylar, sadece Yunanlıların disiplinsizliklerinden ve kıskırtıcı ulusal duyguların gemi aزیya almasından değil, aynı zamanda Yunan işgalinin niteliği konusunda Müttefik Devletler'in ikiyüzlü davranmış olmalarından da ileri gelmişti. Amaç gerçekten barışı korumak ve kıyımı önlemekse, işgalin biçimsel olarak değil, gerçekten Müttefik Devletler'ce yapılması gerekirdi.⁸¹²

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan, yıllar sonra kaleme aldığı hatıratında, Müttefiklerce İzmir'in Yunan'a işgal ettirilmesinin sulhu baltaladığını belirtecektir:

Türklerin Müttefiklerle işbirliği yapma konusundaki yeni politikalarına ilk büyük darbe, Barış Konferansında, Yunanlıların, Büyük Güçlerin himayesi altında, İzmir'i işgal etmelerine izin verilmesi şeklindeki talihsiz karar oldu. 15 Mayıs 1919 tarihinde yürürlüğe giren bu karar Türk Hükümetini olduğu kadar Yüksek Komiserliği de şaşırttı. O zaman bile bunun ne kadar tehlikeli olabileceğini gördük. Bu karar, bir protesto fırtınası yarattı. Bu protestolar kısmen delegeler tarafından dile getirildi ve Deedes'le ben bunları kabul etmek durumunda kaldık.⁸¹³

Paris Sulh Konferansının İngiliz murahhas heyeti katib-i sanisi, Thomas Edward Lawrence'nin kuzeni Robert Vansittart, muhtıra kaleme aldı: *Mübâlâğaları bir tarafa bıraksak dahi İzmir'de olup bitenler müthiş şeylerdir. Bu istikbal için kötü bir alâmettir. Aydın vilâyetindeki Türk ekseriyeti hiçbir zaman hor gördüğü bir azınlığın hükmü altında girmez. Yunanlılar sonuna kadar götüremeyecekleri bir vazifeyi üzerlerine aldılar. Onlara cesaret vermekle sırtlarını kırmış oluyoruz.*⁸¹⁴

İzmir'deki İngiliz mümessiller James Morgan ve Ian Smith, vali konağından dışarı çıktıkları vakit çevresini ricacı kalabalık sardı ve aralarından *genç emekli subay* çıkarak İngilizce şunları söyledi:

Büyük bir millet olduğumuzu ve ölmediğimizi size bildirmek istiyorum. Uykuda gibi gözüküyorsak da uğraş içinde bulunuyoruz. İngiltere büyük bir İslâm devletidir ve büyük bir Devlet olduğu için de İzmir'e Yunanlıların girmelerini önleyecek kudrete malikti. Size şunu bildirmek isteriz ki, olsa olsa büyük bir devletin hükmü altında kalabiliriz, ama memleketimizin halihazırda olduğu gibi tasarruf edilmesine tahammül edemeyiz. Ölmedik; bir takım karışıklıklar olacak. Biz ölebiliriz, fakat başkaları da beraber ölecektir.⁸¹⁵

15 Mayıs katliamı hem Avrupa ve ABD matbuatını tedricen Yunan aleyhtarı mevziye sevkedecek hem de Mustafa Kemal'e temel motivasyon kaynağı olacaktır:

Ayrıca, bir alay lüzumsuz keşmekeş ve kan dökülmesine sebep olan ve bütün Anadolu'daki Türk halkı ve aynı zamanda Avrupa ve Amerika halkoyu üzerinde olumsuz etkiler yapıp daha sonraki operasyonlara yol açan 15 Mayıs 1919'daki İzmir çıkarmasındaki büyük basiretsizlik, tamamıyla Yunan Yüksek Komutasının cesaretsizliğine bağlanabilir ki, suç yine Venizelos hükümetine aittir.

İngiliz, Amerikan, Fransız ya da İtalyan, birçok yabancı otoriteler, Yunan ordusunun 1919 Mayıs'ında o şartlar altında İzmir'e çıkmasının hem siyasi hem de askeri bir gaf olduğu düşüncesinde birleşmişlerdir. Bu çıkartma Türk milliyetçiliğinin kıvılcımlarını bir alevle dönüştürmüş, Mustafa Kemal'e şans kapılarını açmıştı.⁸¹⁶

İngilizler Kemal'in milliyetçi emellerinin ve milliyetçi arkadaşlarıyla yaptığı gizli anlaşmanın farkındaydı. Müttefiklerce deruhte edilmiş Osmanlı Harbiye Nezâreti'nde irtibat zâbitliği yapan ve aynı zamanda

⁸¹² Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 135.

⁸¹³ Sir Andrew Ryan, *Sonuncu Dragoman*, 2015, s. 114.

⁸¹⁴ Gotthard Jaeschke, *İngiliz Belgelerinin Işığında Yunanlıların İzmir Çıkartması*, 1968, s. 575. Vansittart, “Arabistanlı” Lawrence ile kuzendir: Robert Vansittart, 1st Baron Vansittart, en.wikipedia.org.

⁸¹⁵ Calthorpe'den İngiliz Hariciye Nezâretine 20 Mayıs 1919 tarihli muhtıra; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 78-79.

⁸¹⁶ Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası*, 1997, s. 34.

İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne'nin istihbarat subayı Yüzbaşı John Godolphin Bennett'e, Mustafa Kemal'e vize vermesi emredildi.⁸¹⁷ Bennett, bu bahis hakkında, ilkin 1962'de neşredeceği ve 2006'de de Türkçeye tercüme edilecek hatıratında şunları kaydedecektir:

Bir gün, istemeden kaderin aracı oldum. 15 Mayıs günü Yunan güçleri İzmir'e girmiş ve beklenmedik bir direnişle karşılaşmıştı. Sultan [Mehmet Vahdettin], Türk ordusunun çatışmadan uzak durmasını garantilemek için Gelibolu kahramanı General Mustafa Kemal yönetiminde bir heyet göndermek üzere, İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği'yle anlaşmıştı. 8 Haziran'da, ilginç bir tesadüf eseri yirmi ikinci doğum günümde bir Türk subay odama gelip, Mustafa Kemal ve heyeti için vize istedi. Listeyi okuduğumda, Türk Ordusu'nun en etkin otuz beş generalinin ve kurmay albayının adını tanıdım. Vizeleri vermek hoşuma gitmedi. Binbaşı van M. her zamanki gibi özel işleriyle meşguldü. Listeyi Merkez Karargâhı'na götürüp talimat istemeye karar verdim. Kurmay subaya, bunun barış heyetinden ziyade savaş heyetine benzediğini söyledim. İngiliz Yüksek Komiserliği olayı görüşene kadar beklemem söylendi. Yaklaşık bir saat sonra çağırıldım; gidip vizeleri vermem söylendi. "Sultan," dediler, "Mustafa Kemal Paşa'ya tamamen güvenmektedir."

Beş hafta sonra Mustafa Kemal Paşa, Sultan tarafından kanun kaçağı ilan edildi. Yunanlılara savaş ilan etmişti ve tam da benim Anadolu'ya göndermem emredilen kurmay subayların yardımıyla Türk ordusundan kalanları toparlamaktaydı. Bu olay benim üst düzey siyasetle ilk buluşmam, aynı zamanda büyüklerin bilgeliğinin yaştığı hayal kırıklığının başlangıcıydı.⁸¹⁸

Mülâkatta çok mühim bir ayrıntıyı görmekteyiz: *Mustafa Kemal İngiliz taraftarı idi. Yani İngilizlere daha nâil idi Almanlardansa. Ben öyle hissettim.*⁸¹⁹ 20 Ekim 1918'de teşkil edilerek⁸²⁰ Harekât-ı Milliye'de İstanbul'dan Anadolu'ya silâh, mühimmat, subay sevk etmiş olan İttihadçı Karakol Cemiyeti'nin kurucularından emekli Yüzbaşı Baha Said'in belirttiğine göre Yüzbaşı Bennett, Robert "Rahib" Frew ile irtibat hâlindeydi:

Papas Frew, İngiliz Entelijans Servisi'nin İstanbul Şefi idi. Aynı zamanda Kaptan Bennett'le temas ederdi. Bütün İngiliz şifreleri bu adamın elindeydi. Bilhassa Ferid Paşa Hükûmeti ile yapılan konuşmaları bundan öğrenmek mümkündür. Ferid Paşa ile İngilizlerin düşüncelerini öğrenmek için Papas Frew'nun sempatisini kazanmak için Lâmi, Küçük Kemâl'in (İzmir'de Moralizade Halil Bey'le çalışır) çabalarıyla te'min edilmiştir. Papas Frew'nun şifrelerini çalarak çözenin Karakol Cemiyeti'ne hizmet eden Lâmi olduğu söyleniyorsa da, bunun Küçük Kemâl olması ihtimali daha kuvvetlidir. Bunu, Ali Rıza Bey'le çalışan Mehmed Ali Donuker'den öğrenmek mümkün olabilir.

Ali Rıza Bey, Papas Frew'nun gizli haberlerini her zaman Genel Merkez'e getirir ve ona göre işlem yapılırdı. Meselâ, Bedir Hanlılardan Cemil Paşazâdelerden Celâdet ve Kâmuran Âli, Diyarbakır'da isyana kalkacakları zaman, burada Ferid Paşa'dan tâlimat almışlardı. Bunun ne zaman olacağını Karakol Teşkilâtı Frew'nun dosyasından öğrenmiş ve doğrudan doğruya Mustafa Kemâl Paşa'ya haber vermiş ve gerekli tedbir alınmışdır.

Ferid Paşa Hükûmeti'nin Elâzığ Vâlisi Kayserili Ali Galib'e Sivas Kongresi'ni bastırmak için verdiği emir ve tâlimat yine bu kanaldan haber alınmış ve şifre ile Mustafa Kemâl Paşa'ya bildirilmiştir. Bunun üzerinedir ki,

⁸¹⁷ Edward J. Erickson, *The Turkish War of Independence*, 2021, p. 32-33.

⁸¹⁸ John Godolphin Bennett. (2006). *Tanık: Bir Arayışın Hikâyesi* (Ç. Öztekin, çev.) (e-kitap) içinde (s. 28). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. "John Godolphin Bennett, İstanbul'u ziyaretlerinden birinde, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına Samsun'a gidebilmeleri için gereken vizeyi vermesinden 53 sene sonra, 2 Eylül 1972'de Üsküdar'da, Sultantepe'deki Özbekler Tekkesi'nde gazeteci Nezih Uzel ve arkadaşlarına Türkçe olarak verdiği mülâkatta gerçi aradan uzun seneler geçmiş olduğu için bazı tarihleri karıştıracak ama temel teşkil eden ayrıntıları hatâsız şekilde nakledecek.." Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, 2019, s. 84.

⁸¹⁹ Ması İsam. (2019, Kasım 15). *Yüzbaşı Bennett ses kaydı - Nezih Uzel* [Vidyo] içinde (dk. 2:00-2:04), [YouTube](#). Bu cümlelerin hatırat ve mülâkâtın bir kısmını iktibas eden çalışmalarda yer verilmemesi dikkat çekicidir.

⁸²⁰ Betül Aslan. (2004). Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma. *Atatürk Dergisi*, 4(1), s. 32.

Gazi Mustafa Kemâl Paşa'dan aldığı emirle Malatya civarındaki Alay Komutanı İlyas Paşa, Ali Galib ve Cemil Paşa kuvvetlerini dağıtmıştır.⁸²¹

İngilizlerin Mustafa Kemal aleyhine cereyan edecek bir Kürd hareketine Robert Frew kanalıyla mani olması dikkati celbeden bir husustur. Belirtildiğine göre *Kürdler Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmak istedi. İngiliz askerî gizli servisi tarafından bu suikast teşebbüsü engellendi.*⁸²² Mustafa Kemal ise şifreli telgrafların *bittesadûf* ele geçirildiğini ifade edecektir.⁸²³

Doktor Cemil Şerif (Baydur) Bey'in Muğla'daki Koca Han'da irad ettiği nutkun dikkat çekici bir kısmı:

Anafarta ve Cenup Orduları kahramanı ve yıkılan İttihatçı'ların ve bilhassa Enver Paşa'nın hatalı hareketlerine karşı çok kuvvetli mücadelelerde bulunan ve Orduda büyük bir sevgi ve itimat telkin eden Mustafa Kemal de Anadolu'ya geçmiştir. Maksudı esasen yer yer başlayan Milli Müdafaa ruhunu ve kuvvetlerini tanzim ve idare etmek ve teşkilâtlandırmaktır. Münhasıran bu işler için Ordu Müfettişliği ünvanıyla Erzurum'a gitmiştir. İcabederse Paşalık apoletini atıp Milli Mücadele'nin başına geçecektir ve mutlaka muvaffak olacaktır.⁸²⁴

Moralizade Halit, İngiliz istihbarat subayı Yüzbaşı Whittall sayesinde muhafaza edildi ve İstanbul'a kaçması temin edildi:

İşgal günü ben saklanmışım. Ağabeyim Halit işgalciler tarafından yakalanmış ve işgalciler tarafından yakalanmış ve yüzlerce sivil arasında itilip kakılarak ve birçoğu şehit edilerek Kordonboyu'nda Punta'ya sürülenler arasında yolda dostumuz İsveç Fahrî Konsolosu Henrick Vande Zee tarafından kurtarılmış ve küçük kardeşim Rifat'ın İngilizce hocası Rose'un delâletiyle, İngiliz müdürünün himmeti ile İzmir Gaz Şirketi Fabrikası'na misafir edilmiştir. Ağabeyim İzmir'de bulunan İngiliz Intelijans servisinde görevli dostumuz Arthur Whittall tarafından beş gün sonra itikâfğâhından kaçırılıp Fransızların mıntıkası olarak kabul edilen İzmir-Kasaba demiryolunun Basmahane istasyonundan trenle İstanbul yoluna kaçırılmıştır.⁸²⁵

Moralizade Nail de İngiliz istihbaratı ile irtibatlıydı:

Bana İngiliz Karargâhında haber Ab..., İngiliz Üssü Bahri kumandanı, hovardalık arkadaşım Colonel Johnson olup bitenleri öğrenmek yönünden faydalı oluyordu.

Beni İngilizlerle falan gören bir arkadaş, Kurtuluşa İzmirde gördüğünde "Seni Yüzelliliklerden Sait Mollanın (İngiliz Muhipler Cemiyeti) Azası sanır, ve nefretle karşılardım" demişti.⁸²⁶

⁸²¹ Fethî Tevetoğlu. (1988). *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar* içinde (s. 15-16). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

⁸²² Nihat Karademir, *İngiltere'nin Kürt Politikası (1918-1932)*, 2019, s. 561; Aktaran: Said Alpsoy, *Atatürk'ün İngiltere Sevgisi*, 2022, dk. 13:30.

⁸²³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt 1, s. 17. Heyet-i Temsiliye Erkân-ı Harbi Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey, 15'inci Kolordu Erkân-ı Harbi Miralay Kâzım (Dirik) Bey'e gönderdiği telgrafta demektedir ki Kâzım Karabekir "Paşa hazretlerinin tebligatı malûm olmuş telgrafhanelerin işgali suretile suretleri maruz şifreli muhaberat yakalanmıştı." Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 222. Ayrıca, Sivas'ı kontrol eden Mustafa Kemal ve ekibinin tevkif edilmesi gibi fevkalâde zor ve mahrem bir vazife hakkında Sivas telgraf hattından "şifreli" haberleşmek oldukça düşündürücüdür: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1994, c. 2, s. 83. Canik Mutasarrıfı Hamid Bey: "Dahiliye Nazırı Adil Bey'in budalalığı fiiliyata intikal fırsatı verdi. Dahiliye Nazırı Adil Bey'in hepimizde bulunan şifre anahtarı ile Elazığ Valisi Galip Bey'i Sivas üzerine yürütmeye kalkması başka suretle tavsif edilemez." Halit Eken, *Kapancızâde Hamit Bey*, 2008, s. 547-548. Adil Bey elbette budala değil, "câsus şebekesi arasında", "Kuvâ-yı Milliye'nin en harâretli hâdiminden" idi. İleri, 10 Teşrin-i evvel 1335-1919, Numero 629, *Âdil Beğefendi*, s. 4.

⁸²⁴ Hilmi Şerif Baydur'dan temin edilen Cemil Şerif Baydur'un şahsî arşivi; Aktaran: Ünal Türkes. (1973). *Kurtuluş Savaşında Muğla* içinde (s. 19-20). İstanbul: Yelken Matbaası.

⁸²⁵ Nail Morali, *Mütarekede İzmir Olayları*, 1973, s. 57-58.

⁸²⁶ Nail Morali, *Mütarekede İzmir: Önceleri ve Sonraları*, 1976, s. 152. Aynı zamanda masondu: "İzmir Müdafai Hukuk Cemiyetinin İstanbulda Mümessilliğini yaparken İtilâf Devletleri ricâli ile temaslarımda yararlı olur, diye MASON LOCASI'na kaydımı istediler. Cabucak merasimi yapıldı, ve sür'atle derecem de yükseltildi." (Morali,

Fevkalâde mühimdir ki Kâzım Karabekir, İzmir'in Yunan'a işgal ettirilmesi ve İtilâf Devletleri müdahalelerinin İstanbul ile Anadolu arasındaki irtibatı kopardığını ifade edecektir:

İşte, İzmirin işgaliyle yekpare bir millet vücade geldiğini gören düşmanlarımız kısa bir propaganda ile padişahı da İstanbul hükümetini de ebedî olarak millettten ayırdı ve 1335 senesi millî birlik husulü için büyük fedakârlıklara ve vatandaş kanı dökmeğe bizleri mecbur etti.⁸²⁷

Mustafa Kemal'in harb karargâhı maiyetindeki erkân, ümerâ ve zâbitân (23 kişi); efradı (25 kişi); 3'üncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet (Bele) ve 6 adet binek hayvanı için 4 müstakil evrakla İngilizlerden ayrı ayrı vize alındı.⁸²⁸

Anadolu mübadili Yunan yazar Dido Sotiriyu: *Yunan askeri İzmir'e ayak bastığı andan itibaren sadece Türklerin değil, aynı zamanda İtalyanların şüphe ve engeline, en sonunda da İngilizlerin çarkı felek oyununa maruz kalmıştır.*⁸²⁹

Beykoz'da mukim 1'inci Ordu Müfettişi Mustafa Fevzi'nin (Çakmak) günlük kaydı: *Daireye geldim. Cevat Paşa işe başladı. İzmir'i İngilizler Yunanlılara teslim etti. Tebdîl-i havâ için, istida ettim. (Ben, Cevat, Mustafa Kemal) üçümüz Anadolu'da mukavemete karar verdik.*⁸³⁰

15 Mayıs'ı 16 Mayıs'a bağlayan cum'a gecesi, *Leyle-i Berat* (Berat Kandili).⁸³¹

Akşamleyin, Sadrazam Damad Ferid Paşa, İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Amiral Webb'e nota verdi. Sadrazam, *İzmir valisinden aldığı çeşitli haberlerden* anlıyor ki Webb'in 14 Mayıs tarihli notasında *bildirilen işgal biçimi değişmiş vaziyettedir. Calthorpe, Yunan askerinin kente gireceğini haber vermiştir. Fakat Osmanlı hükümeti, o bölgedeki durumun hiçbir biçimde böyle bir tedbiri haklı kılmadığını* ifade eder. *İki aydır asker sayısının artırılması için hükümetin üst üste yaptığı haklı talepler kabul edilmiş olsaydı, bu vilayetdeki sükûn çoktan tam olacaktı. Eski yurttaşların Osmanlı egemenliğinden koptuktan sonra, yüzyıllarca kendilerine yapılan muamelenin tersine, nasıl Türk ulusal varlığını her yönüyle yok ettiklerini bildikleri için, Osmanlılar Yunan işgaline tepki göstermektedir.*⁸³²

16 Mayıs 1919 arifesi. Yunan istihbaratı, Anadolu'ya gönderilmesi hâlinde Mustafa Kemal'in direniş başlatacağını İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General Milne'ye bildirdi. Lâkin General Milne, Mustafa Kemal'i tutuklatmadı:

Yunanlı yazar Hristos Angelomati'nin, Yunan Generali, Dimitri Vakka'nın "O Venizelos, Polemikos İğetis" (Savaş Önderi Venizelos) başlıklı Yunanca yapıtından aktarmış olduğuna göre, 'Mustafa Kemal, İtalyan öğelerinin de yardımıyla, Anadolu'da direniş başlatmak üzere İstanbul'dan Samsun'a hareket edeceği günlerde, Yunan istihbarat servisi bunu haber almış ve İstanbul'daki Yunan askeri kurulu şefi Albay Yeoryios Katethakis bu konuyu İngiliz işgal gücü Başkomutanı General George Milne'nin dikkatine sunarak onun tutuklanmasını istemişti. General Milne bu görüşe katılmamış, ama şu yorumda bulunmuştu: "Bırakınız, gitsin; daha iyi olur. Böylece, tüm Türk direnişini kökünden temizleme fırsatını sağlamış oluruz".⁸³³

İstanbul'da "müttefiklerin de desteğiyle" doğu illerine askeri müfettiş olarak atanmıştır. (...) Mustafa Kemal Paşa İstanbul'u terk edip direniş mücadelesini üstlenmeye karar verdiğinde, Yunan askeri birimleri bunu

1976, s. 136). Nitekim Sıhhiye Müdürü arkadaşı Doktor Şükrü (Şenozan), üst düzey bir masondur (Moralı, 1976, s. 84).

⁸²⁷ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 39.

⁸²⁸ Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, 2019, s. 198-207.

⁸²⁹ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 177.

⁸³⁰ Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, 2021, c. 2, s. 650.

⁸³¹ Vakıf, 16 Mayıs 1335-1919, Numero 557, *Dâhilî Şu'ûn: Leyle-i Berat*, s. 1, sütun 6.

⁸³² Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 279.

⁸³³ Salâhi R. Sonyel. (2010). *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı* içinde (s. 30-31). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

öğrenmişlerdi. İstanbul'daki Yunan heyetinin lideri, Albay Yorgos Katehakis'ti. Katehakis sahip olduğu bilgileri General Miln'e iletmış ve Mustafa Kemal'in göz altına alınmasını istemişti. Ancak İngiliz general bunu kabul etmemiş ve "Bırakın gitsin. Daha iyi. Bu şekilde Türk direnişini tamamen temizleme şansına sahip oluruz" demişti. Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında, şehri işgal altında bulunduran İngilizler tarafından hiç rahatsız edilmemişti.⁸³⁴

Yunanistan'ın eski Büyükelçilerinden Konstantinos Sakellaropulu, Mondros Mütarekesini müteakib bir-iki ay içerisinde Teşkilât-ı Milliye hareketinin başlatıldığını belirterek demiştir ki: *Osmanlı İmparatorluğu hükümeti, Mustafa Kemal'i askeri müfettiş olarak Küçük Asya'ya göndermek kararını alınca, inanıldığı gibi, rahat oturmayan bir Generali İstanbul'dan uzaklaştırmak istememiştir. Bu hükümetin amacı Kemal'in örgütleyici yeteneklerinden Anadolu'da yararlanarak; barış görüşmeleri sırasında Bağlaşıklar üzerinde baskı kullanmak ve Türklerin sert bulacağı barış koşullarına karşı davranmaya hazır olacak silahlı güçleri kurdurmaktır.*⁸³⁵

Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesi için gönderildiği sıralarda Müttefikler, Türk birliklerinin silahsızlandırılmasını hızlandırmak için Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya gönderdiler. Bu çok büyük bir gaftı, çünkü bu, Kemal'e olayların tüm yönünü değiştirecek olan Türk Milliyetçi hareketini örgütleme fırsatı verdi.⁸³⁶

Bir yazarın belirttiğine göre Mustafa Kemal Anadolu'ya görevle gönderildiği zaman, 1919 Mayıs ayında, İstanbul'dan ayrılmadan önce işgalci Büyük Britanya Yüksek Komiseri'ni ziyaret etmesi son derece düşündürücüdür.⁸³⁷

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ordusu mensubu bir bahriye yüzbaşı ve ABD'nin İstanbul'daki Fevkalâde Komiseri Amiral Bristol'a bağlı bahriye istihbarat dairesi şefi Robert Steed Dunn⁸³⁸ *Mustafa Kemal'i İngilizler gönderdi* diye yazacaktır.⁸³⁹ Nitekim fevkalâde salâhiyetlerle donatılan 9'uncu Ordu Kıtâtı Müfettişliğinin kuruluşuna İngilizler sebep olmuşlardı.⁸⁴⁰

İngilizler, istihbar edilen isyanı bastırmak için Mustafa Kemal'i Sivas'a göndermişti. Payitahtta başlatılan Millîcilik hareketinin başına geçme fırsatını Mustafa Kemal en iyi şekilde değerlendirdi. Böylece, İngilizler Kemalist hareketi yarattı.⁸⁴¹

"Yeni Sabah"ta Rızâ Tevfik'in hâtıralarında dikkate şâyan parçalar var. Dün Dâmad Ferid'in şu sözleri yazılmıştı: "Mustafa Kemâl Paşa'yı müfettiş olarak tâyin etmemizi isteyen İngilizlerdi. Şimdi de geri almamızda ısrâr ediyorlar." Merhum Karabekir, bana bir gün Mustafa Kemâl'in İngilizlerle anlaşarak Millî Mücâdele'ye girdiğini, İngilizlerin Ruslara karşı Türkiye'den daha iyi bir mukâvemet cephesi kuramayacaklarını anladıklarını söylemişti.⁸⁴²

Meclis-i Vükelâ içtimasında Rıza Tevfik (Bölükbaşı) Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesine şu sözlerle itiraz etmiştir: *Bu paşayı, Anadolu'ya göndermekle yanlış iş yapıyorsunuz! Ben onu tanıdım ve ruhunu okudum. Onu İstanbul'da tutup, ittihatçıları temizlemek, daha akıllı iştir. Anadolu*

⁸³⁴ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı*, 2010, s. 212.

⁸³⁵ Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, 2010, s. 31.

⁸³⁶ Edward Hale Bierstadt. (1924). *The Great Betrayal: A Survey of the Near East Problem* (p. 115-116). New York: Robert M. McBride & Company.

⁸³⁷ Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, 2006, s. 923. Yalçın Küçük, bu kritik rivayeti herhangi bir kaynağa dayandırmıyor. Küçük, tarih usûlüne sıkı sıkıya riayetkar kalamadığı ve de siyasî tarihçi olmadığı vechile, atıf göstermediği ve ferd kaldığı tüm hususatta ihtiyatla yaklaşılması gereken bir iktisad tarihçisidir.

⁸³⁸ Heath W. Lowry. (1985). Richard G. Hovannisian on Lieutenant Robert Steed Dunn. *Belleten*, 49(194), s. 336.

⁸³⁹ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 60.

⁸⁴⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar*, 2000, s. 81.

⁸⁴¹ Robert S. Dunn. (1956). *World Alive: A Personal Story* (p. 311). United States of America, New York: Crown Publishers.

⁸⁴² Samet Ağaoğlu. (1992). *Siyasî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu* (C. Koçak, haz.) içinde (s. 219). İstanbul: İletişim Yayınları.

*operasyonunu da başarı ile yapar. Ama bu, ilk fırsatta isyan bayrağını açmak ve kendi kafasındaki modeli uygulamak doğrultusunda olacaktır.*⁸⁴³

Artık 1918'in ortalarına gelinmişti ve ittifak devletlerinin savaşı kazanamayacağını anlayan Mustafa Kemal, Sultana telgraf çekerek kendisini Türkiye'nin yapacağı özel bir barış antlaşması için görevlendirmesini önerdi. Enver Paşa'nın görevden alınmasını ve Harbiye Nazırı olarak kendisinin atanmasını da talep ediyordu. Ancak Enver, onun oyununu fark ederek Sultanla görüşmesine izin vermedi ve tutuklamakla tehdit etti. Bundan dolayı, artık İstanbul'a gelmiş bulunan Mustafa Kemal, arzu ve hayal ettiğinin tam tersi bir göreve, ittifak devletleri nezdinde olağanüstü yetkili komiserliğe atandı. Bu görev ona öncelikle parlak bir maiyet, büyük bir gelir ve kullanma yetkisi veriyordu.⁸⁴⁴

Dahası bu görevi almada İngiliz isteği de rol oynamıştı. İstanbul yöneticileri Anadolu'daki düzensizliğe çözüm yolu aradıklarından İngilizlerle birlikte M. Kemal'in görevlendirilmesi konusunda anlaşmışlardı.⁸⁴⁵

Böylece Mustafa Kemal, padişahlık hükümetinin güvenilir adamı ve işgal kuvvetlerinin resmî görevlisi sıfatıyla Anadolu'ya gidiyordu. Ordu müfettişliği görevinin dışında, ayrıca doğu illerinin genel valiliği yetkilerini de almıştı.⁸⁴⁶

Ne gariptir ki İngiliz Hariciye Nezâreti *dosyalarında Mustafa Kemal'in tayini hakkında* İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Calthorpe'un herhangi bir *raporu* yoktur.⁸⁴⁷ Bu dikkat çekici hadise, arşivde bir çeşit bayram temizliği yapıldığını düşündürmektedir. Örneğin, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in Genel Sekreterliğini yapacak olan Tevîk Bıyıklıoğlu dahi hayretini izhar etmiştir:

Mustafa Kemal Paşa'ya bu kadar geniş salâhiyetler veren tarihi talimatın (6 Mayıs 1919 tarihli), ordu ve memleket üzerindeki sıkı işgal kontrolüne rağmen nasıl hazırlanıp kabul olunduğu da gerçekten aydınlanması gereken bir muammadır.⁸⁴⁸

Wyndham Deedes biyografisindeki ilginç iki paragraf; İngiltere, İtalya, Padişah, Sadaret, İttihadçılar ve Mustafa Kemal fâillerinin çetrefil ilişkiler ağını, entrikalarını temsil edebilir kanaatindeyiz:

Deedes bir an için kaderinin saçağına dokundu. İtilâf Encümeni, Mustafa Kemal'in İstanbul'daki Türk Hükûmeti'ne rağmen Yunanistan ve İtalya iddialarına karşı çıkmak, Türkleri bir araya getirmek için Anadolu'ya gideceği bilgisini almıştı. Ve Deedes, gece yarısı Cemal Ferit Paşa'yı ikaz için aceleyle Bâb-ı Âlî'ye gönderildi. Lâkin Deedes konuştuğu vakit ihtiyar adam koltuğuna sırtını yasladı, parmak uçlarını birbirine kavuşturdu ve ahestece dedi ki: "Çok geç kaldınız, Ekselans; kuş uçtu!"

Tam o saat Mustafa Kemal Boğaz'ı geçti ve 19 Mayıs 1919'da Samsun'a, Deedes'in Miralay Hüseyin Bey ve "Jumbo (Azman)" ile 1913'teki seferinde karaya çıktığı aynı limana ayak bastı. Mustafa Kemal; Atatürk, halkının Babası ve Önderi olarak dönene kadar bir daha İstanbul'a dönmedi."⁸⁴⁹

⁸⁴³ Çelik Gülersoy, "Biraz da ben konuşayım". *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1995, s. 2.

⁸⁴⁴ Öztürk Emiroğlu & Agnieszka Zastawna. (2012). *Polonya Basınında Atatürk ve Türkiye (1919-1938)* (Ö. A. Süer, çev.) içinde (s. 22). Ankara: Tiydem Yayınları.

⁸⁴⁵ Naşit H. Uluğ, *Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, s. 33; Aktaran: Baki Öz, *Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İç Yüzü*, 2000, c. 1, s. 28.

⁸⁴⁶ Dagobert Von Mikusch, *Gâzi Mustafa Kemal*, 2000, c. 3, s. 28. "Verilen belgenin, Mustafa Kemal'i geniş bir sorumluluk alanında, bir ordu müfettişinin ötesinde, olağanüstü yetkilere sahip bir *genel vali* haline getireceği şüphesizdir." Şükrü Hanioglu, *Atatürk*, 2023, s. 286. Nisan-Mayıs 1919'da Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reis-i Sâni'si Manastırlı Kâzım'ın (Dirik) naklettiğine göre Harbiye Nâzırı Şakir Paşa, fevkalâde salâhiyetlerin verildiği 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğini "bütün Anadolu'ya sahibi nüfuz bir müfettişlik" tavsif etmiştir: Yılmaz Çetiner, "Bahriye Nazırı Avni Paşa'nın kızı anlatıyor, *Milliyet*, 25 Temmuz 2000, s. 4.

⁸⁴⁷ Gotthard Jaeschke. (1968). Mustafa Kemal'i Alıp Götürmek İsteyenler. *Belleten*, 32(128), s. 501.

⁸⁴⁸ Tevfik Bıyıklıoğlu. (1959). *Atatürk Anadolu'da* içinde (s. 42). Ankara; Aktaran: Gotthard Jaeschke, *Mustafa Kemal'i Alıp Götürmek İsteyenler*, 1968, s. 501

⁸⁴⁹ John Presland, *Deedes Bey*, 1942, p. 309.

İngiliz Fevkalâde Komiseri Amiral Calthorpe'den Hariciye Nâzırı Curzon'a muhtıra: *Bazı ordu subaylarının Yunanlara karşı mukavemet teşkilâtlandırmak üzere İstanbul'dan ayrıldığını kesin olarak öğrendim. Bu akım o kadar tabîî ve umumî görünüyor ki bunu durdurmaya çalışmak faydasızdır.*⁸⁵⁰

Belki de İngilizlerin desteğiyle askeri bir yönetici olarak Anadolu'ya dönüp, Ermenilere ve Yunanlılara toprak verilmesini önlemek için çalışmayı düşünmüştür.⁸⁵¹

Ekim 1918'den Mayıs 1919'a kadarki zaman dilimini hulasa edecek olursak: İngilizlerle münferid sulh taraftarı olan Mustafa Kemal grubu, Filistin Cephesi'nde uğradıkları müthiş hezimete rağmen, destekledikleri Ahmed İzzet Paşa'nın yeni kabinesinde Dahiliye ve Bahriye nezaretlerini deruhte etmiş ve Mondros Mütarekenamesini imza etmişlerdir. Limni adasından Payitaht'a gelen Bahriye Nazırı Rauf, İstanbul matbuatına beyanatında, Hilâfet Merkezi İstanbul'un işgal edilmeyeceği hususunda teminat vermiş, "devletin istiklâli" ve "saltanâtın hukûku"nun kurtarıldığını iddia etmiştir. Fakat Yunan filosunun da dahil olduğu Müttefik donanması başşehir İstanbul'u işgal etmiş ve yine büyük bir hezimete uğranılmıştır. İşgaller bir süre daha devam etmiştir. Görünen o ki İngilizler, Mustafa Kemal grubunu Enver grubuna karşı kullanmış; ordu disiplini bozulmuştur. Filistin Cephesi'ndeki ağır mağlubiyet, hem mütarekenin hem müstakbel sulhun şartlarını ağırlaştırmıştır. İngilizler kullanmış ve bir kenara atmıştır. Aynı Rauf, Mustafa Kemal'le birlikte bu sefer işgal İstanbul'unda komite teşkil etmiş ama İngilizler tarafından tutuklanmamışlardır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkilisi, Rauf'un tutuklanmamasının sebebi olarak ihtimal Mondros Mütarekesini imza etmiş olmasıdır diyecektir.

Eldeki verilere göre mütareke sonrası işgalin devam etmesi üzerine iktidardan düşen Mustafa Kemal grubu İngilizlerin gözünden de düşmüş ve bu devrede hem Fransızlarla hem İtalyanlarla temas kurmuştur. Fakat İtalyan Fevkalâde Komiseri Carlo Sforza Mustafa Kemal grubuna teveccüh etmiştir. *Ay Yıldız Cemiyeti* namıyla teşkil edilen bir komite, kuvvetle muhtemel Sforza'nın evinde içtima etmiş, hükümet darbesi ve Vahideddin Hân'ın öldürülmesi müzakere edilmiştir. İsmail Canbolad taraftar olmamış, vazgeçilmiştir. Öyle ki Sforza, Mustafa Kemal'in evini koruma altına almıştır. Ferid Paşa'nın siyasî entrika çeviren Mustafa Kemal'i Malta'ya sürdürmek istemesi, bizce, bu komite faaliyetlerinin şuyû bulmasıyla alakalıdır. Sonra Şişli'deki dairesinde faaliyetlerine devam eden Mustafa Kemal, John Godolphin Bennett tarafından sık sık ziyaret edilir, tazelenen ilişkilerde yeni bir perde açılır. İngiliz kontrolündeki İstanbul'da Mustafa Kemal grubu, Bâb-ı Âlî'nin askerî nezâretlerinde yapılanır ve Anadolu'daki Teşkilât-ı Milliye'ye dahil olur. Mustafa Kemal grubunun Enver karşıtı ve milliyet esasına dayanan yeni bir müstakil devlet taraftarlığı hususiyetleri, Türkiye'deki İttihadçıları ve meşrutiyet rejimini tasfiye etmek isteyen İngilizler ile tabîî bir müttefik durumuna getirmiştir denilebilir. Mütareke sonrası devrede Mustafa Kemal'in İngiliz İşgal Kuvvetleri Karargâhı Pera Palas'a yerleşerek İngiliz Askerî İstihbaratı'yla temas kurup valilik talep etmesi (Kasım 1918) ile Şark Vilayetlerine askerî vali tayin edilmesi (Mayıs 1919) arasında anlamlı ilişki vardır. Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâreti'nde İngiliz İşgal Kuvvetleri irtibat zabiti olarak görev yapan, İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General Milne'nin istihbarat yüzbaşısı John Godolphin Bennett ile Mustafa Kemal arasında yoğun bir görüşme trafiği vuku bulur. Dikkat edilirse mezkûr mülakatlarda, İngiltere'nin *Kafkas Seddi* stratejisine muvafık olarak Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya tehdidini izale edecek önerilerde bulunduğu görülecektir. 9'uncu Ordu Kıtaatı Umum Müfettişliğinin yetki mıntıkaları, Sovyet Rusya tabîî yayılım alanlarıdır. 9'uncu Ordu Kıtaatı Umum Müfettişi Mustafa Kemal, Haziran 1919'da Havza'da Sovyet yetkili(ler)le mahrem görüşecek ve Türkiye üzerindeki bazı Bolşevik emellerine muttali olacaktır. Fakat Rusya içsavaşında Bolşeviklerin Çarlık yanlılarını mağlub etmesi hadısı çetrefilleştirecektir. Her ne kadar Bolşeviklik 1919-1922 Anadolu'suna sirayet etse hatta kurulmakta olan millî devlette Sovyet Rusya güdümü vâki olsa da, Mustafa Kemal, Müttefiklerden temin ettiği destek sayesinde hem komünist liderleri tasfiye hem de

⁸⁵⁰ Cengiz Yazzoğlu, *Osmanlı'nın Tasfiyesi*, 2016, c. 2, s. 168.

⁸⁵¹ Andrew Mango, *Atatürk*, 2000, s. 199.

muavazaa bir komünist fırka ihdas ederek Bolşevik hareketi nisbeten kontrol altına alacak, Lozan'da Batıcı modern devlet taahhüdü verecek ve taahhüdü yerine getirecektir.

Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilişi meselesini eldeki veriler çerçevesinde toparlayacak olursak, bizce, en müessir âmilleri aşağıda zikredilmiştir. Mustafa Kemal'in faydacı, Frenkce tabirle *pragmatist* karakteri nazar-ı dikkate alındığı takdirde de müteferrik gizli ajandaların birbirini nakzetmediği teslim edilecektir:

- 1) Mustafa Kemal grubu işsiz erkân-ı harbleri ve zabitleri bünyesine dahil ederek iktidara gelmek için İstanbul'da darbeci faaliyetlere teşebbüs etmiş fakat muvaffak olamamış, hükûmet kurmak veya kabineye girmek muhal olmuştur. Tabiatıyla ve bilhassa sivil (gayr-ı askerî) bazı devlet ricali çevrelerinde Mustafa Kemal grubunun İstanbul'dan ihrac edilmesi düşüncesi zuhur ve tahkim etmiştir. Örneğin Hürriyet ve İtilâf Fırkası (HİF) mensubu ulema nazarında Mustafa Kemal Bahriye Nâzırı Ahmed Cemal kliğine mensub bir İttihadçı idi binaenaleyh HİF destekli yeni kabinede Harbiye Nâzırı olması tavsiye edilen Mustafa Kemal, reddedilmişti. Merkez Kumandanlık talebi de menfî karşılanmıştı. *Nefy* taraftarı mezkûr rical, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilişini destekleyen cenah arasında yerini almıştır. Nitekim Fevzi Çakmak, Şark'a tayin edilen kumandanların tasfiye edildiğini Mustafa Kemal'e bildirmişti.
- 2) Enver karşıtı İttihadçı Mustafa Kemal, İttihadçı liderler Mehmed Talat ve Ahmed Cemal tavassutunda İttihadçı bakayası teşkilatla temas kurmuş ve mutabakata varmıştır çünkü İttihadçılık Anadolu'da mühim derecede hâlâ güçlüydü. Anadolu'ya intikal etmeden evvel stratejik olarak İttihadçılar için kendisinin bir tehlike olmadığını dahası işbirliği yapmayı onlara kabul ettirmesi lâzımdı. Karakol Cemiyeti lideri Kara Vasıf'ın Sivas Kongresine gelerek Talat'ın başkumandan olarak Mustafa Kemal'i tayin ettiğini bildirmesi, işbirliğinin esaslı bir delilidir. Lakin bu teşrik-i mesai, zimnen yürütülmekteydi zira Memalik-i Osmaniye'de İttihadçı avı revaçtaydı. Mamafih Ermeni tehciri meselesinden aranan bakiyyetü's-suyuftan başsız kalmış alt tabakaya kadar birçok İttihadçı, Mustafa Kemal'in etrafında toplanacak ve Kemalist bir tabakaya dönüşecektir. Mustafa Kemal, muvakkat müttefiki İttihadçı liderleri ise, nihayetinde tasfiye edecektir.
- 3) İttihadçı aleyhtarı olduğunu Saray'a ve Bâb-ı Âlî'ye kabul ettiren Mustafa Kemal, Anadolu'da *şûrâ (sovyet)* şeklinde teşkilatlanmış İttihadçıların tasfiyesi ve bilakis Saray ile Bâb-ı Âlî idaresinde kuvvet teşekkülüyle zararları asgarîye indirilmiş bir sulhun teessüsü için Vahideddin Hân ve Damad Ferid Paşa nezdinde fırsat telakki edilmiştir; Yunan İzmir'e çıkmasını müteakib günde, Kur'ân-ı Kerîm'e el bastırmak suretiyle yemin ettirilerek Halife-Hünkârâ sadık olması ve ihtilâlciliğinin de sadece İttihadçılara ve işgalcilere yönelik olması hususlarında Mustafa Kemal'den teminat alınmıştır. Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresinde işaret edeceği *esrar*, bizce, bu hafî ajandayı muhtevîdir. Fakat Mustafa Kemal, bu yeminine sadık kalmayacaktır.⁸⁵²

⁸⁵² Vahideddin Hân ve Sadrazam Damad Ferid Paşa, gizli vazifeye muvafık olarak, kâğıt üzerinde 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği görüntüsü zımında *genel vali* salâhiyetlerini Mustafa Kemal'e tevdi etmişlerdir. Bu tanzif, örneğin devrin Maliye Nâzırı Hüseyin Tevfik'in (Biren) hayretini mucib olmuştur. Biren, "bir ordu müfettişine bu kadar selâhiyet verilmek istenmesinin sebebini anlayamadığı"nı, mezkûr salâhiyetlere nazaran Mustafa Kemal'in "memuriyetine daha münasip bir unvan" verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Biren'in itirazına cevaben Sadrazam Ferid Paşa "Zat-ı Şahanenin arzu ve irade buyurdukları şekil budur" demiştir: Şükrü Hanioglu, *Atatürk*, 2023, s. 286, dipnot 75. Yıldız Sarayı'ndaki şûrâda Kırmızı Ahmed Tevfik (Okday), Ahmed İzzet (Furgaç), Ömer Yâver paşalar ve Miralay Naci (Eldeniz), söz konusu salâhiyetleri "aşırı" bulmuşlar ve çekincelerini izhar etmişlerdir. Başka bir vesikada, Mustafa Kemal'in *Zat-ı hazreti padişahinin şahsî nüfuzu ve kat'i arzusuyla* tayin olunduğu belirtilmektedir: Büyük Cihad, 3 Ağustos 1951, Sayı 21; Aktaran: Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, 2000, s. 82-83. *Komintern Doğu Bölümü Yürütme Komitesinin* 1 Ocak 1922 tarihli "Türkiye'deki Ekonomik ve Siyasi Durum Özeti" serlevhâli muhtırası: "Mustafa Kemal İstanbul'daki İngiliz yanlısı yönetim tarafından Anadolu'ya, yeni başlayan ve 1919 baharı sonlarında Bâbiâli'nin otoritesini

- 4) Şakir, Şevket Turgut, Fevzi Çakmak, Cevad Çobanlı, Cemal Mersinli gibi İttihadçı rüesayla mesafeli paşalar Damad Ferid Paşa kabinesine Harbiye Nâzırı ve Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi tayin edilmişler, bu devrede hem mezkûr nezaretlere hem 3 müfettişlik mıntikasına taksim edilen Anadolu'ya birçok hücreden müteşekkil Teşkilat-ı Milliye faileri ve Mustafa Kemal grubu tedricen tayin olunmuşlardır. Anadolu, âdetâ *Tavaif-i Mülûk*, beylikler dönemini yeniden yaşıyordu. Garbî Anadolu'da Yunan'a karşı İtalyan müzaheretinde Kuvâ-yı Milliye hareketi ihzar ediliyordu. Şark Vilayetlerine askerî vali salâhiyetiyle donatılarak tayin edilen Mustafa Kemal için 10.000'i mütecaviz silâhlı zinde gücü haiz Erzurum'daki 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'in varlığı ve himayesi fevkalâde hayâtî idi. Bu cihet de Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gitmesine ve Teşkilat-ı Milliye'ye katılmasına teşvik edici unsur olmuştur.
- 5) Şark Meselesinin çözümünde İngiliz menafii: Türkleri İttihad-ı İslâm ve Turancı cereyanlardan izale etmek esasına dayalı, hükümet merkezi Anadolu'da olacak ve sınırları milliyet esasına göre tanzim edilecek yeni bir millî devletin cumhuriyet şekl-i idaresinde kurulmasını (a); müstemlekelerde yaşayan Müslüman tebaa üzerindeki nüfuzu açısından müdhiş tehdit arz eden Türk Hilâfet-Saltanat makamının ortadan kaldırılmasını (b); Sovyet Rusya tehdidine karşı ihdas edilecek *Kafkas Seddi* için emîn bir unsur, müttelik istimal edilmesini gerektiriyordu (c). İngilizler, Samsun'daki Rum-Türk mukatelesi işaret edilerek asayiş sağlanmadığı takdirde bu havalinin işgal edileceğini Bâb-ı Âlî'ye nota verir. Mevzu aciliyet kesbetmektedir. Behemehal asayiş temin edecek kumandan gönderilmelidir. İngiliz Askeriyesi ve İstihbaratı, İstanbul'da iktidar mevkiine gelemeyen fakat ihtilâlcî hususiyeti haiz bulunan Enver karşıtı Mustafa Kemal'in fevkalâde yetkilerle Anadolu'ya gönderilmesini tavsiye, iknâ ve temin etmiştir. İngiliz Hariciyesi ile İngiliz Askeriyesi Türkiye üzerindeki ameliyatta çatışsa da, sahaya hâkim olan İngiliz Askeriyesi Yunan'ın İzmir'e çıkartılacağı gerçeğini Mustafa Kemal'e bildirmiş, bu suretle İstanbul'dan başka bir deyişle iktidardan nefyedilmediği tam aksine millî devlet kurması için lâzım gelen maddî ve manevî zeminin sağlandığının parolası verilmiştir. İngilizler, Yunan'ı İzmir'e çıkartarak Mustafa Kemal'e millî gaye tevdi etmiş (i); sırasıyla Merzifon, Kütahya ve Samsun'u tahliye ederek Mustafa Kemal grubuna can suyu vermiş (ii); 16 Mart 1920'de Meclis-i Mebusan'a müdahale ederek Mustafa Kemal'in meclisi Ankara'da toplanmasına mücbir sebep ve mahal vermiş (iii); İstanbul'u Yunan işgaline açmak şantajıyla ağır şeraitli Sevr projesini Bâb-ı Âlî murahhas heyetine imza ettirerek -ne Vahideddin Han ne Meclis-i Mebusan imzalamamıştır, tasdik etmemiştir- İstanbul'daki hükümeti teslimiyetçi/hain, Mustafa Kemal'i ise istiklâlcî/kahraman mevkiye sevk etmiş (iv); her fırsatta Saray ile Bâb-ı Âlî'ye Mustafa Kemal grubunun tedib edilmesi için tazyikatta bulunmuş ama diğer taraftan Mustafa Kemal grubunu ortadan kaldırmak için bilfiil teşebbüsatta bulunan Damad Ferid Paşa'yı engellemiştir. Yunan ileri hareketini dahi (örneğin Milne Hattı'yla) tahdid etmiş, sınırlandırmıştır. İngiltere'nin *tezat içinde zafer politikası* olarak tanımlanan bu çetrefil siyaseti, çalışmamızın ikinci cildinde tafsilatıyla izah edilmeye çalışılacaktır. Bütün mücadelelerin sonunda Mustafa Kemal hem Hilâfet-Saltanatı hem İttihadçıları tasfiye edecek hem de Türkiye'yi Garbılaştıracaktır.

16 Mayıs 1919. İngiliz Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour: *Sultan Bursa veya Konya'da oturacaktır.*⁸⁵³ İngiliz Yüzbaşı Whittall, Aydın'da beyan etti: *Bu işgal muvakkattır.*⁸⁵⁴

Vahideddin Hân; Bahriye Nâzırı Ahmed Avni'yi, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Ferik Cevad'ı (Çobanlı) ve 9'uncu Ordu Kitaatı Müfettişi Mirliya Mustafa Kemal'i *mahfel-i hümayunda huzûru şâhâneye kabul*

tehdit eder bir havaya bürünen [İttihadçı] direniş hareketinin hızlı büyüüşünün kontrol altına alınması için gönderildi." Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 62.

⁸⁵³ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 33.

⁸⁵⁴ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 33.

buyurdu.⁸⁵⁵ Mustafa Kemal, Bandırma Vapuru'yla Samsun'a doğru yola çıkmazdan evvel Halife-Hünkâr Vahideddin'in huzurunda sağ elini Kur'ân-ı Kerîm Mushafı üzerine basmak suretiyle sadakat yemini etti.⁸⁵⁶ Devletin hâkim unsurları tarafından Mustafa Kemal'e verilen cârî vazifeler (i) milletin ve hilâfet-saltanat makamlarının haklarını müdafaa etmek, (ii) memleketteki asayişsizliği (eşkıyalığı ve çeteciliği) mümkün mertebe bitirerek İtilâf Devletleri'nin işgâl bahanesini ortadan kaldırmak; (iii) Ermenistan'ın Doğu Anadolu'dan toprak almasını engellemek, (iv) Karadeniz'de bir Pontus-Rum Cumhuriyeti kurulmasına mani olmak, (v) İngiltere-İtalya rekabetinin bir tezahürü olarak İzmir'e çıkartılan Yunan'ı izale etmek ve (vi) bu süreçte İttihadçıları tasfiye etmek idi.⁸⁵⁷

Vahideddin Hân'ın Mustafa Kemal'e yüz yüze surette söylediği son sözler şu minvaldedir:

Her şeyden evvel en büyük emelim, İttihat ve Terakki mensuplarıyla Teşkilât-ı Mahsusa'cılar şahsına karşı kalplerinde taşımış oldukları husumetten sizin haberdar olmanız ve ona göre hareket eylemenizdir. Vilâyet-i Şarkîye'nin temiz ve Saltanat-ı Seniyyemize sadık, saf halkını aleyhimize tahrik eden bu komitecilerin en seri bir şekilde ve çok kısa bir zamanda ortadan kaldırılmaları esbabına tevessül etmenizi sizden istemekteyiz. Hafazanallah bu tahrikât ve bu teşevvüş fazla devam ederse Düvel-i İtilâfiyenin bundan bilistifade henüz işgal görmemiş bu mıntıkaya da asker sevk etmeleri vâki olabilir. O zaman memalik-i mahrusamızın en kudretli bir mıntıkası da elimizden çıkmış olur. Büyük devletlerin bu sahada tesis etmek istedikleri Ermeni ve Kürd devletlerinin kurulmasına yol açılmış olur. Buna meydan vermemenizi sizden bekliyorum. Gerekli her türlü masrafın işarınız ve tensibinizle verilmesi hususunda Sadrazam Paşa'ya derhal irade edeceğim.⁸⁵⁸ Paşa, bütün ümitlerimiz sizde kaldı. Hepimizi siz kurtaracaksınız!⁸⁵⁹

Sultan Vahideddin'in Mustafa Kemal'e nakit verdiği sabittir fakat miktarı konusunda rivayetler muhtelifdir.⁸⁶⁰

⁸⁵⁵ Memleket, 17 Mayıs 1335-1919, Aded 97, *İstanbul Havâdisi: Saray-ı Hümâyûn*, s. 2, sütun 1; Vakıf, 17 Mayıs 1335-1919, Numero 558, *Dâhilî Şu'ûn: Selâmlık*, s. 2, sütun 4.

⁸⁵⁶ "Hey'et-i vükelâca tanzim olunup irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhiye iktirân eden 21 maddelik tâlimat-ı mahsûsada musarrâh salâhiyet-i vâsia mucibince Anadolu vilâyât-ı şâhâneleri bi'l-umum memûrîn-i mülkiye ve askeriyesi üzerinde icrasına memur bulunduğum teftişat ve tahkikatı rızây-i âlî-i cenâb-ı hilâfetpenâhi dâire-i necât-ı bâhiresinde medâr-ı fahr ve mübahât-ı memlûkânem olan sadakat-ı kâmile ile bezl-i makderet eyleyeceğime vallahi billâhi." Sadeleştirilmiş hâli: "Hükümet tarafından düzenlenip padişahın tasdikine iktirân eden 21 maddelik özel talimatta açıkça belirtilmiş olan geniş yetkilere dayanarak Anadolu vilâyetlerindeki bütün mülkî ve askerî memurlar üzerinde icrasına memur bulunduğum teftişleri ve tahkikatı halife hazretlerinin arzusu dahilinde iftihar kaynağının ve padişah kullarının övücü olan tam bir sadakatle ve elimden gelen bütün kuvvetle yerine getireceğime vallahi billâhi." Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 135-136. Fakat "Mustafa Kemal için, verdiği sözler, daima amaca ulaşmak için kullanılan ve pek az yerine getirilen araçlar olmuştu." H. C. Armstrong. (1996). *Bozkurt* (G. Çağalı-Güven, çev.) içinde (s. 94). İstanbul: Arba Yayınları.

⁸⁵⁷ "Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya gönderen Damat Ferid Paşa hükûmeti idi, kuvvet veren de Sultan Mehmed Vahideddin hazretleri idi. Verilen vazife zahiren ordu müfettişi, hakikatte ordu haricinde bir ihtiyat kuvveti hazırlaması idi. Babıali kendisine geniş bir selahiyet vermişti, Padişah dahi eline ayrıca bir hatt-ı hümayun ita eylemişti. (..) Padişah bir hatt-ı humayun, Babıali dahi vasi selahiyet vermemiş olsa idi, Mirliva Mustafa Kemal Paşa, ilk adımlarında Anadolu'da ne yapabilirdi? Peşine kaç kişi takabilirdi?" Mevlanzade Rifat. (2017). *Türkiye İnkılabının İç Yüzü* (K. Kahraman, haz.) içinde (s. 253-254). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

⁸⁵⁸ Mustafa Kemal ise Sultan Vahideddin'e şu minvalde teminat vermiştir: "Zatı Şahaneleri müsterih ve mutmain bulunsunlar ki bu havalide kurulması muhtemel bir Ermenistan ve Kürdistan'ın teşekkülüne sebep ve bahane addedilecek en büyük bir hususa meydan vermeyeceğim. Bunu size arzı bir vazife bilirim." Hüsamettin Ertürk. (2011). *İki Devrin Perde Arkası* (S. N. Tansu, haz.) içinde (s. 367-368). İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

⁸⁵⁹ Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, 2017, s. 262.

⁸⁶⁰ Sultan Vahideddin saraylısı Rumeysa Aredba'ya şöyle demiştir: "Devletimi kurtarabilecek tek adam Mustafa Kemal'di. Vazifelendirdim, cebine de nakit koydum ki müşkül duruma düşmesin, iyi de nasihat ettim. Ama ah vefasız bizi sırtımızdan vurdu ah. Ama millet huzura kavuştu inşallah, fakat hanedan perişan oldu." Edadil Açba. (2012). (Haz.). *Sultan Vahideddin'in Son Günleri* içinde (s. 83-84). İstanbul: Timaş Yayınları. Şerif Paşa'nın

Padişah, Mustafa Kemal'e bir *ferman* veya bir *hatt-ı hümayun* irade etti:

Yâverân-ı şehriyârânemden Erkân-ı Harbiyye Mirlivası Mustafa Kemal Paşa'ya

Harb-i Umumî'nin müttefikîn hesabına ziyâ üzerine tahassul eden vaziyet-i siyasiyye ecdâd-ı i'zâmım mülkünü ve makam-ı hilâfet ve saltanatı müşkil ve tehlikeli bir sâhaya sürüklediğinden, hükümet-i seniyyemin kararı veçhile tayin olunduğunuz mıntıkada âsâyîşi te'min ve marzî-i şâhâneme mugayir ahvâlin hudusunu men' ile cümleten deff-i sâile bez-i cehd-i gayret ederek milletimin masuniyetini te'yid ve mülkümün eyâdî-i mütearrızîynden tahlîsi için yekvücut olarak hareket edilmesini, selâm-ı şâhânemle asker ve memûrîn ve ahalîye tebliğini irade ettim. 14 Mayıs 335. Mehmed Vahideddin.⁸⁶¹

Hükümet, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesince yayınladığı resmî tebliğde *hukûk-ı millet ve devletin muhâfazası için uhdesine terettüb eden vazîfeyi ifâya teşebbüs etmiş olduğunu ve muhâfaza-ı vekar ve sekînet edilmesi lüzûmunun lisân-ı münâsible ahâlîye tavsiyesi zımında Dâhiliye Nezâreti Celîlesi tarafından vilâyât-ı Osmâniyeye tebligât-ı lâzime ifâ kılındığını* bildirdi. Resmî tebliğin hemen yanında “Şark Kıtaatı Müfettişliği”ne Mustafa Kemal Paşa'nın tayin edildiği ve *birkaç güne kadar (Erzurum)a azimet edeceği* duyuruldu.⁸⁶²

belirttiğine göre Sultan Vahideddin, Mustafa Kemal'e "kendi cebinden 30 bin lira" vermiştir: Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, 2019, s. 81. Bir İngiliz mahrem muhtırasına göre Mustafa Kemal'i “1919 yılının Mayıs ayında, bilhassa Yunanların Pontus cumhuriyeti özelemlerini boşa çıkarmak maksadıyla Anadolu'ya gönderen” Sultan Vahideddin, Mustafa Kemal'e 40.000 Türk altın lirası vermiş idi. BNA, FO, 371/6465/E.1473, İstanbul'daki İngiliz İşgâl Kuvvetleri Kumandanlığından Londra'daki Harbiye Nezâretine 29 Ocak 1921 tarihli mahrem muhtıra; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. 97. Mustafa Kemal Kafkas Cephesi'nde 2'nci Ordu Kumandanı vekili iken O'nun şifre zabıtlığını yapan Ekrem Cemilpaşa'ya göre “Mustafa Kemal Sultan Vahidettin'i kafese koymuş askeri müfettişlik namıyla bir vazife koparmış, yetmiş bin altın lira dercep etmiş ve gizlice Erzurum'a varmış” idi: Ekrem Cemil Paşa. (1992). *Muhtasar Hayatım: Kemalizme Karşı Kürt Aydın Hareketinden Bir Yaprak* içinde (s. 36). Ankara: Beybun Yayınları.

⁸⁶¹ Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, 2019, s. 379, sonnot 102. Nitekim Şeyhül-İslâm Mustafa Sabri Efendi, Padişah Seryaveri Ahmed Avni Paşa, Sadrazam Ahmed İzzet Paşa, Dahiliye Nâzırı Ahmed Reşid Bey ve Mevlanzade Rifat, “selâm-ı şâhâne”nin yazılı olduğu özel bir belgenin verildiği hususunda ittifak etmektedirler. “4 Mayıs 1919 Pazar günü öğleden evvel Yıldız Sarayı'nda Padişahın huzuruna kabul edilen Sadrazam Damat Ferid Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu kumandanlığına tayini iradesini aldığı gibi, kendisine verilecek fevkalâde vazife ve salâhiyete ait *Ferman-ı hümayûn* da Paşa'nın tasvibine iktiran etmişti.” Tarık Mümtaz Göztepe, *Mütareke Günleri*, 2017, s. 260-261. “Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesini sağlayan Vahidettin'miş. Padişah, Mustafa Kemal'e para vermiş. Keza hükümet bütçesinden de ona birkaç bin lira vermişler ki buna ait belgenin fotokopisini Paris'te Republik Enchance gazetesi yayınladı. Padişah ve Ferit, Mustafa Kemal'i çağırılmışlar ve söylemişler. Kendisini memur edip, eline de bir ferman vermişler. O günün Devlet büyüklerinden bu görevin Mustafa Kemal'e verilmesine karşı çıkanlar olmuş.” Rıza Nur. (1994). *Millî Kıyam: Millî Mücadelenin İç Yüzü* (Y. Toker, haz.) içinde (s. 36). İstanbul: Toker Yayınları. Toker Yayınları Rıza Nur'un hatıratını fevkalâde sansürlemiş hatta orijinal metne fevkalâde müdahale etmiştir. “Osmanlı bürokratik geleneğine göre de Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir Hatt-ı Hümayun alması gerekmektedir.” Ali Satın, *Halifeliğin Kaldırılması*, 2013, s. 100.

⁸⁶² Zaman, 16 Mayıs 1919, Numero 368, s. 1, sütun 2-3. Örneğin bir Kemalist tarih yazarı şu cümleleri kurmak mecburiyetinde kalmış görünüyor: “(..) hükümet bu sırada, ülkenin birçok yerlerine savaşta pişmiş, ulusçu ve kişilik sahibi birçok komutanlar atamaktaydı. Nitekim, başta Mustafa Kemal olmak üzere, Kurtuluş Savaşı'nın birçok büyük komutanları Damat Ferit zamanında Anadolu'daki birliklerin başına atanmışlardı. (..) İtalyanlar Antalya'ya çıktıktan (..) 20 gün sonra Mustafa Kemal'i Samsun'a gönderecek olan, daha önce de İstiklal Harbi'nin müstakbel kahramanlarını bir bir Anadolu'ya ya da Harbiye Nezâreti'ne Genelkurmay'a yerleştirmiş olan Saray (..)” Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 260-261. “(..) hükümetteki sandalyesiz nazırların genellikle ulusçuluğa açık kimseler oluşları da yine ulusal direnişe elverişli bir ortam yaratmaktan geri kalmıyordu.” (Akşin, 2004, c. 1, s. 392).

Mustafa Kemal Paşa, Sultan tarafından Anadolu ordularının başkomutanı atandı (..) ⁸⁶³

M. Kemal Paşa'yı Anadolu'ya gönderen hükümette şeyhülislâm sıfatıyla vazifeli bulunan Mustafa Sabri Efendi de O'nun para, ferman, geniş imtiyaz ve selâhiyetler verilerek gönderildiğini, eline verilen bu fermanın Mondros Mütarekesi muvacehesinde gayet gizli tutulduğunu sarahaten teyid eylemektedir. ⁸⁶⁴

Sabık Sadrazam ve Sandalyesiz nâzir Ahmed İzzet (Furğaç):

Sultan Vahideddin de izlenen yaltakçılık ve miskinlik siyasetinin iflâs ettiğini anlayınca belli etmeden Anadolu'da bir direnme vücuda getirmek ve değişik cemiyetleri kendi yararına olarak birleştirmeyi düşünmüş, hatta daha önce Rauf Bey'i bu maksadla kendisine çekmek için epeyce çalışmıştı. Fakat bu kişilik sahibi, inatçı ve ağırbaşlı vatanperver kendiliğinden Anadolu'da savaşa koşmuş olduğu halde Padişah'ın vaad ve ısrarına boyun eğmeyince Padişah fahrî yaverini hatırladı. İşte bu suretledir ki, başka başka görüş açısı izleyen hükümdarla sadrazamı bu kişiyi Anadolu'ya gönderme amacıyla birleştiler.

...Mustafa Kemal Paşa istediği kadar padişahın özel memuru olarak bu işe başlamış olduğunu inkâra savaştın. Benim bu hususta kanaatim sağlamdır. Çünkü kendisine verilen yetki şimdiye kadar hiçbir faniye nasib olmamış genişlikteydi. Kendisi teftiş dairesindeki askeri kıt'alardan başka, komşu kolordulara ve bütün Anadolu vilâyetlerine emri geçerli olacak, memurları istediği gibi görevinden alacak ve tayin edecektir.

Benim bildiğim Babiâli bu gibi işlerde, özellikle askerlerin yöneticileri hükmü altına alması meselesinde çok kıskançtır. Hele gurur ve kıskançlığı delilik derecesinde olan Ferid Paşa'nın sadaret makamında olmayan yetkileri başkasına bahşetmek istemesi doğal olmayan bir durumdur. Bu tarihlerde padişahın eski politikasının ilkelerini değiştirerek gûya halka hoş görünmek ve güven vermek için Tevfik Paşa'yla benim kabinelerimizden seçtiği ve tayin ettirdiği on iki nezaretsiz bakanın katılmasıyla oluşturulan kabinenin içinde ben de vardım.

Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik tayinini içine alan ve yetkilerini belirleyen belge görüşülüp tasdik olunmak üzere Vükelâ Meclisi'ne verildiği tarihten bir hafta-on gün önce Paşa fermanını, yetki mektubunu taşıyarak hareket etmiş bulunuyordu. Bu haller açıkça gösterir ki memuriyet resmî hükümetin değil padişahın düşüncesinin ürünü ve tedbirinin eseridir. Babiâli ve Harbiye Nezareti saraydan aldıkları işaretle bunu uygulamaya koymuşlardır. Fakat bu gerçeğin gizlenmesi Mustafa Kemal Paşa'ca uygun olduğu kadar sinsi padişahca da gerekliydi. Paşa büründüğü esrarlı kisveye gelecek için beslediği emeller ve hayallere uymaması yönünden saraya bağlılığını gizlemek, memur ve mensubu olduğu hükümdara karşı işlediği iğfal, sözünden caymak, küfrân-ı nimet gibi basitlikleri halkın gözünden saklamak, hiç olmazsa hafifletmek istiyor; padişah da ne şekilde olursa olsun bir kimse tarafından aldatılmış olmayı kibrine yediremiyor, bir yandan da yabancılara el altından oyun yapmak istediğinin anlaşılmasından korkuyordu. ⁸⁶⁵

Vahideddin Hân, 1925 tarihli beyannâmesinde diyecektir ki: *Filhakika bir taraftan mıntika-i mülhikede kalan makarr-ı hilâfetde düvel-i itilâfiyye ve galibenin muhasebe ve muvacehesi ve diğer taraftan müsteavlî Yunanlılar'a mukabele için vesait-i mümkün ve mahremane ile Anadolu'ya memur eylediğimiz yaverânımızdan Mustafa Kemal'in⁽¹⁾ karşısında kalmıştım.* ⁸⁶⁶

Eski başbakanlardan Suad Hayri Ürgüplü'nün naklettiğine göre Sultan Vahideddin'in kızı Sabiha Hanım şunları ifade etmiştir:

⁸⁶³ Rafael de Nogales. (2008). *Osmanlı Ordusunda Dört Yıl (1915-1919)* (V. İlmen, çev.) içinde (s. 286). İstanbul: Yaba Yayınları.

⁸⁶⁴ Şeyhülislâm Mustafa Sabri, *Mevkuf-ul Akli ve İlmi vel Âlim min Rabbilâlemiyn ve İbadihil Mürseliyn*, 1950, c. 1, s. 469; Aktaran: Kadir Mısıroğlu. (1992). *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler* (9. basım) içinde (s. 54). İstanbul: Sebil Yayınevi.

⁸⁶⁵ *Feryadım*, II/213; Aktaran: Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 142-143.

⁸⁶⁶ Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 416. Bardakçı'nın sansürlediği ⁽¹⁾ numaralı kısımda "ihaneti ve aldığı vaziyet-i şekâvet ve bâğîyesi" yazdığı belirtilmektedir: Derin Tarih Dergisi, Şubat 2014, Sayı 23, *Vahdettin İftiralar Cevap Veriyor*, s. 12.

Babamın padişah olmadan evvel ve veliahd iken en çok tanıdığı ve takdir ettiği Mustafa Kemal Paşa idi. Yaveri idi ve onunla Almanya seyahatini de yapmıştı. Mustafa Kemal Paşa da ona çok bağlı ve hürmetkârı. Memleketin en feci durumunda başa geçen babam mücadelenin ancak Anadolu'da devam edebileceğine inanmış ve Mustafa Kemal Paşa'yı -bu işi tek başarabilecek insan saydığından- Anadolu'ya kaçmaya teşvik etmiştir. Bunu bize söylediği gibi, bu kararlaşınca yanından çıkıp yaverler odasına giren başyaver Naci Paşa, - Naci Eldeniz olacak-, diğer yaverlere bunu gizlice tebşîr etmiş (müjdelemiş) ve "Hele şükür, efendimiz Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya geçmeye ikna etmişler!" demiştir. Rahmetli Yümni Paşa da bunu gayet iyi bilirdi.

Aralarında konuşup mutabık kaldıkları hususlar vardı:

Evvelâ birbirlerini tanımıyor, mutabık kalmamışlar, ayrı ayrı iş göreceklermiş gibi hareket edilecek; iş hangi yönden selâmete götürülürse sonra birleşecekler. Yegâne gaye vatanın selâmeti, kurtulması ve istiklâli olacaktı.

Babam sonradan Mustafa Kemal Paşa'nın sözünü tutmadığından, kendisini ve imparatorluğu hain insanlar gibi göstermesinden çok ama çok müteessir olmuş ve bunu asla hazmedememiştir.⁸⁶⁷

İzmir'deki İngiliz mümessil James Morgan, İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliğine rapor gönderdi:

İzmir 15 Mayıs günü Yunanlılar tarafından işgal edildi. İşgal son derece disiplinsiz bir şekilde gerçekleştirildi. Birçok yerlerde çatışmalar meydana geldi. Hristiyanlar tarafından yapılan kışkırtmalar neticesinde birçok Türk gereksiz yere tutuklandı... Evlerin ve işyerlerinin yağması devam etmektedir. Rum ayaktakımı etraftaki köylere saldırmaktadır. Türkleri yağma ve avlama eylemleri devam etmekte. 300 Türk, 100 Hristiyan kayıp var.⁸⁶⁸

İngiliz Fevkalâde Komiseri Vekili Tuğamiral Webb, *memleketin her tarafından hadsiz hesapsız protesto telgrafları aldığını, umumî efkârın her tarafta galeyana gelmiş görüldüğünü* İngiliz Hariciye Nezâretine bildirdi.⁸⁶⁹

Damad Ferid Paşa, Sadrazamlıktan istifa etti.⁸⁷⁰

İstidrat: Mustafa Kemal, 15 Ekim 1927 tarihli CHP kongresinde *Nutukunu* mebuslara okumaya başlayacak ve *Râkip olacağım vapurun tâkip olunacağını ve İstanbul'da iken tevkif etmediklerine göre belki de Karadenizde batırılacağımı mevsukan işitmiş*, [Rauf Bey] onu haber verdi. Ben İstanbul'da kalıp tevkif olunmaktansa batıp boğulmağı müreccah gördüm. diyecektir. Mustafa Kemal, kendinden menkul bu hikâyeyi şahsî kültürünü takdis etmek için istimal edecektir.⁸⁷¹

17 Mayıs 1919. 100 kişilik bir İngiliz bölüğü, Samsun'a çıkartıldı.⁸⁷² Filistin Cephesi'nde Ferik Cevad (Çobanlı) Paşa kumandasındaki 8'inci Orduya tâbi 22'nci Kolordunun kumandanlığını yapmış olan Erkân-ı Harbiye Miralayı Refet (Bele); Sultan Mehmed Vahideddin'in iradesi ve Sadrâzam Damad Ferid Paşa ve Harbiye Nâzırı Şakir Paşa imzalarıyla Sivas merkezli 3'üncü Kolordu Kumandanı tayin edildi.⁸⁷³

⁸⁶⁷ Murat Bardakçı, *Şahbaba*, 2006, s. 144.

⁸⁶⁸ Eyüp Şahin, *Hasan Tahsin Gerçeği*, 2019, s. 299.

⁸⁶⁹ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 81.

⁸⁷⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 246.

⁸⁷¹ "Güya bir İngiliz torpidobotu vasıtasıyla (Bandırma) vapurunun batırılacağına dair dikkati çeken hikâye de bu zamana düşmektedir. Rauf Bey limana giderken şunu söylemiş olduğunu: *Canım, tevkif etmek istiyorlarsa, dışarı çıkmanızı neden beklesinler, burada tevkif etmelerine ne mani var?* anlatmıştır." Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 117.

⁸⁷² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 248.

⁸⁷³ Takvîm-i Vekâyî', 20 Mayıs 1335-1919, Numero 3553, *Tevcîhât*, s. 1-2.

Şark Kıta'atı Müfettişliğine ta'yin buyrulmuş olan Mustafa Kemal Paşa ma'iyetinde Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Hüsrev Beğ vesâ'ir ba'zı zevat bulunduğu hâlde dün öğleden sonra Bandırma Vapuruyla Samsuna hareket etmiştir.⁸⁷⁴

İngiliz Başvekil Lloyd George, *Anadolu'nun paylaşılması konusunda o zamana kadarki tutumunun tersine davranmaya başladı*. Hariciye Nâzırı Lord Arthur Balfour, *eleştirel bir muhtıra vermiş*, Hindistan Sömürge Nâzırı Edwin Montagu ve Müslüman Hint Delegasyonu o günkü Yüksek Kurul toplantısından önce Anadolu'nun paylaşılmasına olanca güçleriyle karşı çıkmışlardır.⁸⁷⁵ Hindistan Dışişleri Bakanı Edwin Montagu liderliğindeki delegasyon; Küçük Asya, İstanbul ve Trakya dahil olmak ve Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmek üzere bağımsız bir Türk devletinin korunmasını istedi. Padişahın halife olarak dinsel öneminin altını çizen delegeler, Hindistan'da yetmiş milyon Müslüman yaşadığını, bunların çoğunun Yakındoğu'da savaşa katıldığını ve hepsinin de halifeyi İstanbul'da görmek istediklerini belirtti.⁸⁷⁶

18 Mayıs 1919. Mustafî Sadrazam Damad Ferid Paşa, Britanya Fevkalâde Komiserliği Baştercümanı Andrew Ryan'la mülakat ediyor. Sadrazam Paşa, *bir gün önce, akşamleyin padişahla dört saat görüştüğünü, onun pek umutsuz ve kendisinin yeniden iktidara gelmesi gerektiği konusunda ısrarlı olduğunu anlattı*. Destekleneceğine güvenmeden başa geçmenin yararsız olduğunu söyledi çünkü Konferans'ın daha nasıl darbeler hazırladığı tamamen belirsiz görünüyor ve Anadolu'da kan döküleceği muhakkaktır. Padişah, İzmir işgalinin tahtı üzerindeki etkisini düşünüyor. Buna benzer vahamette bir başka olay, kendisinin bir daha böyle bir sorumluluk yüklenmek istememesi dolayısıyla, tahtın çökmesine yol açabilecektir. Sadrazam, yeni felaket olarak, özellikle İstanbul'un Osmanlıların elinden çıkışını düşünüyor.⁸⁷⁷

Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâretinden vilâyetlere tamim. 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal'in askerî salâhiyeti yanında (i) asayişsizliğin giderilmesi, (ii) etrafa dağıtılmış silâh ve cephanenin toplatılıp depolarda muhafaza edilmesi ve (iii) ordunun gayriresmî himayesinde olduklarını iddia etmek suretiyle teşekkül eden ve asker toplayan şûrâların lağvı hususlarında mülkî salâhiyeti de haiz olduğu Trabzon, Erzurum, Sivas, Van Vilâyetlerine ile Erzincan ve Canik Lîvâlarına ve Diyarbakir, Bitlis, Mâmuretülâzîz, Ankara, Kastamonu Vilâyetlerine bildirildi.⁸⁷⁸ Dahiliye Nâzırı Mehmet Ali (Gerede), 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğinin vazife hududuna Kayseri ve Maraş mutasarrıflıklarının da dahil olduğunu bildirdi.⁸⁷⁹

Dahiliye Nezâretinden Polis Müdüriyetine talimat: *Emr-i âhire değin bundan böyle kimsenin tutuklanmaması*.⁸⁸⁰

Hürriyet ve İtilaf, Sulh ve Selamet, Millî Ahrar, Demokrat, Sosyalist, Osmanlı Demokrat siyasî fırkaları, Adana ve Havalisi, Trabzon Müdafaa-yı Milliye, İzmir Redd-i İlhak cemiyetleri ve Trakya murahhasları

⁸⁷⁴ Memleket, 17 Mayıs 1335-1919, Aded 97, *İstanbul Havâdisi: Mustafa Kemal Paşa*, s. 2, sütun 1. "Şark Kıta'atı Müfettişliğine ta'yin edilen Mustafa Kemal Paşa ve Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet Beğ maiyetleri ile Bandırma Vapuruna rakiben dün saat dörtte Samsuna müteveccihen hareket etmişlerdir." Alemdar, 17 Mayıs 1335-1919, Aded 145-1455, *Şark Kıtaatı Müfettişliği*, s. 1.

⁸⁷⁵ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, 2002, s. 123, dipnot *.

⁸⁷⁶ Paul C. Helmreich. (1996). *Sevr Entrikaları: Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi* (Ş. Erol, çev.) içinde (s. 87). İstanbul: Sabah Kitaplar.

⁸⁷⁷ FO, 371/4215, 76104, Andrew Ryan'dan Britanya Hariciye Nezâretine 19 Mayıs 1919 tarihli muhtıra; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 309.

⁸⁷⁸ DOA,DH.ŞFR.99-231/1; Aktaran: Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, 2019, s. 218-219.

⁸⁷⁹ Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezâreti İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti'nden Harbiye Nezâretine Vekâlet-i Celilesine 18346 umumî, 635 hususî numaralı muhtıra; Aktaran: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1952, Sayı 1, Vesika No. 12.

⁸⁸⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 281.

müştereken Müttefik fevkalâde komiserlerine muhtıra verdiler. *Hayli sert olan muhtıra, işgali bırakılmaya ve Wilson ilkelerine aykırı buluyor ve Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında savaş halinin bulunmamasının, bu ülkenin işgaline bir engel olduğuna dikkat çekiyor, bu durumda doğacak her türlü sorumluluğun İtilaf Devletleri'ne ait olacağını bildiriyor. Bundan başka, Türk ulusunun her türlü fedakârlığı destekleyeceği ve dolayısıyla, birliğini ve ulusal varlığını koruyacağı duyuruluyor. Son olarak, Türkler adına, haksızlığın düzeltilmesi ve ulusal alın yazılarının, temsilcilerinin huzurunda ve Wilson ilkelerine göre düzenlenmesi isteniyor.*⁸⁸¹

Yunan'ın İzmir katliâmını öğrenen İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon, *kabinenin diğer bazı üyeleriyle birlikte alelacele Paris'te gitti. Yapılan toplantıda, Yunanlıların, savunamayacakları toprakları işgal etmemelerini istedi.*⁸⁸²

Britanya Harbiye Nâzırı Winston Churchill, İzmir'e Yunan çıkartması hakkında şu cümleleri derc etmiştir: *Paris'te güzel bir öğleden sonra bu uğursuz hâdiseyi öğrendiğim vakitki şaşkınlığı çok iyi hatırlıyorum. Şüphesiz, ben İngiliz Genelkurmayında hüküm süren şaşkınlığın tesiri altında kaldım. Bizim kuvvet vasıtalarımızın erimeye başladığı bir zamanda (silâhsızlanma dolayısıyla) bu kadar çok ve yeni tehlikeler taşıyan bu cebri hareketin akılsızlığını affetmek imkânsızdı.*⁸⁸³

Paris Sulh Konferansı Kâtib-i Evveli İngiliz Robert Vansittart, İzmir'deki vekayiden haberdar olunca dikkat çekici şu mülâhazasını beyan etti:

İzmir'de de vukuatta mübalağa varsa aşırı harekete müsaade edilmesiyle. . . korkunç bir maceraya yol açılmış oldu, ilerisi için hayırlı bir şey kazanılmıyorsa, terki daha iyidir. Aydın Vilâyeti'nin Türk çoğunluğu, nefret ve istihkarla baktıkları bir azınlığın idaresine aslâ girmeyeceklerdir. . . Sonuçlar bizim için o kadar ciddidir ki, gerekirse Mr. Armitage Smith'in fikir olarak ortaya attığı veçhile Avrupa'da Çatalca hattına kadar olan yerlerden daha fazla toprak vermek -Curzon teklifi- suretiyle, bu olmazsa, İzmir şehrine inhisar ettirmek mukabilinde Yunanlıların Aydın Vilâyeti'nden çıkarılmaları için vaktin çok geç olup olmadığı sormak cesaretinde bulunuyorum.. Kendilerine görev verilen Yunanlılar altından çıkamıyacakları bir işi üzerlerine alırlar. . biz onları kendi imkânlarını aşmakta teşci edersek, bellerini kırabiliriz.⁸⁸⁴

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevad (Çobanlı), İngiliz askerî istihbarat erkânından bir subaya, *İzmir'in işgalinden en başta İngiltere'nin sorumlu olduğunu, isteseydi böyle bir kararın alınmasını engelleyebileceğini, büyük bir Müslüman devleti için bunun yanlış bir siyaset olduğunu ve Türklerin sabrı tükenirse, her şeyi göze alıp genel bir ayaklanma çıkarabileceklerini söyledi.*⁸⁸⁵

İzmir'deki İngiliz mümessil Yarbey Ian Smith'den Amiral Calthorpe'ye rapor: *Aksi takdirde umumî ihtilâf ve anarşi kolaylıkla başlayacağından, bir tek Yunanlının dahi memleket içine gönderilmemesini şiddetle tavsiye etmiştim.*⁸⁸⁶

⁸⁸¹ FO, 371/4218, 85638; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 282.

⁸⁸² Harold Nicolson. (1937). *Curzon, The Last Phase* (p. 106). Great Britain, London: Constable Co. Ltd; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 254.

⁸⁸³ Gotthard Jaeschke, *İngiliz Belgelerinin Işığında Yunanlıların İzmir Çıkartması*, 1968, s. 574-575.

⁸⁸⁴ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 83. Yunan'ın "belini kırabiliriz" ifadesine muvafık birçok satır arası beyanata muttâlîyiz. 18 Mayıs 1921'de İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri Horace Rumbold, Hariciye Nâzırı Curzon'a göndereceği muhtırasında "Kesin Yunan zaferi kesin Kemalist zaferden daha az felâketli" olacaktır. "İki tarafın yenişemeyerek birbirlerini tüketmelerinin ise en iyi sonuç alacağı" umulur diyecektir: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1979, c. 3, s. XC. 16 Ağustos 1921'de İngiliz Başvekil Lloyd George: "Türk ayaklanmasını bastırmak için [...] Tek bir şık vardır, o da her iki tarafı sonuna kadar vuruşturmaktır." Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 1989, s. 102

⁸⁸⁵ BNA, FO, 371/4227/2547; Aktaran: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 391, dipnot 200.

⁸⁸⁶ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 85, dipnot 105.

19 Mayıs 1919. Vahideddin Hân, kabine teşkili vazifesine yine Damad Ferid Paşa'yı tensib buyurdu.⁸⁸⁷ Kabinenin teşekkülü sonrası "Umum Vilâyetlere ve Elviye-i Müstakileye" şu telgraf gönderilmiştir:

Milel-i mütemeddine arasında nâkâbil-i takî bir kâideyi Yunanlılar pâyimâl ederek hâl-i mütârekede vatanımızın bir cüz-i gayr-i münfeği olan İzmire tecâvüz etdikleri mayısın on beşinci gecesinde Düvel-i Müttehide-i i'tilâfiye mümessil-i siyâsîlerine bizzat i'tâ eylediğim nota ile hukûk-ı mukaddesemizin müdâfa'ası esbâbına tevessül edilmiş idi. Teşebbüsâtımızın sür'at-i mümkinine ile Pâris Konferansı nezdinde ve Avrupa ve Amerika pâyitahtlarında ma'lum olduğu şübheden vâbestedir.

Şu felâket-i millîye bir sür'at-i bârika ile memleketimizin her tarafında ma'lum oldu. Millet-i Osmâniye kemâl-i vakar ciddiyetle ibrâz ettiği metânî ve hamîyet tefrîki arzu edilen cüz-i vatanın merkeze incizâbını intâc eder ise Millet-i Necîbe-i Osmâniyenin şu ulvî hâli ber-şeref ebedîdir. Eyyâm ve sâât arkasında ihtifâ eden vuku'ât-ı kat'îyi vakt-ı dâimâ meşrû' bir sûret ve sükûnetle karşılayalım. Bizim gibi mâzîsi mu'azzam bir milletin ifnâ-yı hukûku tahakkuk eder ise bütün milletin ârâsiyle Türklerin tıynet-i necîbesine muvâfık bir karar ittihâzı tabî'îdir. Necât ve sa'âdet hürriyetle hürriyet ise cesâretle istihsâl edilir. Şu ân felâket içinde Pâdişâhımız Efendimizin kalb-i hümayunları kalb-i millet ile berâber darabân ediyor. Bugün yeniden te'sis buyurdıkları hey'et-i hükûmet vazîfe-i vataniyesini ifâ edeceği gibi bilcümle me'murîn-i eyâletin aynı hamîyet ve kiyâset ve umum efrâd-ı milletin basîretle hareket etmeleri menâfi-i âliye-i memleket ve devlet iktizâsındandır. Pâdişâhımız ve Halîfemizin tevcihât-ı hükümdârîleri ve millet-i mu'azzama-i Osmâniyenin i'timâdı ile bugün yine riyâset-i hükûmeti deruhde eyledim. Fakat icâb eder ise yârın vatanın bir neferi olarak ifâ-yı vazîfeye hazırım.

İşbu telgrafnâmenin kazâ ve nahiyelere kadar her tarafda neşri mütemennâdır. 19 Mayıs sene 335⁸⁸⁸

9'uncu Ordu Kıtâtı Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal, İngilizler tarafından işgâl edilmiş bulunan Samsun'a ulaştı ve İngiliz Yüzbaşı Hurst ile görüştü, vazifesi hakkında rapor verdi: *Kemal Paşa buraya 19 Mayıs'ta ulaştı. Sükûneti temin etmek maksadıyla bir teftiş gezisi dâhilinde tâkibat yapıyor. Mıntıkadaki umûmî vaziyeti onunla görüştüm.*⁸⁸⁹

İngiliz'ler, Mustafa Kemal Samsun'a ayak basar basmaz, onu, oradaki ajanları aracılığıyla izlemeye; davranış ve eylemleri hakkında bilgi toplamaya başladı.⁸⁹⁰

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiserliği muavinlerinden ve ataşemiliterlerinden Harold Armstrong: *Samsun, İngiliz birliklerinin elindeydi. Bir İngiliz istihbarat subayı, Mustafa Kemal'in tüm yaptıklarını inceden inceye soruşturuyordu. Yerel Rum ve Ermeniler, onun her hareketini, temaslarını hatta telefon görüşmelerini bile rapor ediyorlardı. Türkler onunla konuşmaktan neredeyse korkuyorlardı.*⁸⁹¹

Gerek Padişahça gerekse yüksek komiserlerce en önemli politik hedef olan sükûn ve asayiş; kendilerinin zannettikleri gibi yalnız İttihat ve Terakki Komitesi'nin ya açık ya da gizli tahrikâtından değil, ancak memlekete geri dönen Ermeni ve Rumların intikam hareketlerinden, Müttefiklerin gün ışığına çıkan "sert barış

⁸⁸⁷ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 257.

⁸⁸⁸ Alemdar, 20 Mayıs 1335-1919, Aded 1458-148, *Yeni Kabîne*, s. 1.

⁸⁸⁹ BNA, FO, 371/4157/E.88757; Aktaran: Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 1973, c. 1, s. 4-5. 9'uncu Ordu Kıtâtı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın 21 Mayıs'ta "zata mahsus" telgraf göndererek "Bir an evvel zatiâlinizle mülâki olmak arzusundayım" bildirmesi üzerine 15'inci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'in yorumu dikkat çekicidir: "Fakat bana bir an evvel mülâki olmak için Trabzona gelmek ve bir iki günde otomobil ile emin olarak Erzuruma varmak mümkün iken Samsuna çıkmak ve Samsun havalisinin asayiş için bir kaç gün kalmak belki daha bir ay mülâkata mâni olacaktı. Kara yollarında asayiş de yoktu. Benzin de. Ben Samsunun vaziyetini gördüğüm için Trabzondaki alay ve topçu taburunu göndermişim. Elimde başka kuvvet olmayınca şahsen ne yapabilecekti." Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 32-33.

⁸⁹⁰ Salâhi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 1995, s. 15.

⁸⁹¹ H. C. Armstrong, *Bozkurt*, 1996, s. 89.

sözleşmesinden” ve sırf Türklerle meskûn Osmanlı Devlet arazisini de aralarında paylaşmak yüzünden ihlâl ediliyordu. Bütün bunlar İngiliz Yüksek Komiserleri’nin raporlarından açıkça anlaşılmakta idi.⁸⁹²

İngiliz Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General Milne, 9’uncu Ordu lağvedilmiş olduğu hâlde mezkûr orduya müfettiş ve erkân heyeti tayin edilmesinin sebebi hakkında Bâb-ı Âlî Harbiye Nezâretine nota gönderdi:

Devletlü Efendim Hazretleri

Dokuzuncu Ordunun bir teşkilât icabı olarak lâğv edildiği anlaşılmışken Dokuzuncu Ordu Kıtaatına bir Müfettiş-i umumî ve Dokuzuncu Ordu için dahi bir Erkân-ı Harbiye Reisi ile büyük bir Erkân-ı Harbiye Heyetinin neden dolayı Sivasa izam olunmakta olduğunun anlaşılamadığını Zât-ı âlinize is’ar eylemekle mübahiyim.

Bu zâbitanın ne gibi vezaif ifa edeceklerinin ve mütesavver tensikat mahiyetinin neden ibaret olduğunun lütfen izah buyurulmasını istirham eylerim.⁸⁹³

Yeniden isticvabata lüzum hasıl olduğundan İttihad erkânının muhakemesi bir müddet-i gayr-i muayyene için şimdilik tehir edilmiştir.⁸⁹⁴ Bütün Türkiye ve Türklerin böylesine ağır bir saldırıya uğradığı bir sırada doğan ortak tepki içinde, iç düşmanla mücadeleye ara verme gerekli görülmüştür.⁸⁹⁵

Fatih Mitingi tertip edildi.⁸⁹⁶ İstanbul Polis Müdürü Miralay Halil Bey⁸⁹⁷, mitingin emniyeti için polis üçüncü şube müdür muavini Nevzat (Tandoğan) Bey’i vazifelendirdi. Gerek Halil Bey gerek Nevzat Bey, birer *Teşkilât-ı Mahsûsa* mensubuydu ve de “zâhiren” İngiliz Muhibleri Cemiyetine kayıtlıydılar.⁸⁹⁸ Konuşmacılar arasında Yakubî Sabataycılardan muharrir Halide Edib (Adivar) ve hukukçu Muslihiddin Âdil (Taylan) yer aldı.

Hindistan Müslümanlarının ikazı önemli ölçüde tesir etmiştir ki Paris Sulh Konferansı Dörtler Konseyi (İngiltere, ABD, Fransa ve İtalya), *Yunanistan’ın işgal edeceği bölgeyi İzmir ve Ayvalık ile sınırlandırdı.*⁸⁹⁹ Bu kararda Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon’un da tesiri olduğu söylenebilir. Yunan’ın İzmir’e çıkartılmasından ve katliam irtikab etmesinden haberdar olur olmaz Curzon, *kabinenin diğer üyeleri ile birlikte dehşet ve infial içinde Paris’e hareket ve muvasalat etmişti.* 19 Mayıs günü de bir toplantı tertipleyerek *Yunanlılara Anadolu’da bir bölge tesisine müsaade edilmesi kararma karşı hoşnutsuzluğunu ifade etti; ancak şimdiki halde asker ihracı bir olupbitti olduğuna göre bundan geri dönmeyen de güç olacağı teslim ve kabul etti. Yalnız Yunanlılara, kendi öz kaynaklarıyla müdafaa edebileceği miktardan fazla toprak işgal etmelerine müsaade edilmemesi üzerinde ısrar etti.*⁹⁰⁰

İstanbul’daki Amerikan Fevkalâde Komiserliğinin 22 Ağustos 1919 tarihli muhtırasında olağanüstü bir İngiliz planından söz edilecektir:

“İstanbul’daki İngiliz yetkilileri, görünüşe göre, Kemalistlere karşı kesin bir durum alacaklardır” deniliyordu. Bu da çok önemli ve ağır sonuçlara yol açacaktır. İngilizlerin Kemal’e yaklaşması söylentileri yeniden söz

⁸⁹² Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 37.

⁸⁹³ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1952, Sayı 1, Vesika No. 15. 19 Mayıs tahrir tarihli vesika, 21 Mayıs’ta *Harbiye Nezareti Tahrirat-ı Ecnebiye ve terceme kalemi* tarafından tercüme edilmiştir.

⁸⁹⁴ Alemdar, 20 Mayıs 1335-1919, Numero 148-1458, *Dahilî Haberler: İttihad Erkânının Muhakemesi*, s. 2.

⁸⁹⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2004, c. 1, s. 282.

⁸⁹⁶ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 1, s. 34.

⁸⁹⁷ Polis Umum Müdürü Halil, İngilizler tarafından beğenilen, korunan birisiydi. Hatırlanacak olursa, Sadrazam Damad Ferid Paşa Kabinesi, Halil’i başka memuriyete nasbettiği vakit İngilizler engellemişlerdi.

⁸⁹⁸ Hüsamettin Ertürk. (2011). *İki Devrin Perde Arkası* (S. N. Kansu, haz.) içinde (s. 355-358). İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık. Nevzat Tandoğan, CHP Tek-Parti devrinde Ankara’nın değişmez valisi olacaktır.

⁸⁹⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1993, c. 1, s. 257-258.

⁹⁰⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 82-83.

konusu edildi; buna, İngilizlerin Kemal'e karşı görünüşlerinin aldatmaca olduğu ve gizliden gizliye onu destekledikleri söylentisi de eklendi.⁹⁰¹

İngiliz Hariciye Nâzırı Vekili Lord Curzon'a (Ekim 1919'da Hariciye Nâzırı olacaktır), İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı General George Milne'ye ve İngiliz Genelkurmay Başkanı General Henry Wilson'a hususî rapor veren⁹⁰² Yarbay Alfred Rawlinson, 27 Aralık 1919'da 15'inci Kolordu Kumandanı Mirliva (Tuğgeneral) Kâzım Karabekir Paşa'yla görüşerek, İngiliz Hariciyesinin 4 Mayıs 1919 tarihli muhtırasında yer alan kararlar mucibince kritik teklifler yapacaktır:

Ravlinson geldi görüştük. Zahirde 15. ve 13. Kolordularda mütareke şeraiti ifa edilmiş mi tahkikidir. Fakat asıl vazifesi gayri resmî surette ve haricin ve dahilin, hattâ hükûmetimizin nazarı dikkatini celb etmeksizin bendenizle görüştükten sonra zatı samilerile görüşmektir. Lord Cürzon demiş ki Türkiyede şimdiye kadar kuvvetli bir hükûmet göremediğimizden sulh gayri mümkün oldu. Hükûmeti hazırda dahi bir kuvvet görmüyoruz. Milletin itimâdına mazhar olan M. Kemâl Paşanın da Sulh Konferansında bulunmasını veya sulh mukarreratına mutabık kalmasını lüzumlu görüyoruz. İşbu hususun zatı samilerine yazılmasını rica ettiler ve ayrıca da görüşerek sulh hakkında ne düşündüklerini anlayacaklar ve belki ufak tefek münakaşalarda bulunacak. (..) Ravlinson dedi ki: Bugün İngilterede pek kuvvetli partiler Türkiyenin mevcudiyet ve istiklâline pek ziyade taraftardır. Asya müstemlekâtımızın huzuru ancak bu suretle mümkün olacağını İngiliz hükûmeti de kabul etmiştir. Diğer devletleri Türkiyeyi taksim etmesi arzusuna rağmen bu olmayacaktır. İngiltere Türkiyenin mevcudiyet ve istiklâlini temin ve iktisaden inkişafına çalışacaktır. Yalnız endişe edilen nokta bir çok fedakârlık ihtiyarından sonra Türkiyenin yine bir gün İngilterenin düşmanları tarafına geçivermesidir. İşte bu endişe dolayısıyla İngiltere Türkiye dahilinde hakikî İngiliz dostu olacak simalarla anlaşmak istiyor. Bunların da tabîî Türk milletine nüfuzu olan zevat olması lâzımdır. Yoksa şimdiye kadar gördüğümüz hükûmet erkânı gibi İstanbuldan hariç mahallerle alâka ve kudreti olmayan insanlar değil. Şimdi sizden hususî fikrinizi soracağım. Meselâ Cumhuriyet mi iyidir yoksa padişahlık mı? Meselâ ben cumhuriyet taraftarıyım. Krallık, İmparatorluk modası geçti. Bir çok debdebe ve masraf yerine millet kendi işini kendi görür. (..) Peki tahtı nasıl düşünüyorsunuz? İstanbulun bir Türk şehri olduğu esas kabul edilmiştir. Fakat Çanakkale İtilâf tarafından işgal olunacak ihtimal İstanbul etrafında da İtilâf askeri bulunur. Böyle bir yerde hükûmet nasıl olur. Bin türlü siyasî entrika ve tazyik olur. Saniyen Türkiye bir Asya hükûmeti demektir. Evvelce Rumelide Anadolu kadar yerleriniz varken İstanbul muvafıktı. Fakat şimdi memleketinizin bir köşesi kalacaktır. Anadolunun idaresi ve terakkiye sevki İstanbul'dan gayri mümkündür. Tabîî siz asker olduğunuzdan amelî düşünürsünüz. Diplomatlar türlü türlü düşüncelerle karar verirler. Siz amelî ne düşünüyorsunuz? (..) siyasî noktai nazardan meselâ Bursa'da olacak bir hükûmet her şeyden serbesttir. (..) Demek padişah yine hükûmete karışacak meselâ hâlife olarak siyasete karışmasın ve nerede oturursa otursun, tarzını düşünmüyorsunuz. Yani hükûmet sabıkı gibi kalacak. (..) Fransızların Suriye'ye ve Adana'ya ancak on iki bin müstemleke askeri getirebildikleri, bir tek Fransız göndermediklerini, İtalyanların Yunanlılarla anlaştığını fakat İtalya dahili berbad olduğunu ve bolşevik cereyanlarla sarsıldığını parası bittiğini, Almanlara ajanlık yapmaya başladığını, Anadoluya silâh sattığını, Yunanlıların her tarafta Venizelos'un Türkler aleyhinde yapmadık bırakmadığını, fakat artık Yunanlıların nazardan düştüğünü, Amerikanın vahim karışıklıklar geçirmekte olduğunu ve Vilson'un kendi mütalâa olarak meydana attığı Cemiyeti Akvam ve milliyet prensiplerini Amerikanın vahim karışıklıklar geçirmekte olduğunu ve Vilson'un kendimütalâatı olarak meydana attığı Cemiyeti Akvam ve milliyet prensiplerini Amerika bile kabul etmediğini, Ruslara gelince biz artık Denikine dedik ki: Biz işe karışmıyoruz. Gidin Bolşeviklerle anlaşın, Rusların on seneden evvel kendilerini toplamları, gayri mümkündür. Bir çok ufak hükûmetler teşekkül edecek fakat neticede yine birleşecekler zannediyoruz (..) En mühim mes'ele İzmir'dir. Antalya ve Adana bunun yanında hiçtir. Ve İzmirin tahliyesile beraber oraları da kat'iyen ve sühuletle tahliye olunur. İzmir için ısrar

⁹⁰¹ Laurence Evans, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, 1972, s. 184-185. İstanbul'dan 22 Ağustos 1919 tarihli ve 165 numaralı telgraf, 763.72119/913; Aktaran: Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, 1965, p. 186-187.

⁹⁰² Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 1971, s. 140-141; Salâhi R. Sonyel. (1995). *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri* içinde (s. 30). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; Rahmi Doğanay. (2002). İngiltere'nin Ankara ile İlişki Kurma Çabaları ve Rawlinson'un Rolü. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (29-30), s. 64; Alfred Rawlinson. (2016). *Ortadoğu Hatıraları* (C. İ. Çay, çev.) içinde (s. 293-294, 298). İstanbul: T&K Yayınları.

edenler çoksa da Yunanlıların ne parası ne adamı var. Biz de bütün kuvvetlerimizi artık çekti. Maahaza İngiltere efkârı Yunanlıların aleyhine dönmüştür. Nasıl olsa İzmir'den çıkartılacaklardır. Ermenilere gelince değil sizin tarafa geçmek, daha öbür tarafta bile tutunamıyorlar. Ben bizzat gördüğümü hükümete anlattım, Ermenilerin esasen bir hükümet teşkil etmeleri müşkil. Aras nehrinin cenubuna ise kat'iyen hâkim olamadılar. Ben hududun dağlardan değil Aras nehrinden geçmesini teklif ettim ve zannediyorum ki böyle de olacak. Bilmem gaybubetim müddetince bu herifler ne yaptı? (..) daha iyisi bu sulh olunca islâmları dahile alınız hristiyanları da def edin gitsinler. Gümüşhane Rum metropolidi yaka silkerek Türklerden şikâyet geldi. Ben burası Türkiyedir, defolun Yunanistana dedim. Selâmetiniz için başka da çare yoktur. (..) Sureti kat'iyede söylerim ki Pontus filân yoktur. Rumların ne şarlatan millet olduklarını bilirsiniz. Bizim Başvekil büyük zenginlerden birile mülâkatta Türkiyedeki zaif hükûmetin nihayet bulmasını görmek isteriz dediğini sizin bazı gazeteler suitefehümle zayıf Türkiyenin nihayet bulması gibi, yazdılar. Kat'iyen böyle olmadığının tashihini de başvekil hassaten söylemiştir. Herhalde emin olunuz İngilizler size iktisaden büyük yararlıklar yapacaklar. Meselâ Afrikâ cenubideki maden şirketimiz ki en büyük bir sermayeye maliktir benimle bir de mühendis gönderdi ki Gümüşhane'de ve Erzurum havalisinde maden taharriyatında bulunsun. Elyevm Gümüşhanede bıraktım. Tetkikat yapıyor. İlk iş şümendöferlere de başlayacağız. Tabî bidayette külliyyetli para dökeceğiz ve memleketinize de servet getireceğiz. Fakat endişemizi de söyledim. Kuvvetli şahsiyetlerle anlaşmak istiyoruz. Bunun için bir kerre rica ettiğim noktayı Kemâl Paşaya yazınız. Bir de İstanbulda iken işittim ki Müdafaa-i Hukuka muhalif kuvvetler varmış, siz biliyor musunuz?⁹⁰³

Kâzım Karabekir'in Rawlinson tekliflerine dair çözümlemesi dikkate şâyândır:

Erzurum İngiliz Kontrol memuru Kaymakam Ravlinson'la birkaç mülâkatımda anlayabildiğim hususâtı bervechiâtı arz eylerim: İngilizler Boğazlara yerleşmek istiyor. Bunu temin için hilâfetin hükûmetten ayrılması, hükûmetin İstanbuldan çıkması gibi mes'eleleri kendileri icad ediyorlar. Hattâ İstanbulda zabitanın resmi islâm hususunda tazyiki de akıllarınca herkesi İstanbuldan nefret ettirmektir. Boğazları beynelmilel şekilde tutmak istiyorlarsa da muarızları kuvvetlidir. Türk milletinin mitingleri de hakkı meşru olduğundan İstanbuldan çıkmamayı ve hilâfetle hükûmetin ayrılmamasını temin edecektir. Hilâfet ve hükûmet ayrılığı diye padişahla milletin arasına tefrika sokmaya çalışıyorlar. Binaenaleyh milletin padişaha olan merbutiyet ve muhabbetini huzuru hümâyuna arz ile vatan ve milletin saadetine müştereken ve kemâli secaatle çalışmanın temin buyurulması pek faydalı olur. Ravlinson Boğazların daima serbest kalması için İstanbul şehrinin behemehal değil, fakat Boğazların tutulması ve Marmarada bir ufak donanma bulunması hususunu zarurî diyor. Sebebi Rusya günün birinde belki Yunanla ittifak eder ve Boğazları işgal ve sed edermiş. Dedim Millet bu düşüncüyü haksız buluyor ve protesto ediyor. Boğazlarda oturulacağına Karadenizde donanma yaptırılmasa iş daha kolay olur. Herhalde anladığım şey, milletin ve hükûmetin mukavemeti az olursa Boğazların birine veya ikisine yerleşmek isteyeceklerdir. Bilâkis padişahın, hükûmetin ve milletin yekvücut olarak izharı sebat ve metaneti her hususu arzumuza göre hal edeceğini arz ederim.⁹⁰⁴

⁹⁰³ Kâzım Karabekir Paşa'dan Ankara'daki 20'nci Kolordu Kumandanlığı'na, hakikatte Mustafa Kemal Paşa'ya "zata mahsus" ve "pek ziyade mahrem" muhtıra; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 414-415.

⁹⁰⁴ Kâzım Karabekir'den Harbiye Nezâretine ve 20'nci Kolordu (Mustafa Kemal'e) ve 3'üncü Kolordu Kumandanlıklarına şifreli telgraf; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1960, s. 419.